

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ESKİÇAĞ DÜNYASINDA KADIN ŞİFACILAR

Leyla AYDEMİR

2502150054

TEZ DANIŞMANI

PROF DR. Mustafa H. SAYAR

İSTANBUL – 2020

ÖZ

ESKİÇAĞ DÜNYASINDA KADIN ŞIFACILAR

Leyla Aydemir

“Eskiçağ Dünyasında Kadın Şifacılar” başlığını taşıyan bu tezde, eski Yunan-Roma kültürlerinin etkisinde kalmış Akdeniz ve çevresindeki kadın şifacılar, Eskiçağ edebi, tıbbi ve epigrafik kaynaklarının yardımıyla ele alınmıştır. Kadın şifacıların mesleki konumları, eğitim düzeyleri, tıbbın hangi alanlarında mesleklerini icra ettikleri ya da hak ettikleri değeri görüp görmedikleri gibi soru üzerinde durularak, kaynakların izin verdiği ölçüde, bulunan cevaplarla kadın şifacılar sorunsalına katkıda bulunma, bu tezin amaçları içindedir.

Bu bağlamda birinci bölümde; terminoloji araştırması yapılarak kadın şifacılar için kullanılan terimler, edebi ve epigrafik kaynaklarda ele alınma sırasına göre kronolojik olarak incelenmiş ve böylelikle temelde bir hareket noktası oluşturulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde; şifacıyı ifade eden kavramların içine yerleştirilmiş kadınlara ilişkin, çoğunlukla dolaylı bilgi veren edebi ve tıbbi kaynaklar ele alınmış, Eskiçağ’ın entelektüelleri ve rasyonel tıp uygulayıcılarının kadın şifacıya karşı tutum ve davranışları üzerinde durulmuştur. Edebi ve tıbbi kaynaklardan kadın şifacıya ilişkin tutumun genel bir portresi çizildikten sonra üçüncü bölümde; yine bu kaynaklardaki kadın şifacılar teker teker tespit edilerek, vaka çalışmalarıyla bu kadınların hayatları, reçete ve tarifleri üzerinde durulmuştur. Böylece edebi ve tıbbi kaynaklarda adı geçen kadın şifacıların, çalışma alanları ve tıba katkıları mümkün olduğu kadar bir çerçeveye yerleştirilmeye çalışılmıştır. Dördüncü bölümde; Eskiçağ’da Yunan ve Roma kültürlerinin etkilediği Akdeniz ve çevresinde, kadın şifacılara adanmış, kapsamlı bir yazıt kataloğu oluşturulduktan sonra katalogdaki yazıtlar, çeşitli kategorilerde ele alınmıştır. Yazıtlar değerlendirilirken, alfabetik sıralamadan ziyade kronolojiye dikkat edilmiştir. Böylece kadın şifacıya ilişkin terimlerden en erken kullanılan ebe “Μαῖα / Obstetrix” teriminden başlanarak en son kullanılan başhekim “ἀρχιείατρονα” terimine doğru terminolojik kullanımı

belirleyen bir kronoloji metodu izlenmiştir. Beşinci bölümde ise; elde edilen bütün veriler ışığında, kadın şifacının sosyo-kültürel bağlamdaki yeri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Tıp, Kadın Şifacılar, Ebeler, Kadın Hekimler, Şifacı Tanrıçalar.

ABSTRACT

WOMEN HEALERS IN THE ANCIENT WORLD

Leyla Aydemir

In this dissertation titled “Women Healers in the Ancient World”, healer women in and around the Mediterranean Basin that were influenced by the Ancient Greco-Roman culture is discussed with the help of literary, medical and epigraphic sources. Questions such as healer women’s professional status, which areas of medicine they practiced or whether they received the respect they deserved are focused on. One of the aims of this dissertation is to make a contribution to the problematic of healer women with the answers to these questions in the light of ancient sources.

In order to accomplish this, research regarding terminology used for healer women was conducted for the first chapter; these terms were dealt with chronologically in the order they were mentioned in literary and epigraphic sources. By doing so, a reference point was tried to be established. In the second chapter, literary and medical sources were studied, which mostly give indirect information on women placed in concepts expressing healers. Also, the attitude of intellectuals and practitioners of rational medicine of Antiquity towards healer women was discussed. In the third chapter, following a general overview of attitude towards healer women in literary and medical sources, every single individual healer women is identified and using case studies, their lives, prescriptions and recipes were analyzed. Hence; the medical areas they were active in and their contributions to medical science could be determined. In the fourth chapter, a catalogue of inscriptions dedicated to healer women in and around the Mediterranean Basin that was influenced by the Greek and Roman culture in Antiquity was compiled; those inscriptions were handled in various categories. Chronological order is preferred over an alphabetical one while the inscriptions were dealt with; a chronological method was followed so that the list began with the earliest term used regarding healer women, “Μαῖα / Obstetrix”, i.e. midwife; ending with the latest term “ἀρχιειάτρηνα”, meaning chief physician. In the

fifth chapter, the sociocultural statuses of healer women are discussed in the light of all acquired data.

Keywords: Ancient Medicine, Women Healers, Midwives, Women Physicians, Healer Goddesses.

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Arkaik Çağ'dan başlayarak, Geç Antik Çağ'a kadar Eski Yunan ve Roma kültürlerinde varlık gösteren, kadın şifacıların durumunu ele alma amacı taşımaktadır. Daha önce yapılmış akademik çalışmalarda kadın şifacılar, ya genel tıp çalışmalarında ya sınırlı sayıda örnek ve kanıtın ele alındığı çalışmalarda ya da kültürel sınırlandırmalarla ele alınmıştır. Eski Akdeniz ve çevresini kapsayan, sadece kadın şifacıları ele alan, özellikle bu denli epigrafik kanıtın bir araya getirildiği çalışmalar bulunmamaktadır. Bu çalışmayla, Eski Yunan ve Roma kültürlerinin etkisi altında kalan Akdeniz ve çevresinde, geleneksel yöntemlerle sağaltma pratiğinde bulunan kadınların yanı sıra, erkek çalışma sahası olarak belirlenmiş tıp alanında varlık gösteren kadın şifacıların durumları incelenmiş ve Eskiçağ'da kadın üzerine yapılacak yeni araştırmalar için yol gösterici olması umulmuştur.

Bu çalışmayı yaparken gerek konu seçiminde gerekse yazım aşamasında desteğini esirgemeyen kıymetli hocam ve tez danışmanım, Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar'a, değerli önerileriyle çalışmama katkıda bulunan hocalarım Prof. Dr. Güler Çelgin ve Prof. Dr. Turhan Kaçar'a teşekkürü bir borç bilirim. Merak duygusunu akademik anlamda aşıl原因, devam ettirmemi saylayan, her zorlandığımda yolumu aydınlatan, tezimi okuyarak beni yönlendiren hocalarıma, tezimin her satırını okuyup yanlışlarımı düzelten ve önerilerde bulunan sevgili arkadaşım Pınar Şakarcan'a, her daim yanımda olan babam Mehmet Aydemir'e, annem Hanife Aydemir'e, kardeşlerime, dostlarıma sonsuz teşekkür ve minnetlerimi sunarım. Ayrıca resim temininde sağladıkları destekten dolayı İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Rahmi Asal'a ve Müdür Yardımcısı Gülcay Yağcı'ya çok teşekkür ederim.

LEYLA AYDEMİR

İSTANBUL, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xiv
RESİMLER LİSTESİ.....	xv
KISALTMALAR LİSTESİ	xvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN ŞİFACILARI İFADE EDEN TERMİNOLOJİ

1.1. Φαρμακίς (Bitki Uzmanı)	15
1.2. Σώτειρα (Kurtarıcı).....	18
1.3. Μαῖα (Ebe).....	19
1.4. Obstetrix (Ebe)	21
1.5. Ἱατρόμαια (Hekim - Ebe)	21
1.6. Ἱατρίνη (Kadın Hekim).....	22
1.7. Medica (Kadın Hekim)	24

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİÇAĞ EDEBİ VE TIBBİ METİNLERİNDE KADIN ŞİFACILARA BAKİŞ

2.1. Hippokrates (MÖ 460-370).....	25
------------------------------------	----

2.2. Herophilos (MÖ 335-280).....	31
2.3. Plinius (MS 23-79)	32
2.4. Soranus (MS 60 - 130).....	35
2.5. Galenus (MS 129-216).....	39
2.6. SONUÇ	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİÇAĞ METİNLERİNDE ADI GEÇEN KADIN TIP YAZARLARI VE ŞİFACILAR

3.1. Hagnodike (MÖ IV. / III. Yüzyıl)	46
3.2. Artemisia (MÖ IV. Yüzyıl).....	48
3.3. Origeneia (MÖ 150-MS 90).....	49
3.4. Elephantis (MÖ 100 - MS 75).....	49
3.5. Sotira (MÖ 100 - MS 77).....	51
3.6. Salpe (MÖ 100 - MS 77)	52
3.7. Lais (MÖ 100 - MS 77)	54
3.8. Tlos'lu Antiokhis (MÖ 95 - 55)	55
3.9. Spendousa / Spendusa (MÖ I. Yüzyıl)	58
3.10. Aquilia Secundilla (MÖ 10 - MS 95)	58
3.11. Thebaili Olympias (MS I. Yüzyıl).....	60
3.12. Kleopatra (MS I. / II. yüzyıl).....	61
3.13. Metrodora (MS II.- IV Yüzyıllar)	65
3.14. Eugerasia (? – MS III. Yüzyıl)	68
3.15. Maia (? - MS III. Yüzyıl)	68
3.16. Salome (? - MS III. Yüzyıl)	69
3.17. Samithra (? - MS III. Yüzyıl)	70
3.18. Xanite (? - MS III. Yüzyıl).....	71

3.19. Aemilia Hilaria (MS 300 - 363)	72
3.20. Aspasia (MS 120? - 540?).....	72
3.21. SONUÇ	74

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ YUNAN VE ROMA YAZITLARINDA KADIN ŞİFACILAR

4.1. EBELER (Μαῖα / Obstetrix)	76
4.1.1. Anonim (μαῖα)	76
4.1.2. Aristokleia Reginia (μαῖα).....	78
4.1.3. Helena (opstetrix).....	78
4.1.4. Volusia? (opstetrix)	79
4.1.5. Elpis (μαῖα)	79
4.1.6. Hygia (obstetrix)	80
4.1.7. Secunda (opstetrix).....	81
4.1.8. Taxis Ionidis (opstetrix)	81
4.1.9. Volusia Dmoenis (opsetrici)	82
4.1.10. Antonia Thallusa (opstetric(i)).....	83
4.1.11. Claudia Trophime (obstetrici).....	84
4.1.12. Coelia Hagne (obstetrici)	84
4.1.13. Grattia Hilara (opstetricis)	85
4.1.14. Hygia (obstetrici)	86
4.1.15. Hygia (opstetrici)	87
4.1.16. Iulia (obstetrici).....	87
4.1.17. Iulia Primigenia (μαῖα)	88
4.1.18. Iulia Veneria (opstetrici).....	89
4.1.19. Maria Peregrina (opstetrici)	90

4.1.20. Parias (μαῖα).....	90
4.1.21. Prima (opstetrix)	91
4.1.22. Publicia Aphe (opstetrix).....	92
4.1.23. Sallustia Athenais (opstetrix)	93
4.1.24. Sallustia Imerita (opstetrix)	94
4.1.25. Secunda (obstetrix).....	94
4.1.26. Sempronia Peloris (opstetrix)	95
4.1.27. Teidia (opstetrix).....	96
4.1.28. Valeria Syre/a (obstetricis)	96
4.1.29. Caelia Bonosa Mazica (obstetrix)	97
4.1.30. Caelia Victoria (obstetrici)	98
4.1.31. Irene (opstetrix).....	99
4.1.32. Licinia Victoria (obstetrix)	100
4.1.33. Aurelia Macula (obstetrix).....	101
4.1.34. Iulia Pieris (obstetrix).....	101
4.1.35. Satorneila (μαῖα)	102
4.1.36. Staberia Quarta (Opstetrix).....	103
4.1.37. Aelia Sotere (obstetrici).....	104
4.1.38. Myrine (μέα)	104
4.1.39. Cleopatra (opstetrici)	105
4.1.40. Sarapis (μαῖα).....	106
4.2. EBE – HEKÍM / HEKÍM EBE (μαῖα καὶ ἱατρὸς / ἱατρομέας)	107
4.2.1. Phanistrate (μαῖα καὶ ἱατρὸς).....	107
4.2.2. Aurelia Glykonis (ἱατρομαία).....	109
4.2.3. Valeria Verecunda (iatromeae)	109
4.2.4. Valia Calliste (iatromeae).....	111

4.2.5. Stephanis (ιατρομέας)	112
4.3. KADIN HEKİM (ιατρείνη / medica).....	113
4.3.1. Mousa (ιατρείνη).....	113
4.3.2. Naevia Clara (medica philologa)	114
4.3.3. Minucia Asste (medica).....	115
4.3.4. Octavia Artimisia (medica)	115
4.3.5. Sentia Elis (medica)	116
4.3.6. Venuleia Sosis (medica).....	117
4.3.7. Fabia Fabula (είατρείνην).....	117
4.3.8. Asyllia Polia (medica).....	118
4.3.9. Iulia (medika).....	119
4.3.10. Iulia Sophia (medica)	120
4.3.11. Secunda (medica).....	120
4.3.12. Ambata (medica).....	121
4.3.13. Ambata (medica).....	121
4.3.14. Anonim (medica)	122
4.3.15. Empeiria (είατρείνη)	123
4.3.16. Flavia Hedones (medica)	124
4.3.17. Iulia Pye (medica)	125
4.3.18. Iulia Sabina (medica).....	125
4.3.19. Melitine (medica)	126
4.3.20. Metilia Donata (medica).....	127
4.3.21. Primilla (medica).....	127
4.3.22. Sextilia (medica)	129
4.3.23. Terentia Prima (medica)	129
4.3.24. Anonim (medica)	130

4.3.25. Iulia Saturnina (medica)	131
4.3.26. Trebolia/ Treboulia/ Trebia Iulia (ιατρίνη).....	132
4.3.27. Anonim (medica)	133
4.3.28. Anonim (medica)	134
4.3.29. Anonim (ιατρείνη).....	135
4.3.30. Eutykhis (ιατρείνης)	136
4.3.31. Antonia Artemis (ιατρείνη)	137
4.3.32. Aurelia Aleksandria Zosime (ιατρικῆς).....	137
4.3.33. Sosanna (ιατρίνης)	139
4.3.34. Amazone (ιατρίνης).....	140
4.3.35. Sarmanna (medica).....	141
4.3.36. Thekla (ειατρίνης)	141
4.3.37. Basilous (ιατρίνης)	142
4.4. KADIN ŞİFACI İMASI TAŞIYAN YAZITLAR.....	143
4.4.1. Antiokhis (ιατρικὴν τέχνην)	143
4.4.2. Restituta.....	144
4.4.3. Pantheia	146
4.4.4. Scribonia Attice	148
4.4.5. Ammeis (σώτεια)	150
4.4.6. Domnina	150
4.4.7. Geminia	152
4.4.8. Scantia Redempta.....	153
4.4.9. Potta (σώτεια)	154
4.5. BAŞHEKİM (ἀρχιειάτρην).....	155
4.5.1. Augusta (ἀρχιειάτρην).....	155
4.6. SONUÇ	156

BEŞİNCİ BÖLÜM

ESKİ YUNAN VE ROMA DÜNYASINDA SOSYO-KÜLTÜREL BAĞLAMDA KADIN ŞIFACILAR

5.1. Şifacı Tanrıçalar ve Kadın Şifacılar Arasındaki İlişki.....	168
5.1.1. Eski Yunanlarda Şifacı Tanrıça Metaforu Üzerinden Kadın Şifacılar	169
5.1.2. Romalılarda Şifacı Tanrıça Metaforu Üzerinden Kadın Şifacılar	177
5.2. Utanç Kültürü ve Şifacı Kadınların Var Olma Zorunluluğu.....	183
5.3. Geleneksel Halk Tıbbında Kadın Şifacılar	185
5.4. Büyücü Kadın Şifacılar.....	186
5.5. Hekim Yardımcısı Olarak Yansıtılan Kadın Şifacılar	194
5.6. Eski Yunan Dünyası'nda Ebeler	197
5.7. Kadınların Eğitimi ve Toplumsal Tutum.....	201
5.8. Kadın Şifacıların Mesleki Eğitimi ve Çıraklık.....	210
5.9. Romalıların Şifacı Kadınlara Karşı Tutumları.....	214
5.10. Roma Dünyasında Ebeler.....	217
5.11. Eski Yunan ve Roma Dünyasında Kadın Hekimler	220
SONUÇ.....	228
KAYNAKÇA.....	235
RESİMLER.....	286
ÖZGEÇMİŞ	296

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kadın Şifacıların Yunan ve Roma Dünyasındaki Coğrafi Dağılımı	158
--	-----

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Ebe Coelia Hagne'nin Mezar Yazıtı	286
Resim 2: Ebe Iulia Pieris'in Mezar Yazıtı	286
Resim 3: Ebe Cleopatra'nın Mezar Yazıtı	287
Resim 4: Phanistrate İçin Yapılmış Mezar Anıtı, MÖ IV Yüzyıl, Atina	287
Resim 5: Hekim-Ebe Aurelia Glykonis'in Mezar Yazıtı	288
Resim 6: Elinde Rulo Tutan Hekim Mousa'nın Mezar Anıtı	289
Resim 7: Hekim Sextilia'nın Adak Yazıtı	290
Resim 8: Hekim Iulia Saturnina'nın Mezar Yazıtı	290
Resim 9: Hispania / Tarraco'da Bulunmuş Adı Bilinmeyen Bir Kadın Hekimin Geçtiği Mezar Yazıtı	291
Resim 10: Hekim Sarmanna'nın Mezar Yazıtı	291
Resim 11: Doğum anını gösteren Scribonia Attice'nin terrakotta rölyefi	292
Resim 12: Bir Hastanın Bacağını Tedavi Eden Marcus Ulpius Amerimnus'un Terrakotta Rölyefi	292
Resim 13: Scantia Redempta'nın Mezar Yazıtı	293
Resim 14: Bir Yunan Kadın Cerrahin Kan Akıtma Sahnesi, MÖ 500	293
Resim 15: Doğum Sahnesi ve Tanrısal Yardımcılar	294
Resim 16: Doğum Sahnesi MÖ VI.-V. Yüzyıl, Kıbrıs	295

KISALTMALAR LİSTESİ

AE	: L'annee Epigraphique
BCTH	: Bulletin archeologique du Comite des Travaux Historiques et Scientifiques
bkz.	: Bakınız
CIG	: Corpus inscriptionum graecarum
CIL	: Corpus Inscriptionum Latinarum
CMG	: Corpus Medicorum Graecorum
çev.	: çeviren
dp.	: dipnot
EAD 30	: Les Monuments funéraires de Rhénée, (Exploration archéologique de Délos 30)
ed.	: editör
FD	: Fouilles de Delphes
fig.	: figür
GVI	: Griechische Vers-Inschriften
HEp	: Hispania Epigraphica
IG	: Inscriptiones Graecae
IGRR	: Inscriptiones Graecae ad Res Romanas
IGR	: Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes
IGUR	: Inscriptiones graecae urbis
IK	: Inschriften Griechischer Stadte aus Kleinasien
ILS	: Inscriptiones Latinae Selecta
IMT	: Inschriften Mysia und Troas

IScM	: Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae
IvP	: Die Inschriften von Pergamon
LIMC	: Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae
MAMA	: Monumenta Asiae Minoris Antiqua
OGIS	: Orientis Graeci Inscriptiones Selectae
P. Oxy.	: The Oxyrhynchus Papyri
PIR	: Prosopographia Imperii Romani, Berlin.
RIC	: The Roman Imperial Coinage
RSC	: Roman silver Coins
s.	: sayfa
SEG	: Supplementum Epigraphicum Graecum
TAM	: Tituli Asiae Minoris
TIB	: Tabula Imperii Byzantini
vd.	: ve diğerler

GİRİŞ

Eski Yunanistan'da Kadın

Eskiçağ'da, Yunan ve Roma toplumlarındaki kadın şifacıların gerek irrasyonel gerek rasyonel tıptaki durumlarının anlaşılabilmesi için öncelikle bu toplumlardaki konumlarının incelenmesi gerekmektedir.

MÖ XIII. yüzyılda merkezlerinin bazılarında şiddetli yıkım, yangın ve terk etme izlerine rastlanan Miken uygarlığı, önemli olaylara şahit olmuştur (Osborne, 2009: 35). Bu durumun nedeni, büyük topluluklar halinde kuzeyden gelerek Yunanistan'ı istila eden ve MÖ XII. yüzyılda Akhalar'ın ortadan kalkmasına neden olan göç hareketleridir. XIII. yüzyıldan itibaren yerleşik halkların yer değiştirmeleriyle ortaya çıkan demografik yenilenme eski Yunanistan, Ege ve Akdeniz havzasında siyasi ve kültürel birtakım değişikliklerle birlikte daha ataerkil bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Nitekim XIII. yüzyılın sonlarına tarihlenen Troia Savaşı ve sonrasında anlatan Homeros'un eserleri, bu ataerkil yapıyı açıkça göstermektedir. Hekabe, Andromakhe, Kassandra, Helene ve Penelopeia gibi kadınlar, kralların ve kahramanların anneleri, eşleri ve kızları pozisyonunda zaman zaman fikirlerine başvurulmuş fakat çoğunlukla fikirleri dinlenmeyen ama yine de Helene dışında sadık, erdemli ve kaderlerine boyun eğen karakterlerdir. Buna rağmen Homeros'ta, Hesiodos ve Amorgoslu Simonides kadar sert bir ataerkil yapı göze çarpmamaktadır.

Homeros'un eserlerinde kadının idealize edilmiş yeri ve konumuna değinilmesine rağmen Yunan mitolojisinde ilk kadın olarak kabul edilen Pandora'dan bahsedilmemiştir. Yaratılışından toplumsal yaşamdaki yerine kadar ayrıntılı bir biçimde kadını ele alan Hesiodos, Pandora'dan ilk söz eden kişidir. Kadının ortaya çıkışını anlatan Pandora mythosu, Prometheus'un ateşi çalarak insanlara vermesi üzerine, tanrıların insanoğlunu cezalandırmasının hikâyesidir. Hesiodos'a göre Zeus'un isteği üzerine topraktan yaratılan Pandora, tanrıçalara eşdeğer güzelliği, cazibesiyle erkeği baştan çıkaran karakter, onun soyundan gelen ve kadın denilen

uğursuz soy da insanların başına dert olsun diye yaratılmıştır (Hesiodos, Theogonia, 565-602). Şahin’in de ifade ettiği gibi Hesiodos;

“köpek yürekli, tilki huyly Pandora’nın soyundan gelen kadını, bir günah keçisi olarak tanımlamış ve erkek egemen toplumun, kadına bakış açısını net bir biçimde ortaya koymuştur” (Şahin, 2013: 2).

Homeros, ilk kadının yaratılış mythosuna değinmemesine ve kadınlar hususunda Hesiodos kadar katı bir tavır içinde olmamasına rağmen Hesiodos’la bir noktada uzlaşa içindedir. Nitekim kadını insanoğlunun baş belası olarak gören Hesiodos’a benzer bir tutumla Homeros, Troia Savaşı’nın nedeni olarak bir kadını yani Helene’yi göstererek savaşın günahını ona yüklemektedir. MÖ VII. yüzyılda yaşadığına inanılan Amorgoslu Simonides ise bir şiirinde, Hesiodos’un kadını yansıtmaya biçimiyle bir taraftan çelişen bir taraftan da uyum sağlayan metaforlarla kadını tarif etmektedir. Hesiodos kadın soyunu tek bir kökene bağlarken Simonides, sekizi hayvan ikisi element olmak üzere on kadın tipinden bahsetmekte ve bu ilk kadın tiplerinin tanrılar tarafından yaratıldığını ifade etmektedir. Simonides’in kadın konulu şiirdeki anlatım özetine göre; domuz tipindeki kadın pis ve pasaklı, tilki tipindeki kadın saf kötülükle dolu ve her şeyin farkında, köpek tipindeki kadın utanmaz, toprak tipindeki kadın aptal, deniz tipindeki kadın düzenbaz, kurnaz ve değişken, eşek tipindeki kadın inatçı ve her önüne gelenle birlikte olan, gelincik tipindeki kadın her yönüyle kötü huya sahip ve başkalarından çalan, kısrak tipindeki kadın güzel fakat kötü, maymun tipindeki kadın en çirkin, arı tipindeki kadın ise; kocasını mutlu eden, ona destek, sadık eş, iyi anne olan ideal kadındır (Svarlien, 1995; Sussman, 1984: 79-82; Şahin, 2013: 3; Pomeroy, 1995: 49-52).

Hesiodos’un ortaya attığı daha sonra Simonides gibi yazarların devam ettirdiği *“kadın insanoğlunun başına gelen bütün felaketlerin sorumlusudur”* anlayışı, Yunan dünyasında özellikle Atina’nın Klasik Dönem’inde de devam etmiştir. Bu anlayışın izlerini MÖ V. yüzyılda yaşamış Euripides’in Hippolytus oyunundaki *“Ey Zeus! Niçin saldın bu düzenbaz kadınları erkeklerin başına, ne diye gün yüzüne çıkardın bu adi yaratığı?”* cümlesinden çıkarmak mümkündür (Euripides, Hippolytus 616-617). Yine Orestes adlı oyununda arkaik dönemin yansımalarını içeren ve dönemin kadına

bakış açısına işaret eden koronun; “*Kadınlar engeller çıkarır sürekli, belalar yağdırır erkeklerin başına*” cümlesi dikkat çekicidir (Euripides, Orestes 605-606). Ayrıca kadına karşı bu acımasız tavrı yani bütün kötülüklerin kaynağı olduğu yargısını Euripides’in oyunlarındaki Elektra, Klytaimnestra, Medeia, Helene, Phaidra gibi güçlü kadın karakterlerinde görmek mümkündür. Neticede toplumlarının fikirlerini aynalayan antik yazarların ortak perspektifinden; “*çok sorgulamayan, eğitimsiz, az yiyen, sadece iş düşünen ve zevk almaksızın kocası ile birlikte olup ona çocuklar doğuran*” kadın, Yunan dünyasında ideal kadındır (Şahin, 2013: 3). Atıfta bulunulan Yunan toplumunun bu ortak yazınsal söylemlerinden, ideal kadın dışındaki genel kadın kimliğinin; “*meraklı, kötülük yapan, tembel, obur ve seksüel açlığı kontrol edilemez ölçülerde bir yaratık*” olarak görüldüğü anlaşılmaktadır (Şahin, 2013: 3). Bu tanımlar, Yunan toplumunda kadına, annelik görevi ve kocasına hizmeti ölçüsünde değer verildiğini açıkça göstermektedir.

Eskiçağ’da kadının toplum tarafından algılanış biçimi, kadına karşı geliştirilen davranışın da şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Klasik Yunan’ın kadına yaklaşım biçimi, Arkaik düşünce yapısının devamı niteliğinde olduğundan, Klasik Yunan’da kadın, zayıflık ve güçsüzlüğün vücut bulmuş hali olarak düşünülmüş, fiziksel yapısındaki farklılıklar toplumsal algıda karakter ve iradedeki güçsüzlüğe kaydırılarak genel bir kabule dönüşmüştür. Bundan dolayı kadınlar, idrak ve irade bakımından zayıf yaratılmış varlıklar olarak tanımlanmış ve toplumsal hayattaki yeri buna göre şekillenmiştir. Dolayısıyla Eski Yunan Dünyası; erkekler ve onların şekillendirdiği sosyo-politik yaşam üzerine biçimlendiğinden, bu sistemde kadın genel olarak eve hapsedilmiştir. Özellikle soylu kadının dünyası ev işleri, çocuklar, köle ve hizmetkârların yönetimiyle sınırlandırılmıştır (Xenophon, Oikonomikos, 7-10). Temelde soyun devamlılığını sağlamakla yükümlü olan kadın, hayatı boyunca baba, eş ve erkek kardeş gibi *kyrios*, denilen bir koruyucunun himayesi altında yaşamını sürdürmek zorunda bırakılmıştır (Lerner, 1986: 202; Akalın, 2003: 27). *Oikos* olarak adlandırılan evin içinde bile kadına *gynaikon* denilen bir bölüm ayrılmıştır. İçinde iplik eğirme ve dokuma tezgâhları, ekmek fırını, mutfak ve depolar bulunan *gynaikon*’da evin hanımı; çocukları, hizmetçileri, köleleriyle birlikte oturmuş ve tüm evi buradan yönetmiştir. Evindeki *symposion*’a bile katılamayan

kentli aristokrat kadının durumunun aksine köleler, fakir ve kırsalda yaşayan Yunan kadınları daha özgür bir hayat sürdürmüştür (Şahin, 2013: 8-11; Bonnard, 2004: 165). Soylu Yunan kadınlarının *oikos*'la sınırlı hayatlarının tersine, orta sınıfa mensup kadınlarla, köle ve hayat kadınlarının sosyal yaşama katılmaları için engel ve baskıya gerek duyulmamıştır. Bu kadınlar istediklerinde doğum, cenaze, dini bayram, düğün gibi faaliyetlerde görev almak için kamu alanlarına girebilmiştir (Lerner, 1986: 202). Ancak Menandros'un (MÖ IV-III yüzyıl); "*Namuslu bir kadının evinde kalması gerekir. Sokak, erdemsiz kadınlar içindir.*"¹ şeklindeki söylemi, aslında bu kadınların da sosyal bir baskı altında olduklarını göstermektedir (Menander, Unidentified Minor Fragments, 546) Aristokrat sınıfın dışındaki fakir, kocası savaşta olan veya kocası ölmüş kadınlar, yine de ailelerini finansal olarak desteklemek için tüm baskılara rağmen genelde zorlu şartlar altında çalışmak zorunda kalmıştır. Bu kadınlar için iş fırsatları sınırlı olduğundan genelde ebe ve bakıcı olarak sağlık sektöründe çalışan kadınların dışında, bazı kadınlar da küçük işletmeler, ticarethaneler ve imalathaneler kurarak hayatlarını idame ettirmiştir (Demosthenes, Against Eubulides, 33-45).

Yunan kadını, demokrasiyi ilk geliştiren Atina'da bile erkeklerden daha aşağıda görülmüş, seçme ve seçilme hakkına sahip olmadığından kamusal görevler üstlenmek gibi bir fırsat elde edememiş diğer ifadeyle politikadan dışlanmıştır (Pedley, 2012: 11; Pomeroy, 1995: 71-74; Kapparis, 2003: 5). Kadınlar için çıkarılmış kanunlar, onlara yeni haklar sağlamak yerine daha çok erkeklerin kontrolünde olan *oikos*'ları korumak ve devamlılığına yöneliktir. Dönemin düşünürlerinden Platon, Devlet adlı eserinde kamusal görevlerde ve polisin yönetiminde kadınların da yer alabileceğini iddia etmesine rağmen bu düşünce sistemi, eski Yunanlarda özellikle de Atina'da uygulanmamıştır (Platon, Republic, 454). Platon'un öğrencisi Aristoteles bile kadınların toplumda en az erkekler kadar fonksiyonel olduğunu fakat politika yapmanın sadece erkek işi olabileceğini ifade etmiştir (Aristoteles, Politika, I. 12). Politikaya uygun görülmeyen kadın, vatandaşlık hakları açısından da net bir duruma kavuşamamış, polisin devamlılığını sağlayan

¹ Şahin, 2013: 15'teki çeviriden alınmıştır.

annelik fonksiyonu üzerinden vatandaş statüsünde görülmüştür. Ancak Şahin'in haklı ifadesiyle;

“Atina'daki yurttaşlık kavramı, meclis ve mahkemelere katılma, kamusal işleri yürütme, polisin politik yaşamını paylaşma gibi unsurları içerdiğinden, tüm bu işlerden dışlanmış olan kadının Atina vatandaşlığı tartışmalıdır.” (Şahin, 2013: 15).

Kleisthenes'in MÖ 508-507'de yapmış olduğu reformlar çerçevesinde vatandaşlık için yalnızca babanın Atina vatandaşı olma şartı yeterliyken, Perikles'in MÖ 451'de çıkardığı vatandaşlık yasasına göre, Atina vatandaşlığı, hem anne hem de babanın Atina vatandaşı olma şartına bağlanmıştır (Kapparis, 2003: 7; Leduc, 1992: 298; Osborne, 1997: 4; Biesecker, 1992: 101). Buna rağmen Perikles döneminde kadınlar ancak Atinalı, özgür ve vatandaş olan ebeveynlerden doğmuş, sonrasında Atina vatandaşı bir eşle evlendiğinde vatandaş sayılmıştır. Fakat bu vatandaşlık özellikle politik alanda hiçbir zaman erkek vatandaşlarla aynı hakları kullanabileceği anlamında olmamış sadece *oikos*'a yasal erkek varis doğurma görevini üstlenmek anlamına gelmiştir (Akalin, 2003: 24-25). Yine de Perikles yasası, kadına karşı Atina'daki katı tavrın yumuşamasında bir kırılma noktası olarak kabul edilebilir. Belki de bu kırılma noktası, yukarıda da bahsedildiği üzere Platon gibi düşünürlerin, ütöpik de olsa kadının politik hayata katılabilecekleri yönündeki fikirlerini paylaşmak için bir zemin hazırlamıştır.

Atina'da kadının vatandaşlık durumunun karmaşıklığının aksine Spartalılar yabancılarla evlenmediklerinden her Spartalı anne babadan doğan çocuk Sparta vatandaşı sayılmıştır (Akalin, 2003: 25). Pomeroy, Spartalı kadınların Lykurgus kanunlarından beri birçok alanda Atinalı kadınlardan daha iyi bir konumda olduğunu yazmaktadır (Pomeroy, 1999, 141). Kadına da eğitim alma hakkı tanıyan Sparta'daki eğitim sistemi ve devlet politikası, sağlıklı çocukların sağlıklı kadın ve erkelere bağlı olduğu inancına dayandırılmıştır. Bu yüzden Spartalı kızlar, erkekler gibi *palestralarda* spor yapmış, erkeklerle aynı şekilde beslenmiş ve diğer Yunan kızları gibi dört duvar arasında dokuma yapma mecburiyetinde bırakılmamıştır (Ksenophon, Constitution of the Lacedaemonians, I. 1-4). Lykurgus yasasına göre eğitim alan

kızların; güreş, koşu, disk ve ok atma gibi fiziksel antrenmanlarından bahseden Plutarkhos, kız ve erkeklerin dini törenlere çıplak katılıp dans ettiklerini ve şarkı söylediklerini kaydetmektedir (Plutarkhos, Lycurgus, XIV. 3-4). Ayrıca Pomeroy, Spartalı erkekler çoğunlukla askerlik göreviyle meşgul olduklarından, Spartalı kadınların Atina’da erkek işi olarak görülen pek çok işi de yaptığını dile getirmektedir (Pomeroy, 1999, 143). Gorty kadınları da Spartalı kadınlar gibi Atinalı kadınlarla karşılaştırıldıklarında, toplumdan daha az izole edilmiştir. MÖ V. yüzyıl ortalarına tarihlenen Girit’teki Gortyn kenti yasalarına göre; yurttaşlık statüsü toprağa bağlanmıştır. Gorty kadınının kendi mülkünün sahibi olmasına izin verildiğinden yurttaş olarak toplumsal statüye kabul edilmiştir (Leduc, 1992: 267-280). Batı Yunan kentlerindeki kadınların haklarına ilişkin fazla bilgi bulunmazken, MÖ 406’daki Kartaca savaşında erkeklerle beraber savaşan Agrigentum’daki kadınların toplumsal hayata daha fazla katıldıkları anlaşılmaktadır (Akalin, 2003: 26).

Tekrar Atina’ya dönecek olursak Aristophanes’in çalışmaları, MÖ V. yüzyılın sonlarına denk gelen Peloponnesos Savaşları’nın etkisiyle, Atina’daki kadınların hayatlarında bazı değişikliklerin yaşandığını göstermektedir. Aristophanes’in Lysistrata oyununda kadınlar korosunun “*Kamusal işlerde benim de payım var, çünkü erkekleri doğuruyorum*” cümlesi, bu değişimi açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Aristophanes, Lysistrata, 651). Nitekim erkeklerin savaşa gitmeleri, Atinalı kadınların dışarıdaki işleri de zorunlu olarak yapmalarına neden olurken, dış dünyayla temas kurmalarına olanak sağlamış ve aslında kadınlar için bu savaş, bir dönüm noktası olmuştur (Pomeroy, 1995, 119). Peloponnesos Savaşları’nın sonuçlarına dikkat çeken Demosthenes, Atina’nın talihsizlikleriyle yüz yüze kalan yurttaş kadınların, evlerinin dışında işler aramak zorunda kaldıkları ve aslında iyi ekonomik koşullarda büyümüş olmalarına rağmen Peloponnesos savaşının mağlubiyetinden dolayı, birçok Atinalı kadının evinin dışındaki işlerde çalıştığından bahsetmektedir (Demosthenes, Against Eubulides, 45). Nitekim Aristophanes, Euripides’in annesinin de bir sebze satıcısı olduğunu kaydetmektedir (Aristophanes, Thesmophoriazusae, 387-389). Peloponnesos Savaş’ında yenilen Atina’nın gücü yavaş yavaş kuzeye Makedon krallığına yani önce II. Philippos’a sonra da oğlu

Aleksandros'a geçmiştir (Maclachlan, 2012: 205). Yunan şehir devletleri MÖ 338'de II. Plilippos'un hâkimiyetine girdiğinde, Yunan dünyası önemli ölçüde değişmiş Aleksandros'un daha sonraki fetihleri, Yunan kültürünü İmparatorluk boyunca yaymıştır. Hellenistik Dönem'le beraber, eski devlet gelenekleri ve bu devletlerdeki politik baskılar sona ererken, yeni coğrafi sınırlarla birlikte halklar arasındaki kültürel etkileşim artmış ve böylece ortaya çıkan hızlı değişim kadının hayatına da sirayet etmiştir (Akalm, 2003: 36). Ayrıca Aleksandros'un MÖ 323'te ölümünün ardından, önce diadokhların sonra da Roma'nın siyasi bir güç olarak ortaya çıkması, uzun bir güç mücadelesi dönemine neden olmuştur (Spears, 1984: 41). Bu dönemde yaşanan siyasi, sosyal çatışma ve ayaklanmalar, bazı kadınlar için daha fazla özgürlük anlamına gelen birçok değişikliğe yol açmış ve kadınlar zamanla yasal, ekonomik, eğitimsel kısıtlamaya daha az maruz kalmıştır. Aleksandria'dan Pergamon'a kadar uzanan Yunan kentlerinde bazı kadınlar, artık ailedeki erkek üyelerinin koruyuculuğuna ihtiyaç duymadan kendi adlarına kararlar alabilmiş ancak yine de erkek evlatlar kızlara tercih edildiğinden, ailede birden fazla kız nadiren büyümüştür (Spears, 1984: 41).

Hellenistik ve Roma Dönemi'nde daha özgür ve toplumsal yaşam içinde daha fazla yer almış kadınlar; ebelik, hekimlik, şairlik, yazarlık, ressamlık ve müzisyenlik gibi meslekleri icra etmeye, hatta çeşitli yarışmalara katılıp ödüller kazanmaya başlamış olmalarına rağmen bu kadınlara ilişkin kayıtlar azdır (Spears, 1984: 41). Nitekim bu dönemlerde bazı bölgelerdeki değişikliklere rağmen özellikle anakara Yunanistan'daki birçok kent muhafazakâr kalmış, kadına yönelik arkaik ve klasik beklentilerini değiştirmeye istekli olmamıştır (Spears, 1984: 41).

MÖ 146'da Makedonya'nın Roma tarafından eyalet statüsüne dönüştürülmek üzere ilhak edilmesiyle başlayan süreçte, Yunan - Roma kültürleri daha hızlı bir şekilde karışmış ve bu durum büyük şehirleri, köylere oranla daha fazla etkilemiştir. Büyük şehirlerdeki Yunan kadınlarının, Hellenistik Dönem'de olduğu gibi Roma Dönemi'nde de artan ekonomik ve sosyal özgürlüğü devam etmişlerdir. Sosyal hayata daha fazla karışan kadınlardan bazıları çeşitli meslekler edinken, bazıları işlerini yönetirken, kadınların büyük çoğunluğu geleneksel ahlaki erdeme (arete)

bağlı bir şekilde evlerinde kalmaya devam etmiş gibi görünmektedir. (Spears, 1984: 42).

Roma’da Kadın

Romalı kadın da tıpkı Yunan kadını gibi uzun süre cinsiyeti nedeniyle politik, hukuki haklardan mahrum kalmış, erkeğin hâkimiyeti altında yaşamak zorunda bırakılmıştır. Roma’nın kuruluşundan itibaren kadınlar, politik hayatta aktif rol almamış ve ilk zamanlar çoğunlukla çalışma hayatının dışına itilmiştir. Papinianus’un (MÖ I. yüzyıl) “*Roma hukukunda kadının durumunun erkeklerin durumuna göre aşağıda olduğu çok fazla konu vardır*”² cümlesi, kadının Roma’daki durumunu açıkça ortaya koymaktadır (Mayer-Maly, 106: 2004). Nitekim bir tarım toplumu olan Roma’da temel geçim kaynağı olan çiftçilik, ekonomik ve toplumsal hayat kadar, hukuki bakış açısının da temelinde yer almıştır. Atalardan geldiğine inanılan tarımsal hayata ilişkin gelenekler, Roma toplumsal yaşamında uzun bir süre devam etmiştir. Roma’da çiftçilik, yaşamın bir gereği olarak, ailenin belli bir toprakta ve aynı evde yaşamasına ve bütün aile fertlerinin *pater familias* denilen aile babasının hâkimiyeti “*patria potestas*” altında yaşaması sonucunu doğurmuştur (Erişgin, 2013, 2). Bir aile babasının, kendi çocukları ve himayesi altında bulunanlar üzerinde sahip olduğu güç ve yetki anlamına gelen *patria potestas* sadece ölüm ya da vatandaşlıktan çıkarılma durumunda geçersiz hale gelmiştir (Gaius, Institutiones, I. 128). Roma’da kadınlar, kendi çocukları veya herhangi bir özgür kişi üzerinde *patria potestas* hakkına sahip olamamış hatta kendi başlarına hukuki işlem yapma hakları kısıtlandığından, onlara bir vasi atanmıştır (Peschke, 2017: 19-20). Roma kadınlarının sosyal durumları hakkında *XII Levha Kanunları*’ndaki (MÖ 451-450) düzenlemelerde, baba veya koca hâkimiyeti altında bulunmayan yani *sui iuris*³ olan kadınlara, bazı kanuni işlemleri yapabilmeleri için bir vasinin atanması karara bağlanmıştır (Koschaker, 1977: 95). Baba egemenliği altında olan kadın, evlendikten sonra kocasının ailesine dahil olarak yeni ailedeki *pater familias*’ın hakimiyetine girmiştir (Koschaker, 1977: 87).

² “*In multis iuris nostri articulis deterior est condicio feminarum quam masculorum*” (Çevrimiçi) <https://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest1.shtml> 28.05.2020

³ Bir *pater familias*’ın egemenliğinde bulunmayan, borç altına girme hakkına sahip olan kişi.

Eski Yunanlarda olduğu gibi tek eşliliğin (*monogamia*) geçerli olduğu Roma’da evlilik, gelin ve damat adaylarının babaları arasında bir anlaşma sağlanmasıyla ve adayların rızasıyla gerçekleşmiştir (Koschaker, 1977: 303). Evli kadın üzerinde kurulan koca egemenliğine *manus* adı verilmiş, *manus*’lu evlilik yapan kadın, hak ehliyetini ve malvarlığını kaybetmiştir. Hatta eğer *manus* evliliği yapılmışsa kadının, kendi ailesi ve akrabalarına karşı olan hak ve yükümlülükleri sona ermiş miras hakkı ortadan kalmış ve hukuki olarak kocasının ailesine katılmıştır. Ayrıca evlenen Romalı kadın ailesinin dini inancıyla bağını kesip kocasının evindeki yeni dini benimsemiştir (Koschaker, 1977: 304-319). Kadın *manus* kuralına göre evlenmişse, *pater familias* olan kocası öldüğü zaman akrabalık bağında ona en yakın olan kişi (oğlu, amcası) vasi olarak atanmıştır. Fakat Cumhuriyet Dönemi’nden itibaren, evliliğin geçerli olması için kadın her zaman koca hâkimiyeti altına girmek yani *manus*’lu evlilik yapmak zorunda kalmamıştır. Temelde *manus*, kadının malvarlığının kocasının ailesine dâhil olmasını sağlayan bir işlem olduğundan, *manus* anlaşması yapılmayan evlilikte, eşlerden her biri kendi malları üzerinde mülkiyet, yönetim ve yararlanma hakkını elinde tutmuştur. Böyle bir evlilikte kadın, evlenirken (çeyiz=dos⁴ dışında) aldığı malların, evlilik sırasında bağış ya da miras yoluyla edindiği malların sahibi olarak, malvarlığını isterse kendisi yönetebilmiş, isterse kocasını ya da başka bir kişiyi temsilcisi yapabilmıştır (Erişgin, 2013, 2-5; Koschaker, 1977: 313). Nitekim Roma’da kadın en eski devirlerden beri miras hakkı konusunda erkekle eşit tutulmuştur (Thomas, 1992: 109, 114). Ancak daha önce de ifade edildiği gibi kadının mallarını idare etme yetkisine çoğu zaman sınırlamalar getirilmiş, özellikle hukuki işleri yapabilmesi için *ius civile* yani “vatandaş hukuku” gereğince vasisine danışmak ve onun onayını almak zorunluluk haline getirilmiştir.

Roma Cumhuriyet döneminde vasileri yaşayan kadınlar her ne kadar vesayet altındaki konumlarından kurtulamasa da en azından MÖ I. yüzyılın sonlarına doğru *manus*’lu evlilik ortadan kalkınca bu yükümlülüğünden kurtulmuş ve kocasını boşayabilme hakkını elde etmiştir. İmparatorluk Dönemi’ne gelindiğinde, *XII Levha Kanunları*’nda yer alan ve baba hâkimiyetine ya da en yakın akrabaya dayanan kadın

⁴ Yunanlarda *drahoma*’ya karşılık gelen *dos*, kocanın ya da *pater familias*’ın aile giderlerini tek başına karşılaması hakkaniyete uygun bulunmadığını, kadın çeyiz olarak getirdiği *dos* ile aile giderlerine katkıda bulunmuştur (Koschaker, 1977: 313).

üzerindeki yasal vesayet, İmparatorluk Dönemi'nin başlarında yumuşatılmış daha sonra da tamamen kaldırılmıştır (Thomas, 1992: 145). Bu bağlamda Augustus'un temelde evliliğe teşvik amacı taşıyan MÖ 9'daki *Lex Papia Poppaea* kanunu gereği, sadece özgür ve üç çocuk sahibi kadınlar veya en az dört çocuklu azat edilmiş kadınlara vasi atama zorunluluğu kaldırılmıştır. (Gaius, *Institutiones*, I. 194). Daha sonra Claudius'un isteği üzerine çıkarılan *Lex Claudia* ile ergenlik dönemini geçmiş yetişkin kadınlara vasi tayin edilmesine ilişkin uygulamaya son verilmiştir (Gaius, *Institutiones*, I. 157). MS III. yüzyılda ise kadınlar üzerindeki vesayet, çocukların sayısına bakılmaksızın kaldırılmıştır (Erişgin, 2013, 18; Peschke, 2017: 30-31). Böylece baba, eş, yakın akraba egemenliğinden hukuki bağlamda kurtulan birçok kadın, kocanın yönetimine bırakılmış çeyiz dışında, kendine kalan miras payını hukuki olarak da idare etme hakkı elde etmiştir (Thomas, 1992: 146). Politik haklara sahip olmayan Roma kadını, tıpkı Yunan kadını gibi devlet işlerinin konuşulduğu toplantılara katılamamış, oy kullanamamış ve resmi memuriyetlerde görev alamamış yani kamusal görevlerden dışlanmış (Thomas, 1992: 148). Ancak kadının durumu İmparatorluk Dönemi'yle birlikte mercek altına alınmış ve bu dönemde toplumsal hayatta olduğu gibi hukuki alanda da kadın, önemli ölçüde bağımsızlık kazanmıştır (Erişgin, 2013, 1).

Erkeğe olan bağlılık, Roma kadını Yunan kadını kadar sosyal hayattan izole etmemiştir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla genel eğitim konusunda erken dönemden itibaren Roma kadınları, Yunan kadınlarına göre daha şanslı olmuştur. Soylu ya da zengin Romalıların kızları özel öğretmenlerden veya iyi eğitilmiş anne, babalarından okuma-yazma, edebiyat, felsefe eğitimi almışken, halk sınıfına mensup kızları, erkek çocuklar gibi okula giderek eğitim almıştır. Bu bağlamda Livius, sınıf mücadelelerinin yaşandığı Cumhuriyet'in ilk döneminden bahsederken, halk sınıfından Verginia adında bir kızın hikâyesini anlatmakta ve Verginia'nın forumdaki edebiyat derslerine katıldığını hatta annesi Numitoria'nın da çocuklarıyla birlikte aynı eğitimi aldığını aktarmaktadır (Livius, III. 44. 3-6). Dionysios ise Verginia'nın ailenin tek çocuğu olduğunu ve forum civarında çocuklar için kurulmuş bir okulda eğitim aldığını kaydetmektedir (Dionysios, XI.28.3; XI.29.2). Soylu kadınlara gelince, onların eğitilmiş ve okur-yazar olduğunun örneklerinden birini, Cicero'nun

Brutus eserinde görmekteyiz. Nitekim Cicero, MÖ II. yüzyılda yaşamış Gracchus kardeşlerin erdemlerinden bahsederken anneleri Cornelia'nın yüksek eğitilmiş bir kadın olduğunu ve çocuklarını kendisinin eğittiğini belirtmektedir.

“Gracchus, annesi Cornelia sayesinde çocukken eğitim almaya başladı ve Yunan edebiyatıyla beslendi.” (Cicero, Brutus, 104)

Yine Cornelia'nın mektuplarını okuduğunu ileri süren Cicero, Cornelia'nın konuşma becerisinden övgüyle bahsetmektedir.

“...Gracchus'ların annesi Cornelia'nın mektuplarını okuduğumuzda, oğullarının annelerinin sütünden olduğu kadar konuşma becerisinden de beslendiklerini açıkça görebiliyoruz.” (Cicero, Brutus, 211).

Eğitimde olduğu gibi sosyal yaşamda da eski Yunan kadınları gibi eve hapsedilmemiş olan Roma kadınları, aile tapınmalarında hazır bulunmuş, eş ya da anne sıfatıyla saygı görmüş, kocalarıyla birlikte eğlence, toplantı ve gösterilere katılabilmiş, hatta kendi başına dışarı çıkıp tiyatro ve tapınaklara gidebilmiştir (Erdemir, 2016: 13; Paribeni, 1935: 236-237). Cumhuriyet Döneminin sonlarından itibaren de kadınlar, ticari hayata girmeye başlamıştır. Kadınlar üzerindeki vesayet, onların çalışma alanına girmesini engellememiş hatta Roma'da kadınların çalışması bir ölçüde desteklenmiştir. Erkek evlatlar gibi kız evlatlara da terzilik ve dokumacılık gibi sanatlarla ilgilenmek ve köleler tarafından hukuki işlemlerin yapılması koşuluyla *peculium*⁵ verilmiştir (Erişgin, 2013, 19-20). Böylece tüccar kadınlar, gemi sahibi olan ve gemicilik şirketi yöneten kadınlar bile ortaya çıkmıştır (Thomas, 1992: 147-148). Nitekim iş sahibi kadınlardan biri olduğu anlaşılan Cicero'nun karısı Terentia,

⁵ Hukuki bir kavram olarak *peculium*, *pater familias*'ın veya *dominus*'un aile evladına ya da kölesine bağımsız olarak yönetmek ve işletmek üzere verdiği mal varlığını ifade etmektedir (Karadeniz, 1968: 179).

manus evliliği yapmadığından, Cicero'nun egemenliği altına girmemiş, azatlı kölelerin desteğiyle başarılı bir şekilde kişisel servetini yönetmiş ve yatırımlar yapmıştır (Treggiari, 2007: 34-35; Erişgin, 2013, 20). Hatta Cicero'nun sürgünde olduğu yıllarda Terentia, bir eş olarak Cicero'nun mal varlığını koruma ve işletme sorumluluğunu da üstlenmiştir (Treggiari, 2007: 86). Halk sınıfından olan kadınlar ise Yunanlarda olduğu gibi hayatlarını idame etmek için çalışmak ve para kazanmak zorunda olduklarından daha özgür hareket etmiştir. Bu kadınların ebelik, hemşirelik, sütannelik gibi işlerde çalışması ya da tarım, zanaat ve ticaret gibi alanlardan para kazanması normal karşılanmıştır (Thomas, 1992: 148).

Eski Yunan kadınına oranla daha olumlu fırsat ve koşullara sahip Roma kadını, aslında hak ve özgürlük savaşında Yunan kadınına benzer deneyimler de yaşamıştır. Eski Yunan kent devletlerinde özellikle de Atina'da Peloponnesos Savaşları sırasında ve sonrasında kadınların hayatında meydana gelen değişim, Roma'da Kartaca Savaşları sırasında ve sonrasında yaşanmıştır. Büyük olasılıkla Kartaca Savaşları'nın yaşandığı uzun süre boyunca kadınlar, erkeklere ayrılmış işler de dâhil olmak üzere bütün işlerin sorumluluğunu üstlenmek zorunda kaldıkları gibi aynı zamanda bu süreçte Senatus tarafından maddi manevi yaptırımlara maruz bırakılmış ve karamsarlığa kapılmadan devleti desteklemeleri beklenmiştir. Örneğin MÖ 216'daki Cannae muharebesinde yakınları ölen kadınlara, Senatus'un otuz günlük bir yas sınırlaması getirmesi ya da MÖ 215'teki *Oppius Yasası*'yla kadınların lüks tüketiminin kontrol altına alınması, savaştan sonra da bu yasanın kaldırılmaması, kadınları ayaklandırmıştır (Livius, XXII. 56; Livius, XXXIV. 1-8⁶).

Kartaca Savaşları'ndan sonra Batı Akdeniz'i hâkimiyeti altına alan Roma, yüzünü Doğu Akdeniz'e çevirmiş ve yaptığı savaşlar sonucunda Akdeniz'in tek hâkimi olmuştur. Bu durum Roma'ya güç ve otoritenin yanı sıra sosyo-kültürel bağlamda da birçok değişiklik getirmiştir. Kadın'a yönelik en büyük değişiklik, bu savaşlarda erkeklerin ölmesi nedeniyle evliliklerin uzun sürmemesi ve böylece birçok kadının baba, eş gibi yakınların vesayetinden kurtularak daha bağımsız ve özgür hareket etmiş olmalarıdır (Pomeroy, 1995: 181). Başka bir ifadeyle erkek sayısındaki

⁶ (Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0164:book=34,12.06.2020>

azalmaya paralel bir şekilde vasi sayısının da azalması, birçok kadının vesayetten kurtulması hatta vesayeti altında olduğu kişinin varisi olarak mirasını alıp zenginleşmesi anlamına gelmiştir (Pomeroy, 1995: 181). Böylece II. Kartaca Savaşı sırasında kadınların harcamalarına kısıtlama getiren *Oppius Yasası*'nın, savaştan yaklaşık yirmi yıl sonra hala devam ediyor olması özellikle bu zengin kadınların ayaklanmasına ve haklarını savunmalarına neden olmuştur (Livius XXXIV. 1-8). Bu ayaklanma yasa yürürlükten kaldırılncaya ve kadınlar istediklerini alıncaya kadar büyüyerek devam etmiştir (Livius XXXIV. 1-8). Sonuçta Roma'nın Akdeniz hâkimiyetini elde etme savaşları sırasında ve sonrasında kadınlar, erkek yokluğunun doğurduğu fırsatlarla, üzerlerinde kurulan erkek hegemonyasından artık kurtulma ve daha özgür bir yaşam sürme mücadelesine girmiştir. Ancak bu hegemonya zayıflasa da hiçbir zaman tam olarak sona ermemiştir.

Eski Yunan ve Roma kadınlarının aile ve toplumsal hayattaki yerinin genel bir tablosu çizildiğinde, her iki toplumdaki kadına sunulmuş yaşam tarzının kendine has geleneksel özellikler taşıdığı, aynı zamanda iki toplumun uzun süre kültürel etkileşim içinde bulunmasından dolayı, yaşam tarzlarında pek çok benzerliğin olduğu da görülmektedir. Yunan ve Romalı kadını karşılaştırıldığında, Romalı kadının Yunan kadınına göre daha az sınırlandırıldığı ve daha fazla hukuki haklara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Erkek hegemonyasının ağır bir şekilde hissedildiği Eski Yunan ve Roma toplumlarında kadın, anne ve eş rolüyle en büyük saygınlığı hak etmiş fakat kadın, kendisine sunulan sınırların dışına çıkıp kendi kararlarını kendi verme eğilimine girdiğinde erdemsiz, saygınlığı hak etmeyen kadın olarak çoğunlukla eleştirilmiştir. Yunan dünyasında özellikle de Atina'da, kadına karşı olan katı tutumdan dolayı çok az istisna dışında kadınlar, genellikle toplumsal hayattan izole edilmiş, kamu ve çalışma hayatından dışlanmışlardır. Geleneklere ağır biçimde bağlı olan aileler, kadınların ev ve aile yükümlülüklerini üstlenmeleri için gerekli olan eğitim dışında eğitim almalarına izin vermemiştir. Hellenistik Dönem'e kadar devam eden kadın mağduriyeti bu dönemle birlikte kırılmalar yaşanmış ve kadınlar yeni özgürlük alanlarına sahip olmuştur. Kadının sosyal ve hukuki alanda daha fazla hak sahibi olduğu Roma'da ise kadın, nispeten daha rahat bir hayat yaşamıştır. Erkeğin vesayeti altında tutulan, kendi adına karar verme özgürlüğü olmayan Roma kadını da

İmparatorluk Dönemi'yle birlikte daha ileri bir hareket serbestisine kavuşmuştur. Aslında her iki toplumda da aristokrat kadınlar ahlak kisvesi altında daha fazla baskılanmış ve bu baskıya Yunan kadını daha fazla boyun eğmişken, her iki toplumun yoksul kadınları, para kazanmaları gerektiğinden bu kültürel baskıların üstesinden gelmeyi başarmış ve toplumsal hayata karışıp sağlığın da içinde bulunduğu çeşitli alanlarda çalışmıştır. Bu genel durumların aksine Roma'da iş hayatı, kadına yasaklanmadığından soylu kadınlar, Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarından itibaren ticari alanda yer almış ve mal varlıklarını yönetmişlerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN ŞİFACILARI İFADE EDEN TERMİNOLOJİ

Bu tezdeki “kadın şifacılar” terimi, genel bir başlık olarak kullanılmış olup rasyonel ve irrasyonel tıbbın içinde yer almış bitki uzmanı, kurtarıcı, bilge kadın, ebe ve hekimlerin tümünü kapsamaktadır. Fakat bu genel başlığın altında kullanılan alt terimlerde, bir anlam karmaşasından kaçınmak ve bu terimler arasındaki farkın daha iyi anlaşılabilmesi için, Eski Yunan-Roma dünyasında kullanılan en yaygın anlamları aşağıda ele alınmıştır.

1.1. Φαρμακίς (Bitki Uzmanı)

İlaç ya da bitkilerle çalışan bir kadını ifade eden *φαρμακίς* “pharmakis” terimi, aynı zamanda “bitki uzmanı” anlamına gelmektedir. Antik kaynaklardaki ifadelerden yola çıkıldığında bu kelimenin kökünün “ilaç bilgisi” anlamından türediği söylenebilir (Irving, 2015: 86-87). *Φαρμακεύς*’un dişî formu olan *φαρμακίς*⁷ teriminin anlamı ve kullanımı hakkında en fazla bilgi, eski edebî kaynaklarda mevcuttur. Yine Eski Yunan-Roma edebiyatında *φαρμακίς*’e yönelik tutumlar söz konusu olduğunda, uzun bir dönemi kapsayan birçok örnek görmek mümkündür. Bitki ve büyü bilgisine sahip kadınlar, ilk olarak Homeros’un destanlarında göze çarpmaktadır. Örneğin bir kadının bitki uzmanlığını ifade eden en erken hikâye Odyseia’da, *πολυφαρμάκου* (birçok ilacı bilen) sıfatıyla nitelendirilen Kirke’nin hikâyesidir (Homeros, Odyseia, X.276-285). Hikâyeye göre, Odysseus’u Kirke’nin büyülerine karşı uyaran Hermes, olacakları anlattıktan sonra bu büyülerden korunması için ona *molü* denilen gizemli bir bitki verir.

⁷ *Φαρμακίς*’in etimolojik anlamı için bkz. (Chantraine, 1968: 1177-1179).

“...kirkenin bütün tuzaklarını büyülerini bir bir anlatayım sana: bir içki hazırlayacak, bir ilaç koyacak içine, ama dinlemez büyü müyü benim sana vereceğim ot,...Argos’u öldüren böyle konuştu ve kopardı otu topraktan, uzattı onu bana ve bir bir saydı özelliğini: çiçeği sütbeyazdı, kökü kapkara, ona molü derlerdi tanrılar arasında, koparamazdı onu hiçbir ölümlü insan...” (Homeros, Odysseia, X.289-305).

Hermes, Odysseus’a olanları anlattıktan sonra aynı şeylerin onun başına da gelebileceği uyarısında bulunup, Kirke’nin şaraba karıştıracağı bitkilerin etkisini yok eden molü bitkisini Odysseus’a verir. Kirke burada belki de zihni karıştıran bitkiler kullanarak, Odysseus’un arkadaşlarını etkisiz hale getirmiştir. Buna karşılık Hermes, Odysseus’a bir panzehir vererek aklının karışmasını önleyip, onu Kirke’ye karşı korumuştur. Dolayısıyla söz konusu olan büyüün esas etken maddeleri bitkilerdir ve bu bitkiler özel bir ilgi alanı olarak görüldüğünden, Kirke’nin bitkiler hakkındaki derin bilgisi, Homeros tarafından negatif bir biçimde ele alınmış olmalıdır. *Πολυφαρμάκων* terimi de burada Kirke üzerinden bir ot/bitki büyücüsü olarak anlamlandırılmıştır. Buna karşılık Homeros’ta bitkiler hakkında bilgi sahibi olan ve onları çeşitli şekillerde kullanan kadınlar için, eserlerindeki diğer referanslara bakıldığında, *φαρμακίς* terimini sadece bir “büyücü” olarak tanımlamak zordur. Bu bağlamda Homeros, Ilias’ta Agamede’nin bitki bilgisinden⁸ ve Odysseia’da Mısırlı Polydamna’nın⁹ verdiği bitkisel bilgiyi kullanan Helen’den bahsederken, onların şifacılık yönlerine dikkat çekmektedir (Homeros, Odysseia, IV. 215-235). Kirke gibi bazı kadınların bitkisel bilgisi negatif ve daha çok büyü ile ilişkili olarak yansıtılırken, Helen ve Agamede gibi başka karakterlerin bitki bilgisi, daha pozitif ve bazen de övgüyle anlatılmaktadır. Hatta MÖ II. binde yaşamış kadın şifacıların selefi olan Helen’e dair bu hikâyeden hem Herodotos hem de Diodorus Siculus tarihsel gerçeklik olarak bahsetmektedir (Herodotos, II.116; Diodorus Siculus, I. 97).

⁸ Homeros, Augeias’ın kızı Agamede’nin yeryüzünün bütün tedavilerini bildiğinden bahsetmektedir (Homeros, Ilias, XI, 735-745). Dickie’ye göre, Hellenistik döneme kadar Agamede, büyücü bir kadın olarak görülmenin ötesine geçmiş, Kirke ve Medeia ile aynı derecede değerlendirilmiştir (Dickie, 2005: 23)

⁹ Homeros’un şifacı kadınlar hakkında verdiği ipuçlarında esas ilginç olan durum, Helen’in, Thonis adında Yunan bir eşi olan ve kendisine dostları iyileştiren, düşmanları ise zehirleyen ünlü bir ilaç ‘nepenthe’ veren Mısırlı Polydamna ile birlikte tıp eğitimi için Mısır’da bulunmuş olmasıdır (Herodotos, II, 113-120; Hurd-Mead, 1938: 37).

Klasik Dönem'e gelindiğinde, MÖ V. yüzyıldan önce bitki uzmanı kadınlar, doğrudan *φαρμακίς* olarak tanımlanmazken, bu yüzyıldan itibaren geniş bir anlam yelpazesiyle eski kaynaklarda *φαρμακίς* terimi yer almaya başlamıştır (Collins, 2000: 252). En temel anlamı bitkisel ilaçlarla uğraşan bir kadını ifade etmesine rağmen Klasik Dönem'den itibaren *φαρμακίς*, ilaç veya bitkilerden çok daha fazlasıyla ilişkilendirilmiştir (Collins, 2001: 478). Süreç ilerledikçe bitkisel uzmanlığıyla şifa veren *φαρμακίς*, kaynaklarda birkaç istisna dışında genellikle olumsuz çağrışımlarla “cadı” veya “büyücü” olarak tercüme edilmiştir (Irving, 2015: 86-87). Örneğin MÖ IV. yüzyıldaki bir dava sırasında Demosthenes'in dolaylı olarak bahsettiği Theoris adındaki kadın, *φαρμακίς* olarak tanımlanmakta ve bu tanımlama daha çok cadılık veya büyücülüğü ifade eden olumsuz bir çağrışım içermektedir. MÖ 338'e dayandırılan bu cadılık davasında Theoris, çeşitli bitkiler ve büyülü sözler kullandığı gerekçesiyle tüm ailesiyle birlikte ölüm cezasına çarptırılmıştır. (Demosthenes, Against Aristogeiton 25.79-80; Plutarkhos, Demosthenes 14.4). Yine bu dönemde gittikçe artan bir şekilde, bitkisel ve büyüsel hünerlerin merkezinde özellikle yabancı kadınların yer aldıkları görülmektedir. Bu bağlamda en iyi örnek, *φαρμακίδες* olarak adlandırılan Thessialı kadınların, büyü ve iksirlerle ilişkilendirilmiş olmalarıdır (Collins, 2001: 479). MÖ IV. ve III. yüzyıllara kadar Romalılar ve Yunanlar arasında Thessialı kadınlar, gökyüzünden ayı aşağı çekmek veya ay tutulması yaratmakla ünlenmişlerdir. (Philips, 2002: 378; Collins, 2001: 479). Aristophanes'in (MÖ 456-386) Bulutlar adlı komedyasında Strepsiades, Thessialı bir büyücüyü, ayı aşağı çekmesi için, gücüyle birlikte satın almak istediğini ifade etmektedir.

“Thessialı büyücü bir kadını (*φαρμακίς*) satın alırdım ve gece ayı aşağı indirirdim. Sonra bir yüz aynası gibi onu yuvarlak bir kutuya kapatır ve orada tutardım (Aristophanes, Clouds, 749-756).

Büyünün ustaları olarak bilinen Thessialı kadınların ilaç ve büyüleri, Horatius'un (MÖ I. - MS I. yüzyıl) zamanında bile ünlerini korumaya devam etmiştir. (Aristophanes, Clouds, dp. 749). Horatius, Epode'de “*Thessialı bir sesle (büyülü bir ses) gökyüzünden yıldızları ve ayı aşağı indiren (kadın)*” ifadesiyle Folia'dan bahsetmektedir (Horatius, Epode, V. 45-46; Philips, 2002: 382). MS I. yüzyılda yaşamış Lucanus da büyücü kadınların yıldızları yeryüzüne çektiklerinden ve ayı

kararttıklarından bahsetmektedir (Lucanus, Pharsalia VI. 499-500). Thessalia'nın, büyücülükle ilgili neden bu kadar ünlendiği tam olarak bilinmese de, MÖ V. yüzyıl ve sonrasında sihir, büyü ve ölü ruhlarla ilişkili yeraltı tanrıçası Hekate kültünün önde gelen merkezlerinden biri olması, bu ünü açıklayan makul sebeplerden biri gibi görünmektedir (Collins, 2001: 479).

Hellenistik Dönem'de de büyü ve bitkisel tedavi, geleneksel düşüncelerle yabancı etkilerin bir kombinasyonu olarak algılanmaya devam etmiştir. Yabancı etkisine maruz kalan eski Yunan büyü fikirleri söz konusu olduğunda, MS I. ve II. yüzyıl Yunan Mısır'ından gelen papirolojik kaynaklar ön plana çıkmakta ve şifa için kullanılan bitkisel tedavi ve büyüler hakkında farklı bir tablo görülmektedir. Bu kaynaklarda “*φαρμακίς*”, Yunan edebi kaynaklarındaki gibi olumsuz çağrışımlar içermez; bunun yerine büyü ve bitkilerle şifa veren bilge bir kadın iması söz konusudur (Irving, 2015: 180). Ancak Hellenistik dönemden itibaren Yunan ve Roma kaynaklarında bu terim, ahlaki değerleri gözetmeyen fahişe gibi kadınların yanında yer alan veya kendi hırsları uğruna bitkisel bilgilerini kullanan kötü imajlı kadınları (halk şifacıları) ifade etmek için kullanılmıştır.

1.2. Σώτεια (Kurtarıcı)

Σωτήριος “soterios” (kurtaran, kurtarıcı, koruyan), *σωτήρ* “soter” (kurtaran, kurtarıcı), *σώζειν* “sozein” (kurtarmak) aynı kökten gelen kelimelerdir. *Σώτεια* “soteira”, “kurtarıcı” anlamına gelen *σωτήρ*'in dişi formudur (Chantraine, 1968: 1085; Liddell ve Scott, 1996: 1751; Çelgin, 2010: 645-646). *Σωτηρία* “soteria” kavramı ilk kez MÖ V. yüzyıl edebiyatında Pers Savaşları bağlamında ortaya çıkmış daha sonra çeşitli durumlarda kullanılmıştır (Jim, 2017: 256-257).

Artemis, Athena, Hekate, Hygieia, Kore ve Tykhe gibi tanrıçaları, devlet ya da bireyin koruyucusu sıfatıyla aynı anda özellikle Yunan dünyasında görmek mümkündür¹⁰. Bazı tanrı ve tanrıçalar Soter ve Soteira epithetlerini taşıdığından,

¹⁰ Artemis (IG XII, 3 271), Athena (IG II² 676), Hekate (OGIS, 441), Hygieia (IG IV² 419), Kore (FD III, 3 342), Tykhe (Peek, Asklepieion, 334).

topluluklar ve bireyler hayatlarının her alanında *soteria* (kurtuluş, selamet) için bu tanrı ve tanrıçalara dua etmiştir. Nitekim ilahi bir sıfat olarak *soteria* bireyler için; iyi sağlık, ölümden kaçış, maddi refah, güvenli yolculuk ve rahat bir doğum anlamına gelirken, toplumlar için; askeri zafer elde etme, dış saldırılar, doğal afetler ve salgın hastalıklardan kurtulma şeklinde algılanmıştır (Jim, 2017: 257).

Σωτήρ ve *σώτειρα* genellikle tanrı ve tanrıçaların epitheti olarak kullanılmış olsa da zaman zaman özellikle Hellenistik Dönem'den itibaren liderler, komutanlar ve sağlık alanında hizmet verenler için de kullanılmıştır. Sağlık alanında bireyi bir hastalıktan kurtaran kişiyi ifade etmektedir. *Σωτηρία* ile *ὕγεια* 'hygieia' (sağlık) arasındaki ilişki de ilginçtir. Bir hastalıktan kurtarma bağlamında kullanıldığında *σωτηρία* aslında "iyi sağlık" anlamındaki *ὕγεια* ile birleşip örtüşmektedir (Jim, 2015: 74, dp. 92). Nitekim kişiyi hastalıktan kurtaran ve ona sağlığını geri veren vurgusundaki *σώτειρα* sıfatını taşıyan iki kadın şifacının mezar yazıtı bulunmaktadır (TAM V.1 535; Nissen, 2006: 396; Samama, 2003: 447-448, no. 351; Irving, 2015: 84-85;). Mezar yazıtlarındaki bu şifacı kadından biri, Lydia kentinden Potta adında bir kâhin, diğeri ise babası hekim olan ve büyük olasılıkla onun tarafından yetiştirilmiş Ammeis adında bir kadındır. Bu iki yazıt "Eski Yunan ve Roma Yazıtlarında Kadın Şifacılar" başlığı altına ele alınmıştır.

1.3. Μαῖα (Ebe)

Eski Yunan ve Roma edebi kaynaklarında ebeyi tanımlayan öncelikli terim *μαῖα* "maia" ve onun türevleridir. Eski Yunan ve Roma toplumlarında ebeyi nasıl tanımladıkları hakkındaki bilgilerin büyük çoğunluğu destan, drama ve komedi çalışmalarından elde edilmektedir. Diğer birçok analizde olduğu gibi elbette ki ebe kavramı için de ilk dikkate alınması gereken kaynak Homeros'un destanlarıdır. Homeros'ta *μαῖα* terimi, farklı bir tanıma sahipken, sonraları doğuma yardımcı olan kişiyi tanımlayan bir kullanıma dönüşmüştür. Homeros'taki özgün kullanım yaşlı bir kadına göndermede bulunan en erken biçimdir. Μαῖα, bu anlamda Homeros'un eserlerinde ara ara görülmektedir (Homeros, *Odysseia*, II. 349, 372; XVII. 499; XIX.

15, 482, 500; XX. 129). Örneğin Odysseus, sütannesi Eurykleia'ya hitap ederken, saygı ifadesi olarak *μαῖα* terimi kullanmıştır (Homer, Odysseia, XIX. 482). MÖ V. yüzyıla gelindiğinde Euripides'in Hippolytus'unda olduğu gibi hala bir sütanne ya da bir bakıcıyı belirtmek için kullanıldığı görülmektedir (Euripides, Hippolytus 243). Saygı ifadesi olarak yaşlı bir kadına, sütanneye, dadiya bakıcıya ya da bazen gerçek anne veya büyük anneye atıfta bulunmak için kullanılmış bu terim, zamanla değişim göstermiştir.

Μαῖα'nın doğuma yardımcı olan kadın anlamına gelen daha sonraki kullanımı, ebelikle ilişkili diğer kelimelerle birlikte görülmektedir. Ebelikle ilgili en yaygın olanlarından biri, “ebe olarak hizmet etmek / harekete geçmek” anlamlarına gelen *μαιεύομαι* fiilidir. Bu fiil aynı zamanda “doğumun gerçekleşmesini sağlamak” anlamında da kullanılmıştır. Bu anlamlar eski edebi kaynaklarda bulunmaktadır (Philostratus, Vita Apollonii, 1.5, 4.34, 5.13; Lucian, Dialogi Deorum, 26.2; Diodorus Siculus, 19.34)¹¹. *Μαιευτική* terimi, ebe için kullanılan bir başka terimdir. Esasında “ebelikte hünerli” anlamında kullanılan bu terim, tekil ve dışı formda bir sıfattır. Bu terimlerin yanı sıra, ebelik sanatına işaret eden ve aynı köke sahip olan bir başka kelime *μαιεύτρια*'dır. Bu terimin kullanımı, Galenus'un eserinde, bir ebenin çalışması tanımlanırken görülmektedir (Galenus, On the Natural Faculties, III.3).

Ebelik, hayati derecede önemli bir iş olmasına rağmen, Yunan coğrafyasında ebeler hakkında detay veren çok az yazıt bulunmaktadır. Epigrafik kaynaklarda ebe terimi, *μαῖας* (genetivus) olarak hem Dor hem de Aiol formlarında görülmektedir. İon ve Epik formdaki *μαίης* (genetivus) kelimesi ise daha az görülür. Epigrafik kaynaklarda *μαῖα* yerine *μέα* kelimesinin kullanıldığı da görülmektedir (MAMA III. 605; Firatli ve Robert, 1964: 176; Samama, 2003: 9, dp.14; Nissen, 2006: 562; Irving, 2015: 60).

¹¹(Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/wordfreq?lang=greek&lookup=maieu%2Fomai>, 18.08.2018

1.4. Obstetrix (Ebe)

Romalılar, ebelik için *obstetricium*, ebe için ise *obstetrix* terimini kullanmışlardır. Bu terim “karşısında ya da önünde durmak” anlamına gelen *obsto* kökünden türemiş olup doğum sırasında ebenin durduğu yere işaret etmektedir (Lewis – Short, 1879, 1244). *Obstetrix* terimi, MÖ III.-II. yüzyıllar arasında yaşamış Plautus’tan başlamak üzere daha sonra P. Terentius Afer, Horatius ve Plinius gibi yazarlar aracılığıyla Latin edebi metinlerinde karşımıza çıkmaktadır (Plautus, II, Cistellaria I. 2. 22; Plautus, Captivi 628; P. Terentius Afer, Adelphi III. 1, 2; IV. 4; Horatius, Epode XVII. 51; Plinius, XXVIII. 18, 19, 21, 69; XXXII. 55). MÖ I. yüzyıldan itibaren mezar yazıtlarında görülen *obstetrix* terimi, mevcut yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, Roma’nın büyümesine paralel daha sık ve daha geniş bir coğrafyada kullanılmıştır¹².

1.5. Ἱατρόμαια (Hekim - Ebe)

Ἱατρόμαια “iatromaia” terimi, tıbbi önek olan *ἱατρ-* ve ebe anlamına gelen *μαῖα* kelimesinin birleşimidir. Bu terimi yaygın bir eğilimin aksine sadece ebe olarak tanımlamak yanlış olacaktır. Çünkü bu sıfatla anılan bir kadın, ebe olmasının yanı sıra bir hekimdir (King, 1998: 178). Söz konusu terim, sınırlı sayıda Yunan ve Roma epigrafik kaynağında görülmesine rağmen farklı formdaki örneklerine rastlamak mümkündür. *Ἱατρόμαια* terimi, aynı zamanda genetivus formda yani *ἱατρομέας* olarak da görülmüş ve genellikle ebe olarak çevirisi yapılmıştır (Irving, 2015: 69). Ancak *ἱατρ-* ön eki çoğunlukla görmezden gelindiği için “ebe” çevirisi çok basit ve eksik kalmaktadır. Nitekim *ἱατρ-* ön eki, bir ebeden beklenen niteliklere ek olarak hekimin bilgi ve becerilerine sahip olunması gerektiğini göstermektedir (Irving,

¹² Obstetrix (ebe) terimini içeren epigrafik kayıtlar: AE 1926, 52; AE 1979, 396; AE 1980, 936; AE 1991, 126; AE 2005, 328; BCTH 1894, 345 no. 20; CIL III.8820; CIL VI. 4458; CIL VI.6325; CIL VI.6647; CIL VI.6832; CIL VI.8192; CIL VI.8207; CIL VI.8947; CIL VI.8948; CIL VI.8949; CIL VI.9720; CIL VI.9721; CIL VI.9722; CIL VI.9723; CIL VI.9724; CIL VI.9725; CIL VI.37810; CIL VIII.4896; CIL VIII.5155; CIL VIII.15593; CIL VIII.25394; CIL X.1933; CIL X.3972; CIL X.4128; CIL XI.3391; CIL XIII.3706.

2015: 69). Bu yüzden, *ἰατρομαία* teriminin hem doğum anına yardımcı olan hem de jinekolojik hastalıklarla ilgilenen bir kadına işaret etmesi daha olasıdır.

1.6. Ἰατρίνη (Kadın Hekim)

Ἰατρίνη terimi *ἰατρός*'un dişî formudur ve “tedavi eden kişi”, ya da “hekim/cerrah” anlamına gelmektedir. Bu terimin eril formu yaygın bir şekilde Eskiçağ kaynaklarında kullanılmaktadır. Bu kaynaklara Homeros'un *İlias* ve Herodotos'un *Historiai* adındaki eserleri örnek gösterilebilir (Homeros, *Ilias*: XVI.28; Herodotos, III.130). Terimin eril formu olan *ἰατρός* aynı zamanda Herodotos ve Platon'un eserlerinde ifade edildiği gibi “tıp sanatında hünerli/usta” anlamında da kullanılmıştır (Plato, *Republic*: 455e; Herodotos, II.84, III.129). Parker'a göre; *ἰατρός*'un dişîl versiyonu olan bu terim, çeşitli yazımlarla eski edebi kaynaklarda, papirüs ve yazıtlarda görülmektedir (Parker, 1997: 133). Aynı fikirde olan Kudlien, Eski Yunan tıbbında kadınlara tıbbi uygulamalar için çok kısıtlı sınırlarda izin verildiğini ancak Hellenistik dönemde *ἰατρίνη* teriminin birden bire görüldüğünü ileri sürmektedir. Kudlien, Galenus zamanında bile, tıbbi uygulamalarda her bakımdan erkeklere eşit haklara sahip kadın hekimlerden söz edilemeyeceğini ifade etmekte ve şöyle devam etmektedir:

“İlk başta “ἰατρίνη” daha önce olduğu gibi jinekolog rolüyle ebe olmaya devam etmiştir. Ancak bu özel terimin artık ‘μαῖα’ dan ‘ἰατρομαία’ ve ‘ἰατρίνη’ye’ dönüşmüş olması dikkat çekicidir. Bu durum açıkça toplumsal ve mesleki bir yükselmenin göstergesidir. Sonuç olarak böyle bir kadın hekim ‘ἰατρίνη’ artık daha geniş bir yetkiye sahip olmuş olmalıdır. Örneğin, bir erkek hekim ‘ἰατρίνη’ için bir kitap yazabilir, bir meslektaş olarak ona hitap edebilir ve ona mesleki tavsiyelerde bulunabilirdi. Görünüşe göre MÖ I. yüzyılda bu gerçekleşmiş ve Taraslı Herakleides tarafından hekim Antiokhis için böyle bir kitap yazılmıştır” (Kudlien, 1970: 17-18).

Kudlien'in üzerinde durduğu dişi formdaki *ιατρίνη* terimi, edebi kaynaklardan çok epigrafik kaynaklarda yaygındır ve yaklaşık olarak MÖ II.-I. yüzyıllardan itibaren mezar yazıtlarında görülmektedir (Firatli ve Robert, 1964: 175; IK Byzantion 128; SEG XXIV.811; Künzl, 2013: 6-7.). Bu terimin edebi kaynaklardaki en erken kullanımı ise Roma İmparatorlu Dönemi'ndedir. Bu döneme ait kaynakların en göze çarpan örnekleri Josephus'un otobiyografisinde¹³ ve MS III. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen, P. Oxy. 12.1586¹⁴ papirüsünde yer almaktadır. Josephus'un (MS 37-100) otobiyografisinde 'τῆς ἱατρίνης' ifadesiyle onun bir kadın hekimin oğlu olduğu ifade edilmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen P. Oxy. 12.1586 papirüsünde ise kız kardeşine mektup yazmış bir adam, "kadın hekim" "ἡ ἱατρίνη" sana selam söylüyor demektedir. Tam metin aşağıdaki gibidir:

Ἀρποκρατίων Ἡραΐδι τῇ ἀδελφῇ χαίρειν. πρὸ τῶν ὅλων εὐχομαί σε
ὕγιαίνειν μετὰ τῶν τέκνων σου καὶ τῶν σῶν πάντων. γράφω δέ σοι καὶ
ἐγὼ ἐρρωμένος καὶ εὐχόμενός σοι τὰ κάλλιστα. ἄσπασαι Ἀπολλώνιον
καὶ Διονύσιον καὶ Πλουτογένειαν καὶ Εὐτυχίαν καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτῆς καὶ
τὴν θυγατέρα. ἡ ἱατρίνη σε ἀσπάζεται καὶ Διονύσιος καὶ Ἡρῶν καὶ οἱ
ἐμοὶ πάντες σε προσαγορεύουσιν. ἐρῶσθ(αι) εὐχομ(αι) [π]ανοικεί.

“Harpokration’dan kız kardeşi Herais’e selamlar. Her şeyden önce, çocukların ve tüm ailenle birlikte sağlıklı olmanız için dua ediyorum. Sana yazdığım gibi, ben de iyiyim ve tüm güzel şeylerin senin olması için dua ediyorum. Apollonios ve Dionysios, Ploutogenia ve Eutykhia ve oğulları ile kızları lütfen gelin. (Kadın) hekim sana selamlar gönderiyor ve Dionysios ile Heron’a da öyle ve tüm ailem de sana selam söylüyor. Senin ve tüm ev halkının hoşça kalmanız için dua ediyorum.”

¹³ Ἰώσηπος δὲ τῆς ἱατρίνης...” “Josephus, kadın hekimin oğlu...” (Josephus, 37.185)

¹⁴ P. Oxy. 12.1586; Trismegistos 31768, (Çevrimiçi)
<http://papyri.info/ddbdp/p.oxy;12;1586>, 05.09.2018

Oxyrhynchus koleksiyonundan olan bu papirüs, Harpokration'un kız kardeşi Herais'e selam ve dualar sunduğu bir mektuptur. Burada Harpokration, adını vermediği kadın bir hekimden selamlar göndermektedir. Bu mektup Yunan terminolojisini kullanan hekim bir kadından bahseden şimdilik tek şahsi mektuptur (Irving, 2015: 51-52). Yine de Thackeray, Josephus'ta geçen *ιατρίνη* terimini 'ebe' olarak tercüme ederken (Thackeray, *The Life Against Apion* 37.185, s. 69) Whiston, ise bu terimi "kadın hekim" olarak tercüme etmeyi tercih etmiştir (Whiston, *The Complete Works of Josephus*, 1974: 37.185, s. 21). Ancak bu tezin kapsamında çalışılmış Eski Yunan ve Roma mezar yazıtları incelendiği zaman, Josephus'un yaşadığı MS I. yüzyıla kadar gelindiğinde kadın şifacılar için mesleki kimliklerini ifade eden ayırt edici bir terminolojinin oturmuş olduğu görülecektir. Dolayısıyla Josephus'un annesinin ve Harpokration'un bahsettiği kadının mesleki kimliği için kullanılan *ιατρίνη* teriminin "kadın hekimi" ifade ettiği kuvvetle muhtemeldir.

1.7. Medica (Kadın Hekim)

Latince bir terim olan *medica*, *medicus* teriminin dişi formudur ve kadın hekim anlamına gelmektedir (Lewis – Short, 1879, 1122-1123). *Medicus*, *med/eor* "tedavi etmek" fiilinden türetilmiştir (De Vaan, 2008: 368). *Medica* tıpkı *ιατρίνη* gibi spesifik olarak çocuk doğurma rolüne atıfta bulunmanın ötesinde iyileştirme sanatında genel beceriye sahip kadın hekimi ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle *medica*, *obstetrix*'i de kapsayan daha geniş bir tıbbi alanda hizmet sunan kadın şifacıdır (Künzl – Engelmann, 1997: 378; Parker, 1997: 133).

Hekimlik, Romalı kadınların katılımına izin veren az sayıdaki erkek mesleklerinden biridir (Adkins, 2004: 392). Bu tez kapsamında, Roma'da kadın hekimlerin ele alındığı başlıklar altındaki edebi ve epigrafik kaynaklar incelendiğinde, özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nin başından itibaren terminolojik bir netleşmenin sağlandığı ve kadın hekimlerin sayısında gittikçe belirginleşen bir artışın olduğu görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİÇAĞ EDEBİ VE TIBBİ METİNLERİNDE KADIN ŞİFACILARA BAKIŞ

Eskiçağ'ın edebi ve tıbbi kaynaklarında kadın şifacılar nadiren bahsedilmiştir. Bahseden kaynaklar ise genellikle onları önyargılı bir tutumla sunmuştur. Bu kadınların geçtiği edebi ve tıbbi kaynakların çoğunluğu, ya bir kıyaslama karakteri olarak onların üzerinde durmuş ya da erkek karakterlere yardımcı olan, şifa yeteneğine sahip bakıcı, hemşire veya büyücülere odaklanmıştır. Buna rağmen kısıtlı olmakla birlikte, yeri geldiğinde kadın şifacıların reçetelerinden övgüyle bahseden Galenus, ebeler için birer klavuz kitabı yazan Herophilos ile Soranus, bazen kadın şifacıların tedavi yöntem ve reçetelerini öven bazen de yeren Plinius gibi hekim ve yazarlar da yok değildir. Yine de neredeyse tüm yazarların ortak yansıttıkları kanı, kadın şifacıların daha çok yardımcılık rolüdür.

2.1. Hippokrates (MÖ 460-370)

Hakkında çok az bilgi bulunan Hippokrates'in ölümünden birkaç yüzyıl sonra yazılmış biyografisine göre MÖ 460'ta Kos adasında doğmuştur. Babası, kökeni tanrı Asklepios'a dayanan ve sıkı bağlarla birbirine bağlı Asklepiadlar ailesinin bir üyesidir. Hippokrates bir tür hekimler loncası olan bu topluluk içinde, muhtemelen usta-çırak ilişkisi içinde eğitilmiş, daha sonra Kos Okulu'nun öncüsü olmuştur (Platon, Protogoras 311b). Thessalia'nın Larissa kentinde ölmüş Hippokrates'in ölüm tarihi, tam olarak bilinmemektedir. Fakat ölümü için en yaygın kabul edilen tarih MÖ 370'tır (King, 2019: 37).

Hippokrates'e atfedilen Hippocratic Corpus'un içindeki her kitap Hippokrates tarafından yazılmamış olsa da hemen hemen hepsi yaklaşık olarak iki bin yıl önce yazılmıştır. Hippocratic Corpus, birçok kaynaktan alınan bilimsel incelemelerin tıbbi geleneklerini de yansıtan 67 kitaplık bir koleksiyondur (Dean-Jones, 1994: 184). Hippokrates'in çizgisini takip eden farklı kişiler tarafından kaleme alındığı düşünülen bu metinlerde birçok edebi üslup, farklı yaklaşımlar, iç tutarsızlıklar ve çelişen kuramlar söz konusudur (Hanson, 1975: 567; Nutton, 2004: 61). Kos ve Knidos Okulları'nın öğretilerinin ağırlıklı olduğu Corpus'ta, kadın şifacılar fazla yer verilmemiştir (Jackson, 1999: 12-13). Bunun nedeni büyük olasılıkla Hippokrates ekolünden hekimlerin eski Yunanistan'da tıp otoriteleri olarak sadece kendilerini görmüş ya da görmek istemiş olmalarıdır.

Hippocratic Corpus'un yazarı olan hekimlerin, dönemin toplumsal cinsiyet hiyerarşisine dayanarak erkek şifacıları baskın bir şekilde ön plana çıkardıkları, bir o kadar da kadın şifacıları görmezden geldikleri anlaşılmaktadır. Tıbbi söylemlerin çok sesli olduğu Klasik ve Hellenistik Yunanistan'da, Hippokrates'in öğretilerini savunanlar bu seslerden bir tanesidir ve kendilerini baskın otorite olarak var etme mücadelesi içine girmişlerdir. Bu sırada kolektif bir kimlik yaratma çabası içinde olunmuş ve bu kimliğin sesi ağırlıklı olarak eril olmuştur. Hippocratic Corpus'taki deontolojik çalışmalardan, Yunan eril niteliklerine dayanan otoriter bir kimlik oluşturma konusundaki eril kaygıyı görmek mümkündür¹⁵. Burada hekimin temel özellikleri, elit Yunan erkeğiyle yakından ilişkili olan "retorik¹⁶ yetenek" ve "σωφροσύνη¹⁷" sophrosyne'dir. Saygın bir Yunan erkeği bedeni ve arzuları üzerinde kontrolünü kaybetmez, beden ve arzularının başka insanlara, özellikle de kadınlara boyun eğmesine izin vermezdi; sophrosyne'si, cesaret ve adalet idealleriyle aynı

¹⁵ Örneğin eril kaygının en açık görüldüğü metinlerden biri olan Corpus'taki 'Hekim Üzerine' (περί ἰτροῦ), hekimin taşıması gereken niteliklerin anlatıldığı bir metindir ve bu metnin ilk cümlesindeki özne, eril formdaki *iatros* (erkek hekim) terimidir. Metinde eril formdaki hekim sağlıklı, "temiz, iyi giyinmiş, parfüm kullanmış olmalıdır. O, hayatında *sophron* yani sağduyu sahibi, akıllı ve kendi kendini kontrol edebilen olmalıdır. Çünkü bu nitelikler kişinin itibarı için önemlidir. *Sophrosyne*'ye sahip olduğunda hastayı da kontrol altında tutabilir. Hastayı ikna edebilmek için ikna kabiliyetinin güçlü ve bir hatip kadar iyi olması gerekir" (Hippocrates, The Physician, I). Bu nitelikler sıralanırken kadın şifacıyı ifade eden herhangi bir terim veya ima metinde söz konusu değildir.

¹⁶ Hippokratik hekim, öncelikle uyguladığı tedavi konusunda hastayı ikna etmek ve rahatlatmak için 'retorik yeteneğe' sahip olmalıdır.

¹⁷ Σωφροσύνη; Liddell ve Scott'ta, sağduyu, akıl sağlığı, öz denetim, irade gücü, ölçülülük, ılımlılık olarak açıklanmıştır (Liddell ve Scott, 1996: 1751).

temele dayanıyor, bu onu başkalarına karşı üstün kılarak, onlara ustalık yapma yetkisi veriyordu (Foucault, 1990: 78).

Eski Yunan toplumunda retorik eğitimi sadece erkeklerin, özellikle de elit sınıftaki erkeklerin ulaşabildiği bir ayrıcalık olmuştur. Corpus'taki öğretilere göre hekimin örnek olacak ahlaki nitelikler sergilemesi gerekmektedir. Böylece Hippokrates ekolünden olan hekim, ahlaki şöhreti sayesinde bir otorite kazanmakta ve bu nedenle de “öz kontrolünü” (*σωφρων*) sağlama zorunluluğu doğmaktadır. Sophrosyne, Yunan erkeklerinin doğuştan getirdikleri bir nitelik sayıldığından, eski Yunanistan'da kadınla erkek arasındaki farkın temel özelliğidir (Pichanick, 2016: 47-63). Nitekim kadın doğuştan öz kontrolünü sağlamaktan yoksundur. Kadın, doğası gereği sophrosyne'ye sahip olmadığından ya bir erkek koruyucuya ya da bir otoriteye tabi olmak zorundadır. Yunanlar, kadınların cinsel arzularına köle olduklarına ve fiziksel istekleriyle yönetildiklerine inanmıştır. Bu inancın yansımaları Aristophanes'in *Lysistrata* oyununda görmek mümkündür. *Lysistrata*, Spartalılarla Atinalılar arasındaki savaşa son vermek için eşlerle birlikte olmayı reddeden bir tür cinsel grev başlattığında, kadınlar arzularını kontrol edemediklerinden bu plana bir süre direniş göstermiş, daha sonra verdikleri sözün arkasında durmaya karar vermiştir (Aristophanes, *Lysistrata* 143-144). Aynı inancın yansıması Thesmophoriazusae'de görülmektedir (Aristophanes, Thesmophoriazusae 393-394). Burada kadınlar; eşini aldatan, şehvet düşkünü, içki içmeye yatkın ve aşırı konuşan kişiler olarak betimlenmektedir. Bu genel yargı Yunan dünyasında kadını doğası gereği erkeklerden farklı ve onlardan daha düşük bir pozisyona hapsedmiştir (Just, 1989: 154). Yine de saygın bir Yunan kadını bağlı olduğu erkeğe boyun eğerek erdem ve sophrosyne elde edebilirdi (Foucault, 1990: 83). Sonradan edinilen bu niteliklerin derecesi, kadının bağlı olduğu erkeğe olan sadakatiyle ölçülüyordu. Kadınlar, arzu ve dürtülerine göre hareket ettiklerinde, zararlı sonuçlanan kontrol yoksunluğu sergilerdi. Bu bağlamda erkeklerin en çok tehdit olarak algıladıkları durum, şifacı kadınların bitkiler hakkındaki bilgileriydi. Çünkü bitki bilgisine sahip ve öz kontrolünü yeteri kadar sağlayamayan bir kadın, erkekler için hem korku hem de tehlike yaratıyordu. Kadınlar doğuştan gelen sophrosyne'ye sahip olmadıklarından şifacı olarak da güvenilmezdi. Ancak Hippokratik Corpus'un

içindeki jinekolojik metinler ilginç bir şekilde bu inançla olan tezatlığı ortaya koymaktadır. Erkek yazarlar tarafından kaleme alınmış olan bu metinler sadece kadınlardan öğrenebilecekleri özel bilgiler de içermektedir (King, 1995: 206). Kadınlardan edindikleri bilgiyle yeni bir jinekoloji disiplini yaratan Hippokrates ekolünden hekimler, kadınların üreme bilgilerini Hippokratik bilgiye dönüştürüp, bu bilgiyi yazılı bir forma sokarak, jinekolojik tedavilerde kontrol sahibi olmuş gibi görünmektedir (Demand, 1994: 67). Nihayetinde eril özellikler olarak kabul edilen “σωφροσύνη” ve “retorik beceri” Hippokratik tıbbın eril bir alan olarak şekillenmesine hizmet etmiştir.

Elit eril bir alan olarak tıbbın gelişimi, kadın şifacılar üzerinde erkek şifacıları baskın bir şekilde ayrıcalıklı hale getirmiştir. Her iki cinsin yetişkin hastalarına dair bilgiler sunan Hippocratic Corpus’taki Epidemiler’de, kadınlar için kaydedilmiş hastalıklar genellikle hamilelik, doğum veya bunlardan kaynaklanan sorunlarla ilgilidir. Corpus’ta bu sorunlar ele alınırken, Yunan geleneklerine göre kadınlar kendi isimlerinden ziyade erkeklerle olan ilişkilerine ya da bağlarına göre anılmıştır. Örneğin Epidemiler I’daki “Philinus’un karısı” “Dromeades’in karısı” ve “Telebulus’un kızı” örnekleri bu durumu nispeten özetlemektedir (Hippocrates, Epidemics I. 4; I. 11; I. 16). Her üç kadın da doğumdan sonra hastalanmış bir ya da iki hafta sonra ölmüştür. Epidemiler’de söz konusu kadın hastaların profilleri çizilmesine rağmen onlarla ilgilenen kadın şifacılar hakkında hiçbir şey söylenmemiştir (Caldwell, 2016: 365). Ancak yine de, Corpus’taki diğer kitaplardan daha çok birer yardımcı rolündeki kadın şifacılara yönelik bilgiler elde etmek mümkündür (King, 1998: 177). Hippocratic Corpus’taki bazı pasajlarda, meslek alanındaki profesyoneller olarak doğrudan ele alınmamalarına rağmen *ὀμφαλητόμος*¹⁸ (Littre, VIII, s. 106-107), *ἀκεσπίδες* (Hippocrates, VIII, Fleshes, 19; Littre, VIII, s. 614-615) ve *ἱατρός*’un asistanı olarak değinilen *ἡ ἱητρεύουσα* (Littre, VIII, s. 144-145) terimleri, kadın şifacıları ifade etmektedir. Yeni doğan çocuğun göbek kordonunu kesen kadın olarak ifade edilen *ὀμφαλητόμος*, kordon doğru kesilmediği zaman ortaya çıkabilecek komplikasyonlar tanımlanırken geçmektedir. Özellikle Hippokrates ekolünden hekimlerin kadın şifacıların bilgilerinden

¹⁸ Göbek kordonu kesici anlamına gelen *ἡ ὀμφαλητόμος*, Hippokratik Corpus’ta sadece bir kez kullanılmıştır (Littre, VIII, s. 106-107).

faýdalandıklarını örtülü bir şekilde itiraf ettikleri bir pasajda, erken doğan bebeklerin karşı karşıya kaldıkları riskler anlatılırken, bu konuda en yetkin kişi olarak ebeyi ima eden *ἄκεστρίδες* gösterilmektedir (Hippocrates, VIII, Fleshes, 19; Littre, VIII, s. 614-615).

εἰ δέ τις βούλεται καὶ τοῦτο ἐλέγξει, ῥῆϊδιον· πρὸς τὰς

ἄκεστρίδας αἱ πάρεισι τῆισι τικτούσησιν ἐλθὼν πυθέσθω.

“...Eğer biri kanıt isterse, bu kolaydır: onları doğumlara katılan ebelere gönder.”

Corpus'taki *ἡτρεύουσα* terimi ise yine doğum anı anlatılırken parmaklarıyla hastanın rahim ağzını açan ve göbek kordonuyla fetüsü çıkaran kadın için kullanılmıştır. Bu sahneye daha derinden bakıldığında buradaki kadın, hamile kadını muayene eden ve doğuma yardımcı olan bir kadın doğum uzmanına işaret etmektedir. Dolayısıyla bu terimler, Hippokrates ekolünden hekimlerin kadın şifacılarla birlikte çalıştıklarını, zaman zaman onların bilgi ve yardımlarından faydalandıklarını fakat kadın şifacıların rollerini daha açık yazmaktan kaçındıklarını ortaya çıkarmaktadır (King, 1997: 209; Demand, 1994: 66). Yine Corpus'ta her ne kadar özellikle kadın ve çocuk hastalıkları hakkında kadın şifacıların bilgisinden yararlanıldığı anlaşılrsa da Yunanların ebe için kullandıkları *μαῖα* terimi hiç geçmemektedir. Ancak *ἡ ὀμφαλητόμος*, *ἡ ἄκεστρίς* ve *ἡ ἡτρεύουσα* terimlerini onlara yüklenen görevler nedeniyle ebe veya hekim (jinekolog) olarak tanımlamak mümkündür. (King, 1998: 178; Totelin, 2009: 117). Corpus'tan edindiğimiz bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, doğumla ilişkili olarak verilen bu şifacı kadınların hastaya ilaç verme yetkisi yoktur. Oysaki buradan çıkan tablonun aksine başka Yunan kaynaklarında kadınlar, sık sık farmakolojik bilgiye sahip olarak sunulmaktadır. Helen, Medeia ve Kirke Yunan mitlerinde ilaç hazırlama becerisine sahip kadınlardan sadece birkaçıdır. Tragedya ve komedyalarda da kadınlar sık sık aşk iksirleri ve zehirler hazırlayıp sunmaktadır. Bu metinlerde kadınlar genellikle farmakolojik bilgilerini negatif sonuçlar için

kullanırken erkekler ise şifalı ilaçlar hazırlarken tasvir edilmektedirler (Aristophanes, Thesmophoriazusae 561-62, 428-431; Euripides, Hippolytus 479). Kadınların farmakolojik bilgisine yönelik bu karalama politikasına rağmen onların bitki ve ilaçlar konusunda kontrol edilemeyen bir birikime sahip oldukları ve bu kadim bilgilerini nesilden nesile aktardıkları, sonraki kaynaklarda açıkça görülmektedir¹⁹. Buna rağmen Hippocratic Corpus'ta kadınların farmakolojik bilgi ya da tedavilerine yönelik herhangi bir vurgu bulunmamaktadır.

Şifacı kadınların rasyonel tıbbın içindeki durumunu ve kabul edilme seviyelerini anlamak için Hippocratic Corpus'a baktığımızda, jinekoloji ve doğumla ilgili kitabının bütünlükten uzak olup, normal doğum süreci hakkında da fazla bilgi verilmediği görülmektedir. Bunun yerine, doğum sırasında meydana gelen anormal gelişmeler ve başka zorluklarla ilgili dağınık bilgiler yer almaktadır. Cerrahi uygulamaya yönelik bir dayanak da yoktur. Bazı kadın hastalıkları tanımlanmış ve menstrüasyon bozuklukları üzerinde uzunca durulmuş olmasına rağmen ne yumurtalıkların ne de fallop tüplerinin bilinmiyor olması, menstrüasyon mekanizmasının anlaşılmadığını göstermektedir (Jackson, 1999: 17). Örneğin Aforizmalar V'te burun kanamalarının menstrüasyon yokluğu yaşayan kızlarda olumlu sonuçlar doğurduğu kanısı hâkimken (Hippocrates, Aphorisms V. 33), Epidemics VII'de Leonidas'ın kızıdan bahseden hikâye, bunun tam tersini anlatmaktadır (Hippocrates, Epidemics VII.123). Bu hikâyede, Leonidas'ın menstrüasyon yokluğu yaşayan kızının, burun kanamasından hemen sonra öldüğü ve oradaki doktorun kızın doğasını anlayamadığı ifade edilmektedir. Ayrıca birçok kadının doğumda ciddi tehlikelerle karşılaştığı ve bunların birçoğunun da uterus kanaması ve enfeksiyonlarından hayatlarını kaybettikleri bilinmektedir (Hippocrates, Epidemics I, 11). Hippocratic Corpus'ta normal doğumların anlatılmamış olması da büyük olasılıkla kadınların erkek hekimlerin tedavisini reddetmelerinden kaynaklanmaktadır. Bunlara rağmen Corpus'ta doğumlarda hazır bulunan ve kadın hastalıklarıyla alakalı araştırmalar yapan erkek hekimler için birçok kanıt varken, kadın şifacılar için bilgi yok denecek kadar azdır. Erkek hekimlerin denetiminde bir rol sahibi olan *ὀμφαλητόμος*, *ἀκεστρίδης* ve *ἰητρεύουσα* terimlerine sahip kadınlara

¹⁹ Kadınların derin farmakolojik bilgisine yönelik bilgiler, bu tez genelinde incelenen kaynaklarda açıkça görülmektedir.

dair doğrudan bir konu veya herhangi bir şahıs ismi verilmemektedir. Bu metinlerdeki medikal tedavilerde, hekime yardımcı olan ve hasta kadınların jinekolojik muayenelerini yapan kadın şifacıdan basit bir şekilde *γυνή* (kadın) diye bahsedilmektedir (King, 1998: 167). Nitekim Hippokratik yazar, bir kadının rahim ağzında sert ve pürüzlü bir şeyden çok acı çektiğini ve bu acıdan baygınlık geçirdiğinde başka bir kadın (*γυνή*) tarafından muayene ve tedavi edildikten sonra sağlığına kavuştuğunu kaydetmiştir (Hippocrates, Epidemics V. 25). Ayrıca yardımcı rolündeki kadının fetüsün çıkarılmasında da görev aldığı Corpus'taki "Fetüsün Eksizyonu" bölümünde, doğumu hızlandırmak için iki kadının bir hastanın kollarından, diğer ikisinin de bacaklarından tutarak sarstıkları anlatılmaktadır (Hippocrates, Excision of the Fetus 4). Hastanın sarsılması, Corpus'un "Kadın Hastalıkları" bölümünde ölü fetüsün çıkarılması için kullanılan bir yöntem olarak da tanımlanmaktadır. Burada *ἡτρεύουσα*, fetüs ve plasentayı çıkarmaya çalışırken, hastayı sarsmak için iki erkek yardımcıdan destek almaktadır (Littre, VIII, s. 144-145). Hippokratik Corpus'ta her ne kadar doğum, erkek hekimin gözetiminde gerçekleşse de genellikle başka bir kadın, doğumu yaptırıp göbek kordonunu kesmektedir.

Demand'ın haklı olarak ifade ettiği gibi, Hippocratic Corpus'taki metinlerde erkek hekimlerin yanı sıra tıp alanında kadınlar da çalışmış ve kendi bilgilerini ortaya koyarken erkek hekimle birlikte çalışmanın sağladığı avantajlarla, Hippokrates ekolünün teori ve uygulamalarını tanıma fırsatını elde etmişlerdir (Demand, 1994: 67). Ancak davranış bakımından Hippokrates ekolünden hekimlerin, şifa pratiğine kadınların katılmasını kabul etseler de bu kadınlar için "ebe" ya da "hekim" sıfatlarını kullanmadıkları dolayısıyla kadın şifacıları statü ve otorite bakımından hiçbir zaman kendilerine denk görmedikleri anlaşılmaktadır.

2.2. Herophilos (MÖ 335-280)

Khalkedon'da doğan Herophilos, Aleksandria'da önemli çalışmalar yapmış bir hekimidir (Von Staden, 1989: 38; King, 1998: 182; Dean-Jones, 1994: 194). Tıbbi

eğitimini Kos Adası'ndaki büyük tıp bilgini Praksagoras'tan aldıktan sonra MÖ III. yüzyılın başlarında Aleksandria'ya gitmiş ve en az 11 bilimsel inceleme yazmasına rağmen bu çalışmaların hiç biri günümüze tam ulaşmamıştır (Jackson, 1999: 20). Çalışmaları Galenus ve daha birçok hekimin çalışmalarında yer alarak fragmanlar halinde günümüze ulaşabilmiştir.

Herophilos 19. yüzyıldan önce insan kadavrası üzerinde çalışan çok az hekimden biridir. Jinekoloji konusunda da çalışan Herophilos'un sadece fragmanlar halinde mevcut olan *Maioutikon* adındaki eseri "ebelik" üzerinedir (Retief ve Cilliers, 2005: 171). Ebelik hakkında yazdığı bu eserden, kadın şifacıların önemini kavramış bir hekim olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hellenistik Dönem'in en önemli tıp yazarlarından biri olan Herophilos, ebeler için bir referans kitap kaleme almış olmasına rağmen çalışmasından geriye kalan fragmanlardan anlaşıldığı kadarıyla, doğrudan kadın şifacılardan bahsetmeyip daha çok kadının anatomisi ve doğum süreci üzerine yoğunlaşmıştır (Retief ve Cilliers, 2005: 167; Von Staden, 1989: 296-298; Gourevitch 2004: 150). Yine de Yunan ve Roma dünyasındaki ilk kadın jinekolog olarak bahsedilen Hagnodike'nin hikâyesi ona dayandırılmaktadır (Hyginus, *Fabulae*, 274. 10- 13). Sonraki bölümde üzerinde durulacak olan bu hikaye Herophilos'un kadın şifacılara karşı çok katı bir tutum içinde olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

2.3. Plinius (MS 23-79)

Plinius MS I. yüzyılda Roma'da yaşamış, toplumun seçkin kesiminden entelektüel bir kişidir. Bir hekim olmadığından yazdıklarına, tıbbı ilgi duyan entelektüel bir kişinin görüşleri olarak yaklaşmak daha gerçekçi olacaktır. Roma'nın zengin toprak sahiplerinden olan Plinius, Roma uygarlığının kendine yeten ideal "*pater familias*" kişiliğinin geniş bilgi ve pratik görüşe sahip örneklerindendir. Plinius ve onun gibi toplumun entelektüel zengin kesimini oluşturan kişiler, tıbbi bilgiyi bir güç olarak görmüş, bu bilgiyle çalışanlarının üstünde hâkimiyet kurmuş ve tıp bilgisinin toplumsal statülerini, sınıfsal ayrıcalıklarını korumanın bir yolu olduğuna

inanmışlardır. Birçok Romalı elit gibi Plinius da herhangi bir tıbbi eğitimden geçmeksizin gözlem, deneyim ve okuma yoluyla tıp sanatına hakim olabileceğini düşünmüştür. Bu perspektiften bakan Celsus ve Plinius gibi Roma elitleri tıpta söz sahibi olmuştur (Jackson, 1999: 2). Aslında söz sahibi olmalarının en önemli nedenlerinden biri de onların döneminde eğitilmiş hekimlerin pek hoş karşılamıyor olmasıdır. Eğitilmiş hekimlerin hoş karşılanmamasının altındaki kaygıyı, Plinius'un eserinde açıkça görmek mümkündür.

“Öğrendikleri her şey, bizim için tehlikeyi biraz daha arttırıyor, yaptıkları deneyler de bizi ölüme sürüklüyor; bir hekim, bir insanı mutlak kararlılıkla öldürebilen tek kişidir...” (Plinius, XXIX. 8. 18-21)

Yine Plinius, özellikle Yunan hekimlerin bütün yabancıları tıp ilmiyle öldürmeye kararlı olduklarını kaydetmektedir (Plinius, XXVIII. 7. 35). Bütün önyargılara rağmen tıp kaynakları incelendiğinde, eski Yunan ve Roma dünyasında erkek şifacıların kadın şifacılara nazaran daha fazla kabul ve takdir gördükleri aşikârdır. Bunu Plinius'un yüzden fazla yazardan derlediği otuz yedi kitaplık *Naturalis Historia*'sından da çıkarmak mümkündür (Jackson, 1999: 1). *Naturalis Historia*'nın en az on kitabını bitkilerin tıbbi özelliklerine ayıran Plinius'un yararlandığı kaynaklar çok ve çeşitlidir. Gözlemlerinin yanı sıra hem sözlü hem de yazılı kaynaklardan yararlanmıştır. Büyük çoğunluğu erkeklerden oluşmasına rağmen tıbbi metinlerini alıntıladığı yazarlar arasında Elephantis, Lais, Thebaili Olympias, Sotira ve Salpe de bulunmaktadır. Ancak kaynak olarak kullandığı bu şifacı kadınlar, Plinius'un metinlerini karakterize eden Glacias, Dieuches, Diodotus²⁰ ve Hippocrates²¹ gibi kaynakların yanında çok gölgede kalmıştır. (Wainwright, 2006: 75). Esasında bir bilim insanı olmayan Plinius'un *Naturalis Historia*'sı genel inanç, uygulama ve alışkanlıkları yansıtmaktadır. O, kadın şifacıların tedavi yöntemlerini zaman zaman eleştirse de onları yermek için fazla zaman harcamamaktadır. Kadın hastalıkları hakkında özel bir bilgi birikimine sahip ebe ve fahişelerden bahseden

²⁰ Glacias, Dieuches ve Diodotus için bkz. (Plinius, XXIV,92. 143-148).

²¹ Hippokrates için: (Plinius, XXIV. 99. 156-159).

Plinius, bu tip kadın şifacıların tedavi yöntemlerine kuşkulu yaklaşan başka antik yazarlardan kendini ayırırken, diğer taraftan her iki kategorideki kadınlar arasında gerçek bir fark olmadığını öne sürmektedir. (Plinius, XXVIII.29.70). Bu noktada Flemming; ebelerin, herhangi bir eğitim veya teorik anlayışa dayandırılmadan, kadın bedeni hakkındaki bilgilerinden dolayı oldukça yanlış bir şekilde kendilerini fahişelerle tanımlanmış olarak bulduklarını ileri sürmektedir (Flemming, 2007: 274). Dönemin geleneksel cinsiyetçi bakış açısına uygun bir biçimde birçok defa Plinius, tıbbi ve büyüsel tedavilerle şifalı bitkiler hakkında kaynak olarak şifacı kadınları göstermektedir (Plinius, XXVIII.18, 19, 20, 21, 23, 28, 69; XXXII.53).

Plinius, kaynakları arasında seçici davranmamış ve doğru uygulamaların yanı sıra tiksindirici karışımlara ve batıl inançlara dayanan tedavilere de eserinde yer vererek, bunları birer tedavi yöntemi olarak sunmuştur. Örneğin: “*Nöbet geçiren saralılara tükürürüz, bu hastalığı püskürtmek içindir*” (Plinius, XXVIII. 7. 35) ifadelerine yer veren Plinius, aynı zamanda yeterli taze sebze ve meyve yenmemesine bağlı C vitamini eksikliği sonucu ortaya çıkan iskorbüt²² hastalığının etkilerini Hippokrates’in yanı sıra tanımlayan kişidir (Plinius, XXV. 6. 20-21). Naturalis Historia’daki bu tezatlık kadın şifacılar için de geçerlidir.

Hippocratic Corpus yazarlarının aksine Plinius, kadınların yaptıkları ilaçlar, dolayısıyla kadın şifacılar hakkında doğrudan bilgi vermektedir (Plinius, XXVIII. 21). Plinius, Hippokrates ve Galenus’un öğretilerinde halk tıbbı olarak görülen ve pek de itibar edilmeyen, bazı şifacı kadınların tedavilerinden bahsetmektedir. Bu kadınları tıbbi yöntem ve uygulamalarından dolayı bazen överken bazen de eleştirmekte hatta küçümsemektedir. Örneğin, Lais ve Elephantis’in menstrual kanı düşük ilacı olarak kullanma hakkındaki fikirlerini açıkça reddeden Plinius, Sotira’nın üç dört günde bir ortaya çıkan ateşlenme için bulduğu ve temelde menstrüel kanın kullanıldığı tedavi yönteminden övgüyle bahsetmektedir (Plinius, XXVIII. 23. 81; XXVI. 90. 160-161; XXVIII. 23. 83). Diğer taraftan Elephantis ve Lais’in de içinde olduğu tıp yazarı bazı kadınların, jinekolojik hastalıklarda farklı tedavi yöntemleri kullandıkları için meslektaşları tarafından eleştirilere maruz kalmış oldukları, hatta

²² Plinius, hekimlerin bu hastalığa *stomacace* ve *scelotyrbē* dediklerini kaydetmektedir. Yunanca kelimeler olan *stomacace* ve *scelotyrbē* sırasıyla, dişetlerinde iskorbüt ve bacak felci ya da hastalığı anlamına gelmektedir (Jackson, 1999: 75).

özellikle kısırlıkla ilgili tedavilerinin ters etki gösterdiğini iddia edilerek, bu reçetelerden uzak durulması yönünde bir karalama ve manipülasyonla yüz yüze kaldıkları da Plinius'un eserinden anlaşılmaktadır (Plinius, XXVIII. 23. 81; King, 1998: 178). Ebe olarak nitelendirdiği Salpe ve Sotira'nın sadece jinekolojik hastalıklarla ilgilenmediklerini ima eden Plinius, Karia kraliçesi Artemisia'nın da (MÖ 350) birçok hastalık için tedavi olarak kullanılan pelinotunu bulan kişi olduğunu kaydetmektedir (Plinius, XXVIII. 23. 83-86; XVIII. 80. 262; XXXII. 47. 135; XXXII. 51. 140; XXVIII. 18. 66; XXV. 36; Romm, 2010: 9).

Kadın hastalıkları konusuna zaman zaman değinen Plinius, tıpkı Soranus gibi ebenin birtakım özelliklere sahip olması gerektiğini düşünmüş ve bu yönde bir ebe tanımı yapmıştır. Ona göre bir ebede bulunması gereken en önemli özellikler asalet, sır tutma ve göze batmayan bir mizaca sahip olmaktır. Ebelerin görevlerinin gebeliği saptamak, doğum sancısını hafifletmek ve doğumu hızlandırmak olduğunu savunmuş, aynı zamanda bilgisini büyük ihtimalle kadınlardan aldığı, doğumu kolaylaştıran bitkisel ilaçlardan da bahsetmiştir (Plinius, VII. 6, 41). Soranus'un ebe tanımından oldukça sınırlı bir anlam ifade eden Plinius'un ebe anlayışı, büyük olasılıkla köyün bilge kadınından çok öteye gidemeyen doğum anını ve sonrasındaki kritik dönemi kontrol altında tutmaya çalışan şifacı bir kadını temsil etmektedir. Plinius'un çizdiği bu tablodaki ebe veya şifacı kadınların niteliksel olarak dar bir kalıbın içine sıkıştırılması, yaşadığı dönemdeki katı cinsiyetçi yaklaşımın yazınsal bir tezahürü olmalıdır. Nitekim MÖ IV. yüzyıldan itibaren teknik olarak kadın şifacılar için erkek şifacılara denk terimlerin mezar yazıtlarında görülmesi, ebeyi Plinius'un tanımının dışına çıkarmaktadır.

2.4. Soranus (MS 60 - 130)

Ephesos'ta doğup yaklaşık MS 60-130 yılları arasında yaşamış olan Soranus, kadın hastalıkları ve doğum uzmanlığının babası olarak kabul edilen Yunan bir hekimdir (Potter, 2006: 27). Hakkında çok az bilgi bulunan Soranus'un İskenderiye'de çalışmalarını yürüttüğü daha sonra da Roma imparatorları Traianus (MS 98-117) ve

Hadrianus (MS 117-138) dönemlerinde, Roma’da yaşadığı bilinmektedir. Soranus’un Etimoloji, biyografi, ilaçlar, göz hastalıkları, hijyen, akut ve kronik hastalıklar gibi konularda, toplamda yirmi bir eser kaleme aldığı kabul edilmektedir (King, 1998: 176). Hekimin kadın hastalıkları üzerine yazdığı *Gynaikeia* (Suda, 1705: σ, 851, 852) bu tez açısından ele alınması gereken en önemli çalışmasıdır.

Soranus jinekoloji üzerine yazdığı bu eserinde, yaşadığı dönemin beklentileri, ebenin rolü hakkında kapsamlı bir tanım ve görüş sunmaktadır. Doğum konusundaki tartışmalarına iyi bir ebeyi tanımlayarak başlayan hekim, bazı kadınların ebelik işine uygun olmadığını, bu meslekteki sorumlulukların oldukça yetenekli bir kadını gerektirdiğini ifade etmektedir. Yardımcı tıp personeli olarak ebeleri ciddiye alan Soranus, onları üç derecede sınıflamaktadır. Birincisi; sadece ampirik bilgiye sahip olanlardır. İkincisi; jinekoloji ve ebelik üzerine teorik bilgisi olup da deneyimi olmayanlardır. Üçüncüsü ise; erkek hekimlerle birlikte yüksek eğitim alan, deneyim, beceri sahibi ve erkeklerle eşit olanlardır (Tsoucalas vd., 2014: 547). Kadın şifacıları ele alırken belli nitelik ve durumların üzerinde duran Soranus’a göre, ebeliğe uygun kişide belli başlı birtakım vasıflar olmalıdır. Ebelerin en iyisi için yapılan bir girişten sonra Soranus, iki konu üzerinde durmaktadır. Bunların birincisi ebenin tanımı, ikincisi ise ebenin karşılaştığı durumlar üzerinedir (Soranus, Gynecology, I. 1. 3). İkinci bölüm, aynı zamanda özellikle ebelik uygulamaları için gerekli olan çeşitli materyalleri tanımlayarak, ebenin rolünün karmaşık doğasını açıklamaktadır (Soranus, Gynecology, II. 2. 2). Ebe tanımında Soranus, ebenin; okur-yazar, iyi bir belleğe sahip, işini seven, soğukkanlılığını koruyan, görme, duyma, koklama gibi hisleri güçlü, uzun ince parmaklı ve kısa tırnaklı olması gerektiğini ifade ederek belli bir çerçeve çizmektedir (Soranus, Gynecology, I. 1. 3). Soranus, aynı zamanda bir ebenin çocuk sahibi olmasa da cana yakın bir şekilde doğum yapanın elinden yumuşakça tutması gerektiğini, bu durumun anne ile bebeği daha iyi hissettireceğini kaydetmektedir (Soranus, Gynecology, I. 2. 4). Ebelerin doğum uzmanlığı ve pediatrik teoriler hakkında bilgi sahibi olmaları için okur-yazar olmaları gerektiği konusunda ısrarcıdır (Soranus, Gynecology, I. 1. 3). Soranus, ebelerin yani doğum uzmanlarının geleneksel ritüeller, rüyalar ya da kehanetler yüzünden, sağlığa faydalı tedbirleri gözden kaçırmamaları ve batıl inançlardan uzak durmaları gerektiğini ifade

etmektedir (Soranus, Gynecology, I. 2. 4). Yine Soranus ilaçlar, cerrahi ve diyetin de dâhil olduğu tüm tedavi dallarında eğitim almış kişinin, en iyi ebe olduğunu kaydetmektedir (Soranus, Gynecology, I. 4). Onun saydığı bu nitelikleri taşıyan bir kadın, her ne kadar ebe teriminin içine sığdırılmaya çalışılsa da aslında ebeliği de kapsayan bir hekimi ifade etmektedir.

İyi ebenin tanımının ardından, uygun doğumun nasıl olması gerektiğini anlatmaya başlayan Soranus, normal doğum ve doğum sancısı için kullanılan ekipmanları ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Buna göre bir ebe;

“enjekte etmek ve kayganlığı sağlamak için zeytinyağına, bölgeyi temizlemek için sıcak suya, ağrıyı azaltmak için sıcak fomentasyonlara (vücuda uygulanan merhemler), silmek için süngerlere, kadının bazı yerlerinin örtülmesi için yün parçalarına, bebeğin kundaklanabilmesi için bezlere, doğumdan sonra bebeğin annenin yanında yatırılabilmesi için döşeğe, güzel kokan şeylere (bayılan birini ayıltmak için nane, elma, ayva gibi), tabure veya sandalyeye²³, iki yatağa ve uygun bir odaya sahip olmak zorundadır” (Soranus, Gynecology, II. 2. 2).

Anlaşılan, hem hekimler hem de ebeler anne dik oturduğu zaman normal doğumun daha kolay gerçekleştiğine inandıklarından, sandalyenin oturağında bebeğin doğurtulacağı hilal şeklinde bir delik ve yanlarında annenin doğum sırasında tutması için “pi” harfine benzeyen dayanaklarla sandalye tasarlanmıştır. Soranus sandalyenin tabanından zeminine kadar olan yanlarının panolarla kapatılmasını, önünün ve arkasının ebenin çalışması için açık bırakılmasını tavsiye etmektedir. Herhangi bir yetersizlik durumunda örneğin; *“Eğer bir ebenin taburesi kullanışlı değilse doğum yapmak üzere olan kadının ağırlığını taşıyabilecek ve onu hareketsiz tutabilecek kadar dayanıklı bir başka kadının kucığında oturabilir”* demektedir (Soranus, Gynecology, II. 3. 5). Burada bahsedilen ve doğum sandalyesini alacak parası olmayan ebe, muhtemelen fakirlere hizmet veren bir kadındır (French, 2004: 56). Bu sahnede sadece ebe doğum sürecine müdahale ediyor olsa da Temkin, Soranus’un başka tıbbi yazılara göndermede bulunarak, doğumla ilgili uygulamaların ebeye

²³ Doğum sandalyesi ebenin mülkü olup ve onu kendisiyle birlikte doğum yapılan yere götürmüştür.

sınırlı olmadığını ve özellikle zor doğumlara erkek hekimlerin de katıldığına dikkat çektiğini iddia etmektedir (Temkin, Soranus, Gynecology s. 37).

Ebelik görevinin tam olarak üstlenilmesi, yer ve zamana göre değişiklik gösterse de ebeğin toplumun günlük işleyişinin bir parçası olduğu, Soranus'un eserinden açıkça anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere doğum sırasında alınması gereken önlemler Soranus'un çalışmasının büyük bir bölümünü kapsamaktadır. Doğumda anne veya bebeğin ya da her ikisinin hayati tehlike altında olduğu ve bir hekimin müdahalesine gerek duyulduğu durumların dışında, erkek hekimlerin bu ortamda bulunmadıkları anlaşılmaktadır²⁴ (Soranus, Gynecology 1. 2-6). Bu bağlamda ebe ve şifacı kadınların, Soranus gibi hekimlerin zamanında bile toplumun gerekli ve güvenilir üyeleri olarak görülmelerine rağmen, yine de erkek meslektaşlarına göre farklı bir seviyede tutuldukları açıktır (Irving, 2015: 197). Ayrıca Soranus üstü kapalı bir şekilde kadınlarla ilgilenen kadın şifacıların gerekliliğinden bahsederken; benzer durumlarda, kadın şifacıların, erkek pratisyenlerin başının belası olabilen kadın hastalardaki kaygıyı yatıştırabildiklerini, bu yüzden pratisyen ve yardımcılarıyla birlikte tıp dünyasının bir bütün olduğunu ileri sürmektedir (Retief ve Cilliers, 2005: 171). Soranus doğum hakkında herhangi bir deneyime sahip olmasa bile, gebe olan kadının kaygısını yatıştırabilen üç kadın yardımcının olması gerektiğini söylerken, ebeğin son derece önemli olan rolünün altını çizmektedir. Soranus doğurmak üzere olan kadının acı içinde hareket etmemesi için iki yardımcının yanlardan, diğerinin de arkadan tutması gerektiğini ifade etmektedir (Soranus, Gynecology, II. 5). Böylece kadın şifacıların gerekliliğine inandığı ve desteklediği anlaşılan Soranus, ebelerle erkek pratisyenler arasındaki birbirini tamamlama konusunu, diğer yazarların aksine daha detaylı bir şekilde ele alarak mevzuya dikkat çekmektedir.

²⁴ Aslında buna benzer bir anlayış Galenus'ta da görülmektedir. Galenus, erkek hekimlerin zor doğumlara katıldığını, ebeleri sadece yönlendirdiklerini, asıl işi yine ebelerin yaptığını dile getirmektedir. (Galenus, On The Natural Faculties, III.3.151).

2.5. Galenus (MS 129-216)

MS I. yüzyılın ilk yarısında Pergamon'da doğan Galenus, Roma İmparatorluğu'nun birçok yerini ziyaret ederek buralardaki tedavi yöntemleri hakkında bilgi toplamış ve sonraki dönemlere damgasını vurmuş bir hekimdir²⁵. Roma vatandaşı olan Galenus, Marcus Aurelius'a özel hekimlik yaparak büyük ün sahibi olmuştur (Jackson, 1999: 51; Mattern, 2008: 2-4). Şifacılar konusunda eski tıp yazarlarının büyük çoğunluğunda olduğu gibi Galenus da çalışmalarında erkeklere odaklanmış ve çoğunlukla erkek hekimlerin ilaç veya tedavi yöntemlerine yer vermiş olsa da doğanın, kadın olarak kişileştirildiğini ve doğal olarak kadınlara ait bazı tedavilerin bulunduğunu vurgulamaktadır (Galenus, *On the Natural Faculties*, I.12). Hatta Galenus, daha öğrencilik yıllarında yazdığı, ilk eserlerinden biri olan *Uterus Anatomisi Üzerine*'yi bir ebeye adamıştır (Smith, 1979: 74-75; King, 1998: 176). Kadın şifacılaraya yönelik bilgi, Galenus'un çalışmalarında Soranus'unkinden daha az belirgin olmasına rağmen Galenus'un da kadınların sağaltmadaki bilgi birikiminin farkında olduğu açıktır (Galenus, *On the Natural Faculties*, III.3). Bazı kadın şifacılarından doğrudan ya da dolaylı olarak bahseden Galenus; Xanite (Kühn, XIII. s. 311), Spendousa (Kühn, XII. s. 631), Aquilia Secundilla (Kühn, XIII. s. 976, 1031), Samithra (Kühn, XIII. s. 310), Origeneia (Kühn, XIII. s. 58, 85, 143-144), Eugerasia (Kühn, XIII. s. 244), Salome (Kühn, XIII. s. 507) ve Antiokhis (Kühn, XIII. s. 250, 341.) ile Kleopatra'dan (Kühn, XII. s. 403. 15-405.17; XII. s. 432.12-434.2; XII. s. 492.6-493.12) reçeteler sunmaktadır²⁶. Kleopatra'nın kitabından doğrudan alıntı yapan Galenus (Parker, 2012a: 365), Aquilia Secundilla'nın (MÖ 10-MS 95) reçeteleri hakkında Asklepiades'in alıntılarından yararlanarak bilgi aktarmaktadır. Burada Aquilia Secundilla'nın genel uygulamalar için kullanılabilecek yumuşatıcı ve ağrıyı yatıştırıcı özellikte olmak üzere iki merhemi ele alınmaktadır (Kühn, XIII. s. 976; XIII s. 1031). Galenus'un Andromakhos aracılığıyla bahsettiği Spendousa ise, iltihaplanmış kulaklar için bir karışım hazırlamıştır.

²⁵ Mattern, Galenus'un gezdiği yerler hakkında birçok referans sunmaktadır (Mattern, 2008: 204, dp. 9).

²⁶ Kadınlar tarafından yazılmış tıbbi reçeteler için ayrıca bkz. (Parker, 2012a: 359-386).

“Bir parça Attika balı ile kısırlaştırılmış genç bir domuzun iki parça safrasını cam bir kaptaki karıştırın ve yarıya gelene kadar pişirdikten sonra kullanın.”
(Kühn, XII. s. 631).

Galenus'ta tıpkı Aquilia Secundilla gibi Spendousa'nın kulak iltihabına iyi gelen tarifi de özel olarak kadına has hastalıklara yönelik olmayıp genel rahatsızlıklar için kullanılabilecek bir tedavidir.

Galenus'un çalışmalarında kadın şifacıları dolaylı olarak yani birer yardımcı rolünde görmek de mümkündür. Bu çalışmalarda, özellikle kadın hastalıklarıyla kadın şifacıların ilgilendiği ama onlara genellikle konsültan bir hekimin yol gösterdiği anlaşılmaktadır. Soranus'un ebe tanımından daha düşük bir beklenti içindeymiş gibi görünen Galenus bir pasajda, doğurmakta olan kadınla ilgilenen ebenin, kadını sürekli gözlemesini ve doğumun bütün evrelerini oradaki hekimlerin yönlendirmesiyle yönetmesi gerektiğini ifade etmektedir (Galenus, On the Natural Faculties, III.3). Soranus'taki kadın ve erkek şifacıların tıp alanında bir bütün olduğu ya da olması gerektiği vurgusu, Galenus'un çalışmalarında görülmemesine rağmen Hippocratic Corpus'taki kadar katı bir görmezden gelme de söz konusu değildir. “Prognoz Üzerine” adlı çalışmasında, Galenus'un üçünde aktif bir şekilde rol aldığı birinde ise rol almadığı dört hikâyedeki kadın hasta, bir ya da daha fazla ebe / jinekolog “*μαϊευτήρια*” tarafından tedavi edilmektedir (Mattern, 2008: 73; Israelowich, 2015: 81). Bu hikâyelerde Galenus'un, erkek hekimlerle olan rekabetinden farklı olarak ebelerle pek de yarışmadığı, bireysel olarak ortaya çıkan bu ebelerden hiçbirinin teşhis veya tedavisinin yanlışlığına yönelik bir tez ileri sürmediği görülmektedir. Örneğin birinci hikâyede hastayı tedavi eden ebe, uygun tedaviyi sağlamasına rağmen Galenus'un rekabeti yine de hasta için tedaviler sunan erkek rakipleriyledir (Kühn, XI. s. 187-190). Konsül Boethus'un karısının hastalığından bahsedilen ikinci hikâyede Galenus, doğru tedaviyi sunan baş ebenin profesyonel otoritesine güvenerek kadını tedavi ederken, kadının bakımını bir dizi hekimden yönerge alan ebe yapmaktadır (Galenus, On Prognosis, CMG V 8.1, 110-117). Üçüncü hikâye, bir istisnadır ki hem ebe hem de erkek hekimin hatalı bir teşhis ve tedavi sunduğu, buna karşılık Galenus'un bu yanlış düzelttiği bir durumdur

(Mattern, 2008: 73-74; Israelowich, 2015: 81). Ebenin, hastalığı teşhisinden sonra hastanın tedavi edildiği dördüncü hikâye, Galenus'un aktif rol oynamadığı bir hikâyedir (Kühn, VIII. s. 420).

Bu pasajlarda ebelerin erkek hekimlerle birlikte çalıştıkları ortaya çıkmakla birlikte, onların jinekolojik hastalıklar hakkında bilgi sahibi ve ilgilendikleri kadınları muayane ederken, hekimleri bilgilendirecek kadar da tıbbi eğitime sahip oldukları anlaşılmaktadır.

2.6. SONUÇ

Hippokrates, Herophilos, Soranus, Galenus gibi tıp otoriteleri eserlerinde düzenli olarak hekimlere yardımcı olan, eğitilmiş kadın şifacı personelden hiç doğrudan bahsetmemişlerdir. Aslında bunun nedeni Retief ve Cilliers'in de haklı olarak ifade ettikleri gibi, Yunan ve Romalılarda uzun süreli tedaviler için bir hüküm veya hastane fikrinin olmaması olarak gösterilebilir. Her ne kadar Roma İmparatorluğu sınırlarında hasta askerler²⁷ ve büyük mülklerdeki köleler için sağlık kurumları olsa da sivil halk için resmi sağlık merkezlerine yönelik bilgi bulunmamaktadır (Retief ve Cilliers, 2005: 167; Allason-Jones, 1999: 133-146). Dolayısıyla kadın şifacılar için tam zamanlı bir istihdam olmaması normal karşılanabilir. Ancak tıbbi ekollerde kadın şifacıların kendilerine bir yer edinememeleri başka bir soruna işaret etmektedir.

Eril bir alanda varlıklarını inşa eden Hippocratic Corpus yazarları, jinekolojik metinler de dâhil olmak üzere tüm Corpus boyunca erkeğin otoritesini vurgulamışlardır. Kadın şifacıyı kendilerine denk görmeyen bu yazarlar, Corpus'ta kadın şifacılarından nadiren bahsetmiş ve kadınların şifa aktivitelerinin ya kadın ya da çocuklarla sınırlı olduğunu ima etmişlerdir. Sonraki dönemde, kadın şifacılar karşı önyargısı muhtemelen daha düşük olan ve olasılıkla onlar için bir klavuz kitap hazırlayan Herophilos'un eseri günümüze bir bütün olarak ulaşmadığından, kadın

²⁷ Askerler *valetudinarium* denilen ve askeri bölgelerin yakınında kurulmuş hastane işlevli merkezlerde tedavi edilmiştir (Allason-Jones, 1999: 133-146).

şifacılar eserinde pratik yapan kişiler olarak yer verip vermediği bilinmemektedir. Ancak ilk Yunan ebe olarak bilinen Hagnodike'nin ondan jinekoloji eğitimi aldığı rivayeti, kadın şifacılar konusunda daha esnek bir hekim olduğu fikrini doğurmaktadır. Hagnodike hikâyesinin ona dayandırılmasının nedeni belki de çalışmalarını Aleksandria'da yürütmesi ve Mısırlı kadınların erken dönemlerden itibaren aktif bir şekilde tıp sanatında kendilerini kanıtlamalarından, Yunanların da bu bilgiye sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim erken dönemlerden itibaren edebi kaynaklar, Mısır'daki şifacı kadınları bazı Yunan figürlerinin aksine pozitif bir şekilde yansıtmakta, bilgi ve becerilerinden dolayı genellikle saygı gördüklerini kaydetmektedir. Örneğin, Homeros ve Herodotos, Mısırlı kadınların entelektüel yetenekleri ve tıptaki kabiliyetleriyle tanındıklarından bahsederken (Homeros, Odysseia, IV. 215-235; Herodotos, II. 114-116), olasılıkla Mısır şifa geleneğinde kadınların, Eski Krallık Dönemi'ne kadar geriye gittiği ve Sais'te yaklaşık MÖ 3000'e tarihlenen bir kadın tıp okulu kurulduğuna yönelik bilginin payı vardır²⁸.

Eskiçağ'da daha çok ebe ve kadın hekimlerin uzmanlık alanı olan jinekolojik konular hakkındaki Kahun papirüsü²⁹, Mısır'daki kadın şifacı geleneğine ve jinekolojik hastalıklara yönelik ciddi çalışmalara başka bir kanıt oluşturmaktadır³⁰. Her ne kadar Kahun papirüsündeki talimatları yazan uzmanın cinsiyeti bilinmese de bu metindeki talimatların daha çok kadın uzmanlar tarafından kullanıldığı varsayılabilir. Bu kanıtların yanı sıra Merit Ptah ve Peseshet örnekleri, toplumun Mısır'daki kadınlara tıp alanında kariyer edinme ve bu kariyere devam etme fırsatı verdiğini açıkça göstermektedir. Merit Ptah (MÖ 2700), yüksek rahip olan oğlunun yaptırdığı mezar yazıtındaki "başhekim" sıfatıyla ölümsüzleşirken (Hurd-Mead, 1938: 16) Peseshet

²⁸ Alic, tıbbın yaklaşık MÖ 3000'den önce Mısır'da yerleşmiş bir meslek olduğunu ve bu alanda eğitilmiş kadınların, hekim ve cerrah olarak çalıştıklarını ileri sürmektedir (Alic, 1986: 20). Yine Alic'e göre, Sais ve yaklaşık MÖ 1500'de kurulmuş Heliopolis'teki tıp okulu, eski dünyadaki kadın öğrenci ve öğretmenleri cezbetmiştir. Alic, bu tezini Memphis'in kuzeyinde bulunan Sais Tapınağı'ndaki bir kitabeye dayanarak güçlendirmektedir.

"Ben Heliopolis'teki tıp okulundan gelmekteyim ve Sais'teki kadın okulunda eğitim gördüm ki burada tanrısal anneler bana hastalıkları nasıl tedavi edeceğimi öğrettiler" (Alic, 1986: 20-21).

²⁹ (Çevrimiçi) <https://www.ucl.ac.uk/museums-static/digitalegypt/med/birthpapyrus.html>, 20.01.2020

³⁰ Erken dönemlerden 19. yüzyıla kadar kadınların tıptaki yerini ele aldığı eserinde Hurd-Mead, MÖ 2500'lere kadar geriye götürülebilecek bu papirüsün, Sais'teki öğrenciler için yazılmış olabileceği öne sürmektedir (Hurd-Mead, 1938: 19). Hurd-Mead'e göre, *"hamileliği teşhis etme, doğmamış çocuğun cinsiyetini tahmin etme (eğer annenin yüzü yeşilse çocuk erkek olabilir), kısırlık için test yapma ve dismenoreyi (ağrılı menstrüasyon) tedavi etme işi, kadın uzmanlara bırakılmıştır."* (Hurd-Mead, 1938: 19).

ise (MÖ 2400), bir stelde “kadın hekimlerin gözetmeni” olarak tarihteki yerini almıştır (Hassan, 1932: 73-84; Majno, 1975: 82-84). Eski Mısır’ın bu yöndeki tutumu daha sonraki dönemlerde ve Herophilos’un yaşadığı dönemde de etkisini devam ettirmiş olmalıdır. Bu bağlamda kadının tıpta kendini kanıtladığı hatta çok erken dönemden itibaren başhekim pozisyonuna ulaşabildiği bir coğrafyada çalışmalarını yürüten Herophilos’un ilk Yunan kadın jinekoloğu yetiştirmesi belki de normal karşılanmalıdır. Nitekim Herophilos’tan önce Hippokratik hekimler, kadın hastalıkları üzerine çalışmalar yapmış olsa da Hellenistik Dönem’de İskenderiye’de çalışmalarını yürüten Herophilos, Yunan tıbbında jinekolojik çalışmalardaki ilerlemenin öncüsü olarak kabul edilmektedir.

MS I. yüzyıldan itibaren ise Soranus’un jinekoloji ve kadın şifacı fikrini daha ileriye taşıdığı, ideal ebe tanımından, kadınların tıptaki yerine, eğitimine daha ılımlı baktığı hatta bu yönde teşvikte bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle ebelerin okur-yazar ve tıbbın neredeyse her alanında bilgi sahibi olması yönündeki talebi, ebelerin o zamana kadar bu niteliklerden yoksun olduğu fikrine yol açmasına rağmen düşük bir olasılık gibi görünmektedir. Bu fikir, kadınların sağlık alanında yetkinliğe ulaşma tarihini Soranus’un yaşadığı döneme veya sonrasına dayandırır ki bu teori, aşağıda incelenecek olan kadın şifacı mezar yazıtlarıyla çelişmektedir. Diğer taraftan okur-yazarlık talebi, ebelerin okuyabileceği materyallerin bulunduğu varsayımını da ortaya çıkarmaktadır. Bu varsayımdan hareketle Soranus belki de kendi çalışmalarının ebeler tarafından okunmasını istemiş ve bu yüzden kısa, yoğun bir çeşit el kitabı hazırlamıştır. Bu eserde ebenin mesleki doğasını tanıtan Soranus, meslekte olanların yanı sıra belki de yeni gireceklere bir model sunmakta, onların eğitimi ve davranışları hakkında talimatlar vermektedir. Bu da Soranus’un ebelik rolünün karmaşıklığını ve önemini anlayıp kabul ettiği anlamına gelirken aynı zamanda I. ve II. yüzyıldaki toplumun zihninde dolayısıyla Soranus’un dönemindeki entelektüel çevrede ebenin rolüne saygı duyulduğuna işaret etmektedir.

Tıp otoriteleri bağlamında kadın şifacılara yönelik davranışta zamanla ilginç bir ilerlemenin gerçekleştiği gözlenmektedir. Hippocratic Corpus’ta şifacı kadınlara gölge birer karakter olarak dolaylı bir şekilde değinilirken, Herophilos ve Soranus’un bu gölgeleri daha belirgin kılarak ebelik misyonuyla onları daha nitelikli hale getirme

yolunda çabaları dikkat çekmektedir. Fakat yine de bu üç hekimin yazılarında spesifik bir kadın şifacı adı yoktur. Galenus'taki davranışta ise artık bir kırılma gözlenmektedir. Kadın şifacıların sahip oldukları veya olmaları gereken nitelikler üzerinde fazla durmayan Galenus, artık spesifik isimler vermekte ve onların reçetelerinden alıntılar yapmaktadır. Diğer bir ifadeyle o gölge karakterler zamanla metinlerde görünür hale gelmiş ve tıbbi yeteneklerinin görmezden gelinmesinden vazgeçilmiştir. Asıl ilginç olan ise Soranus'a göre daha erken dönemde yaşamış Plinius'un, şifacı Sotira, Elephantis, Salpe ve Lais hakkında daha spesifik bilgiler vermesidir. Bir tıp otoritesi olarak anılması yanlış olan ancak Roma toplumunun *pater familias* prensibinin ideal bir örneği olarak kabul edilen Plinius, tıp bilgisi için bir ekolün içinde olma ve bu ekol içinde eğitim almanın zorunlu bir koşul olduğunu kabul etmemiş ve kendi kendisini yetiştirme yolunu seçmiştir. Bu noktada Plinius'un, tıpkı kendisi gibi herhangi bir resmi eğitim almayan kadın şifacılar arasında, diğer yazarlara oranla daha fazla yer vermesi belki de kendi tıbbi bilgisini rasyonelleştirmenin ve Yunan temelli resmi tıp eğitimini reddetmenin bir işaretidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİÇAĞ METİNLERİNDE ADI GEÇEN KADIN TIP YAZARLARI VE ŞİFACILAR

Kadınların sağlık alanındaki bilgilerinin analizi için en ilginç kaynaklar kuşkusuz kendileri tarafından yazılmış olan tıbbi eserlerdir. Fakat Metrodora'ya ait olduğuna inanılan ve hala İtalya'nın Floransa kentinde saklanan (MS I. yüzyıl ile IV yüzyıl arasında) el yazması dışında, bu eserlerin çoğu başka eski yazarlar tarafından yapılmış atıf ve alıntılar kanalıyla bilinmektedir (Parker, 1997: 138). Kadınların tıbbi alanda yazdığı eserlerin günümüze kadar ulaşamamış olmasının nedeni eski Yunan ve Roma dünyasında sosyal ve cinsel hiyerarşinin yarattığı beklenti ve fırsat eşitsizliği olmalıdır. Böyle olmasına rağmen erkek yazarların eserlerinde yer alan küçük ipuçları, kadın tıp yazarları ve şifacıların varlığını ortaya koyarken, kadınların sadece tıp sanatını öğrenmekle kalmayıp aynı zamanda tıbbi bilgi ve başarılarını aktarmak için çabaladıklarını da göstermektedir. Yine bu metinler ele alındığında, kadın şifacıların daha çok jinekolojik hastalıklarla ilgilendiklerini ima eden Plinius gibi istisnai yazarların atıfları dışında, alıntılanmış kadın reçetelerinden, onların cinsiyetten uzak tedavilere de imza attıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla aşağıda da görüleceği üzere Artemisia, Tloslu Antiokhis, Elephantis, Kleopatra, Metrodora, Salpe, Lais, Aspasia, Sotira, Thebaili Olympias, Aemilia Hilara ve Aquilia Secundilla gibi şifacı kadınların hem edebi referansların genel iddiaları hem de spesifik göndermeleri sayesinde erkek meslektaşlarından farklı olmadıkları aksine temelde bir denklik sergiledikleri ortaya çıkmaktadır.

3.1. Hagnodike (MÖ IV. / III. Yüzyıl)

Eski Yunan ve Roma dünyasında ilk ebe veya jinekolog olarak bahsedilen, Aleksandria'daki tıp okulunda çırak ya da öğrenci olarak eğitim alan ilk kadının Hagnodike olduğu Hyginus (MÖ 64 - MS 17) tarafından aktarılmaktadır³¹.

“Eskilerin ebeleri yoktu ve sonuçta kadınlar iffet yüzünden öldüler. Atinalılarda kadınların ve kölelerin tıp sanatını öğrenmeleri yasaktı. Hagnodike adındaki bakire bir kız tıp sanatını öğrenmek istedi ve bunu istediği için saçlarını kesti ve erkek kıyafetleri giyerek eğitim için Herophilos'a gitti. Bu sanati öğrendiği zaman bir kadının doğum yaptığını duydu ve ona gitti. Kadın bir erkek olduğunu düşündüğü ve ona güvenmeyi reddettiği için o eteğini kaldırarak kendisinin de bir kadın olduğunu ona gösterdi ve bu şekilde kadını tedavi etti. Doktorlar kadınların onları kabul etmediklerini gördüklerinde, Hagnodike'yi suçlamaya başladılar, dediler ki “o” kadınların ahlakını bozuyor, onları baştan çıkarıyor ve kadınlar hasta numarası yapıyor. Mahkemede bulunan Areopaglar, Hagnodike'yi kınamaya başladılar, ancak Hagnodike eteğini kaldırdı ve bir kadın olduğunu gösterdi. Doktorlar daha ağır bir şekilde suçlamaya başladılar ve sonunda kadınlar mahkemeye gelerek şöyle dediler: siz koca değil düşmansınız çünkü bizlere sağlığımızı geri getiren bu kadını mahkum ediyorsunuz. Ondan sonra Atinalılar kanunlarını değiştirdiler, böylece özgür kadınlar tıp sanatını öğrenebildi” (Hyginus, Fabulae, 274. 10- 13).

³¹ “antiqui obstetrices non habuerunt, unde mulieres uerecundia ductae interierant. nam Athenienses cauerunt ne quis seruus aut femina artem medicinam disceret. Agnodice quaedam puella uirgo concupiuit medicinam discere, quae cum concupisset, demptis capillis habitu uirili se Herophilo cuidam tradidit in disciplinam. quae cum artem didicisset, et feminam laborantem audisset ab inferiore parte, ueniebat ad eam, quae cum credere se noluisset, aestimans uirum esse, illa tunica sublata ostendit se feminam esse, et ita eas curabat. quod cum uidissent medici se ad feminas non admitti, Agnodicen accusare coeperunt, quod dicerent eum glabrum esse et corruptorem earum, et illas simulare imbecillitatem. quod cum Areopagitae consedissent, Agnodicen damnare coeperunt; quibus Agnodice tunicam alleuauit et se ostendit feminam esse. et ualidius medici accusare coeperunt, quare tum feminae principes ad iudicium uenerunt et dixerunt, Vos coniuges non estis sed hostes, quia quae salutem nobis inuenit eam damnatis. tunc Athenienses legem emendarunt, ut ingenuae artem medicinam discerent” (Hyginus, Fabulae, 274. 10- 13).

Hyginus'un anlattığı bu hikâyenin kurgusal olduğu konusunda büyük oranda fikir birliği vardır. Fikir birliğinin nedeni, genellikle eski kaynaklarda bu hikâye ile karşılaştırılacak başka örneklerin olmayışıdır. Hikâyenin kurgusal olduğunu kabul eden King, Hagnodike ismini ele alarak bunun üzerinden konu hakkındaki fikrini temellendirmektedir. King, bu ismin, hikâyedeki kadının kurgusal bir kişi olduğu fikriyle örtüşmekte olduğunu, çünkü Hagnodike isminin “adaletten önceki iffet” anlamına geldiğini ve kadınları ayartma suçlamasına karşılık iffet fikrini savunduğunu iddia etmektedir. King, ayrıca Hagnodike'nin eğitmeni olarak gösterilen Herophilos'un gerçek bir kişi olduğunu ancak onun gerçek bir kişi olmasının Hagnodike'yi de gerçek bir kişi yapmadığına dikkat çekmektedir (King, 1986: 54). Ancak kurgusal olduğu kabul edilse de hikâyenin içinde doğru bilgilerin olmadığı anlamına gelmez. Hikâyeye göre Hagnodike tıp sanatını öğrenmek istediği için erkekler gibi giyinmiş, Aleksandria'daki Herophilos'a çırak olmuş ve burada tıp eğitimi alarak Atina'ya geri dönüp kadınlara hizmet vermiştir. Hikâyeden eski Yunan dünyasında bu tip bir resmi eğitimin temelde kabul edildiği ancak kadınlar için normal görülmediği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda MÖ IV./III. yüzyıla dayandırılan bu hikâye, Yunan toplumunun hassasiyetlerine ve tıp alanında çalışma isteğinde olan kadınların sınırlarla çevrili rolüne dair ipuçları sunmaktadır. Yine Hyginus'un hikâyesi, resmi bir eğitim almış ebe ya da jinekologların yokluğundan, tutucu değerlere sahip hasta kadınların sık sık doğum veya kadın hastalıklarından öldüğü bir zamanı göstermektedir. Bu yüzden iffet fikri, Hagnodike hikâyesinin ayrıca önemli bir parçasıdır. Aslında bir taraftan da hikâye, bu dönemde erkek hekimlerin toplumsal normlardan kaynaklı jinekolojik tedavide fazla bulunamadıklarını ortaya koyarak, var olan probleme karşı çıkmaktadır. Bu bağlamda Atinalı kadınların mahkemedeki “*kaybolmuş sağlığımızı geri getiren kadın...*” şeklindeki protesto cümlesi de, kadınsal hastalıkların ahlaki değerler çerçevesinde bir problem haline geldiğini ve kadın hekim talebinin var olduğunun göstergesidir.

Hagnodike örneğindeki Yunan hekimlerin Mısır'daki tıp eğitimine ulaşma ve burada eğitim alma çabası ise dikkat edilmesi gereken bir başka noktadır. Herodotos, Mısırlı eğitilmiş şifacıların içinde göz, baş, diş, karın ağrıları ve iç hastalıkları tedavi eden uzman ya da cerrahların olduğunu, her bir hekimin bir hastalık dışında başka

hastalığa bakmadığını, bundan dolayı da ülkede hekim sayısının hayli fazla olduğunu kaydetmektedir (Herodotos, Histories, II.84). Ayrıca Mısırlı kadınların şifa geleneğinin bir parçası olduğunu ortaya koyan kanıtlar bulunmaktadır. Nitekim yaklaşık olarak MÖ 2700’lerde yaşamış olan Merit Ptah, dünyada adıyla bilinen ilk kadın hekimdir. Sakkara Piramidi’nin yanında, başrahip olan oğlunun yaptırdığı mezar yazıtında Merit Ptah’ın “başhekim” olduğu yazılmaktadır (Hurd-Mead, 1938: 16). Yaklaşık MÖ 2400’lerde yaşamış hekim Peseshet ise muhtemelen oğlu olan Akhet-hotep’in mezar anıtında “kadın hekimlerin gözetmeni” olarak tanıtılmaktadır (Hassan, 1932: 73-84; Nunn, 2002: 124-125). Homeros, Mısırlı Polydamna’nın Helene’ye verdiği “nepenthe³²” adında bir ilaçtan bahsetmekte ve Mısır’daki hekimlerin çok bilgili olduklarını kaydetmektedir (Homeros, Odysseia, IV. 215-235). Mısır’da kadınlar bazen modern anlamdaki hemşireler olarak, bazen yara tedavicileri olarak bazen de hekim ve başhekim olarak bu alanda görev yapmıştır. Homeros’tan anlaşıldığı kadarıyla, Mısırlı kadın hekim ve şifacıların bu durumu eski Yunan dünyasında biliniyor ama uygulanmıyordu. Mısır’ın eğitilmiş kadın hekimlerinin eski Yunan ve Roma’da bilindiğinin en önemli göstergelerinden bir de Hagnodike hikâyesidir. Bu bağlamda belki de Hyginus, tıp alanında kadın eğitiminin gerekliliğini, kurguladığı bu hikâye üzerinden ortaya koyarken, kadın eğitime alışkın olan Mısır’ı özellikle seçmiş ve yarattığı karaktere gerçeklik kazandırmayı ummuştur.

3.2. Artemisia (MÖ IV. Yüzyıl)

Karia kraliçesi Artemisia, aynı zamanda bir hekim ve bitki uzmanı olarak da tanımlanmaktadır (Irving, 2015: 137). Yaklaşık olarak MÖ 350’de öldüğü tahmin edilen Artemisia’nın şifa kabiliyetinden Plinius övgüyle bahsetmektedir. Plinius, Artemisia’nın bir içecek olarak pelin otunun tıbbi değerini keşfeden kişi olduğunu bu yüzden daha sonra bu otun onunla adlandırıldığını kaydetmektedir (Plinius, XXV.36). Pelin otunun çeşitli cinslerinden olan üç yüz bitkinin çoğunun bilimsel

³² νηπενθής: Acıyı ve üzüntüyü yok eden, yatıştırıcı, sakinleştiren bitkisel ilaç.

adında, yaptığı çalışmanın bir göstergesi olarak hala onun adı bulunmaktadır. Artemisia Nilagirica, Artemisia Pontica, Artemisia Pynocephala ve Artemisia abrotanum bunlardan bazılarıdır (Wright, 2002: 51)

3.3. Origeneia (MÖ 150-MS 90)

Galenus'un eserinde yer alan reçeteleri dışında Origeneia hakkında bilgi bulunmamaktadır. Galenus, Asklepiades aracılığıyla Origeneia'dan üç reçete alıntılamıştır (Parker, 1997: 145; Keyser, 2008: 596; Parker, 2012a: 383; Flemming, 2007: 265, dp. 42). Origeneia'nın reçeteleri her iki cinsin yaşayabileceği hastalıklara yöneliktir. Genel anlamda bakıldığında reçetelerin ikisi öksürüğü, biri de ishali ortadan kaldırmak içindir (Schelenz, 1904: 133; Achterberg, 2009: 44)

Reçeteleri:

Boğaz pastili için: “*Haşlanmış meyan kökü, mür, safran, kavrulmuş ısırgan ve keten tohumu balın içine konularak karıştırılır.*” (Kühn, XIII. s. 58).

Kan tükürme (verem) için: “*Kantaron, meyan kökü, mür ve safran karıştırılmalıdır*” (Kühn, XIII. s. 85).

Mide ağrısı ve ishal için: “*Ban otu içeren bir mide ilacının iki versiyonu ele alınmıştır*” (Kühn, XIII. s. 143-144).

Reçetelerinden Origeneia'nın eski kaynakların yansıttığı gibi sadece kadın hastalıklarıyla ilgilenen bir şifacı olmadığı anlaşılmaktadır.

3.4. Elephantis (MÖ 100 - MS 75)

Elephantine olarak da bilinen Elephantis, MÖ 100-MS 75 yılları arasında yaşamış (Keyser, 2008: 281), Martialis'e göre, erotik şiirler kaleme alan bir yazardır

(Martialis, Epigramlar, XII. 43. 4). Suetonius, imparator Tiberius'un onun çalışmalarının hayranı olduğunu ve Capri adasında Elephantis'in kitaplarıyla donatılmış bir kitaplığının bulunduğunu kaydetmektedir (Suetonius, Tiberius, 43). Ogilvie ve Harvey, Klasik Dönem'de hayvan adlarını kullanmak heteiralar arasında yaygın olduğundan Elephantis'in de bir heteira olabileceğini ve bu isme sahip iki ya da daha fazla karakterin tek bir kişide birleştirilmiş olabileceğine dikkat çekmektedir³³ (Ogilvie ve Harvey, 2000: 837).

Plinius'un alıntılarından anlaşıldığı kadarıyla Elephantis'in çalışmaları, erotik yazıların yanı sıra tıbbi reçeteler de barındırmaktadır. Bu tıbbi reçetelerin bir kısmı jinekolojik hastalıklar bir kısmı ise Galenus'un aktardığı kadarıyla kozmetik, özellikle de kelliğe yönelik tedavi üzerinedir (Plinius, XXVIII.81; Kühn, XII. s. 416). Plinius'a göre Elephantis, bazı jinekolojik hastalıklar için Lais ile aynı reçeteyi kullanmış ancak uyguladığı reçetenin sonucu hakkında radikal bir fikir ayrılığının içine girmiştir. Plinius, aralarındaki fikir ayrılığını genel olarak şöyle özetlemektedir.

“Lais ve Elephantis'in menstrüel sıvıda söndürülmüş lahana, mersin ya da ilgin kökü kömürünün kısırlık hakkındaki etkinliğinin üzerine olan çelişkili görüşlerine ya da menstrüel sıvıya batırılmış buğday ve arpa tanelerini yiyenlerin bunların sayısı kadar yıl, kısır kalacakları gibi tuhaf fikirlerine inanmamak daha iyidir. Biri bunun doğurganlığa neden olduğunu söylerken diğeri kısırlığa neden olduğunu ifade etmektedir” (Plinius, XXVIII.23.81).

Plinius, Elephantis'ten bahsederken onu bir ebe olarak tanımlamadığı gibi aslında jinekolojik tedavileri hakkında da onu güvenilirmez bir şifacı olarak görmektedir.

³³ Elephantis hakkındaki tartışmalar için bkz. (Flemming, 2007; Parker, 2012a: 383-386).

3.5. Sotira (MÖ 100 - MS 77)

Muhtemelen Yunan bir kadın olan Sotira'nın adı 'kurtarıcı' anlamına gelmektedir. Plant, bu ismin şifacılık mesleğinden ötürü daha sonra benimsenmiş olabileceği yorumunda bulunmaktadır (Plant, 2004: 122). Nitekim yaptığı mesleği çağrıştıran isimlerin, kadın şifacılar tarafından bir tür reklam amacıyla kullanıldığı Empeiria, Restituta gibi başka kadın şifacı isimlerinden de anlaşılmaktadır.

Sotira, hayvanlardan elde edilen ilaçlar üzerine yabancı bir otorite olarak Lais, Elephantis ve Salpe ile birlikte anılmaktadır (Keyser, 2008:755). Plinius tarafından bir ebe (obstetrix) olarak nitelendirilen Sotira'nın reçetelerinden anlaşıldığı kadarıyla O, tıpkı Salpe gibi jinekolojik tedavilerin dışındaki tedavilerle de ilgilenmiştir. Plinius, Sotira'nın "kuduz köpek ısırması", "epilepsi" ve "sıtma" hakkında reçetelerinin olduğundan bahsetmektedir (Plinius, XXVIII. 23,83). Reçetelerindeki tedavilerin uygulanması için metinlerinde yönergelerde de bulunan Sotira, açıkça sıtma ve epilepsi için menstrüel sıvının tıbbi gücüne dayanan tedaviler kullanmıştır.

"Hastanın ayak tabanlarını menstrüel sıvı ile ovmak üç günde bir ve dört günde bir ortaya çıkan sıtma için en etkili tedavidir. Hastanın bilgisi olmadan kadının kendisi tarafından yapılması daha etkilidir. Bu tedavi aynı zamanda bir epilepsi hastasının iyileştirilmesinde de kullanılabilir." (Plinius, XXVIII. 23,83).

Naturalis Historia'da geçen diğer kadın şifacılar gibi Sotira'nın tedavi yöntemi de geleneksel halk tıbbının tipik bir yansımasıdır.

3.6. Salpe (MÖ 100 - MS 77)

Hellenistik Çağ'ın ünlü yazarlarından Plinius'un deyimiyle “obstetrix” yani bir ebe olarak tanımlanmış olmasına rağmen Salpe'nin ebelik dışındaki konularla da ilgilendiği anlaşılmaktadır³⁴. Yaşadığı tarih tam olarak belli olmasa da Keyser, MÖ 100-MS 77 yılları arasında yaşamış olabileceğini ileri sürmektedir (Keyser, 2008: 596). Salpe'nin tıbbi ve kozmetik reçeteleri bir eser olarak günümüze ulaşmadığından, bu konuda bütün bilinen, Plinius tarafından yorumlanan altı tedavi yöntemidir (Plinius, XXVIII.38, 66, 82, 262; XXXII.135, 140; Davidson, 1995: 591; Harris, 2015: 19-20). Athenaeus (MS II. – III. yüzyıl), Salpe'nin *paignia*³⁵ yani eğlence eserlerinin yazıldığı Lesbos'tan olduğunu kaydetmiştir³⁶. Çoğunlukla çalışmasının içeriğinin erotik olduğu varsayılsa da aslında söz konusu çalışmasının içeriğine dair bilgi yok denecek kadar azdır (Davidson, 1995: 590).

Salpe'nin çalışmasının kapsamı aslında herhangi bir ebe tarafından yazılmış bir eserden umulanın ötesindedir. Fragmanlarda; bir köpek havlamasını durdurma yolu (Plinius, XXXII.51.140), bir epilasyon kremi (Plinius, XXXII.47.135), bir afrodisyak (Plinius, XXVIII.80.262), aynı zamanda iltihaplı gözler (Plinius, XXVIII. 18. 66), köpek ısırması, tutulma ve güneş yanığı için tedaviler yer almaktadır. Salpe'nin çalışmasındaki bitki tedavisine yönelik karışım ve belli maddelerin büyüsel potansiyelindeki inanç, tipik Yunan-Roma halk tıbbıdır (Plant, 2004: 115). Salpe'nin

³⁴ Eskiçağ'da kitap yazdığı söylenen Salpe adında iki kadından bahsedilmiştir. Biri “*paignia*” adlı bir çalışmanın yazarı olarak Athenaeus'un *The Deipnosophist* 7.322a'da bahsettiği, diğeri ise Plinius tarafından ebe olarak bahsedilen Salpe'dir (Plinius, XXVIII.38, 66, 82, 262; XXXII.135, 140). Davidson, Eskiçağ'da nadir rastlanan bu isme sahip söz konusu iki kadının, farklı kişiler olma olasılığına karşın ikisinin aynı kişi olma olasılığının daha güçlü olduğunu ve ayrıca Salpe hakkındaki ilk güvenilir ifadenin Periploi'nin yazarı Syrakusalı Nymphodorus'un bir fragmanında olduğunu ifade etmektedir. (Davidson, 1995: 590).

³⁵ *Paignia*=*παίγνια*: oyun, eğlence, şaka.

³⁶ Bain, 1998: 262-268; Athenaeus, *The Deipnosophist* 7.322a:

δὲ ὁ Συρακόσιος ἐν τῇ τῆς Ἀσίας Περίπλῳ Λεσβίαν φησὶ γενέσθαι Σάλπην τὴν τὰ παίγνια συνθεῖσαν. ἄλκιμος δ' ἐν τοῖς Σικελικοῖς ἐν Μεσσηνίᾳ φησὶ τῇ κατὰ τὴν νῆσον Βότριν γενέσθαι εὐρετὴν τῶν παραπλησίων παιγνίων τοῖς προσαγορευομένοις Σάλπης. Ἀρχιππος δὲ ἐν Ἰχθύσιν ἀρσενικῶς εἴρηκεν ὁ σάλπης. (Çevrimiçi)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0405%3Aacasaubonpage%3D322a>, 19.02.2018

tedavilerindeki salya ve tükürük³⁷ gibi kilit unsurların Plinius tarafından da onaylandığı anlaşılmaktadır. Örneğin insan tükürüğünün hem doğal hem de doğaüstü saldırılarda özellikle etkili olduğunu iddia eden Plinius’a göre tükürük, sağ ayağı topal bir kişiyle karşılaştığında meydana gelen kötü şans ve büyüyü engelleyebilir, ayrıca yılanlara karşı da koruyabilirdi (Plinius, XXVIII. 35-39). Salpe’nin tedavisindeki ikinci unsur idrardır. Tıpkı tükürük gibi idrarın da hem doğal hem de doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanılmış ve çocuk yaralarının, gut hastalığının, cilt tahrişlerinin ve köpek ısırıklarının tedavisinde (Plinius, XXVIII. 67), özellikle enüklerin idrarı ise kısırlık büyülerinin etkisini yok etmede kullanılmıştır (Plinius, XXVIII.65).

Menstrüel sıvının tedavilerdeki kullanımından bahseden Plinius, Salpe ve çağdaşı Lais’in menstrüel sıvıdaki büyülü gücün kullanıldığı bir tedavi üzerinde uzlaştıklarını ileri sürerken (Plinius, XXVIII.77-86), başka bir pasajda hafif ya da şiddetli geçirilen sıtmaya karşı kullanılan ilaçların işe yaramadığını, bu yüzden büyülü tedavilerin ve muskaların kullanıldığını kaydetmiştir (Plinius, XXX.98-104). Plinius’ta Salpe’ye ithaf edilen diğer bir tarif de Salpe’nin epilasyon kremidir. Yunan ve Romalılar kıllı vücudu itici, temizlenmiş bir vücudu ise genç ve güzelliğin yanı sıra medeniyetin göstergesi olarak kabul etmiştir. Epilasyon kadınlar için normalken feminenlik ithamlarına rağmen erkekler arasında da bilinmeyen bir durum olmayıp özellikle cinsel çekiciliği arttırmanın bir yolu olarak görülmüştür (Flemming, 2007: 271; Plant, 2004: 116; Harris, 2015: 19-20). Salpe’nin tarif ettiği epilasyon kreminden bahseden Plinius, bu pasajda onu ebe olarak tanımlarken, kreminin köle pazarlarında oğlanları daha alımlı göstermek amacıyla kullanıldığını aktarmaktadır (Plinius, XXXII.135).

Plinius’un Salpe’ye ait olduğunu iddia ettiği altı reçete de irrasyonel tıbbın yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

³⁷ “inter amuleta est editae quemque urinae inspuere, similiter in calciamentum dextri pedis priusquam induatur, item cum quis transeat locum in quo aliquod periculum adierit. Marcion Zmyrnaeus, qui de simplicibus effectibus scripsit, rumpi scolopendras marinas sputo tradit, item rubetas aliasque ranas, Ofilius serpentes, si quis in hiatum earum expuat, Salpe torporem sedari quocumque membro stupente, si quis in sinum expuat aut si superiores palpebrae saliva tangantur” (Plinius, XXVIII. 38).

Tükürüğün faydası: “*Tutukluk durumunda eğer üst göz kapağına tükürükle dokunursan ya da bağrına tükürürsen herhangi bir uyuşukluk (felç) bacağından uzaklaşır*” (Plinius, XXVIII. 38).

İdrarın etkileri: “*Gözleri güçlendirmek için onları idrarla yıkayın. Ayrıca idrar, yumurta beyazıyla karıştırılarak iki saat güneş yanığına uygulanabilir, bunun için en yararlı yumurta devekuşu yumurtasıdır*” (Plinius, XXVIII. 66).

Menstrüel sıvının faydası: “*Kuduz köpek ısırığı ve sıtma çeşitleri, gümüş bir bilezik ile çevrelenmiş siyah bir koçun yününün üzerine sürülmüş menstrüel sıvı ile tedavi edilebilir.*” (Plinius, XXVIII. 82).

Afrodizyak reçetesi: “*Bir eşeğin genital organı yedi kez sıcak yağa batırıldıktan sonra bu yağ vücudun uygun yerine sürülmelidir.*” (Plinius, XXVIII. 262).

Plinius, domuzların, boğaların, eşeklerin ve atların sıvılarının özellikle hayvanlar çiftleştiği sırada ya da sonrasında ortaya çıkan sıvıların içilmesi ya da uygulanmasına dayanan başka afrodizyaklar da kaydetmiştir (Plinius, XXVIII. 262).

Epilasyon kremi: “*Bir epilasyon kremi reçetesi: Taze ya da korunmuş bir ton balığının karaciğeri ve safrası sedir yağı ile karıştırıldıktan sonra kurşun kutuda saklanmalıdır.*” (Plinius, XXXII.135).

Havlayan köpekleri susturmak için: “*Etle birlikte canlı bir kurbağa yiyen köpekler havlamazlar.*” (Plinius, XXXII. 140).

3.7. Lais (MÖ 100 - MS 77)

Şifa reçeteleri Plinius tarafından ele alınmış olsa da Lais, bir ebe ya da hekim olarak tanımlanmamıştır. Keyser’in hayvanlardan elde edilen ilaçlar hakkında bir otorite ve hatta hekim olarak tanımladığı Lais, Plinius’un verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla geleneksel tıp konusunda bilgi sahibi şifacı bir kadındır (Keyser, 2008:500). Plinius tarafından Lais’e atfedilen çalışmaların, ona ait olduğuna yönelik herhangi bir kayıt olmamasına rağmen Plinius, eserinin iki yerinde Lais’ten bahsetmekte, ondan tedaviler sunmakta ve her iki alıntıda da menstrüel sıvının

gücünden bahsetmektedir (Plinius, XXVIII. 23. 81-82). Buna göre Plinius, XXVIII. 23. 81'deki tedaviden kaçınılmasının en iyisi olduğu yönünde fikir beyan ederken³⁸ ikinci reçete için olumsuz bir görüş belirtmemektedir.

“Lais ve Elephantis'in menstrüel sıvıda söndürülmüş lahana, mersin ya da ılgın kökü kömürünün kısırılık hakkındaki etkinliğinin üzerine olan çelişkili görüşlerine ya da menstrüel sıvıya batırılmış buğday ve arpa tanelerini yiyenlerin bunların sayısı kadar yıl, kısır kalacakları gibi tuhaf fikirlerine inanmamak daha iyidir. Biri bunun doğurganlığa neden olduğunu söylerken diğeri kısırlığa neden olduğunu ifade etmektedir” (Plinius, XXVIII.23.81).

“Lais ve Salpe, kuduz köpek ısırığı ile üç günde bir ya da dört günde bir ortaya çıkan ateşlenme (sıtma) çeşidinin, gümüş bir bilezik ile çevrelenmiş siyah bir koçun yününün üzerine sürülmüş menstrüel sıvı ile tedavi edilebileceğini kabul etmektedirler” (Plinius, XXVIII. 23. 82).

3.8. Tlos'lu Antiokhis (MÖ 95 - 55)

MÖ I. yüzyılda yaşamış Antiokhis hakkında diğer kadın şifacılar oranla daha çok bilgiye sahibiz. Kos, Knidos, Ephesos ve Pergamon gibi büyük şifa merkezlerinin olduğu batı Anadolu topraklarında, Antiokhis de üstlendiği şifa rolüyle bu geleneğin bireysel bir devam ettiricisi olmuştur (Wainwright, 2006: 51). Tloslu Antiokhis'e, hekimlik sanatındaki ustalığı (ιατρικὴν τέχνην) nedeniyle Tlos senatosu ve halkı tarafından kendi heykelini yaptırma izni verilmiştir (Jackson, 1999: 82).

Ἀντιοχὶς Διοδότου Τλωὶς μαρτυρηθεῖσα ὑπὸ τῆς Τλωέων βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἐπὶ τῇ περὶ τὴν ἰατρικὴν τέχνην ἐνπειρία ἔστησεν τὸν ἀνδριάντα

³⁸ Reçete için Elephantis başlığına bakınız.

ἐαυτῆς (TAM II.595; Firatli - Robert, 1964: 178; Samama, 2003: no. 280; K nzn, 2013: 43).

Tloslu hekim Antiokhis'in heykel kaidesinde yer alan bu yazıtta:

“Tlos Senatosu ve Halk Meclisi tarafından ‘tıp mesleğindeki ustalığı’ nedeniyle takdir edilen Diodotos kızı Tloslu Antiokhis kendi heykelini diktirdi” denilmektedir.

Bu yazıt kısa olmasına rağmen pek çok şey anlatmaktadır. Birincisi; Antiokhis'in babasının, Dioskorides'in Materia Medica'sında bir tıp otoritesi olarak bahsettiği Diodotus olduğu yönünde güçlü bir fikir birliği vardır (Parker, 1997: 134; Jackson, 1999: 82). Bu durumda Antiokhis  nl  bir hekimin kızı olduğu için Eskiçağ'ın diğ r pek çok şifacı kadını gibi muhtemelen ilk olarak babası tarafından teşvik edilmiş ve ondan eğitim almıştır (Wainwright, 2006: 52). İkincisi; Antiokhis kendi kenti tarafından resmi olarak onurlandırılmıştır. Bu tarz onurlandırmalar sadece kamu yararına çalışan kişilere kentin oyuyla onaylanarak verilmiştir. Bu onurlandırma ve onun hekimlikteki sanatına yapılan genel atıf, sadece kadın hastalıkları veya doğumlarla sınırlı kalmadığını, şehir çapında ve genel tıp eğitime sahip olduğuna işaret etmektedir. Yazıtın dili onunla aynı kentten olan ve kabaca çağdaşı olarak görülebilecek olan Moskhus'a ithaf edilen yazıtın diline benzemektedir (Parker, 2012a: 373-374).

Τλω ων   δ  μος  φι  ρωσεν     Μ σχωι Φιλ  ινου Βελλεροφοντε   ιατρεύσαντι δημοσί    ρωι (TAM II.590; Samama, 2003: no. 279).

“Tlos halkı, bir kahraman, bütün yurttaşların hekimi olarak hizmet veren Philinus'un oğlu, Moskhus Bellerophonteus'a bunu adadı”.

Antiokhis'in yazıtı, Moskhus'un kine benzer yazıtlarla karşılaştırıldığında, onun da kent hekimliği görevini üstlenmiş olma olasılığını daha güçlü bir zemine oturtmaktadır (Parker, 2012a: 374). Üçüncü olarak Antiokhis'in yazıtından onun varlıklı bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu tarz heykeller için genellikle sadece kentin önemli hayırseverlerine izin verilmiştir. Buna Flavia Melitine örnek gösterilebilir. Zengin bir kadın olan Flavia Melitine Pergamon'daki Asklepios tapınağına bir kütüphane bağışlamış, kent meclisi ve halkı da minnettarlığını göstermek amacıyla bu kadının bir heykelini dikmiştir (IvP III 38; Melfi, 2016: 111; Blanck, 2000: 191).

Antiokhis, genel imalarla işaret edilen meslektaşlarına göre antik kaynaklarda adı geçen ayrıcalıklı çok az kadından biridir. Galenus'un siyatik ve romatizmaya karşı geliştirdiği tedavi yöntemleriyle ilgili olarak övdüğü Antiokhis, büyük bir olasılıkla bu Antiokhis'le aynı kişidir (Jackson, 1999: 82; Flemming, 2007: 265-266). Bu bağlamda Malay, Tlos kentinin onurlandırdığı Antiokhis'in ününün Lykia sınırlarının dışına taşarak Roma'da bile duyulduğunu ve Pergamonlu hekim Galenus'un kendinden yaklaşık iki yüzyıl önce yaşamış bu kadının ilaç ve tedavi yöntemlerini iyi bildiğini yazmaktadır³⁹. Galenus, Bithynialı Asklepiades'ten alıntı yaparak, Antiokhis'in siyatik, eklem iltihabı, ödem, dalak gibi çeşitli hastalıklarda bir otorite olduğunu hatta bu hastalıklara karşı geliştirdiği etkili tedavilerin Libyalı Fabilla adındaki bir kadın tarafından kullanıldığını kaydetmiştir⁴⁰. MS I. yüzyılda yaşamış Asklepiades, Antiokhis'i çeşitli hastalıklardaki bilgisinden dolayı bir tıp otoritesi olarak göstermiştir (Parker, 2012b: 122).

Antiokhis, MÖ I. yüzyılın ünlü empirik hekimi, Tarentumlu Herakleides'in bir takipçisidir (Parker, 2012b: 122). Galenus'un aktardığı kadarıyla; doku bilimi (pathologia), göz bilimi (ophtalmologia), cerrahi bilimi (kheirourgia) alanlarında yedi kitaptan oluşan bir eser yazan Herakleides, hemorroid üzerine yazdığı kitabını Antiokhis'e ithaf etmiştir (Kühn, XII. s. 691; Nutton, 2004: 142; Parker, 2012a: 374). Eskiçağ'da kadının yaptığı işlerin önemli bulunup kayıt altına dahi alınmadığı bir

³⁹ (Çevrimiçi) Malay, <http://www.hasanmalay.com/index.php/felsefe/antiokhis>, 12.03.2018

⁴⁰ “μάλαγμα Ἀντιοχίδος, σπληνικοῖς, ὑδρωπικοῖς ισχυαδικοῖς, ἀρθριτικοῖς, ἐσκευάσθη Φαβύλλῃ” “Dalak, ödem, siyatik, eklem iltihabı hastalıkları için olan Antiokhis'in karışımı, Fabilla tarafından hazırlanır.” (Kühn, XIII. s. 250, 341).

dönemde, Antiokhis'in kendi heykelini resmi bir onayla diktirmesi son derece önemlidir. Erkeklerle sınırlandırılmış ya da sadece onların yaptıkları işlerin kayda değer olarak görüldüğü mesleki bir alanda Antiokhis, önemli işler yapmış olmalıdır ki hem kendini bu meslek alanına kabul ettirmiş hem de antik kaynaklarda atıflar almayı başarmıştır.

3.9. Spendousa / Spendusa (MÖ I. Yüzyıl)

Andromakhos aracılığıyla Galenus'ta sadece bir defa geçen ve hakkında başka bir kaynak bulunmayan Spendousa'nın tedavi reçetesi, iltihaplı kulaklar içindir (Keyser, 2008: 756; Parker, 2012a: 369).

Reçetesi: “*Genç ve kısırlaştırılmış bir domuzun iki parça safrası, bir parça Attika balını cam bir kaba koyun ve sıcak küllerin üzerinde yarıya ininceye kadar ısıtın, sonra kullanın*” (Kühn, XII. s. 631).

3.10. Aquilia Secundilla (MÖ 10 - MS 95)

Galenus'un eseri dışında, hakkında bilgiye ulaşılamayan Aquilia Secundilla, çeşitli hastalıklar için kullanılabilecek reçeteler hazırlayan ve yaklaşık MÖ 10 – MS 95 arasında yaşadığı düşünülen şifacı bir kadındır⁴¹. Aquilia Secundilla ile doğrudan ilişki kurmadığı anlaşılan Galenus, onun reçeteleri hakkında Asklepiades'in alıntılarından yararlanarak bilgi aktarmaktadır. Bu alıntılara göre, genel uygulamalar için kullanılabilecek yumuşatıcı ve yatıştırıcı özellikteki karışımlarının birincisi; “*beyaz biber, kükürt, kantaron ve mür içeren bir merhem*” (Kühn, XIII. s. 976), ikincisi ise; “*tarçın yaprağı, sütleğen, mür içeren, ağrıyı yatıştırıcı bir karışımdır*”

⁴¹ Keyser, Aquilia Secundilla'nın MÖ 10-MS 95 yılları arasında yaşadığı iddia ederken, Aquila/Akulas adının ilk olarak MÖ 1. yüzyılın ortasında görüldüğüne yönelik Suetonius'un “Julius Caesar 78.2” pasajını referans göstermektedir (Keyser, 2008: 121).

(Kühn, XIII. s. 1031). Galenus'un tıbbi alandaki bilgisinden dolayı bahsettiği nadir kadınlardan biri olan Aquilia Secundilla, özellikle lumbago hastalığına karşı hazırladığı merhem ile yerel tıbbın önemini ve bu alandaki kadınların rolünü açığa çıkarmaktadır (Kühn, XIII. s. 1031). Ancak Nutton, Aquilia Secundilla'nın tıbbi bilgisine farklı bir yorum getirerek, Romalı adından hareketle onun, belki hane halkından birini hastalıktan kurtarmak için bu karışımları hazırlamış, belki hiçbir pratik uygulamada bulunmamış ve tıba entelektüel düzeyde ilgi duyan, toplumun yüksek kesimine ait zengin bir kadın olabileceğini ileri sürmektedir (Nutton, 2004: 252). Aquilia Secundilla'nın tıba olan entelektüel ilgisinin aslında Roma'da özellikle aristokrat erkekler arasında normal bir durum olduğunu vurgulayan Nutton, Roma İmparatorluğu Dönemi'nde, De Medica'nın yazarı Cornelius Celsus gibi birçok seçkin yazarın, tıp hakkında uzun uzadıya yazılar yazdıklarını ve okurlarıyla bu ilgilerini paylaştıklarını, dolayısıyla Aquilia Secundilla'nın reçetelerinin bu tarz bir ilginin sonucu olabileceği yorumunda bulunmaktadır (Nutton, 2004: 252). Nutton'un yorumunun doğru olma ihtimali elbette ki vardır. Ancak yine Galenus'un siyatik ve romatizmaya karşı geliştirdiği tedavi yöntemleriyle ilgili olarak övdüğü Antiokhis'in, Tloslu Antiokhis olma olasılığı ele alındığında, aslında Galenus'un her ne kadar tıbbi bilgisini övse de yazıtında yer alan "şifa sanatındaki ustalığından"⁴² ifadesini karşılayacak değeri Antiokhis'e vermediği ve onun tıbbi becerilerine yönelik kısmen örtülü bir reddi kabul ettiği görülmektedir. Kısacası Antiokhis'in mezar yazıtına ulaşamamış ve Galenus'un verdiği bilgilerle sınırlı kalmış olunsaydı, Antiokhis'in tıba ilgi duyan zengin bir kadın olarak yorumlanması gayet kolay olabilirdi. Bu bağlamda Aquilia Secundilla'nın durumu, Antiokhis örneği üzerinden ele alındığında, adına tıbbi becerilerinin vurgulandığı bir mezar anıtına veya hakkında bilgi veren başka bir belgeye ulaşamamış olması, onun sadece entelektüel düzeyde tıba ilgi duyan bir kadın olduğunu kanıtlamamaktadır. Dolayısıyla Aquilia Secundilla'nın, tıpkı Antiokhis gibi tıbbi bilgi ve becerisini kanıtlamış ve tıbbi uygulamalarda bulunmuş bir kadın olduğu halde bilinçli ya da bilinçsiz bir tür örtülü susturulmaya maruz kalmış olma olasılığı da gözardı edilmemelidir.

⁴² TAM II.595; Firatli ve Robert, 1964: 178; Samama, 2003: no. 280; Künzl, 2013: 43; Flemming, 2007: 260-261.

3.11. Thebaili Olympias (MS I. Yüzyıl)

Plinius'un eserinden, Olympias'ın, Thebaili bir şifacı olduğu ve kadın hastalıkları hususunda önemli reçeteler içeren tıbbi metinler yazdığı anlaşılmaktadır (Ward, 1988: 1; King, 1998: 178; Ogilvie, 2008: 8). Olympias için en önemli kaynak Plinius'un Naturalis Historia'sı olmasına rağmen sadece üç pasajda ona yer verilmiştir. Bu pasajlarda Olympias'ın hayvan ve bitkilerden çeşitli ilaçlar ürettiğine işaret edilmektedir (Plinius, XX. 84, 226; XXVIII. 77, 246; XXVIII. 77, 253). Bu reçete ve tedavilerin çoğunlukla doğum ve kadın hastalıklarına yönelik olması, Olympias'ın bir ebe ya da jinekolog olduğu fikrini güçlendirmektedir. Kadın şifacılar hakkında önemli çalışmalar yapan Plant, haklı olarak Plinius'un çeşitli tedavi yöntemlerine referans olarak Olympias'ı göstererek, kendi tedavilerinin güvenilirliğini güçlendirmek istediği yorumunda bulunmaktadır (Plant, 2004: 121). Büyük olasılıkla doğum ve kadın hastalıkları hususundaki uygulama ve deneyimi olan Olympias'ın, Naturalis Historia'da değinilen reçeteleri aşağıdaki gibidir:

Ebegümecinin kürtajdaki etkisi: *“Olympias'a göre, ebegümeci kaz yağıyla karıştırılıp birlikte kullanıldığında gebeliğin sonlanmasına yani düşüğe neden olmaktadır.”* (Plinius, XX. 84. 226).

Kadın hastalıkları üzerine: Plinius, kadınların temizlenmeleri için yıkanmamış yünün üzerine bir peser olarak boğa safrası uygulanarak yardım edildiğini ve Olympias'ın bu uygulamaya soda ve lanolin (yün yağı) eklediğini ifade etmektedir. (Plinius, XXVIII. 77. 246).

Kısırlık tedavisi için: Doğumdaki acıdan kaynaklandığına inanılan kısırlık çeşidi için Olympias; boğa safrası, yılan yağı, bal ve bakır küfü karıştırılarak elde edilen merhem, çiftler tarafından kullanıldığında kısırlığa çare olacağına yönelik bir reçete sunmuştur (Plinius, XXVIII. 77. 253).

3.12. Kleopatra (MS I. / II. yüzyıl)

Kleopatra, Κοσμητικόν (Kosmetikon) adında tıbbi bir kitap yazan, eski tıbbi kaynaklar aracılığıyla günümüze fragmanları ulaşan bir hekimdir. Kleopatra'nın yazdığı bu kitap Eskiçağ'da güzellik amaçlı ve kozmetik üzerine yazılmış çalışmaların en ünlüsüdür (Nutton, 2004: 142; Parker, 2012a: 377; Plant, 2004: 135; Flemming, 2007: 269; Irving, 2015: 140). Bir bütün olarak korunamamış kitaptan bazı fragmanlar, Galenus ve Bizanslı hekimler Aetius (MS VI. yüzyıl) ile Aeginalı Paulus'un (MS VII. yüzyıl) çalışmaları aracılığıyla günümüze kadar ulaşmıştır. (Aetii Amideni, CMG 8.2, s. 408.18-21; Paulus Aegineta, CMG, IX.1, s. 132-134; Kühn, XII. s. 403.15-405.17; XII. s. 432.12-434.2; XII. s. 492.6-493.12). Altıncı yüzyılda yaşamış Aetius, deri uygulamaları hakkındaki bir bölümde Kleopatra'nın hoş kokulu merheminden bahsederken, tıp yazarı Kleopatra'yı Mısır kraliçesi olarak kaydetmektedir (Aetii Amideni, CMG. 8.2, s. 408.18-21). Bunun nedeni belki de kraliçe Kleopatra'nın tıp ve ilaçlarla ilgilendiğinin bilinmesidir. Nitekim Plutarkhos, Kleopatra'nın koleksiyonundaki zehirlerinin her birini, ölüm cezasına mahkum edilmiş tutsaklara vererek test ettiğini kaydetmektedir (Plutarkhos, Antony, 71. 4). Ancak kraliçenin bu ilgisi, onun hekimlik ya da benzeri bir uğraş içinde olduğu anlamına gelmemektedir. Kraliçeyi bu özelliğiyle tanımlayan başka bir kaynak olmadığından ikisinin aynı kişi olma olasılığı düşüktür (Roller, 2010: 50). Yine de Aetius'un, Kleopatra hakkındaki tanımı, modern bilim insanları arasında bir tartışmaya yol açmıştır.

Nutton, güzellik amaçlı ve kozmetik üzerine yazılmış en iyi eserin MÖ 51-30 yılları arasında hüküm sürmüş kraliçe Kleopatra'ya ait olduğunu yazarken (Nutton, 2004: 142), aynı fikirdeki De Nardis, herhangi bir tartışmaya girmeden kraliçe Kleopatra'nın Kosmetikon adında bir çalışmanın yazarı olduğu yönünde bilgi vermektedir (De Nardis, 2008: 482). Bu fikrin aksini iddia edenlerden olan Parker, Mısır kraliçesi Kleopatra'yı gayet iyi bilen Galenus'un, Kleopatra'nın reçetelerinden alıntılar yaparken, kraliçe ile tıbbi yazar Kleopatra'nın aynı kişi olduğu yönünde herhangi bir yorumda bulunmadığına hatta eserinin başka bir yerinde (Kühn, XIV. s. 235-7) kraliçenin ölümünden bahsederken yine onun tıbbi yeteneğine işaret eden bir

vurguda bulunmadığına dikkat çekmektedir (Parker, 2012a: 379). Haklı olarak Plant'a göre, Galenus'un alıntılardığı bu reçetelerin kraliçe Kleopatra gibi ilginç bir kaynaktan geldiğini bile bile ondan söz etmemesi olası değildir. Hekim Kleopatra ile kraliçe Kleopatra arasında kurulan bağlantının, Aetius gibi antik yazarlar tarafından daha sonra kurulmuş olabileceğine inanan Plant, bu iki kadının farklı kişiler olduklarının göstergelerinden biri olarak Galenus'un, Kleopatra'yı kraliçeden ayırmak için onun bir hekim olduğu yönünde imalarda bulunmuş olduğunu yazmaktadır (Plant, 2004: 135; Kühn, XII. s. 446).

Kosmetikon'dan en erken alıntı yapan Galenus, Eskiçağ'ın en ünlü kadınlarından biri olan VII. Kleopatra'yı, gayet iyi bildiği halde bu eserin yazarı olarak tanıtmamış aksine yaklaşık olarak ondan altı yüzyıl sonra yaşamış Aetius, eserin yazarının VII. Kleopatra olduğunu kaydetmiştir. Mısır'da tıbbın gelişmiş ve kadın şifacıların çok erken dönemlerden itibaren tıp alanında çalışma fırsatını elde etmiş olmaları, aynı zamanda VII. Kleopatra'nın entelektüel kişiliği her ne kadar tıbbi bir eser yazdığı iddiası için uygun bir zemin hazırlasa da Aetius dışında bir kaynağın bu konudan bahsetmemesi, hekim Kleopatra'nın Mısır kraliçesinden farklı bir kadın olabileceği fikrini güçlendirmektedir.

Kleopatra'nın eserinin konu olduğu bir başka tartışma ise Galenus'un ondan doğrudan mı yoksa dolaylı olarak mı alıntı yapmış olmasıdır. Bu bağlamda, Nutton ve Flemming, Galenus'un doğrudan Kleopatra'nın eserinden yararlanmadığını, Traianus'un başhekimisi olan Crito'nun kozmetik üzerine olan çalışmasından bir dizi alıntı yaparak, onu bir aracı olarak kullanmış olabileceğini ileri sürmektedirler (Nutton, 2004: 365, dp. 23); Flemming, 2007: 268). Ancak Flemming'in Galenus'taki kaynak düzenini yanlış yorumladığını düşünen Parker'a göre Galenus, Crito'ya daima referans olarak Kleopatra'yı göstermiştir (Parker, 2012a: 378).

Galenus'un Kosmetikon'dan dolaylı olarak alıntılar yapmış olabileceği ihtimalini de göz önünde bulunduran Parker, Galenus'un doğrudan alıntı yaptığı hususundaki tezini şu temele dayandırmaktadır:

“Galenus’un, Kleopatra’ya yaptığı göndermeler diğer kadın yazarlara yaptığı göndermelerinden farklıdır. Bunun nedeni belki de Galenus’un, Kleopatra’nın ya kendi çalışmasından ya da yakından bağlantılı olduğu bir kaynaktan alıntılar yapmış olmasıdır. Fakat Galenus, ondan her alıntı yaptığında sadece kitabını değil aynı zamanda Kleopatra’nın ifadelerini kullandığını iddia etmektedir. Bu Asklepiades, Arkhigenes ve Andromakhos dâhil olmak üzere, en yaygın birincil kaynakları hakkında verdiği benzer bir giriştir” (Parker, 2012a: 377).

Şimdi bu tezin konusu açısından esas üzerinde durulması gereken konuya gelecek olursak, saç ve kafa derisiyle ilişkili birtakım problemleri ele alan Kleopatra’nın eseri, hekimler için ilaçların hazırlanması ve uygulanması hakkında bir kılavuz niteliği taşımaktadır (Flemming, 2007: 268). Kosmetikon’daki reçeteleri saç hastalıkları için tedavilerine eşlik etmiş Kleopatra, bu uygulamalardaki çalışmalarını başkalarını yönlendirmek aynı zamanda başarılarını paylaşmak için yazılı hale getirmiş olmalıdır (Plant, 2004: 139). Galenus, Amidalı Aetius ve Aeginalı Paulus’un kaydettiği bu reçeteler, esasında Kleopatra’nın farmakolojik alandaki derin bilgi ve becerisini ortaya koymaktadır. Sonuçlarından memnun olduğunu ima eden Galenus (Kühn, XII. 492-493), Kleopatra’nın eserinden alıntılardığı pasajlardan on sekiz reçete vermektedir (Parker, 2012a: 383). Saç ve deri hastalıklarıyla ilgili ve konuya göre düzenlenmiş bu reçeteler, bazı hastalıklara çareler sunmaktadır. Ancak bu düzenleme Galenus tarafından da sağlanmış olabilir. (Parker, 2012a: 377; Plant, 2004: 135). Aşağıda bu reçetelerden bazı örnekler verilmiştir.

Saçkıran (alopesi) için reçetelerin sunulduğu pasajlar (Kühn, XII. 403-405). Galenus’un yorumlarıyla birlikte bu pasajlarda sekiz reçete yer almaktadır (Parker, 2012a: 377).

“Başka biri [Alopesi için] bu ilacın gücü, saç dökülmesine, yeni başlayan kelleşmeye ve tepedeki kellik için parfüm ve yağ ile karıştırılarak kullanıldığı için diğerlerinin hepsinden daha iyidir ve mucizeler yaratır. Yanmış yerli farelerin bir parçası, bir parça yanmış asma kalıntısı, bir parça yanmış at dişi,

bir parça ayı yağı, bir parça geyik iliği, bir parça kamış kabuğu. Bunları kurutup ezin, daha sonra bal yoğunlaşınca kadar yeterli miktarda bal ekleyin ve ardından yağla iliği eritin, karıştırın ve yoğurun. Bu karışımı bakır bir kaba koyun. Yeni saçlar tekrar çıkana kadar saçkıran olan bölgeyi ovun. Benzer şekilde dökülen saçlara her gün yağ sürülmelidir.”

Saç dökülmesi ve saçın yeniden çıkarılması için reçetelerin sunulduğu pasajlar (Kühn, XII. 432-434). Galenus’un yorumlarıyla birlikte beş reçete kaydedilmiştir (Parker, 2012a: 378).

Saç büyümesi için: *“İnce keten ile kuru keten tohumu, susam yağı ile karıştırılır ve sürülür.”*

Hastaliksız saç kaybı için: *“Kurutulmuş lahanayı suyla öğüt ve sür ya da aynı şekilde karanfil kökünü hazırla.”*

Kepeğe karşı reçetelerin sunulduğu pasajlar (Kühn, XII. 492-493). Galenus’un yorumlarıyla birlikte beş reçete bulunmaktadır (Parker, 2012a: 378).

Kepek için: *“Kükürtlü arseniği alın ve onu meşe, ökse otu ile iyice dövün. Önce alanı mümkün olduğu kadar soda ile temizleyin, karışımı keten bir bezin üzerine sıvayın ve ardından uygulayın. Ayrıca yukarıda belirtilen malzemelere soda köpüğü kattım ve çok iyi sonuç verdi.”*

Bu reçetelerden hareketle Kosmetikon’u mesleki bir kılavuz olarak yazdığı anlaşılan Kleopatra, tariflerin hazırlanması, uygulanması için bazı talimatlar vermektedir. Söz konusu bu tarif veya ilaçların etkisi farklıdır ve hastalığın şiddetine bağlı olarak hangi ilacın seçileceği hekime bırakılmıştır (Kühn, XII. 405). Ayrıca gül yağı, turpentin yağı, zift, kükürtlü arsenik gibi antiseptikler de içeren tedavilerinin etkili olduğu, çalışmasının uzun ömürlü olmasından anlaşılmaktadır (Plant, 2004: 135). Yaklaşık MS I. yüzyılın sonunda Traianus’un hekimi Crito’dan başlayarak, III.

yüzyılın başında Galenus, VI. yüzyılda Amidalı Aetius ve VII. yüzyılda Aeginalı Paulus tarafından Kosmetikon'daki tariflerden bahsedilerek eseri yaşatılmıştır. Yine mevcut pasajlar çerçevesinde Kleopatra ile Aspasia karşılaştırıldığında, Kosmetikon'da cerrahi operasyonlar veya herhangi bir cerrahi teknikten bahsedilmediği görülmektedir.

3.13. Metrodora (MS I.- IV Yüzyıl)

Metrodora geniş bilgi yelpazesiyle jinekolojik hastalıklar hakkında yazan Yunan bir hekimdir. Eserinin ve adının dışında Metrodora'nın hayatı hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir. Hatta μήτρα (rahim) ya da μήτηρ (anne) ve δώρα'nın (hediye) birleşiminden meydana gelen Metrodora adı, bazı tartışmalara yol açmıştır (Kotsopoulos – Fotiou 2018: 9). Flemming, Metrodora adının büyük olasılıkla rahim anlamına gelen Yunanca μήτρα kelimesinden geldiğini iddia etse de makalesinin ilerleyen bölümünde, Metrodorus adının diş formundan geldiğini kabul etmektedir. (Flemming, 2007: 258, 278). Parker ise; Metrodora'nın Metrodorus'un diş formundan başka bir şey olmadığını ve μήτρα “rahim” kelimesinden değil, ‘anne’ anlamına gelen μήτηρ kelimesinden geldiğini ileri sürmektedir (Parker, 2012a: 380-381).

Metrodora, “Kadın Hastalıkları ve Tedavileri Üzerine” başlıklı bir kitap yazan geniş tıbbi bilgiye sahip Yunan bir hekimdir (Storti, 2018: 90). Muhtemelen MS I.-IV. yüzyıllar arasında yaşamış Metrodora'nın eseri ağırlıklı olarak kadın hastalıklarına odaklansa da mide, böbrek ve başka hastalıkların yanı sıra kozmetik tarifler de içermektedir (Gregory & Sgantzos, 2016: 2; Storti, 2018: 91). Bu eser Ortaçağ'a kadar, Eski Yunan ve Roma dünyasında yaygın bir şekilde referans olarak kullanılmıştır. Parker, İtalya'nın Floransa kentinde hala saklanan el yazmasının, bir kadın tarafından yazılmış en eski tıbbi metin olduğunu kabul etmektedir (Parker, 1997: 138). Metrodora'nın yaşadığı tarih hakkında farklı fikirler olmasına rağmen eserinin, bir kadın tarafından yazılmış en eski tıbbi metin olduğu konusunda araştırmacılar fikir birliği içindedir (Retief ve Cilliers, 2005: 173; Parker, 1997: 146).

Hem teorik hem pratik önerilerde, Metrodora'nın çalışması, jinekolojik konulardaki Hippokratik metinlerle benzerlikler göstermektedir (Achterberg, 2009: 39; Irving, 2015: 128). Metrodora, rahmin iltihaplanması gibi etiyoloji ve semptomatoloji üzerine çeşitli tıbbi tartışmalarda özgün bazı fikirler sunmuştur (Parker, 2012b: 123). Metrodora'nın eserinin genel bir analizini yapan Parker şunları ifade etmektedir:

“Metrodora çalışmasında birçok kadın hastalığının kaynağı olarak gördüğü rahim hakkında genel ifadelerle başlar ve çeşitli yerlerde Hippocratic Corpus'taki Kadın Hastalıkları ile çok benzer bir şekilde devam eder. Daha sonra rahmin genel durumlarını ele alır: ilk olarak iltihap üzerine oldukça uzun teorik ve kliniksel bir bölüm, daha sonra süpurasyon (irin), sertlik, kanser (kötücül ur), akıntılar, kanamalar, prolaps (sarkmalar), soğukluk ve rahim şişkinliğini ele alır. Arkasından aşırı rutubetin neden olduğu hastalıklar üzerine olan bölüm gelir. Ödem, yaraların temizlenmesi ve bekâretin eski haline getirilmesi için reçeteler yer almaktadır. Metrodora daha sonra gebe kalma, kısırlık, gebelikten korunmak için üç reçete ve tedavi yöntemleriyle devam eder. Bu reçeteler sihir ve dua olmamasına rağmen bazı büyüsel öğeler içerir. Orijinal metinde kürtaj için ilaçlar hakkında bir bölüm yazılmış olabilir fakat bu noktada metin hasar görmüştür. Daha sonra doğum hakkında, kolay doğum için reçetelerle ilaç tedavisini içeren kısa bir bölüm gelir. Burada birtakım büyüsel tedavilerle devam eder: doğurganlık ve bakirelik için çeşitli testler, afrodizyaklar ve aşk iksirleri gelir. Bunların hepsi o sırada tıbbın standart birer parçasıydı. Metrodora sonraki bölümde meme hastalıklarını daha geniş olarak ele alır. O, bakım ürünlerine tıbbın normal bir parçası olarak yaklaşarak birçok ilacın hazırlanmasında yer alan yaygın bileşen ve tütsüleme için reçetelerle sonlandırır çalışmasını” (Parker, 1997: 138-139).

Modern bir ders kitabına benzer bir şekilde kadın hastalıklarının tümünü ayrıntılı olarak tanımladığı eserinde Metrodora, Soranus da dâhil olmak üzere tüm selefleriyle malzeme ve dili paylaşmıştır (Parker, 1997: 139; Gregory & Sgantzos, 2016: 2). Buna rağmen Metrodora, Orobasius tarzında sadece bir antolojist veya Aetius tarzında bir ansiklopedistten daha fazlasıdır (Keyser, 2008: 552). Metrodora'nın bu

bağlamdaki önemi, yaygınlaşan ikincil literatüre bağlı olmama gerçeğidir. Galenus çalışmalarında Hippokrates ile tartışıp, yorumlarından alıntı yaparken daha sonraki hekimler Oribasius, Aetius, Paulus, Hippokratik yazıları bildikleri ve çalıştıkları halde sadece ikincil kaynak aracılığıyla bu yazılara ulaşmışlardır. Öte yandan Metrodora, Hippokratik yazılara doğrudan ulaşarak diğer hekimlerin gözden kaçırdığı semptomları biraraya getirip, sentezleyerek alıntılar yapmıştır (Keyser, 2008: 552).

Metrodora sıkça tartışılan akıntı çeşitlerini kişisel bir sınıflamayla formüle ederek, kendi döneminin tartışmalarına etkin bir şekilde katılmıştır. Bunun yanı sıra, teori ve etiyolojiye de çeşitli katkılarda bulunmuş ayrıca tedavide kullandığı bazı bileşiklerini diğer hekimlerle paylaşmıştır (Keyser, 2008: 552). Bunlar eski tıptaki birikiminin bir parçası olmasına rağmen büyük çoğunluğu yalnızca onun eserinde bulunmaktadır. Bunların hepsi deneyime dayanan, yüksek seviyede bireysel bilginin göstergeleridir (Parker, 1997: 139-140; Keyser, 2008: 552). Ancak buna rağmen ne Oribasius (MS 320-403), Amidalı Aetius, Aeginalı Paulus (MS 620-690), Paulos Nikeos (MS 7. yüzyıl) ve Trallesli Alexander (MS 525-605) ne de Kostantinapolis patriği I. Photius gibi Bizans tıp yazarları çalışmalarında Metrodora'nın eserine yer vermiştir (Gregory & Sgantzos, 2016: 2). Metrodora'nın çalışmasını MÖ I. yüzyıla dayandıran Achterberg, yazıldıktan bir süre sonra bu metnin, o dönemin egemen inanç sitemine göre kadınların tıbbi değeri olan herhangi bir metin yazabileceğine kanaat getirilmediğinden, Metrodorus denilen bir erkek hekime ithaf edilerek dönemin yaygın kaderiyle uzun süre karşı karşıya kaldığını ifade etmektedir (Achterberg, 2009: 39). Söz konusu metnin, Metrodora adında bir kadın hekim tarafından yazıldığı hususunda modern araştırmacılar arasında artık bir uzlaşma sağlanmışsa da daha önce tartışma konusu olduğu, bu başlığın içindeki referanslardan açıkça anlaşılmaktadır⁴³.

⁴³ Tartışmalar için ayrıca bkz. (Storti, 2018).

3.14. Eugerasia (? – MS III. Yüzyıl)

Eugerasia tıpkı Antiokhis gibi Galenus'un dalak hastalıklarını ele aldığı bölümde geçmektedir (Kühn, XIII. s. 236-256). Galenus, ilaçlar hakkında bilgi verirken Asklepiades üzerinden Eugerasia'nın reçetesindeki tarifi ele almaktadır (Kühn, XIII. s. 244). Eugerasia'nın söz konusu ilacı, dalak ve ödem için kullanılan bir pastildir (Parker, 1997, 145, dp. 50; Flemming, 2007: 265, dp. 42; Keyser, 2008: 316; Parker, 2012a: 372).

Reçetesi: “*Kaynatılıp süzölmüş ada soğanı, Girit havuç tohumu, şeytan şalgamı, beyaz biber, sedir ağacının meyveleri, süsen kökü, panaks, mür, sirke ve Falernia şarabından oluşmaktadır*” (Kühn, XIII. s. 244).

3.15. Maia (? - MS III. Yüzyıl)

Maia, Galenus'un kondilomlar (siğiller) için tedavi reçetesini alıntıladiğı şifacı bir kadındır (Schelenz, 1904: 133; Parker, 1997: 146). Mesleki bir terim mi yoksa bir kadın adı mı tartışmasına neden olan Maia kelimesi için Flemming, mesleki bir terim olmadığını, nadir görölen bir kadın ismi olduğunu ifade ederken aynı fikirde olan Parker, IG II² 12019-20 gibi bazı epigrafik kayıtlara dikkat çekerek bu görüşü desteklemektedir (Flemming, 2007: 265, dp. 42; Parker, 2012a: 365). Plant, Hermes'in annesinin adı Maia olmasına rağmen bu kelimenin isimden ziyade başka anlamları ifade eden bir başlık olarak kullanıldığını ileri sürmektedir. Yine Plant, bu kelimenin bir saygı ifadesi olarak yaşlı kadınlara hitap ederken ya da ebe anlamında daha yaygın kullanıldığını ve Galenus'un alıntısındaki anlamın da adı bilinmeyen bir ebeyi çağrıştırdığını ifade etmektedir (Plant, 2004: 161). Tartışmalara rağmen söz konusu reçetenin atfedildiğı Maia, ister bir isim olsun ister mesleki terim, sonuçta her ikisi de bir kadın şifacıya işaret ettiğinden bu tez açısından durum değişmemektedir. Galenus'un metninden anlaşıldığı kadarıyla Genç Andromakhus, Maia diye

adlandırdığı bir kadın şifacıdan ciltteki çatlak, nasır ve siğiller için bir merhem tarifi almış, Galenus da Genç Andromakhus'tan bu reçeteyi alıntılamıştır. Dolayısıyla Galenus bu reçeteyi kadın şifacıdan doğrudan değil dolaylı olarak almıştır. (Kühn, XIII. s. 840).

Maia'nın cilt merhemi tarifi: “*Sekiz drahmi meşe elması, sekiz drahmi galenit, dört drahmi mür ve dört drahmi üstübeç (beyaz kurşun): öğütülmüş kullan*” (Kühn, XIII. s. 840).

Galenus'un metinlerinde geçen diğer kadınların çoğu gibi bu reçeteyi yazan Maia hakkında da başka kaynak bulunmadığından Galenus, Maia için de tek kaynaktır.

3.16. Salome (? - MS III. Yüzyıl)

Salome adı, pek çok tıbbi reçetenin yer aldığı, Galenus'un Compositio Medicamentorum “İlaçların Kompozisyonu” olarak tercüme edebileceğimiz eserinde geçmektedir. Galenus'un doğrudan alıntı yaptığı nadir kadın şifacılar ve tipik bir Yahudi adına sahip olan Salome hakkında bilgi veren başka kaynak bulunmamaktadır. (İlan, 2005: 26). Bu eserde önce belli bir hastalığı tanımlayan Galenus daha sonra aynı hastalık için birçok hekim tarafından sunulmuş tedavi reçetelerini tanıtmaktadır. Eserdeki kompozisyonların birinde Salome'nin önerdiği tedavi de anlatılmaktadır (Kühn, XIII. s. 507).

προς ἀπαλοχρώτας καὶ διαφορεῖ ... ἰζοῦ εἰργασμένου λίτραι α. ρητίνης τερμινθίνη λύτραι α. χαλβάνου ούγγιας γ. τήξας χρώ. ἄλλη Σαλώμη προς πασαν περιωδυνίαν καὶ σύναγχην μετὰ σικῶας καὶ προς πλευράς πόνον.

“İltihaplı yumuşak deri için...işlenmiş ökseotu bir litre; menengiç reçinesi bir litre; üç ons kedi otu suyu; erit ve uygula. Salome’ye göre farklı olarak: bütün şiddetli ağrılar ve boğaz ağrılarının yanı sıra kaburga ağrıları için su kabağı⁴⁴ iyidir”⁴⁵.

Galenus’un bu metninde, hastalıklar anlatıldıktan sonra hekimlerin sunduğu ilaçlardan bahsedildiği için Salome’nin de bir hekim olduğu çıkarımında bulunulabilir. Metindeki bu kısa ve öz alıntıdan, Salome’nin uzmanlık alanı hakkında fikir yürütmek tam olarak mümkün olmamakla birlikte, jinekolojik rahatsızlıkların ötesinde bir tıbbi bilgi ve beceriye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Galenus’un başka bir aracı kullanmadan doğrudan Salome’den alıntı yapması iki olasılığı gündeme getirmektedir. Bunlardan birincisi; Galenus’un doğrudan Salome ile tanışmış ve onunla tıbbi bilgi alışverişinde bulunmuş olması, ikincisi ise; Salome’nin tıbbi alanda bir eser yazmış ve Galenus’un bu eserden ya da kopyalarından söz konusu reçeteyi alıntılanmış olmasıdır. Ancak Kleopatra’nın eserinden alıntı yaparken Galenus, eserin adını da anmaktan geri durmamaktadır. Bu karşılaştırma Salome’nin tıbbi bir eser yazdığı olasılığını düşürürken diğer taraftan Galenus ile tanışmış olabilecekleri ve dolayısıyla Galenus’un çağdaşı olma olasılığını güçlendirmektedir.

3.17. Samithra (? - MS III. Yüzyıl)

Kökeni ve yaşadığı tarih hakkında herhangi bir kesin bilgiye sahip olmadığımız Samithra, Galenus’un anal tedaviler hakkındaki reçesini alıntılararak eserinde yer verdiği şifacı bir kadındır (Parker, 1997, 145, dp. 52; Flemming, 2007: 265, dp. 42; Parker, 2012a: 370; Dimopoulou, 1999: 2). Galenus’un Andromakhos üzerinden alıntı yaptığı (Keyser, 2008: 725) ve sadece bir tedavi reçetesi bulunan Samithra,

⁴⁴ Su kabağı: kupa çekme terapisi için kullanılan araçtır. Ayrıca şekli su kabağına benzeyen hacamat kapları, Yunanlarda *σικύα*, Romalılarda ise *cucurbitula* olarak adlandırılmıştır. Dar boyunlu, küresel gövdeli bu kabın ağzı, deriye rahat oturması için yuvarlatılmıştır (Baykan, 2009: 31)

⁴⁵ (Tercümenin alındığı kaynaklar: Ilan, 2005: 26; Stern, 1980: 324)

πολύχρηστος (çok kullanışlı) notuyla Galenus tarafından övülen iki kadın şifacıdan biridir (Kühn, XIII. s. 310).

Reçetesi: “*Mürdesenk (doğal kurşun oksit), üstübeç (beyaz kurşun), bakır, menengiçteki misu, zeytinyağı ve sudan oluşmaktadır*” (Kühn, XIII. s. 310).

3.18. Xanite (? - MS III. Yüzyıl)

Galenus’un alıntı yaptığı çok az kadın şifacıdan biri olan Xanite’ye ait sadece bir reçete dışında hakkında başka bilgi bulunmamaktadır. Galenus’un reçetesi için πολύχρηστος (çok kullanışlı) notuyla Samithra dışında övgüde bulunduğu ikinci kadın şifacıdır.

Reçetesi: “*On altı drahmi balmumu, on drahmi tereyağı, on drahmi lanolin (yün yağı), sekiz drahmi kaz yağı, sekiz drahmi turpentin (terebentin), dört drahmi geyik iliği ve biraz gül yağı.*” (Kühn, XIII. s. 311).

Parker bu reçetenin “impetigo ve uyuz” için olduğunu ileri sürmektedir (Parker, 1997, 145, dp. 53). Fakat Galenus’un anal şikâyetler hakkında tropikal tedavilere değinirken Xanite’nin reçetesini de ele aldığını ileri süren Plant’a göre, bu reçete anal hastalıklar hakkındadır (Plant, 2004: 163). Aynı fikirdeki Flemming, Plant’a katılırken bu reçetenin hemoroide yönelik bir tedavi olduğunu yazmaktadır (Flemming, 2007: 265, dp. 42). Parker 2012’de yayınlanan makalesinde⁴⁶ Galenus’un anal hastalıklar hakkındaki reçetelerini ele alırken, Kühn’ün XIII. ciltteki 307-312 sayfaları arasındaki alıntılarında 21 reçete olduğunu ortaya koymaktadır. Samithra’nın reçetesi 310. sayfada, Xanite’nin reçetesi ise 311. sayfada yer aldığına göre her iki reçete de bu kapsamın içine dâhil edilmiştir. Burdan hareketle Parker’ın

⁴⁶ Parker, 2012a, “Galen and the Girls: Sources for Women Medical Writers Revisited”, The Classical Quarterly, New Series, Vol. 62, No. 1 (MAY), s. 359-386.

da, bu reçetelerin anal hastalıklar için olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır (Parker, 2012a: 370).

3.19. Aemilia Hilaria (MS 300 - 363)

MS IV. yüzyılda yaşamış Aemilia Hilaria, şair Dacimus Magnus Ausonius'un teyzesidir (Retief ve Cilliers, 2005: 172). Ausonius, 63 yaşında bekâr bir kadın olarak ölen teyzesini, çocuğa benzeyen görüntüsü, bakireliğine olan bağlılığı ve *“herhangi bir erkek hekim kadar tıp sanatında deneyimli”* olmasıyla övmektedir⁴⁷. Ausonius aynı zamanda teyzesinin kendi cinsiyetiyle pek barışık bir kadın olmadığını da altını çizmektedir (Ausonius, Parentalia, 6). Ausonius'un, Aemilia Hilaria'yı kadın meslektaşlarıyla değil de erkek meslektaşlarıyla karşılaştırması iki olasılığı ortaya çıkarmaktadır. Birinci olasılık; bu kadının içinde bulunduğu meslek alanının jinekolojik hastalıklarla sınırlı olmadığı, hem kadın hem de erkek hastaları kapsayan daha geniş bir alanda hizmet ettiğiidir. Diğer ise, bir jinekolog olarak erkek jinekologlarla karşılaştırılıyor olma olasılığıdır. Her iki durumda da önemli olan, eril bir alanda bu kadının rakip olarak gösterilecek kadar tıpta iyi olduğunun vurgulanmış olmasıdır.

3.20. Aspasia (MS 120? - 540?)

Hayatı ve eğitimi hakkında fazla bilgi bulunmayan Aspasia Eskiçağ'ın etkileyici bir jinekologu ve cerrahıdır. Parker ve Irving, Aspasia'nın ilk bakışta Perikles ile ilişkisi olan Aspasia olarak anlaşılabileceğini ancak Aetius'un bu yönde bilgi vermediğini ve Aspasius'un dişi formu olarak bu ismin Klasik Yunanistan'dan Geç Roma İmparatorluğu'na kadar yaygın bir şekilde kullanıldığının altını çizmektedirler (Parker, 1997: 150; Irving, 2015: 138). Aspasia'nın kimliği hakkındaki tartışmalara katılan Scarborough, varsayımlarda bulunurken, deneyimli bir ebe ya da kendi

⁴⁷ “More virum medicis artibus experiens” (Ausonius, Parentalia, 6).

apında deneyimli bir hekim olabileceğini ifade etmektedir (Scarborough, 2013: 751-752).

Aspasia'nın kadın hastalıkları hakkında yazdığı orijinal çalışması, zaman içinde kaybolmasına rağmen bazı fragmanları korunmuştur. Amidalı Aetius'un Tetrabiblion adındaki çalışmasında, Roma'da yaşamış, Yunan hekim Aspasia'nın yenilikçi cerrahi teknikleri hakkında bilgi verilmektedir. Aslında Aetius'un jinekoloji üzerine yazdığı kitabında en fazla bahsedilen kadın şifacı Aspasia'dır (Aetius, XVI. 12, 15, 18, 22, 25, 50, 73, 75, 104, 109, 112, 114, 120, 124). Bu bağlamda Gregory ve Sgantzoz, Bizans tıbbının önde gelen hekim ve cerrahlarından Amidalı Aetius ve Aeginalı Paulus'un, Aspasia'nın öncü çalışmaları ve üretken yazılarından etkilendiğini ileri sürmektedirler (Gregory & Sgantzoz, 2016: 1). Aetius XVI. kitabında jinekolojik ilaçlar ve uygulamalar için Soranus'tan çok daha sık Aspasia'dan alıntılar yapmıştır (Keyser, 2008: 173). Parker göre Aspasia, kürtaj ve cerrahi operasyonlar da dahil çeşitli jinekolojik hastalıklar için tedaviler geliştirmiş ve bu yönüyle, Soranus'tan daha fazla fikir üretmiş bir kadın şifacıdır (Parker, 2012b: 123). Aetius, rahim ülserleri, rahmin yer değiştirmesi, menstrüasyon baskılanması, embriyotomi⁴⁸ sonrası bakım, zor doğumun nedenleri, kürtaj, gebelik sırasındaki hastalıklar ve gebelik sırasındaki bakım konularında, Aspasia'yı bir otorite olarak övmüştür (Aetius, XVI. 12, 15, 18, 22, 25, 50, 72, 104b, 109, 112, 114).

Jinekolojik hastalıklar üzerine en azından bir eser kaleme alan Aspasia, cenin pozisyonlarının teşhisi ve menstrüel problemlerin tedavisindeki başarısından dolayı övülmüştür (Heard-Mead, 1938: 64-66; Retief ve Cilliers, 2005: 173). Aspasia hem indüklenmiş düşüklerin erken teknikleri hem de gebelikteki erken sonlanmanın cerrahi yönetimiyle ilgili obstetrik uygulamalarının temellerini belirleyen bir ebe ve jinekolog olarak ün kazanmıştır. Buna rağmen kürtajdan kaçınmaları için hamile hastalarının son derece dikkatli olmaları gerektiği yönünde önerilerde bulunarak onları etkilemeye çalıştığı anlaşılmaktadır (Heard-Mead, 1938: 64). Aspasia'nın sadece hamile kadının hayatı tehlikeye girdiğinde veya bir sağlık sorunu yaşandığında kürtajı gerçekleştirdiği hatta bu yönde hareket ederken Hippokratik teoriyle paralel hareket ettiği, Hippocratic Corpus'taki Aforizmalar V.31'den yaptığı

⁴⁸ Embriyotomi, ölü dölütün doğum kanalı yoluyla çıkarılması için yapılan uygulama.

alıntıdan dikkat çekmektedir (Aetius, XVI. 18). Teşhis, tedavi ve özellikle cerrahi operasyonları Aspasia'nın, dönemin bilimsel temelli teorilerinden etkilendiğini ve çalışmalarını bu yönde yürüttüğünü göstermektedir.

3.21. SONUÇ

İncelenen bu edebi ve tıbbi metinlerde adı geçen şifacı kadınlar hakkında çok az bilgiye sahibiz. Herhangi bir tıp eğitimi aldılar mı? Eğitimlerinin düzeyi neydi? Büyük çoğunluğu için sadece fragmanlarda işaret edilen alanlarda mı tıbbi becerilerini ortaya koydular? Bu soruların cevaplanmasına yönelik ne yazık ki çok az ayrıntıya sahibiz ki bu durum birçok erkek hekim için de geçerlidir. Fakat genel olarak cinsiyet bağlamında ele alındığında kadın şifacıların çoğunluğu görmezden gelinerek unutulmaya mahkûm edilmesine rağmen ironik bir biçimde Elephantis, Thebaili Olympias, Aspasia ve Kleopatra gibi kadın şifacılar, yazdıkları eserlerle mesleki becerilerini, erkek meslektaşları üzerinden, yaşadıkları çağın ötesine kısmen de olsa taşımayı başarmıştır. Edebi ve tıbbi kaynaklarda bu kadın şifacılar dayandırılan karışımlar, reçeteler ve tedavi yöntemleri, tıbbi yazına en geniş ve en yaygın anlamıyla katkıda bulunduklarını göstermektedir. Üstelik bunu, yukarıda ele alınan kadın şifacılar incelendiğinde, çoğunlukla cinsiyete bağlı olmayan tedavilerde gerçekleştirdikleri açıkça anlaşılmaktadır. Şifacı kadınların yazılı mirası, onların bir dereceye kadar tıbbi literatüre dâhil olduklarını onaylarken en azından bir kısmının erkek meslektaşlarıyla bir denklik sergilediklerinin açık işaretlerini taşımaktadır. Beklenti, fırsat eşitsizliği, sosyal ve cinsel hiyerarşinin kesin sınırlarla belirlendiği Eski Akdeniz Dünyası'nda, Kleopatra, Metrodora ve Aspasia gibi kadın şifacılar erkeklerin hükmettiği bilim dünyasında kendi fikir, öneri ve becerilerini ortaya koyarken söz konusu bu eril dünyaya da meydan okumuşlardır. Ancak yine de çoğu kadın şifacı önemli çalışmalarına rağmen bilimsel olarak bir kenara itilmiştir. Buna en önemli örnek Metrodora'dır. Hippokratik çalışmalara uygun tedavi biçimleri üreten bir hekim olmasına rağmen Metrodora, meslektaşlarının çalışmalarında yer almamış hatta daha sonra çalışmasının bir kopyası ortaya çıktığında, uzun bir süre bu

çalışmanın Metrodorus adında bir erkek hekime ait olduğu iddia edilmiştir. Belki de Metrodora'ya ait çalışmanın bir erkek hekime atfedilmesi Eskiçağ'ın inanç sisteminde, önemli kadınların susturulma tekniklerinden biridir ve tıbbi alanda şifacılık niteliklerini kanıtlamış başka kadınlar da bu kadere paylaştırmıştır.

Diğer metinlerin yanı sıra özellikle Galenus'un metinlerinde adı geçen kadın şifacıların hepsini, dönemin tıbbi koşullarına bağlı olarak hekim sıfatını hak eden kadınlar olarak tanımlamak mümkündür. Bir ya da daha fazla reçetesi günümüze ulaşmış bu kadınların, bilmedikleri hastalıklar hakkında tedavi reçeteleri hazırladıkları veya uygulamadıkları reçeteleri yazdıklarını düşünmek pek olası değildir. Dolayısıyla bu kadınlar, hakkında bilgi sahibi oldukları ve tanımlayabildikleri hastalıkları tedavi etmek için çeşitli reçeteler üretmiş olmalıdır. Aksi durumda Eskiçağ'ın en önemli hekimlerinden Galenus, Antiokhis'in dalak, ödem, siyatik, eklem iltihabı hastalıklarında bir otorite, Samithra ve Xanite'nin reçetelerinin *πολύχρηστος* (çok kullanışlı) olduğunu veya Kleopatra'nın dermatolojik tedavilerinin iyi sonuçlar doğurduğunu ifade etmezdi. Aetius, Aspasia'nın cerrahi operasyonlarından, jinekolojik hastalıklar hakkındaki derin bilgisinden bahsederken onun bir otorite olduğunu ifade etmez ve kendi çalışmasında Soranus'tan çok Aspasia'dan aldığı bilgilere yer vermezdi. Bu bakış açısından hareketle Plinius, Galenus ve Aetius'un eserlerinde adı geçen kadınlardan Lais, Elephantis, Salpe, Sotira, Thebaili Olympias'ın jinelokojik hastalıklara, Kleopatra, Salome, Xanite, Maia ve Samithra gibi kadınların da dermatolojik hastalıklara kendilerini adadıklarını görmek mümkündür. Menstrüel problemler üzerine yazan Lais ve Elephantis'in kürtaja yol açan, doğurganlık veya kısırlığa neden olan faktörler hakkındaki görüşlerinden dolayı radikal bir şekilde ayrıldıkları da Plinius'un ifadelerinden anlaşılmaktadır. Ancak Galenus'un eserindeki kadın şifacıları farklı olarak Plinius'un *Naturalis Historia*'sında geçen kadın şifacıların bitkiler, doğal ilaç ve tedaviler hakkındaki bilgileri Homerik dünyadan gelen eski bir geleneğin mirasını yansıtmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ YUNAN VE ROMA YAZITLARINDA KADIN ŞİFACILAR

Bu bölümde MÖ IV. yüzyılın ortasından MS VI. yüzyıla kadar Yunan ve Roma Dünyası'nın geniş coğrafyasında, tıp sanatında pratik yapan kadın şifacıların, mesleki terimlerle anıldığı yazıtlar ele alınmıştır. Edebi ve tıbbi kaynaklara nazaran daha fazla varlık gösterdikleri epigrafik kaynaklara bakmak, kadın şifacılara yönelik tutumların bir portresini elde etmek açısından daha sağlıklıdır. Kadın şifacılar için kullanılan mesleki terimler, yer ve zamana göre hangi alanlarda hangi rolleri üstlendikleri ve kadın şifacılara ilişkin tutumları belirlemek açısından da yazıtlar, çok iyi bir başlangıç noktasıdır. Bu yüzden kadın şifacılara ithaf edilmiş mezar yazıtları, bu bölümde belirli başlıklar altında kronolojik olarak ele alınmıştır. Böylece kadın şifacılar için ne zamandan itibaren bir terminolojinin oluştuğu, yazıtlarda kullanılan terimlerle saptanmaya çalışılmıştır. Yine yazıtlar üzerinden Yunan ve Roma coğrafyasında kadın şifacıların hangi bölgelerde daha yoğun görüldükleri, yaşları, sosyal konumları, mesleki kariyerde ne kadar yükselebildiklerine yönelik ipuçları toplanmıştır. Ayrıca yazıtların daha anlaşılır olması için her bir yazıt için analizler eklenerek yorumlar yapılmıştır.

4.1. EBELER (Μαῖα / Obstetrix)

4.1.1. Anonim (μαῖα)⁴⁹

Hispania

MÖ III. Yüzyıl

[χαῖρε — — —]víς,

⁴⁹ SEG XXXIII.841; Irving, 2015: 62-63.

[— — — — — ἡ] μαῖα
[— — — — — πρὸς ἐ]μὲ τ-
[ἀδε — — — — — ἔ]λεξε
[— — — — — — — σ]υνδε-
[— — — — — — —]ν καπ-
[— — — — — — —]ν γενέ-
[θλη — — — — — εὐτύ]χει

“Selamlar...,

...] ebe

... bana doğru

[...] dedi

...

...

...

...elveda”

Hispania’daki Santa Maria de Roses kilisesinin altında fazlasıyla tahrip olmuş bir şekilde bulunmuş bu yazıttan oldukça az bilgi elde edilmektedir. Selamlamayla “χαῖρε” başlayıp veda “εὐτύχει” ile bitirilen bu tipik metnin ikinci satırında ἡ μαῖα kelimesi yer almakta ve bu kelime yazıtta tam kalan birkaç kelimedenden biridir. Metin parçalandığı için, söz konusu ebenin adı ya da diğer detayları hakkında bilgi edinilememektedir (SEG XXXIII.841).

4.1.2. Aristokleia Reginia (μαῖα)⁵⁰

Euboia, Khalkis

MÖ III. Yüzyıl

[Α]ριστόκλεια Κλεά[ρ]- [χ]ου Ῥηγινία ἡ μα[ῖα]

“Klearkhos’un kızı ebe Aristokleia Reginia.”

Khalkis’te bulunmuş ebe unvanını gösteren bu kısa yazıt, şifacı kadının ve babasının isminin yer aldığı yaygın bir formülü örneklemektedir. Bu formül, mesleği dışında kadının kendisi hakkında çok fazla şey söylemez, fakat yazıtın sadeliğine rağmen yazıtta yer alan kişilerin; isimleri, statüleri ve ekonomik durumları hakkında olası fikirler edinilmesine olanak sağlamaktadır. Laes’e göre, genetivus formda kullanılmış Κλεά[ρ]- [χ]ου (Klearkhos) Aristokleia Regina’nın babasıdır ve bundan dolayı da Aristokleia özgür statüde bir ebedir (Laes, 2011a:160). Irving’e göre ise Klearkhos kullanıldığı gramatik halden dolayı Aristokleia’nın kocasıdır (Irving, 2015: 61).

4.1.3. Helena (opstetrix)⁵¹

Roma

MÖ I. Yüzyıl

Helena / Lucretiae / opstetrix

“Lucretia’nın ebesi Helena.”

⁵⁰ IG XII,9 1129; Samama, 2003: 9, dp. 13.

⁵¹ AE 1991, 126; Laes, 2010: 282.

Lucretia adında Romalı bir kadının kölesi olan ebe Helena'ya adanmış bir yazıttır. Adından hareketle Yunan kökenli bir kadın olduğunu söylemek mümkün olsa da Helena'nın mesleki kimliği ve sosyal statüsü dışında kesin bir yargıda bulunmak mümkün değildir.

4.1.4. Volusia? (opstetrix)⁵²

Tarquinia (Etruria)

MÖ I. Yüzyıl

[V]olu[si]a [---]/ opstetrix/ vixit annos [---]

“Ebe Volusia ..., ...yıl yaşadı.”

MÖ 1. yüzyılda yaşamış ebe Volusia için yapılmış bu mezar yazıtında meydana gelen tahribattan dolayı fazla bilgi elde edilememektedir. Yazıtta kaç yaşında öldüğü yazılmış olsa da tahribat, bu bilginin günümüze ulaşmasına izin vermemiştir.

4.1.5. Elpis (μαῖα)⁵³

Kyme/ Aiolis

MS I. Yüzyıl

Ἐλπις μαῖα {μαῖα}

“Ebe Elpis.”

⁵² CIL XI.3391; Laes, 2010: 283.

⁵³ IK Kyme 37; Firatli ve Robert, 1964: 176

Dört kolonun üzerindeki 60 satırdan oluşan yazıt, Aiolis bölgesindeki Kyme kentinde bulunmuştur. Yerel bir tanrı olduğu düşünülen, ateşin ve sürülerin tanrısı Mandros'u onurlandıran bu yazıt, bir dini topluluğun yaptığı sözleşmedir. Sözleşmede üzerindeki yapılarla birlikte satın alınan bir mülk söz konusudur. Yaklaşık elli belki de daha fazla ismin yer aldığı listede en az 27 kadın üye bulunmaktadır. Bu üyeler arasında sadece Elpis'in mesleği "ebe" olarak belirtilmiştir (Irving, 2015: 192-193). Elpis'in mesleğiyle birlikte kaydedilmesi, onun hem bu dini topluluk üyelerinin hem de kent halkının gözünde özel bir değere sahip olduğunu göstermektedir (Nissen, 2006: 135). Ayrıca buradaki resim bir bütün olarak okunduğunda, Elpis'in bir ebe olarak dini kurumlara saygı gösteren sosyal bir kadın olarak örnek bir yurttaş imajı çizdiği de göze çarpmaktadır.

4.1.6. Hygia (obstetrix)⁵⁴

Roma

MS I. Yüzyıl

Hygia/ Marcellae l(iberta)/ obstetrix

"Hygia, Marcella'nın azatlısı, ebe."

Marcella, bu yazıtın MS I. yüzyıla tarihlenmesi için önemli bir referanstır. Augustus'un yeğeni olan Marcella, Octavia ve Gaius Claudius Marcellus'un kızıdır (Braund, 2001: 113; Maclachlan 2013: 160; Nutton, 2004: 201). Bu durumda Hygia, imparator ailesine hizmet etmiş bir ebedir. Yazıt oldukça sade bir formda yazılmış olsa da Hygia'nın mesleği, hizmet ettiği hane halkı ve özgürlüğüne kavuşmuş bir kadın olduğu hakkında son derece önemli bilgiler sunmaktadır. Bununla birlikte Hygia'nın, Marcella ile anılması, şifa sanatında yetkin bir kadın olarak eski sahibesi

⁵⁴ CIL VI.4458

Marcella'nın takdirini kazanmış olduğu yönünde bir çıkarımda bulunmamıza olanak sağlamaktadır.

4.1.7. Secunda (opstetrix)⁵⁵

Surrentum/ Campania

MS. I. Yüzyıl

Secunda / Aug(usti) l(ibera) opste/trix vix(it) ann(os) XXIV.

“Ebe Secunda Augustus’un azatlısı 24 yıl yaşadı.”

İmparatorluk ailesinin kadınlarına sağlık personeli olarak hizmet eden Secunda için yaptırılmış bir mezar yazıtıdır. Yazıtta genç kadının azat edildiği ve 24 yaşında öldüğü ifade edilmektedir. Galenus gibi ünlü hekimlerin imparator ailesine hizmet ettiği düşünüldüğünde bu kadar genç yaşta bir kadının imparator ailesine sağlık hizmeti sunması oldukça dikkat çekicidir.

4.1.8. Taxis Ionidis (opstetrix)⁵⁶

Roma

MS I. Yüzyıl

Taxis Ionidis Iulia[e Aug(ustae)] / opstetrix v(ixit) a(nnos) XXX[- - -] /
Hesper et Epitync[hanus] vicari(i) de suo [fec(erunt)].

⁵⁵ AE 2005, 328; Laes, 2010, 283.

⁵⁶ AE 1926, 52; AE 1991, 127; Laes, 2010: 281-282; Alonso, 2011a: 286.

“Iulia Augusta’nın ebesi Taxis Ionidis, 30 yıl yaşadı. Yardımcıları (köle) Hesper ve Epitynchanus bunu yaptılar.”

İmparatoriçe Iulia Augusta’nın ebesi, 30 yaşında ölen ebe Taxis Ionidis’e adanmış bir mezar yazıtıdır. İmparator ailesinin şifacı kölelerinden biri olan Taxis Ionidis’in, saraydaki diğer şifacı kadınlar gibi köleler arasında ayrıcalıklı bir konum elde ettiği anlaşılmaktadır. Bazen *vicarii* denilen köle yardımcılara sahip olabilen ayrıcalıklı şifacılardan olan Taxis Ionidis için bu yazıtı yardımcılar Hesper ve Epitynchanus yaptırmıştır (Laes, 2011b: 62). Bu yardımcılar genç yaşta bir köle olarak ölen Taxis Ionidis’in hem yardımcılarını hem de aynı zamanda öğrencileri olmalıdır. Bu bağlamda yazıtı, kadın şifacıların sık olmasa da erkek yardımcılar edindiklerinin, onları yetiştirdiklerinin ve şifa sanatında yeri geldiğinde eğitmenlik rolünü de üstlendiklerinin göstergesi olarak kabul etmek makul görünmektedir.

4.1.9. Volusia Dmoenis (opsetrici)⁵⁷

Roma

MS I. Yüzyıl

[D(is)] M(anibus) s(acrum)/ [Volusia]e D[m]oeni/ [Volusiae To]rquataes
ops(t)etrici/ [Cl]audia Nome/ [de s]e bene merenti.

“Yeraltı Tanrıları’na, hak eden Volusia Torquata’nın ebesi Volusia Dmoenis için Claudia Nome (bunu yaptı).”

Muhtemelen aristokrat bir aileye sağlık hizmeti sunan ebe Volusia Dmoenis’in hamisi Volusia Torquata’dır. Mezarı yaptıran ise Claudia Nome adında bir kadındır. Varlıklı bir kadın olduğu anlaşılan Claudia Nome’nin, ölen ebe ile ilişkisinin

⁵⁷ CIL VI.9725; CIL VI.27558; Laes, 2010: 281.

detaylarını tahmin etmek mümkün olmasa da yakın bağ içinde olduğu açıktır. Alonso'ya göre, Volusia Dmoenis'in sahibi Volusia Torquata MS 56'da konsüllük yapmış Volusius Saturninus'un kızıdır ve patrona olarak ebe Volusia Dmoenis'i azat etmiştir (Alonso, 2014: 160, 230-231).

4.1.10. Antonia Thallusa (opstetric(i))⁵⁸

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

Antoniae Aug(ustae) l(ibertae)/ Thallusae/ opstetric(i).

“Augusta'nın azatlısı, ebe Antonia Thallusa için.”

Lefkowitz ve Fant'e göre bu mezar yazıtı, Roma'nın ünlü devlet adamlarından Marcus Antonius ve Octavia'nın küçük kızı Genç Antonia'nın ebesine aittir ve Thallusa, Antonia adını Drusus'un karısı Genç Antonia'dan almıştır (Lefkowitz ve Fant, 1997: 351, dp. 38). Yazıtta Thallusa'nın Antonia gensine ebe olarak hizmet ettiği ve daha sonra azat edildiği dikkat çekmektedir. Yaşı hakkında bilgi edinemediğimiz Thallusa'nın mezar yazıtında adı, mesleği, sosyal statüsüne yönelik kısaca bilgi verilmiştir.

⁵⁸ CIL VI.8947; Laes, 2010: 280.

4.1.11. Claudia Trophime (obstetrici)⁵⁹

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

Claudia Trophim(e)/ obs(t)etrici/ T(itus) Cassius Trophimus f(ilius)/
matri pientissimae et/ Ti(berius) Cassius Trophimianus/ aviae et
posterisque suis/ fecerunt/ vix(it) ann(os) LXXV m(enses) V.

*“Ebe Claudia Trophime’nin oğlu Titus Cassius Trophimus, pek soylu
annesi için ve Tiberius Cassius Trophimianus büyük annesi ve
soylarından gelenler için (bunu) yaptılar. O, 75 yıl 5 ay yaşadı.”*

Yazıtlarda yaşı belirtilmiş ebelerle karşılaştırıldığında, 75 yaşındaki Claudia Trophime diğer meslektaşlarına göre daha deneyimli olmalıdır. Oğlu ve torunu tarafından yaptırılmış mezar yazıtındaki bilgilerden, özgür, soylu ve varlıklı bir kadın olduğu anlaşılan Claudia Trophime, uzun süre yaptığı ebelik kimliğiyle de ön plana çıkarılmaktadır.

4.1.12. Coelia Hagne (obstetrici)⁶⁰

Puteoli / Campania

MS I. – II. Yüzyıllar

D(is) M(anibus)/ Coelia Hagne / obs(t)etrici/ M(arcus) Ulpius Zosimus/
coniugi sanctissim(ae).

⁵⁹ CIL VI.9720; Lefkowitz ve Fant, 1997: 267; Laes, 2010: 281; Alonso, 2011a: 287, 294.

⁶⁰ CIL X.1933; Laes, 2010: 283.

“Yeraltı Tanrıları’na, ebe Coelia Hagne⁶¹, Marcus Ulpius Zosimus, eşsiz karısı için (bunu yaptı).”

Puteoli’de bulunmuş ve ebe Coelia Hagne için, kocası Marcus Ulpius Zosimus tarafından Yeraltı Tanrıları’na adanmış bir yazıttır⁶². Yazıtta, ölen eşler için bir övgü terimi olarak sıkça kullanılan ‘pek kutsal, pek iffetli, pek eşsiz’ anlamlarına gelen ‘sanctissima’ terimi görülmektedir (Harrod, 1909: 22). Yazıt yeterli bilgi içermediğinden, Yunan kökenli adlara sahip olan bu çiftin sosyal statüleri hakkında kesin yargılarda bulunmak yanıltıcı olacaktır. Yaptığı işten bahsetmeyen Marcus Ulpius Zosimus, kendisinden önce ölmüş olan Coelia Hagne’nin anısını yaşatırken mesleki kimliğini göz ardı etmemiştir. Bu durum, Coelia Hagne’nin en azından yerel halk arasında mesleki kimliğiyle daha çok bilindiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

4.1.13. Grattia Hilara (opstetricis)⁶³

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

C(aius) Grattius/ Hilarae/ opstetricis l(ibertus)/ Plocamus/ a monte/
Esquilino. // Grattia m(ulieris) l(iberta) Hilara.

“Gaius Grattius Plocamus, Esquiline Tepesi’nden ebe Hilara’nın
azatlısı. Bir kadının azatlısı Grattia Hilara.”

⁶¹ Tuck, Coelia gens’inin kalabalık olmasına rağmen Puteoli’de sayılarının az olduğunu, Hagne *cognomen*’inin yerel olarak sadece bu yazıttan ve CIL X.6980’den bilindiğini, Hagne *cognomen*’inin, Agna Yunanca adının Latince hali olduğunu ileri sürmektedir (Tuck, 2005: 81).

⁶² Resim 1; Kaynak: (Çevrimiçi)

<https://usepigraphy.brown.edu/projects/usep/inscription/MI.AA.UM.KM.L.869/>, 20.5.2018.

⁶³ CIL VI.9721, 9721a; Lefkowitz ve Fant, 1997: 267; Alonso, 2011a: 285, 293; Laes, 2010: 281.

Grattia Hilara'nın yazıttaki statü göstergeleri, onun bir köle olarak kariyerinde yükseldiğini ve özgürlüğünü satın aldıktan sonra kendi kölesine sahip olduğunu göstermektedir. Ebelere ithaf edilmiş yazıtlarda, onların köle sahibi olduklarını gösteren kanıtlar oldukça azdır. Bu yüzden yazıtta bir köleye sahip olan Grattia Hilara, ebe ya da bir jinekolog olarak iyi gelir elde etmiş olmalıdır.

4.1.14. Flavia Sabina (obstetrici)⁶⁴

Roma

MS I. – II. Yüzyıl

Hygiae / Flaviae Sabinae / opstetr(ici) vixit ann(os) XXX / Marius
Orthrus et / Apollonius contubernali / carissimae.

*“Hygieia’ya, ebe Flavia Sabina’nın [mezarı]. O 30 yıl yaşadı. Marius
Orthrus ve Apollonius [bunu] biricik eşleri için yaptılar.”*

30 yıl yaşamış ebe, Flavia Sabina'nın mezar yazıtında, Marius Orthrus ve Apollonius adında iki Yunan ya da Yunanca isme sahip iki adam tarafından Hygieia'ya adandığı ifade edilmektedir (Irving, 2015: 85).

Ordudaki askerler için “çadır arkadaşı” ve sık sık aynı cinsiyetten köleler için “sofra arkadaşı” anlamlarında kullanılan *contubernalis* kelimesinin, bu yazıttaki karşılığı her iki kullanımın da dışındadır. Burada “köle ile köle” ya da “köle ile özgür bir kişi” arasındaki evlilik anlamındaki kullanımı söz konusudur⁶⁵. Yazıttaki kocalardan biri gerçek kocası diğeri ise muhtemelen patronusudur (Treggiari, 1981: 53). Büyük ihtimalle elit bir Roma evinde köle olan Flavia Sabina, yazıttan anlaşıldığı kadarıyla hanenin kadınlara ebe olarak hizmet etmiş ve diğer sağlık ihtiyaçlarıyla

⁶⁴ CIL VI.6647; Laes, 2010: 280; Lefkowitz ve Fant, 1997: 267.

⁶⁵ *Contubernales* hakkında detaylı bilgi için bkz. (Treggiari, 1981: 42-69)

ilgilenmiştir. Sahip olduğu bu hüner, kuşkusuz onu hane halkı için, hatırasına değer verilen bir çalışan haline getirmiş olmalıdır. Hayatı hakkında herhangi bir bilgi olmayan Flavia Sabina'nın ölümüne neyin neden olduğu da bilinmemektedir (Wainwright, 2006: 55).

4.1.15. Hygia (opstetrici)⁶⁶

Narnia / Umbria

MS I. – II. Yüzyıl

Hygiae / Autroniae Fortunat(ae) / opstetrici / fecit Fidus / filius.

“Autronia Fortunata'nın ebesi Hygia için, oğlu Fidus (bunu) yaptı.”

Adından Yunan bir kadın olduğu anlaşılan Hygia'nın, Autronia Fortunata'ya ebe olarak hizmet eden bir köle olduğu anlaşılmaktadır. Oğlu tarafından yaptırılan yazıtta, köle statüsünün yanı sıra sadece mesleki kimliği hakkında bilgi edindiğimiz Hygia'nın kaç yaşında ya da neden öldüğüne yönelik bilgi bulunmamaktadır.

4.1.16. Iulia (obstetrici)⁶⁷

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

[Iul]iae [div]ae Aug(ustae) l(ibertae) [...]siae obstetrici.

⁶⁶ CIL XI.4128; Laes, 2010: 283; Alonso, 2011a: 287.

⁶⁷ CIL VI.8949; Laes, 2010: 280-281.

“Tanrısāl Augusta’nın azatlısı ebe Iulia...sia için (yapılmıştır).”

İmparatorluk azatlılarından biri olan ebe Iulia, büyük ihtimalle Augustus’un karısı Livia için çalışmış ve azat edilmiş bir köledir. Iulia, imparator ailesi için ebelik sanatını icra eden bir kadın şifacı olduğuna göre jinekoloji alanında kendisini kanıtlamış olmalıdır. Sadece sosyal statüsü ve mesleği hakkında bilgi verilen yazıtta, kökeni, yaşı, medeni durumu hakkında bilgi bulunmamaktadır.

4.1.17. Iulia Primigenia (μαῖα)⁶⁸

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

Θ(εοῖς) Δ(αίμοσι).

Ἰουλία Πρεμιγένεια μαῖα πολλὰς σῶσασα γυναῖκας

οὐκ ἔφυγον Μοίρας· ζήσασα καλῶς ἀνέλυσα

εἰς οἶκον, ὅπου μοι τόπος εὐσεβείης ἀπέκειτο ·

Τι(βέριος) · Ἰούλις · Ἰέραξ ἀνὴρ τῇ γαμετῇ

μνημοσύνης ἀγαθῆς ταῦτ’ ἐπέγραψε φιλῶν.

“Tanrısāl ruhlara. Ben, ebe Iulia Primigenia, birçok kadını kurtardım, fakat kaderden kaçamadım. İyi bir hayattan sonra benim için yapılmış dindarlık yerim olan evden ayrıldım. Kocası, Tiberius Iulius Hierax onu sevdiğinden, iyi bir anma için karısı adına bunu yazdırdı.”

⁶⁸ IGUR III 1240; Samama, 2003: 9; Irving, 2015: 66; Horsley, 1987: 23; Bates, 1909: 363.

Bu yazıt, Roma'daki ebeler için tipik bir yazıttır. Yunan dünyasında ortaya çıkan yazıtlarla karşılaştırıldığında daha uzun ve detaylıdır. Tanrılara adanmış ve ebe Iulia Primigenia için yazılmış bu mezar yazıtı, Roma formunda olsa da Yunancadır. Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen yazıtta, Iulia'nın birçok kadını kurtardığı fakat kaderden kaçamadığı kaydedilmiştir (Irving, 2015: 66). Yazıtı göre Iulia, kocası Tiberius Iulius Hierax ile birlikte iyi ve dindar bir yaşam sürmüştür. Yazıtın Yunanca olması, karı kocanın Yunan kökenli olduğuna işaret ederken, Iulia ve Tiberius Iulius adları ise onların aslında İmparatorluk azatlıları olduğunu göstermektedir. Yazıt hakkında bilgi veren Horsley, bu çiftin Hristiyan hatta Yahudi olabileceklerini iddia etmektedir (Horsley, 1987: 24).

4.1.18. Iulia Veneria (opstetrici)⁶⁹

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

D(is) M(anibus)/ Iuliae Vene/riae ops(t)etr/ci b(ene) m(erenti)/ fecit/
Iulius He [---

“Yeraltı Tanrılarına, hak eden ebe Iulia Veneria için, Iulius He... (bunu) yaptı.”

MS I. ya da II. yüzyılda yaşadığına inanılan ebe Iulia Veneria, büyük olasılıkla özgür bir Romalı kadındır. Mezar anıtları daha çok akrabalık bağı olan kişiler tarafından yaptırıldığından muhtemelen bu mezar yazıtı da Iulia Veneria'nın akrabası Iulius tarafından yaptırılmış ve ebelik vasfı vurgulanmıştır.

⁶⁹ CIL VI.9722; Lefkowitz ve Fant, 1997: 267

4.1.19. Maria Peregrina (opstetrici)⁷⁰

Capua / Campania

MS I. – II. Yüzyıl

Mariae/ (mulieris) et Suavitti l(ibertae)/ [P]eregrinae opstetrici

“Bir kadının ve Suavittus’un azatlısı ebe Maria Peregrina için.

Ebe Maria Peregrina, Suavittus ve adı belirtilmemiş olsa da büyük olasılıkla karısı tarafından azat edilmiştir. Maria Peregrina, azat edilmiş olabileceği gibi ebelik sanatındaki hüneriyle iyi gelir elde ederek özgürlüğünü satın almış da olabilir.

4.1.20. Parias (μαῖα)⁷¹

Paros Adası/ Kyklad Adaları

MS I. – II. Yüzyıl

Παρος μαῖα, χρηστὴ χαῖρε.

“Ebe Parias, iyi olan, hoşça kal.”

Bu yazıt basit bir mezar yazıtıdır ve Yunan epigrafisinde yaygın bir şekilde görülmektedir (Irving, 2015: 65-66). Sade bir şekilde kadının adı, mesleği ve veda yer almaktadır.

⁷⁰ CIL X.3972; Laes, 2010: 283.

⁷¹ IG XII, 5 412; IG II² 12419; Firatlı ve Robert, 1964: 178; Samama, 2003: 7, dp. 3.

4.1.21. Prima (opstetrix)⁷²

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

Prima Liviae/ opstetrix Asterope Maximi/ Epicharis Maximi mater.

“Livia’nın ebesi (ve kölesi) Prima, Maximus’un Asteropesi, Maximus’un annesi Epicharis.

Laes göre, bu mezar yazıtı imparatorluk hane halkından Maxsimus’un annesi Epicharis ve büyük ihtimalle Maximus’un cariyesi Asterope tarafından eski ebesi Prima’ya ithaf edilmiştir (Laes, 2010: 272).

Yazıtta Prima’nın imparator Augustus’un karısı Livia’nın kölesi ve aynı zamanda ebesi olduğu anlaşılmaktadır. Livia, Augustus’tan olan tek çocuğunu erken doğum nedeniyle kaybedince sürekli olarak yanında ebeler bulundurma ihtiyacı içine girmiş ve bundan dolayı muhtemelen jinekoloji alanındaki yetkinlikleriyle bilinen ebeleri yanında çalıştırmıştır (Suetonius, Augustus 63). Dolayısıyla Prima, imparatoriçe Livia için çalışan bir köle olduğuna göre jinekoloji alanında sanatını kanıtlamış ve bu ünüyle bilinen bir jinekolog olmalıdır. Diğer taraftan Prima ve onun gibi Livia’nın emrinde çalışan diğer ebeleri sadece doğuma yardım eden birer şifacı olarak nitelendirmek yanlış olacaktır. Çünkü bu ebeler evin daimi personeli olduğundan hem hamilelik sürecini takip etmiş hem de gerektiğinde evdeki diğer hastalarla da ilgilenmiştir (Treggiari, 1975: 56).

⁷² CIL VI.8948; Laes, 2010: 280; Maclachlan, 2013: 160; Castets 2017: 19.

4.1.22. Publicia Aphe (opstetrix)⁷³

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

POBLICIA • C • L • APHE

OPSTETRIX • OSSA • TIBI

BENE QVIESCANT •

VIXIT • ANNOS • XXI

*“Gaia’nın azatlısı⁷⁴ ebe Poblícia Aphe, kemiklerin huzur içinde
dinlensin. O, 21 yıl yaşadı⁷⁵.”*

Adı bilinmeyen bir kadının azatlısı olan Poblícia Aphe, ebe olarak nitelendirilmiş ve 21 yaşında öldüğü kaydedilmiştir. Poblícia Aphe ve onun gibi genç şifacı kadın yazıtları, kadınların genç yaşlardan itibaren tıp alanında yer aldıklarını ve bu bağlamda bir yaş sınırlamasının olmadığını göstermektedir. Ancak bu kadar genç olmalarına rağmen ebe veya jinekolog olarak ünlenen bu kadınların nerede, nasıl eğitildikleri bilinmemektedir.

⁷³ CIL VI.9723; Laes, 2010: 281.

⁷⁴ Bu yazıttaki (C kısaltması) Gaia adının gerçek anlamından bağımsız olarak, “bilinmeyen bir kadını” ifade etmektedir. C l(ibera) bir kadının azatlısı olarak tercüme edilebilir (Lefkowitz ve Fant, 1997: 352, dp. 47).

⁷⁵ Çeviri: Lefkowitz ve Fant, 1997: 267.

4.1.23. Sallustia Athenais (opstetrix)⁷⁶

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

Q(VINTVS) • SALLVSTIVS DIOGAE • L DIOGES SALLVSTIA
ARTEMDORI • L(IBERTA) ATHEN[AI]S OPSTETRIX.

“Dioges’in azatlısı Quintus Sallustius Dioges, Artemidorus’un azatlısı ebe Sallustia Athenais.”

Yazıtta farklı patronusların azatlıları olan ebe Sallustia Athenais ve Quintus Sallustius Dioges birlikte anılmaktadır. Aralarındaki bağ açık bir şekilde verilmemiş ve Sallustia Athenais’in mesleği belirtilirken Quintus Sallustius Dioges’in ne iş yaptığı burada açıklanmamıştır. Bu durum MS I./II. yüzyıllarda ebelik ya da doğum uzmanlığının Roma toplumunda saygın bir meslek olarak görüldüğünü ve ayrıca Sallustia’nın mesleğiyle adını duyurmuş bu niteliğiyle bilinen bir kadın olduğunu göstermektedir. Azatlı bir kadın olması mesleğinde başarılı olduğunu fikrini güçlendirmektedir. Çünkü elde ettiği gelir sayesinde özgürlüğünü satın almış olma ihtimali yüksektir.

⁷⁶ CIL VI.8192; Lefkowitz ve Fant, 1997: 267; Flemming, 2007: 260.

4.1.24. Sallustia Imerita (opstetrix)⁷⁷

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

Sallustia Q(uinti) l(iberta) Imerita opstetrix// Q(uintus) Sallustius Q(uinti)
l(ibertus) Artimidorus/ p(atronus?).

*“Quintus’un azatlısı ebe Sallustia İmerita, Quintus’un azatlısı Quintus
Sallustius Artemidorus.”*

Ebe Sallustia İmerita, Sallustius Artimidiorus’la birlikte bu mezar yazıtında anılmaktadır. Her ikisi de Quintus’un azat ettiği kölelerdir ve belirtilmemiş olsa da muhtemelen evli bir çifttir. Mezar yazıtında sadece Sallustia İmerita’nın mesleği olan ebe “opstetrix” yer almaktadır.

4.1.25. Secunda (obstetrix)⁷⁸

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

Secunda/ obstetrix/ Statiliae Maioris.

“Secunda, ebe, Büyük Statilia’nın [kölesi].”

⁷⁷ CIL VI.8207; Laes, 2010: 280.

⁷⁸ CIL VI.6325; Lefkowitz ve Fant, 1997: 267.

Yazıtta Secunda'nın mesleği ve büyük olasılıkla patrona'sı olan Statilia'nın adı yer almaktadır. Burada Secunda'nın köle mi yoksa azatlı bir kadın mı olduğuna yönelik bir açıklama ifadesi yoktur. Statilia'nın genetivus halde olması, Secunda'nın onun mülkiyetine dâhil bir kadın olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak bu düşünce, yeteri kadar kanıt olmadığından sadece bir varsayımdır.

4.1.26. Sempronia Peloris (opstetrix)⁷⁹

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

Sempronia Peloris/ Atratinae opstetri(x)/ [---]ris v(ixit) a(nnos) [---]

“Sempronia Peloris Atratina, ebe... yıl yaşadı.”

Ebe ya da kadın doğum uzmanı Sempronia Peloris'in mezar yazıtıdır. Çok kısa bir yazıt olmasına rağmen, Sempronia Peloris'in Konsül Paullus Aemilius Lepidus'un karısı Sempronia Atratia için çalıştığı anlaşılmaktadır. Yazıtta azatlı bir kadın olduğunun işareti olmamasına rağmen Sempronia Peloris'in Sempronia Atratia tarafından azat edilmiş bir ebe olduğu da iddia edilmektedir. (Alonso, 2018: 117)

⁷⁹ CIL VI.6832

4.1.27. Teidia (opstetrix)⁸⁰

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

Sex(tus) Teidiu[s Sex(ti) l(ibertus)] / Ante[ros] / Teidia Sex(ti) l(iberta) [-
--] / opstetri[x].

*“Sextus Anteros’un azatlısı Sextus Teidius ve Sextus ... azatlısı ebe
Teidia.”*

Yazıttan, ebe Teidia ve muhtemelen kocası olan Teidius’un köle oldukları ve daha sonra her ikisinin de azat edildikleri bilgisine ulaşılmaktadır. Yazıtta ilginç olan nokta, kocanın mesleği belirtilmediği halde Teidia’nın bir ‘ebe’ olarak vurgulanmış olmasıdır. Bu durum MS I./ II. yüzyılda Roma’da ebelik yapan Teidia ve onun gibi kadınların şifacılık rollerine sıradan bir meslek olarak bakılmadığı ve saygı duyulduğunun bir göstergesidir.

4.1.28. Valeria Syre/a (obstetricis)⁸¹

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

]antiu[--- V]aleriae Syre / [---] qu(a)e vixit annis XXXI / [--- cum
coniuge s]uo fecit annos VIII et / [---de]posita pri(die) Idus
Novem(bres) / [---]a filia obs(t)etricis.

⁸⁰ CIL VI.37810

⁸¹ CIL VI.9724; Laes, 2010: 281.

“...antius Valeria Syre’ye, O, 31 yıl yaşadı, 9 yıl kocasıyla yaşadı, Kasım ayının 13’ünden önceki gün gömüldü, ...a ebenin kızı.”

Bu yazıt 31 yaşında ölen ebe Valeria Syre’ye ithaf edilmiştir. Yazıttaki “[---]a filia obs(t)etricis” ifadesi, yazıtı yaptıran kişinin Valeria Syre’nin kızı olabileceği ihtimalini ortaya çıkarsa da bunun kesin olduğunu söylemek mümkün değildir. Diğer taraftan Valeria Syre’nin 9 yıl birlikte yaşadığı ve muhtemelen kocası olan kişinin de adı yazıttan silinmiştir. Valeria Syre genç yaşta ebe kimliğiyle tanınan kadın şifacı örneklerinden biridir.

4.1.29. Caelia Bonosa Mazica (obstetrix)⁸²

Henchir el Oust/ Kuzey Afrika

MS II. Yüzyıl

D(is) M(anibus) s(acrum)/ Caelia Bono/sa Mazica/ obstetrix ma/rita
castissima et pudicis/(sima) vixit/ annis XXXXII/ m(ensibus) III h(ic)
s(ita) e(st). // D(is) M(anibus) s(acrum)/ P(ublius) Flavi/us P(ubl(ius))
f(ilius)/ Corn(elius)/ Felix/ P(ius) vixit a(nnis) / LXXV/ m(ensibus) VI/
h(ic) s(itus) e(st).

*“Yeraltı Tanrıları’na, ebe Caelia Bonosa Mazica, pek ahlaklı ve mütevazı
eş, 42 yıl 3 ay yaşadı, (O) burada yatmaktadır. Yeraltı Tanrıları’na,
Cornelia (tribusundan) Publius’un oğlu P. Flavius Felix, 75 yıl 6 ay
yaşadı, (O) burada yatmaktadır.”*

Roma’nın Afrika Eyaleti’nden olan Caelia Bonosa Mazica’nın, Romalı bir adam olan P. Flavius Felix ile evli olduğu anlaşılmaktadır. Ölen eşler için yazıtlarda sıkça övgü

⁸² CIL VIII.15593; Laes, 2010: 282.

sözcükleri olarak kullanılan “ahlaklı”, “mütevazı” kelimeleri, Caelia Bonosa Mazica için de kullanılmıştır. Yazıtta yine Caelia Bonosa Mazica’nın ebelik mesleği belirtilirken P. Flavius Felix’in soyu hakkında bilgi verilmiş ancak ne işle uğraştığına değinilmemiştir.

4.1.30. Caelia Victoria (obstetrici)⁸³

Thagaste/ Numidia

MS II. Yüzyıl

D(is) M(anibus) s(acrum)/ Noviae/ Dativae/ boni o/minis/ feminae/ piaae
qui (sic)/ v(ixit) a(nnos) XXXV/ h(ic) s(ita)./ D(is) M(anibus) s(acrum)/
Caeliae/ Victori/ae obste/trici ra/rissim(a)e/ piaae quae/ vixit/ an/nis
XXVI/ h(ic) s(ita)// [C]ae[l]i[u]s Nori[cus] coniugi et/ [so]ror[i]
caris[si]mis.

*“Yeraltı Tanrıları’na, iyilik ve sadakatin timsali kadın, Novia Dativa için,
35 yıl yaşadı. O burada yatmaktadır. Yeraltı Tanrıları’na, pek sadık ebe
Caelia Victoria için, 26 yıl yaşadı. O burada yatmaktadır. Caelius
Noricus sevgili karısı ve kız kardeşi için (bunu adadı)⁸⁴.”*

Caelia Victoria’nın 26 yaşında öldüğü bilgisinden mesleğini oldukça genç yaşta icra ettiği anlaşılmaktadır. Yazıtı yaptıran Caelius Noricus, biri karısı diğeri kız kardeşi olan her iki kadın için de övgü sözcükleri yazdırmış ve onların saygın kadınlar olduğunu vurgulamıştır. Yazıtta şifacı bir kadın olarak mesleği belirtilen tek kişi Caelia Victoria’dır.

⁸³ CIL VIII.5155; AE 1914. 240; Laes, 2010: 282.

⁸⁴ Çeviri: De Marre, 2002: 194.

4.1.31. Irene (opstetrix)⁸⁵

Thubursicu Numidarum=Khamissa/ (Cezayir) Afrika Eyaleti

MS II. Yüzyıl

Diis M(anibus) sac(rum)/ Irene ops(t)e/trix Fausti / D(---) S(---) S medici
/ v(ixit) a(nnos) XXXIII.

“Yeraltı Tanrılarına, hekim Faustus’un (yardımcı) ebesi Irene, 33 yıl yaşadı.”

Hekim Faustus’la birlikte anılan ve 33 yaşında ölen ebe Irene için Yeraltı Tanrıları’na adanmış bir yazıttır. Bir Yunan adına sahip olan Irene, büyük olasılıkla başlarda bir köledir ve hekim Faustus’la birlikte çalışmıştır. Bu bağlamda zengin Romalıların Yunanistan’ın doğusundan nitelikli köleler satın aldıkları bilinmektedir (French, 2004: 55). Faustus da Irene’yi ebe niteliğinden dolayı bir yardımcı olarak satın almış olabileceği gibi niteliksiz bir kadın olarak alıp yetiştirmiş de olabilir. Bu olasılıklar dışında genel olarak yazıtta genç yaşta ölmesine rağmen Irene, yaşadığı toplumda ebe kimliğiyle tanınmış olmalıdır ki öldükten sonra da anısı bu kimliğiyle canlı tutulmaya çalışılmıştır.

⁸⁵ CIL VIII.4896; Laes, 2010: 282.

4.1.32. Licinia Victoria (obstetrix)⁸⁶

Utica/ Tunus/Afrika Eyaleti

MS II. Yüzyıl

[D(is)] M(anibus) s(acrum) / [...]inia Victoria / [obst]etrix p(ia) v(ixit)
a(nnos) XLVIII / [m(enses)] VI d(ies) XIII / h(ic) s(ita) e(st) // T(erra) /
t(ibi) / l(evis) / s(it) // [O(ssa)] / [t(ibi)] / [b(ene)] / [q(uiescant)] // D(is)
M(anibus) s(acrum) // L(ucius) Valerius / Valerianus / pius vixit / annis
LXII / m(ensibus) V dies VII // Licin(i)a / Victoria / opsetrix(!) / pia vixit
/ annis IL / m(ensibus) VI d(iebus) XIII // O(ssa) / v(obis) / b(ene)
q(uiescant) // T(erra) / v(obis) / l(evis) / s(it).

“Yeraltı Tanrıları’na, dindar ebe Licinia Victoria 49 yıl, 6 ay, 14 gün yaşadı. O burada yatmaktadır. Toprağın hafif olsun. Kemiklerin huzur içinde dinlensin. Yeraltı Tanrıları’na, Lucius Valerius Valerianus, dindar, 62 yıl, 5 ay, 7 gün yaşadı. Dindar ebe Licinia Victoria, 49 yıl, 6 ay, 14 gün yaşadı, kemikleriniz huzur içinde dinlensin. Toprağınız hafif olsun.”

Utica’da kocasıyla birlikte gömülmüş Licinia Victoria’nın mesleği, ebelik olarak belirtilirken, kocasının mesleğinden bahsedilmemiştir. Yazıtta tipik Yunan veya Latin köle prænomeninin bir göstergesi olmadığından, ebe Licinia Victoria’nın özgür bir kadın olduğu açıktır (De Marre, 2002: 194; Benseddik, 2009: 108).

⁸⁶ CIL VIII.25394; AE 1903, 107; AE 1913, 166; Laes, 2010: 282-283; De Marre, 2002: 193.

4.1.33. Aurelia Macula (obstetrix)⁸⁷

Mactaris/ Tunus/ Afrika Eyaleti

MS II. – III. Yüzyıllar

D(is) M(anibus) s(acrum)/ Aurelia Ma/[c]ula p(ia) vixit/ annis LVI/
obs(t)etrix.

“Yeraltı Tanrıları'na, sadık ebe Aurelia Macula 56 yıl yaşadı.”

Ebe Aurelia Macula'nın mezar yazıtı basit ve fazla detay içermeyen bir formdadır. Aurelia Macula'nın tıp sanatındaki rolü ebe tanımıyla vurgulanmış olmasına rağmen bu rolün kapsamına yönelik herhangi bir bilgi elde edilememektedir. Mactaris'ten olan Aurelia Macula açıkça Afrika kökenli bir kadındır. Fakat De Marre, Aurelia Macula'nın bir Roma mezarına sahip olacak ve Latinceleştirilmiş cognomina taşıyacak kadar Romalılaştırmış olduğunu ileri sürmektedir (De Marre, 2002: 193). Sosyal statüsü özel bir formülle belirtilmediğinden Aurelia Macula'nın özgür ya da azatlı bir kadın olduğunu söylemek mümkündür.

4.1.34. Iulia Pieris (obstetrix)⁸⁸

Trier-Belgica/ Galliae et Germaniae

MS II. – III. Yüzyıl

Iulia Pier/is obstetrix/ hic iacet/ nulli gra/vis.

“Ebe Iulia Pieris, burada yatmaktadır, kimseye zarar vermedi.”

⁸⁷ AE 1980, 936; Laes, 2010: 283

⁸⁸ CIL XIII.3706; Laes, 2010: 284.

Iulia Pieris'in mezar yazıtı⁸⁹, kadın şifacının yer aldığı ve bir bütün olarak günümüze ulaşmış nadir mezar yazıtlarındandır. İmparatorluğun batısında ebelik yapmış ve öldükten sonra da burada anısı yaşatılmış Iulia Pieris'in, özgür bir kadın olma olasılığı yüksektir. Yazıtta herhangi bir erkek akrabası ya da patronus ile anılmayan Iulia Pieris'in sadece mesleki kimliği vurgulanmıştır. Bu durum Iulia Pieris'in ebelik vasfının tanınırlık açısından diğer vasıflarının önüne geçtiğini göstermektedir.

4.1.35. Satorneila (μαῖα)⁹⁰

Aegina Adası

MS II. – III. Yüzyıl

[Θ]εοξένου. Σατορνείλα γυνὴ αὐτοῦ, μαῖα

“Theoksenos’un (anıtı). Karısı ebe Satorneila (yaptırdı).”

Aegina’da bulunmuş bu yazıt, Theoksenos ve ebe olarak tanımlanan karısı Satorneila’dan bahsetmektedir. Bu yazıtta diğer Yunan yazıtlarında şahit olunan aynı sadelik görülmektedir. Yazıtın başında Theoksanos adının genetivus formda olmasından Theoksenos ölen, Satorneila ise mezar anıtını yaptıran kişidir. Laes, yazıttaki ‘γυνὴ αὐτοῦ’ ‘karısı’ ifadesinden yani evlilik iddiasından Satorneila’nın özgür bir kadın olduğu sonucuna varılabileceğini ileri sürmektedir (Laes, 2011a:159)

⁸⁹ Resim 2; Kaynak: <https://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD077417&lang=en>

⁹⁰ IG IV 168; EAD 30 App II, 18; Samama, 2003: 8; Irving, 2015: 67-68.

4.1.36. Staberia Quarta (Opstetrix)⁹¹

Mechta Djillaoua/ Numidia

MS I. - IV. Yüzyıl

D(IS) M(ANIBUS) S(ACRUM) / STABERI /A QUARTA / OPSETRIX
/ V(IXIT) AN(NIS) LXXXX

“Yeraltı Tanrıları’na, Ebe Staberia Quarta, 90 yıl yaşadı.”

Ebe Staberia Quarta’nın anısını yaşatmak için Yeraltı Tanrıları’na adanmış bir yazıttır⁹². Adından anlaşıldığı kadarıyla Afrikalı bir kadın olan Staberia Quarta, dönemin koşullarına göre oldukça ileri yaşta ölmüştür. Hatta kadın şifacı mezar yazıtlarında şimdiye kadar ulaşılmış en yaşlı ve büyük olasılıkla en deneyimli ebedir. Staberia Quarta, herhangi bir erkek akrabasıyla anılmamış ve sosyal statüsüne işaret eden özel bir bilgi de verilmemiştir. Buna rağmen mesleki kimliği ön plana çıkarılmıştır.

⁹¹ BCTH, 1894: 345, 20.

⁹² “DM (Dis Manibus=Yeraltı Tanrıları’na) ya da bunun başka bir formu olan DMS (Dis Manibus Sacrum) giriş formülü, MS I. yüzyıldan itibaren mezar yazıtlarının ilk satırlarında yer almaya başlamıştır. MS I. yüzyılın sonlarından itibaren ise bu formülle başlayan mezar yazıtlarının üzerindeki mezar sahibinin adı nominativus halinde görülmektedir. Roma Cumhuriyet Dönemi mezar yazıtlarında ölen kişinin yaşına yönelik bilgilere nadir rastlanırken, yaş ve yaşam süresini belirten bilgiler, Roma İmparatorluk Dönemi’nin ilk evresinde daha sık görülmeye başlamıştır. MS II. yüzyılla birlikte bu durum iyice yaygınlaşmıştır.” (Şahin, 2016: 117)

4.1.37. Aelia Sotere (obstetrici)⁹³

Salona/ Dalmatia Eyaleti

MS III. – IV. Yüzyıl

D(iis) M(anibus) / Aeliae Soter(a)e ob/stetrici def(unctae) an(norum)
XXXV / Ael(ius) Antonianus / Themistocles / libertae b(ene) m(erenti)

“Yeraltı Tanrıları’na, Aelius Antonianus Themistokles’in azatlısı, (bu anıtı) hak eden ebe Aelia Sotere 35 yaşında öldü”

MS I. yüzyıldan itibaren mezar yazıtlarının ilk satırlarında kullanılan (DM)⁹⁴ kısaltmasının yer aldığı yazıt, azatlı bir ebe olan Aelia Sotere’ye aittir. Roma Cumhuriyet Dönemi mezar yazıtlarında ölen kişinin yaşına nadir rastlanırken Roma İmparatorluk Dönemi’nin ilk zamanlarından itibaren yazıtlarda yaş ya da yaşam süresi ayrıntılarına daha sık rastlanmaktadır (Şahin 2016: 117). Bu ayrıntılar yazıtın tarihlendirilmesinde kolaylık sağlarken son satırda yer alan ‘bene merenti’⁹⁵ ‘hak eden’ ifadesi ise kişinin sosyal kimliğine işaret eden bir ifadedir. Libertae ve bene merenti ifadelerinin bir arada kullanılması ise Aelia Sotere’nin azat edilmeyi, adına anıt adanmayı hak ettiğini ve özgür bir kadın olarak öldüğünü göstermektedir.

4.1.38. Myrine (μέα)⁹⁶

Korykos/ Kilikia

MS IV.-V. Yüzyıl

⁹³ CIL III.8820.

⁹⁴ Dis Manibus=Yeraltı Tanrıları’na

⁹⁵ ‘Bene Merenti’ için bkz. (Thompson, 2011)

⁹⁶ MAMA III. 605; Firatlı ve Robert, 1964: 176.

εὐψύχι Μυρίνη ἢ μεα ἰς ἱρήνην σου ἢ καλὴ ψυχὴ καὶ τὰ μέλλοντά σοι.

“Cesur olan ebe Myrine’*m! Güzel ruhun barışa ve seni bekleyenlere kavuşsun.*”

Ebe Myrine’ye ait olan yazıt, MS IV.-V. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Yazıt Korykos’ta bir lahit üzerinde bulunmuş ve 1925 yılında kopyalanmıştır. Μαῖα’nın farklı bir formu olan μέα kelimesinin kullanıldığı yazıtta güzel bir ruha sahip olan, kaderin ölüm getirdiği Myrine’ye bir veda görülmektedir. Τὰ μέλλοντά gelecekte ya da sonraki hayatta olacak şeylere işaret etmektedir (Samama 2003: 9, dp. 14; Nissen, 2006: 562; Irving, 2015: 60).

4.1.39. Cleopatra (opstetrici)⁹⁷

Gallia Narbonensis

Tarih Belirsiz

---? / Niger P[---,uxori?]/ et Cleop[atrac, fil(iae)?]/ suae, opst[etrici?]/ f(ecit).

“---?/ Niger P... ve ebe Cleopatra (bu anıtı) kızı için yaptı⁹⁸.”

Cleopatra’nın bir ebe olarak anıldığı mezar yazıtı oldukça tahrip olduğundan kelimelerin çoğu okunamamaktadır⁹⁹. Bu yüzden Cleopatra ve birlikte anıldığı kişiler hakkında kesin bilgi edinmek zordur. Buna rağmen kadın şifacıyı ifade eden kelimelerden opst[etrix] kelimesini diğer yazıtlarla karşılaştırarak tamamlamak ve

⁹⁷ AE 1979, 396; Laes, 2010: 283; Alonso, 2011a: 287,295.

⁹⁸ Tercümenin alındığı kaynak: <https://books.openedition.org/ausonius/4940>

⁹⁹ Resim 3; Kaynak: <https://books.openedition.org/ausonius/docannexe/image/4940/img-2.jpg>

yazıtta yer alan üç kişiden Cleopatra'nın mesleğini belirlemek daha kolaydır¹⁰⁰. Farklı etnik kökenlere mensup yani Yunanca isme sahip ebe Cleopatra ve Latince bir isme sahip Niger'le aralarındaki ilişki tam olarak bilinmemekle birlikte evli bir çift olmaları mümkündür. Bununla birlikte Cleopatra'nın özgür, azatlı ya da köleliğine göndermede bulunan hiçbir işaret yazıtta bulunmamaktadır.

4.1.40. Sarapis (μαῖα)¹⁰¹

Atina

Tarih Belirsiz

[Σα]ραπίδς μαῖα χρηστῇ χαῖρε.

“İyi (olan) ebe Sarapis, elveda.”

Atina'da bulunmuş ve Sarapis için yazılan bu yazıt, isim, meslek, vedayı içeren formülün ve Atinalıların ebeler için yaptıkları mezar yazıtlarındaki sadeliğin tipik bir örneğidir (Irving, 2015: 69). Roma ve Anadolu'da bulunmuş yazıtlar daha fazla ayrıntı taşırken, Atina yazıtları kısa bir formüle bağlı kalmıştır. Ancak Sarapis'in mezar yazıtı, bir ebeye adanmış genel basmakalıp yazıtlardan daha detaylıdır. Çünkü sadece kişinin mesleki sıfatı olan ebe değil, aynı zamanda ebenin adı da yer almış ve yazıt genel kalıbın dışına çıkarılmıştır. Sarapis'in yazıtındaki gibi hem meslek adı hem de kişinin kendi adının yer aldığı formülasyon, Parias'ın yazıtında da bulunmakta ve yine söz konusu ebe hakkında başka bilgi vermemektedir (Samama, 2003: 9).

¹⁰⁰ CIL VI.8947, 8207, 6832.

¹⁰¹ Peek, Att. Grabschr. II 156; Firatli ve Robert, 1964: 176; Irving, 2015: 68-69.

4.2. EBE – HEKİM / HEKİM EBE (μαῖα καὶ ἰατρὸς / ἱατρομέας)

4.2.1. Phanistrate (μαῖα καὶ ἰατρὸς)¹⁰²

Akharnaia/Attika

MÖ IV. Yüzyılın Ortaları

Φανο[στράτη — — —, — — —]

Με[λιτέως γυνή]

Φανοστράτη.

μαῖα καὶ ἰατρὸς Φανοστράτη ἐνθάδε κεῖται

[ο]ὕθενι λυπη<ρ>ά, πᾶσιν δὲ θανοῦσα ποθεινή.

“Phanistrate... Meliteus’un karısı, Phanistrate. Ebe ve hekim, Phanistrate yatar burada, o hiç kimseye acı çektirmedi, herkes onun ölümüne ağladı.”

Phanistrate’nin yazıtı, bir kadın hekim ya da ebe için en iyi bilinen ve en sık bahsedilen yazıttır. Yunanistan’daki Attika bölgesinde bulunan yazıt, yaklaşık olarak MÖ IV. yüzyılın ortasına tarihlenmiş olup, şifacı veya sağaltıcı kadının en erken örneğidir. Ebe ve hekim olarak nitelendirilen Phanistrate için yapılmış yazıttaki metin, beş satırdan oluşmaktadır. Mezar taşının üzerinde iki kadın ve onların çevresini saran dört çocuk görülmektedir. Sandalyede oturan Phanistrate’nin karşısında duran kadın ve her ikisinin etrafındaki çocuklar, Phanistrate’nin mesleğine ilişkin ayrıntıları temsil ediyor olmalıdır¹⁰³.

¹⁰² IG II² 6873; SEG XXXIII.214; GVI 342; Firatlı ve Robert, 1964: 176; Samama, 2003: 109-110; Kosmopoulou, 2001: 316-317; King, 1998: 178; Parker, 1997: 140; Pomeroy, 1978: 499-500; Künzl, 2013: 1-2.

¹⁰³ Resim 4. (Çevrimiçi) Malay, <http://www.hasanmalay.com/index.php/felsefe/glykonis>, 17.6.2018

Phanostrate'nin mezar yazıtına; “Meliteus’un karısı” olduğu, “hiç kimseye acı çektirmediği” ve “herkesin onun için yas tuttuğu” kaydedilmiştir (Firatli ve Robert, 1964: 176; Samama 2003: 109-110). Kocasını ya da bir aile üyesinin ifadesiyle yazılmış yazıtta dikkat çeken ilk şey, Phanostrate’yi tanımlamak için kullanılan terimlerdir. Öncelikle *μαῖα καὶ ἰατρός* “ebe ve hekim” terimleri kullanılmıştır. Bu iki terim hem ebe hem de hekim olmak üzere, üstlenilmiş iki farklı rolü göstermektedir. Irving, yazıtta Phanostrate için kullanılmış ve eril formda olan *ἰατρός* teriminin, dişi formda kullanılmamış olmasını, Klasik Dönem Atinalıların kadın hekim fikrine alışık olmamalarından kaynaklandığını ileri sürmektedir (Irving, 2015: 207). Fakat Klasik Dönem’de yaşamış Platon, “*hünerli bir erkek hekim ile hünerli bir kadın hekimin zihinlerinin doğası gereği aynı*”¹⁰⁴ olduklarını söylerken, Klasik Dönem’de kadın hekimlerin varlığını da göstermektedir. Loman, Phanostrate’nin mezar yazıtındaki eril formdaki *ἰατρός* teriminin, Klasik Dönemde sadece erkekleri değil aynı zamanda kadınları da tanımladığını ortaya koymaktadır (Loman, 2004: 84). Diğer taraftan kadın şifacılar için, erkeklere yönelik bir terminolojinin kullanılması, kadın şifacıların erkek meslektaşlarına eşdeğer ve kadın hekimlerin ebelerden ayrı tutulduğuna da işaret etmektedir.

Gelecekte değişme ihtimaline rağmen, Phanostrate’nin mezar yazıtından elde edilen bilgiler, bu tarz kadın hekimlerin sayısını belirlemek için bir kanıt niteliği taşımamaktadır. Ancak bu bilgiler Phanostrate gibi kadınların açıkça bir ebeden daha fazlası olduğunu göstermektedir. Ayrıca Phanostrate’nin yazıtı, MÖ IV. yüzyıldaki kadın hekimlerin toplumları tarafından kabul gördükleri, ancak bağımsız bir terminolojiye sahip olmak için henüz yeteri kadar popüler olmadıkları varsayımını ortaya koymak için önemli bir örnektir.

¹⁰⁴ “οἷον ἰατρικὸν μὲν καὶ ἰατρικὴν τὴν ψυχὴν ὄντα τὴν αὐτὴν φύσιν ἔχειν ἐλέγομεν” (Platon, Republic, 454d2)

4.2.2. Aurelia Glykonis (ιατρομαία)¹⁰⁵

Sardeis / Lydia

MS III. Yüzyıl

Αὐρηλίας Γλυκωνίδος Σαρδιανῆς ιατρομαίας.

“Sardeisli hekim-ebe Aurelia Glykonis’in (mezarı).”

Sardeis antik kentinde bulunmuş ve MS III. yüzyıla tarihlenen bu yazıt¹⁰⁶ Aurelia Glykonis adındaki şifacı bir kadına adanmıştır. Mesleki statüsü *iatromaia* (hekim-ebe) ifadesiyle tanımlanmıştır. Bu terim, onun ebelik yeteneklerinin ötesinde kadın hastalıklarının tümüyle ilgilenen bir jinekolog olduğu varsayımına götürmektedir. Ancak “Aurelia” adından Sardeisli bir Roma vatandaşı olduğu anlaşılan Glykonis’in, tıp alanındaki bu yeteneğini nasıl bir eğitim sürecinden geçerek elde ettiğine yönelik bilgi bulunmamaktadır.

4.2.3. Valeria Verecunda (iatromeae)¹⁰⁷

Roma

MS III. – IV. Yüzyıl

D M

VALERIAE BEREVCVND AE IATROMEAE

REGIONIS SVAE PRIMAE • Q • V • ANN • XXXIII

¹⁰⁵ SEG XXXI.987; Keen-Petzl, 2014: 189; Malay, (Çevrimiçi)
<http://www.hasanmalay.com/index.php/felsefe/glykonis> 02.07. 2018

¹⁰⁶ Resim 5; Kaynak: Keen-Petzl, 2014: 189.

¹⁰⁷ CIL VI.9477; ILS 7806; Samama, 2003: 10, dp. 16; Künzl, 2013: 38-39; Lipinska, 1900: 75.

M • VIII • D • XXVIII • VALERIA BITALIS • FILIA •
MATRI • DVLCISSIMAE • ET • P • GELLIVS • BITALIO
COIVGI • SANCTISSIMAE • B • M • F • C • R • ET • SIBI
ET • GELLIO • CHRESIMO • FRATI • ET • IVLIAE CHRE
STE • SORORI • ET • EGO • BITALIO CHRESTEN • S • S
QVEM • VICE • FILIAE • ATTENDO • ET • LIBERIS
EORVM • HOC MONIMENTVM • ET • LOCI SCA
LARE • CVBICVLI SVPERIORIS • F • C • ET • LIB • LIB • Q •
...

“Valeria Verecunda, bölgesinin ilk hekim-ebesi, otuz dört yıl, sekiz ay ve yirmi sekiz gün yaşadı. Valeria Vitalis, [bu anıtı] en tatlı olan annesi ve Publius Gellius Vitalio’un en saygın (olmayı) hak eden karısı (Valeria Verecunda) için yaptı. Kendileri için ve erkek kardeşi Gellius Chresimus ve kızkardeşi Iulia Chreste ve ben Vitalio, bu anıtı ve üst kata merdivenleri kendi kızım olarak gördüğüm daha önce adı geçen Chreste ve onların (kendisinin ve kocasının) çocukları ve onların azatlı erkek ve kadınları ve torunları... için yaptım.”

Roma’da bulunmuş bu yazıt, MS III. – IV. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir. Yunanca *ιατρόμαια* terimi Latince transliterasyonu kullanılarak, azatlı bir hekim-ebe olan Valeria Verecunda’nın mesleği tanımlanmıştır. İkinci satırda kullanılmış olan “primae” kelimesi “ilk” anlamında kullanılabileceği gibi aslında “en iyi” anlamında da kullanılmış ve işindeki kalitesine vurgu yapılmış olabilir. Diğer taraftan metindeki “bölgesindeki ilk hekim-ebe” ifadesi başka bölgelerde de *ιατρόμαια*’nın meslektaşlarının olduğuna işaret etmektedir. Latince yazıtlardaki transliterasyonda *ιατρόμαια* teriminin görülmesi, Yunan dünyasında, doğudan batıya doğru hekimler tarafından yapılan faaliyetlerin analizi açısından çok önemlidir (Irving, 2015: 74-75).

Dönemine göre orta yaşlı olarak kabul edilen bu kadının ölüm nedeni hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kocas1 P. Gellius Vitalio ve kızı Valeria Vitalis tarafından yaptırılmış olan yazıtında, Valeria Verecunda'nın başarıları vurgulanmıştır. Yazıtta Valeria Verecunda bir eş, anne ve en ilginç olanı Roma'da kendi bölgesinin önde gelen hekim-ebesidir (Fantham vd., 1994: 370). Kendi evinin dışında tıp sanatını öğreneceğı bir okula gitme olasılığı olmayan Valeria Verecunda'nın, uyguladığı tıbbi tedavi için muhtemelen resmi bir lisansı olmadığı gibi, o devirde tıbbi tedavi için yapılmış yasal bir düzenleme de yoktur. Dahası, Valeria'nın yaşadığı dönemde Roma'da IV. yüzyılın sonlarında ilk hastahaneler şehirde görölmektedir (Sessa, 2018: 159-165). Bu yüzden Valeria, muhtemelen hastalarını ya evde ya da bir mahalle kliniğinde, ücretli veya bazılarını da ücretsiz tedavi etmiştir. İmparatorluğun dört bir yanından Valeria'ninkine benzer mezar yazıtları, ebe veya hekim olan kadınların, Geç Antik Çağ'da tıp mesleğinin aktif üyeleri olduğunu göstermektedir. (Sessa, 2018: 159-165).

4.2.4. Valia Calliste (iatromeae)¹⁰⁸

Roma

MS III. / IV. Yüzyıl

D M

VALIAE CALLISTE

IATROMEAE • CA

ECILIVS LVSIMACI

CHVS COIVGI SVAE FEC

¹⁰⁸ CIL VI.9478; Lipinska, 1900: 75; Samama, 2003: 10, dp. 16; Künzl, 2013: 37; Irving, 2015: 75; Parker, 1997: 143.

*“Yeraltı Tanrılarına, Valia Calliste, Hekim-ebe, Caecilius Lusimacichus
[bu anıtı] karısı için yaptı.”*

Künzl, buradaki kadının adının Valia ya da Valeria olarak değişebileceğini ifade etmektedir (Künzl, 2013: 37). Roma’da bulunmuş ve MS III./IV. yüzyıla tarihlendirilen bu yazıtta, Yunanca olan *ιατρόμαια* terimi Latince transliterasyonu ile kullanılmıştır. Bu yazıt, muhtemelen azatlı bir kadın olan Valia Calliste için yapılmıştır. Yazıtta Valia Calliste, ebelik yeteneklerinin ötesinde yeteneklere sahip bir hekim-ebe olarak tanımlanmaktadır.

4.2.5. Stephanis (ιατρομέας)¹⁰⁹

Korykos / Kilikia

MS IV. – V. Yüzyıl

⚭ σωματοθήκη Γεωργίου υιοῦ Στεφάνου μάγκιπος καὶ Στεφανίδος
ιατρομέας.

*“Bu lahit, ekmek yapımcısı Stephanos oğlu Georgios ve hekim-ebe
Stephanis’e aittir.”*

Metnin başında yer alan haç işaretinden anlaşıldığı üzere, bu bir Hristiyan yazıttır. Georgios’un ebeveynleri hakkında da bilgi veren yazıttan, annesi Stephanis’in bir hekim-ebe olduğu öğrenilmektedir. Stephanis için kullanılan *ιατρ-* ön eki ve *μαῖα* kelimesinin birleşiminden oluşan *ιατρομαῖα* terimi, doğumun yanı sıra tıbbi bilgi ve beceriye sahip bir kadını ifade etmektedir.

¹⁰⁹ MAMA III, 292; SEG XXXVII.1854; Samama, 2003: 10, dp. 15; Firatlı ve Robert, 1964: 176-177; Nissen, 2006: 408; Künzl, 2013: 16.

4.3. KADIN HEKİM (ιατρείνη / medica)

4.3.1. Mousa (ιατρείνη)¹¹⁰

Byzantion/ Bithynia

MÖ II. – I. Yüzyıl

Μοῦσα Ἀγαθοκλέους ιατρείνη.

“Agathokles’in (kızı) hekim Mousa.”

MÖ II. veya I. yüzyıla dayandırılan yazıt İstanbul’da bulunmuştur. Mousa, şimdiye kadar ulaşılmış yazıtlar arasında ιατρὸς’un dışı formu olan ιατρείνη terimiyle tanımlanmış en erken kadın şifacıdır (Wainwright, 2006: 50-51; Irving, 2015: 45). Mousa’nın hekim olarak tanımlanması şüphesiz ebelik vasfının ötesinde bir mesleki bilgi ve beceriye sahip olduğunun göstergesidir. Ayrıca ebelik ya da kadın hastalıklarına yönelik bir imanın yazıtta yer almaması Mousa’nın daha geniş bir alanda hem kadın hem de erkek hastalara yönelik tedaviler uygulamış olma olasılığını güçlendirmektedir. Bu varsayımdan hareketle MÖ II. veya I. yüzyıldan itibaren kadın şifacıların jinekolojik hastalıkların ötesinde tıbbi bilgiye sahip olduklarını kanıtladıklarını ve bu nitelikleriyle en azından yerel toplumları tarafından kabul gördüklerini söylemek mümkündür. Yazıtta, Mousa’nın rulo tutan¹¹¹ bir kadın olarak tasvir edilmesi onun eğitilmiş, tıbbi metinleri okuyabilen ve bu metinlerdeki tedavileri uygulayan profesyonel bir kadın şifacı olduğu yorumuna götürmektedir¹¹².

¹¹⁰ Firatlı ve Robert, 1964: 175; İstanbul Arkeoloji Müzesi no. 5029; IK Byzantion 128; SEG XXIV.811; Künzl, 2013: 6-7.

¹¹¹ Resim 6; Kaynak: İstanbul Arkeoloji Müzesi

¹¹² Roma’da hekimler, tıpkı öğretmenler gibi eğitilmiş kişiler olarak görüldüğünden, tıp amblemlerinden biri, hekimlerin mezar taşlarında veya tıbbi yazılarda sık sık görülen kâğıt rulosuydu (Jackson, 1999: 53). Bkz. Resim 6.

4.3.2. Naevia Clara (medica philologa)¹¹³

Roma

MÖ I. Yüzyıl

C(aius) Naevius C(aii) l(ibertus) Phi[lippus] / medicus chirurg(us) /
Naevia C(aii) l(iberta) Clara / medica philolog(a) / in fro(n)te ped(es) XI
s(emis) / in agr(o) ped(es) XVI

“Gaius Naevius Philippos, Gaius’un azatlısı, hekim ve cerrah. Naevia Clara, Gaius’un azatlısı, hekim ve bilge. (Mezarın ölçüsü) cephe 11 buçuk ayak, derinlik 16 ayak.”

Yazıtta kocası “hekim ve cerrah” olarak kaydedilen Naevia Clara, “hekim ve bilge” olarak kaydedilerek kocasıyla birlikte övülmektedir. Bu çift büyük ihtimalle birlikte çalışmıştır. Naevia’nın çalışma alanına yönelik bir sınırlama olmadığından sadece kadın hastalıklarıyla ilgilenmiş olma olasılığı düşüktür. Hem hekim hem de bilge olarak da anılan Naevia yaşadığı toplumda da böyle biliniyor olmalıdır. Her ikisi de azat edilmiş olan hekim çiftin iyi gelir elde ederek özgürlüklerini satın almış olma ihtimalleri yüksektir. Çünkü bu sıfatlarla anılan bir çiftin efendi tarafından elden çıkarılması pek olası görünmemektedir.

¹¹³ AE 2001, 263; Künzl, 2013: 27; Flemming, 2007: 260.

4.3.3. Minucia Asste (medica)¹¹⁴

Roma

MÖ I. / MS I. Yüzyıl

MINVCIA

C.L. ASSTE

MEDICA

“Hekim Minucia Asste, Gaia’nın azatlısı¹¹⁵.”

Kim tarafından azat edildiği bilinmeyen Minucia Asste’nin yazıtında, kısaca adı ve mesleği belirtilmiştir. Medica olarak nitelendirilen Minucia Asste’nin yaşı, hangi nedenden öldüğü ya da tıbbın hangi alanında hizmet ettiği kesin olarak bilinmese de mesleki anlamda kadın hastalıklarıyla sınırlı kalmadığı kuşkusuzdur.

4.3.4. Octavia Artimisia (medica)¹¹⁶

Pisaurum, Umbria (Roma)

MÖ I. - MS I. Yüzyıl

-----/+ + + + + viva fecit / Tutilia Cn(aei) Tutili(i) leib(erta) / Menotia.
hoc moniment(um) / fecit Octavia[e] Auli l(ibertae) / Artimisiae medicae.

“...Gnaeus Tutilus’un azatlısı Tutilia Menotia hayattayken, bu anıtı Aulus’un azatlısı hekim Octavia Artemisia için yaptı.”

¹¹⁴ CIL VI.9615; Parker, 1997: 142; Künzl, 2013: 30-31; Lipinska, 1900: 74.

¹¹⁵ Gaia için bkz. dp.74.

¹¹⁶ CIL XI.6394; Alonso, 2018: 273.

Bu mezar anıtı Tutilia Menotia tarafından hekim Octavia Artemisia için yaptırılmıştır. İki farklı efendinin azatlıları olan bu kadınlar arasındaki ilişki yazıtta belirtilmemiştir. Ya akraba ya da arkadaş olan bu kadınlardan Tutilia Menotia'nın yaptığı iş belirtilmemişse de Octavia Artemisia'nın tıp sanatıyla ilgilendiği ifade edilmiş fakat mesleğinin detaylarına yönelik hiçbir bilgi kaydedilmemiştir.

4.3.5. Sentia Elis (medica)¹¹⁷

Verona/ Venetia (Roma)

MÖ I. / MS I. Yüzyıl

C Cornelius/ Meliboeus/ sibi et/ Sentiai Elidi medicai/ contuber/ Sentiai
Aste

*“Caius Cornelius Meliboeus, kendisi, bir hekim (olan) karısı Sentia Elis
ve Sentia Aste için (bunu yaptı).”*

Yazıtta bir hekim olduğu ifade edilen Sentia Elis, ya özgür ya da azat edilmiş bir kadındır. Azatlı bir kadın olması daha muhtemel olan Sentia Elis'in contubernalis¹¹⁸ denilen yarı yasal bir köle evliliği yapmış olduğu görülmektedir ki bu evlilik yine büyük olasılıkla partnerlerinden bir ya da ikisi hala köle iken yapılmıştır (Künzl, 2013: 45). C. Cornelius Meliboeus'un adı da tipik bir azatlı adıdır (Parker, 1997: 142). Sentia Elis gibi nitelikli köleler, efendiler tarafından kolay kolay elden çıkarılmadıklarından azat etme işleminin köle tarafından ödenen bir para karşılığında sağlanmış olması mümkündür.

¹¹⁷ CIL V.3461; Künzl, 2013: 45.

¹¹⁸ *Lex Aelia Sentia*, 20 yaşın altındaki bir efendinin azat etme gücünü sınırlarken, onun özgür bir akraba ya da köle bir kadınla evlenmesine izin vermiş ve böylece bu tür durumlar özellikle Cumhuriyet döneminde sık sık ortaya çıkmıştır. *Contubernalis* denilen köle ile yapılan evlilik, yasa tarafından tam olarak tanınmamasına rağmen genellikle halk tarafından bu evliliğe saygı duyulmuştur. *Contubernalis* köle ile özgür bir kişinin evliliğini ifade ettiği gibi köle ile kölenin evliliğini de ifade etmektedir (Treggiari, 1969: 15).

Kocasının mesleği belirtilmeyen Sentia Elis'in erkek meslektaşlarının mezar yazıtlarıyla karşılaştırıldığında tıp alanındaki profesyonelliğine gönderme yapıldığı açıktır.

4.3.6. Venuleia Sosis (medica)¹¹⁹

Roma

MÖ I - MS I. Yüzyıl

Venuleia / (mulieris) l(iberta) Sosis / medica

“Bir kadının azatlısı, hekim Venuleia Sosis.”

Çok kısa olan bu yazıtta sadece Veneleia Sosis'in adı, mesleği ve sosyal statüsü belirtilmiştir. Genellikle köle olarak tıp alanında çalışmış ve daha sonra azat edilmiş kadınların patronusları da yazıtlarda yer alırken, bu yazıtta tıpkı Municia Asste'nin yazıtındaki gibi azat eden patronusun adı yoktur.

4.3.7. Fabia Fabula (εἰατρείνην)¹²⁰

Prusa ad Olympum/ Bithynia

MÖ I. – MS IV. Yüzyıl

ὁ δῆμος Φαβίαν Φάβουλαν εἰατρείνην ζήσασαν κοσμίως.

¹¹⁹ CIL VI.9617; Parker, 1997: 142; Lefkowitz ve Fant, 1997: 265; Künzl, 2013: 31-32.

¹²⁰ Akyürek Şahin ve Uzunoglu, 2019: 254-255.

“Halk (tarafından onurlandırılan) hekim Fabia Fabula, düzgün bir şekilde yaşadı¹²¹.”

Öldükten sonra halk tarafından Fabia Fabula’yı onurlandırmak ve anısını yaşatmak için yaptırılmış bir mezar anıtıdır. Akyürek Şahin ve Uzunoğlu, Roma cognomeni olan Φάβουλα (=Fabul(l)a)’nın Küçük Asya’da bugüne kadar kaydedilmemiş bir isim olduğunu, Batı Roma İmparatorluğu’nda Fabulla ve versiyonlarının yaygın bir cognomen olarak kullanıldığını ifade etmektedir. (Akyürek Şahin ve Uzunoğlu 2019: 255). Yazıtta geçen *εἰατρείην* kelimesi kadın hekimi ifade etmektedir. Tıp sanatındaki rolünün *μαῖα* (ebe) ya da onun versiyonları olarak değil de *εἰατρείην* olarak tanımlanması Fabia Fabula’nın ebeliğin ötesinde bir mesleki role sahip olduğunu ve anıtın Prusa ad Olympum halkı tarafından inşa ettirilmiş olması, onun sadece kadın hastalarla ilgilenmediği, daha geniş bir hasta kitlesine hizmet ettiği varsayımını öne çıkarmaktadır. Yazıttaki ifadelerden Fabia Fabula’nın hem mesleki yetkinliğiyle hem de toplumsal normlara uygun yaşamıyla halkın saygısını kazandığını söylemek mümkündür.

4.3.8. Asyllia Polia (medica)¹²²

Kartaca

MS I. Yüzyıl

Asyllia L(uci) f(ilia) Polia / medica h(ic) s(ita) e(st) / vix{s}(it) a(nnis)
LXV / Euscus / l(ibertus) d(e) s(uo) f(ecit)

*“Lucius’un kızı hekim Asyllia Polia burada yatar. O, 65 yıl yaşadı.
Azatlısı, Euscus (bu anıtı) masraflarını kendi karşılayarak yaptı.”*

¹²¹ Çeviri: Akyürek Şahin ve Uzunoğlu 2019: 255.

¹²² CIL VIII.24679; Parker, 1997: 142; Retief ve Cilliers, 2005: 176; Künzl, 2013: 14.

Asyllia Polia'nın mezarı, Roma İmparatorluğu'nun yüksek düzeydeki eyalet memurlarına ayrılan nekropolistedir (Parker, 1997: 142; Flemming, 2013b: 283; Retief ve Cilliers, 2005: 176). Flemming, Asyllia Polia'nın yazıtta özgür bir yurttaş olması, yaşam süresi, köle sahibi olması ve mezar yerinin sıradan bir yerde olmaması gibi tüm durumlar göz önüne alındığında bu kadının başarılı bir kariyere sahip olduğunu haklı olarak ifade etmektedir (Flemming, 2013b: 283).

4.3.9. Iulia (medika)¹²³

Gades, Baetica (Hispania Eyaleti)

MS I. Yüzyıl

Iulia · L(uci) [f(ilia)] / Medika · a[n(norum) - - -] / k(ara) · s(uis) · h(ic) ·
s(ita) · e(st) · s(it) · t(ibi) [t(erra) · l(evis)]

*“Lucius’un kızı hekim Iulia, ...yıl (yaşadı), kıymetli (olan), burada
yatmaktadır. Toprak sana hafif olsun.”*

Iulia adından dolayı bir Romalı olabileceği izlenimi veren bu kadın hekim, babasıyla birlikte anılmaktadır. Hekim olarak mesleği belirtilmiş olsa da çalışma alanının detayları hakkında bilgi bulunmamakta ve yazıttaki tahribat nedeniyle yaşı silinmiş Iulia'nın kaç yaşında ve neden öldüğü de bilinmemektedir.

¹²³ HEp XI 2001, 196; Alonso, 2011b: 28, 85-86.

4.3.10. Iulia Sophia (medica)¹²⁴

Anacapri/ Campania

MS I. Yüzyıl

Iulia Sophia / Isidori Ti(berii) Caesaris / Augusti l(ibertu) l(iberta)
medic(a) / vixit annos XXII

*“Tiberius Caesar Augustus’un azatlısı (olan) İsidorus’un azatlısı hekim
Iulia Sophia, 22 yıl yaşadı.”*

Iulia Sophia, İsidorus’un azatlısı ve hekimidir. İsidorus ise Tiberius’un azatlısıdır. Oldukça genç bir yaşta hekim olarak anılan Iulia Sophia’nın uzmanlık alanı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Fakat İsidorus’un hekimi olarak yazıtta yer alan Iulia Sophia’nın kadın hastalarla sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır.

4.3.11. Secunda (medica)¹²⁵

Roma

MS I. Yüzyıl

Secunda / Livillaes / medica // Ti(berius) Claudius / Caesaris l(ibertus) /
Celer aeditu(u)s / a Vesta

*“Livilla’nın hekimi, Secunda, Caesar’ın azatlısı Tiberius Claudius Celer,
Vesta tapınağının koruyucusu.”*

¹²⁴ AE 1972, 83; Künzl, 2013: 8-9.

¹²⁵ CIL VI.8711; ILS 7803; Künzl, 2013: 28.

Bu yazıt açıkça Iulio-Claudian hanesine dayanmaktadır. Secunda, İmparatorluk hanesinden olan Livilla'nın¹²⁶ kölesi ve hekimidir (Parker, 1997: 142). Yazıtta hekimin sadece adı değil aynı zamanda mesleği ve sosyal statüsü de yer almaktadır.

4.3.12. Ambata (medica)¹²⁷

Burgos (Hispania Eyaleti)

MS I. - II. Yüzyıl

Ambatae / Medicae / Verati f(iliae) / an(norum) LV

“Veratus’un kızı hekim Ambata için, 55 yıl yaşadı.”

Tam yeri ve tarihi bilinmeyen bu yazıt, Hispania Eyaleti'nin kuzeyindeki Burgos Arkeoloji Müzesi'nde korunmuştur. Yazıt 55 yaşında ölen hekim Ambata'ya adanmıştır.

4.3.13. Ambata (medica)¹²⁸

Lara de los Infantes / Burgos (Hispania Eyaleti)

MS I. - II. Yüzyıl

Ambat(a)e Me/dicae Placi/di f(iliae) an(norum) LXXV

“Placidus’un kızı hekim Ambata için, 75 yıl yaşadı.”

¹²⁶ Maclachlan, bu Livilla'nın ya Drusus ve Antonia'nın ya da Agrippina ve Germanicus'un kızı olduğunu ileri sürmektedir (Maclachlan, 2013: 160). Parker ise Livilla'nın İmparator Claudius'un kız kardeşi olduğunu ifade etmektedir (Parker, 1997: 142).

¹²⁷ HEP X 2000, 81; Corral, 2016: 264-265.

¹²⁸ Remy, 1991: 352; Künzl, 2013: 17.

Ambata adındaki yerli kadınlara adanmış bu iki yazıtta geçen *medicae* kelimesi, bu yazıtları bilim insanları arasında tartışmalı hale getirmiştir. Remy, önceleri *medicae*'nin mesleki bir terim olduğunu ve bölgedeki birçok kadının babasının adıyla birlikte anıldığını savunmuştur (Remy, 1991: 347-348). Lara de los Infantes kasabasında aynı adı taşıyan ve başka bir kadına adanmış olan bir yazıt daha bulunduktan sonra Remy, görüşünden vazgeçerek *medicae* sözcüğünün cognomen olması gerektiğini ve hekimlik mesleğiyle alakasının olmadığını iddia etmiştir (Remy, 2010: 19-20). Alonso ve Corral, Remy'nin ikici görüşünü haklı bulurken Crespo Ortiz de Zarate ve Vazquez Espinar, Ambata'nın yazıtını diğer emsal yazıtlarla karşılaştırarak haklı gerekçelerle hekim olarak kabul etmişlerdir (Alonso, 2011b: 28, 84; Corral, 2016: 264-265; Crespo Ortiz de Zarate, 2008: 266; Vazquez Espinar 2017: 330).

4.3.14. Anonim (*medica*)¹²⁹

Roma

MS I./II. Yüzyıl

[Diis] Manibus / [Crescen]ti a frumento / [minist]ratorum Aug(usti) /
[Anonyma] Caesaris medica / [ex familia c]astrensi coniugi / [optimo
f]ecit et sibi posterisque suis

“Yeraltı Tanrılarına [Cerescentius], imparatorluğun gıda temininde görevli, [Anonim], Caesar'ın (kölesi), imparatorluk evinin kadın hekimi, (bunu) kusursuz kocası, kendisi ve kendilerinin soyundan gelenler için yaptı.”

¹²⁹ CIL VI.8926; Künzl, 2013: 34; Parker, 1997: 142; Israelowich 2015: 80.

Tahrip olmuş bu yazıtta hekim olarak anılan kadının ve kocasının adları kaybolmuştur. İmparatorluğun başka bir kölesi ya da azatlısıyla evli olan bu isimsiz kadın hekim için Israelowich, büyük olasılıkla İmparatorluk hanesindeki kadın köle veya azatlı kadınların bakımından sorumluydu demektedir (Israelowich, 2015: 80). Her ne kadar kadınlarla ilgilendiği düşünülse de hane içindeki erkek üyelerin de tedavileriyle ilgilenmediğine yönelik bir kanıt yoktur. Bu kadın hekimin eğitimi ve uzmanlığı hakkında hiçbir şey bilinmemesine rağmen yazıt, İmparatorluk hanesinde bu kadının profesyonel bir tıbbi otorite olarak tanındığını göstermektedir.

4.3.15. Empeiria (εἰατρείνη)¹³⁰

Kios (Gemlik)/ Bithynia

MS I.-II. Yüzyıl¹³¹

Γάιος Ἰούλιος Βεττιανὸς ζῶν ἑαυτῷ καὶ Ἐμπερίᾳ εἰατρείνη ἑαυτοῦ
γυναικὶ ζησάσῃ ἔτη μθ' κατεσκεύασεν.

*“Gaius Iulius Vettianus, yaşarken (bunu) kendisi ve hekim (olan), 49 yıl
yaşamış, karısı Empeiria için yaptırdı.”*

Kios'ta bulunmuş bu yazıt daha önce tarihlendirilmemiştir. Empeiria için yapılmış kitabe, aslında İngiliz bir gezgin olan R. Pococke tarafından on sekizinci yüzyılda eski Kios'ta kopyalanmıştır. Kitabedeki metin, Gaius Iulius Vettianus'un bu mezar yazıtını kendisi ve hekim sıfatını taşıyan, karısı Empeiria için yaptırdığını söylemektedir. Bu bilgi Empeiria'nın 49 yaşında öldüğü bilgisinin dışındaki tek doğrudan bilgi kıvrımıdır. Ancak εἰατρείνη sıfatı Empeiria'nın şifacı kadınların sınırlandırıldığı ebelik becerilerinin ötesine geçtiğini ve erkek meslektaşlarıyla aynı statüye çıktığını göstermektedir (Nissen, 2006: 22). Ayrıca “deneyim” anlamına

¹³⁰ Firatli ve Robert, 1964: 178; IK Kios 52; CIG 3736; Künzl, 2013: 14-15; Flemming, 2007: 260.

¹³¹ Nissen, bu mezar yazıtını MS II.- III. yüzyıllar arasına tarihlemektedir (Nissen, 2006: 22).

gelen Empeiria adı Fıratlı'ya göre takma bir isimdir ve bir kadın hekim olarak, kendi beceri ve başarılı uygulamalarını tanıtmak için bir tür reklam amacıyla, hayatının daha sonraki aşamalarında kullanılmış olabilir (Fıratlı ve Robert, 1964: 178). Empeiria'nın profesyonel duruşuna ve adının imalarına ek olarak, bir erkekle yani Gaius Iulius Vettianus ile olan akrabalık ilişkisinin vurgulanması da, göz ardı edilmeyecek önemdedir. Gaius Iulius Vettianus, bir Romalı isimdir ki bu durumda Romalı bir erkekle evli olan Yunan bir kadından bahsediliyor demektir. Bu tarihte Kios gibi bir yerde bu imkânsız değilken, Vetianus'un Roma vatandaşı olan bir Yunan olması daha olasıdır (Irving, 2015: 46).

4.3.16. Flavia Hedones (medica)¹³²

Nemausus / Gallia Narbonensis Eyaleti

MS I. / II. Yüzyıl

Flaviae / Hedones / medicae / ex testa/[mento]

“Hekim Flavia Hedone'nin vasiyetinin gereği (yapıldı).”

Roma'nın Gallia eyaletinde bulunmuş nadir kadın şifacı yazıtlarından biri olan bu yazıt, Gallia'da hekimlik yapan Flavia Hedone için yapılmıştır. Çok kısa olan yazıttaki Flavia adı, Hedone'nin Flavianlar döneminde yaşadığı ve mesleğini icra ettiğini düşündürmektedir. Nitekim Hedone adından onun bir Romalı olmadığı ve Flavianlar Dönemi'nin bir yansıması olarak Romalı bir isim olan Flavia adını aldığı varsayımında bulunmak mümkündür. Ayrıca Flavia Hedone için yapılmış bu yazıtın onun vasiyetine dayandığı da açıkça belirtilmiştir.

¹³² CIL XII.3343; Parker, 1997: 143; Künzl, 2013: 21.

4.3.17. Iulia Pye (medica)¹³³

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

Iulia / Pye / medica

“*Hekim Iulia Pye.*”

En kısa mezar yazıtlarından bir olan Iulia Pye’nin mezar yazıtında hekimliğinin dışında yaşamına yönelik yorumlar için küçük ipuçları bulunmaktadır. Örneğin kesin olmamakla birlikte Iulia Pye’nin özgür ya da İmparatorluk azatlısı bir kadın olduğu düşünülebilir (Parker, 1997: 142). Bu düşünce Pye adından dolayı Yunan kökenli olduğu fakat daha sonra İmparatorluk ailesi için bir hekim köle olarak çalıştığından Iulia adını aldığı fikrinden beslenmektedir. Fakat Iulia Pye’nin adı hakkındaki bu değerlendirme aynı zamanda onun İmparatorluk ailesi tarafından azat edilmiş birinin özgür doğmuş bir torunu olabileceği olasılığına da götürmektedir.

4.3.18. Iulia Sabina (medica)¹³⁴

Osimo (Auximum)/ Picenum (Roma)

MS I. / II. Yüzyıl

Deis Manib(us) / Iuliae Q(uinti) l(ibertae) / Sabinae / medicae / Q(uintus)

Iulius Atimetus / coniugi / bene merenti

¹³³ CIL VI.9614; Lipinska, 1900: 74; Alonso, 2011a: 289; Künzl, 2013: 31.

¹³⁴ CIL IX.5861; Lipinska, 1900: 76; Parker, 1997: 143; Künzl, 2013: 22.

“Yeraltı Tanrıları’na, Quintus’un azatlısı hekim Iulia Sabina, Quintus Iulius Atimetus (bunu) hak eden karısı için (yaptı).”

Kocası Quintus Iulius Atimetus tarafından hekim Iulia Sabina için yaptırılmış bir mezar yazıtıdır. Kendisi hakkında fazla bilgi vermeyen Quintus Iulius Atimetus yazıtta, azatlı bir köle ve aynı zamanda karısı olan Iulia Sabina’nın bir hekim olduğunu vurgularken bene merenti “hak eden” sıfatıyla da onu övmektedir.

4.3.19. Melitine (medica)¹³⁵

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

Melitine / medica Appulei

“Appuleius’un (kölesi) hekim Melitine.”

Melitine’nin bir hekim köle olarak kaydedildiği bu yazıt çok az bilgi sağlamaktadır. Melitine’nin efendisi Appuleius’un mesleği her ne kadar belirtilmemiş olsa da bir hekim olabilir. Bu durumda Melitine onunla birlikte çalışan bir hekimdir. Eğer Appuleius hekim değilse, Melitine onun ailesine sağlık hizmeti sunan bir hekimdir. Her iki durumda da yazıtın işaret ettiği gibi Melitine bir hekim köle statüsündedir. Yaşı ve ölüm nedeni hakkında bilgi sahibi olamadığımız Melitine’yi, “efendisinin ailesiyle ilgilenen hekim” gibi dar bir kapsamda ele aldığımızda bile aksi belirtilmediğinden yine de kadın, erkek, çocuk gibi ailenin tüm fertleriyle ilgilenen genel bir hekim olarak görmek mümkündür.

¹³⁵ CIL VI.6851; Lipinska, 1900: 73; Künzl, 2013: 35.

4.3.20. Metilia Donata (medica)¹³⁶

Lugdunum/ Gallia Lugdunensis

MS I. / II. Yüzyıl

Metilia Donata medic[a] / de sua pecunia dedi[t] / l(oco) d(ato) d(ecreto)
d(ecurionum)

“Hekim Metilia Donata, decurianların kararıyla belirlenen yerin parasını kendi verdi.”

Yazıtta, Metilia Donata’nın kendisi için belirlenen yerde bir anıt yaptırdığı ve masraflarının da kendisi tarafından karşılandığı ifade edilmektedir. Metilia Donata, herhangi bir erkek akrabasıyla birlikte anılmazken, hekimliğin şerefli bir meslek ve Metilia Donata’nın kimliğinin önemli bir parçası olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca yazıttaki bilgiler bazı kadın hekimlerin kendilerine ait mal varlıklarının olduğunu ve topluma katkılarının dikkate alınarak takdir edildiğini göstermektedir. Aksi durumda *decurianların* kararıyla bir kadın için mezar yerinin tahsis edilmesi ya da onun, kendisi için bir anıt inşa etme gelirine sahip olması sık rastlanan bir durum değildir (Israelowich, 2015: 78-79).

4.3.21. Primilla (medica)¹³⁷

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

¹³⁶ CIL XIII.2019; Künzl, 2013: 17-18; Irving, 2015: 251 - 252.

¹³⁷ CIL VI.7581; ILS 7804; Parker, 1997: 143; Lefkowitz ve Fant, 1997: 265; Künzl, 2013: 35-36; Flemming, 2007: 260.

Deae sanctae meae / Primillae medicae / L(ucii) Vibi(i) Metilonis f(iliae)
/ vixit annis XXXXIII / ex eis cum L(ucio) Cocceio / Aphthoro XXX sine
/ querella fecit / Aphthorus coniug(i) / optimae castae / et sibi

“Bir hekim (olan), Primilla’nın kutsal tanrıçasına, L. Vibius Melito’nun kızı, O, 44 yıl yaşadı, bunun 30 yılını yakınmaksızın L. Cocceius Aphthorus ile birlikte (yaşadı). Aphthorus (bunu) en iyi ve iffetli karısı ve kendisi için yaptı.”

Künzl’ın bir columbarium’da¹³⁸ bulunduğunu kaydettiği bu yazıtta (Künzl, 2013: 36) göze çarpan husus, özgür bir hekim olan Primilla’nın mesleki niteliklerinden çok ailevi değerlerinden dolayı övgü almış olmasıdır. Kimlikleri hakkında bilgi verilmeden babası L. Vibius Melito ve 14 yaşından itibaren evli olduğu kocası L. Cocceius Aphthorus’tan bahsedilmektedir. Bu evlilik süresi boyunca şikayet etmediği ve erdemli bir kadın olduğu vurgulanırken, sorulması gereken bir soru ortaya çıkmaktadır. Bu kadar erken yaşta evlilik yapmış olduğuna göre halk tarafından hekim olarak tanımlanabilecek kadar tıp bilgisini nerede, ne zaman ve hangi koşullarda edinmiştir? Öncelikle özgür bir kadın olmanın verdiği avantajla, Hippokratik geleneğin ve Soranus’un “Kadın Hastalıkları” gibi tıbbi tezleri okuyabilecek şekilde eğitilmiş olabilir. Diğer taraftan Primilla, tıp sanatını evinde yaşayan köle ya da azat edilmiş şifacı bir kadından öğrenmiş olabilir. Bir başka olasılık ise tıp metinlerinde ima edildiği gibi, bilinen bir hekime çırak olarak Primilla’nın bu sanatı öğrenmiş olmasıdır (Galenus, On Prognosis, CMG V 8,1, 110-117). Yazıtta çalışma alanı belirtilmemiş olduğundan Primilla’nın hem erkek hem kadın hastalarla ilgilenmiş olma olasılığı yüksektir.

¹³⁸ Columbarium (çoğulu: Columbaria) Eski Roma’ya özgü mezar mekânı ve ölülerin küllerinin koyulduğu kapları yerleştirmek için duvarlarında küçük nişler bulunan mekânlardır.

4.3.22. Sextilia (medica)¹³⁹

Bourbonne-les-Bains, Germania Superior (Fransa)

MS I.- II. Yüzyıl

Boruoni / et Damo/nae / [Se]xtilia / [S]exti fil(ia) / med(ica) / - - - - -

“*Boruo ve Damona’ya, Sextus’un kızı hekim Sextilia...*”

Şifalı sularla ilişkili, şifa tanrısı Boruo¹⁴⁰ ile eşi şifa tanrıçası Damona’ya adanmış bir adaktaki yazıttır¹⁴¹. Künzl, altıncı satırdaki “med” kısaltmasını, *medica* değil de *mediomatrix* olarak tamamlayan ve bu kelimenin, Gallia bölgesindeki yerel bir halkı ifade ettiğini, dolayısıyla adaktaki kişinin, hekim olmayan sıradan yerli bir kadın olduğunu ileri sürenlere karşı çıkmaktadır (Künzl, 2013: 6). Künzl’e göre Roma Dönemi’nde önemli bir şifa merkezi olan Bourbonne-les-Bains’te bulunmuş Sextilia’nın adağı, buradaki şifa tanrı ve tanrıçasına adandığından “med” kısaltmasının ‘medica’ olarak tamamlanması daha doğru olacaktır (Künzl, 2013: 6). Künzl’in önerisi doğruysa belki de Sextilia bir hekim olarak sahip olduğu tıbbi becerileri için bu adakla Boruo ve Damona’ya şükranını sunmuştur.

4.3.23. Terentia Prima (medica)¹⁴²

Roma

MS I. / II. Yüzyıl

¹³⁹ CIL XIII.5919; Alonso, 2011a: 284, 292; Künzl, 2013: 6.

¹⁴⁰ Boruo ya da Bormo olarak adlandırılan kaynak tanrısı, Gallia’nın Apollon’udur (Delamarre, 2003: 83).

¹⁴¹ Resim 7; Kaynak: (Çevrimiçi) <https://books.openedition.org/ausonius/docannexe/image/4934/img-109.jpg>, 4.6.2018

¹⁴² CIL VI.9616; Lefkowitz ve Fant, 1997: 264; Künzl, 2013: 32-33.

D(iis) M(anibus) / Terentiae / Niceni Terentiae / Primaes medicas
li/bertae fecerunt / Mussius Antiochus / et Mussia Dionysia / fil(ii)
m(atri) b(ene) m(erenti)

*“Yeraltı Tanrılarına, hekim Terentia Prima’nın azatlısı Terentia Nice’nin
çocukları Mussius Antiochus ve Mussia Dionysia hak eden anneleri için
yaptılar.”*

Hekim olan Terentia Prima, bu yazıtta köle sahibi olacak kadar varlıklı bir kadındır. Yazıtın adandığı kişi olan Terentia Nice’nin ise Terentia Prima’ya tıp alanında yardım eden bir kadın olma olasılığı yüksektir. Bu durumda varsayımsal olarak Terentia Nice de tıbbi bilgiye sahip şifacı bir kadındır.

4.3.24. Anonim (medica)¹⁴³

Latium (Roma)

MS II. Yüzyıl

[D(iis)] M(anibus) / [...]nae dulcis/[simae v]ixit annis XX[...]zon
con/iugi medic(ae) / [b(ene)] m(erenti) f(ecit).

*“Yeraltı Tanrılarına, en tatlı (olan) [...], 20 yıl yaşadı, [...] kocası hak
eden (kadın) hekim için (bu anıtı) yaptı.”*

Henüz 20 yaşında genç bir kadın hekim için yaptırılmış bu mezar yazıtında kadının ve kocasının isimleri kayıptır. Kocasından tarafından yaptırılan yazıtta kadının mesleki kimliği, vurgulanan birkaç özelliğinden biridir.

¹⁴³ AE 1974, 192; Alonso, 2011a: 284, 290.

4.3.25. Iulia Saturnina (medica)¹⁴⁴

Emerita Augusta/ Lusitania (Hispania Eyaleti)

MS II. Yüzyıl

D(iis) M(anibus) s(acrum) / Iuliae Saturni[nae] / a[nn(orum)] XXXXV /
uxori [inco]mpara/bili m[edica]e optimae / mulie[ri san]ctissimae /
Cassius Philippus / maritus ob meritis / h(ic) s(ita) e(st) s(it) t(ibi) t(erra)
l(evis)

*“Yeraltı Tanrıları’na, Iulia Saturnina 45 yıl yaşadı. Benzersiz eş, en iyi
hekim, en erdemli kadın, Cassius Philippus Martus (bu anıtı) onun
niteliklerinden dolayı yaptı. O, burada yatar. Toprak sana hafif olsun.”*

Parker’ın özgür ya da azatlı bir kadın olduğunu iddia ettiği Iulia Saturnina, “en iyi
hekim” (medicae optimae) olarak anılmaktadır (Parker, 1997: 143). Evans’a göre
Iulia Saturnina doğuştan özgür bir kadındır (Evans, 1991:157). Köle ya da azatlı
olduğuna yönelik yazıtta herhangi bir işaret olmadığından Evans’ın düşüncesi makul
görünmektedir.

Mezar taşında kundaklanmış bir bebek kabartması yer almaktadır¹⁴⁵. Bu bebek
elbette ki Iulia Saturnina’nın kendi bebeği de olabilir. Ancak bebeğin bir hekim ya da
ebe ile değil de tek başına tasvir edilmesi ve Iulia Saturnina’nın yazıtta bir hekim
olarak bebekten ayrı betimlenmesi durumları birlikte değerlendirildiğinde, Iulia
Saturnina’nın ya bir kadın doğum uzmanı ya da çocuk hastalıklarıyla ilgilenen bir
hekim olduğu fikrine ulaşmak mümkündür (Carroll, 2018: 219). Kundaklı bebekten,
Saturnina’nın doğumlara yardım eden bir ebe olduğu çıkarımında bulunmak

¹⁴⁴ CIL II.497; ILS 7802; Jackson, 1999: 82; Israelowich, 2015: 78-79; King, 1998: 176; Künzl –
Engelmann, 1997: 378; Aldrete, 2004: 88; Remy, 1991: 329-330, 349.

¹⁴⁵ Resim 8; Kaynak: (Çevrimiçi) <https://www.amigomuseoromano.es/julia-saturnina-madre-matrona-emeritense/> 4.04.2018.

mümkün olduğu gibi mesleğindeki başarısına göndermede bulunulduğunu düşünmek de mümkündür. Ancak yazıtta bir ebe olarak tanımlanmadığı ve hatta “en iyi hekim” olarak övüldüğüne göre Iulia Saturnina’nın tıbbi bilgisi bir ebenin tıp bilgisinin çok ötesindedir.

4.3.26. Trebolia/ Treboulia/ Trebia Iulia (ιατρίνη)¹⁴⁶

Ankyra/ Galatia

MS II. Yüzyıl

Τρε. Ίουλίᾱ ἱατρὶνῆ ζῶσα φρονοῦσα κατεσκεύασα τὸ περίφραγμα ἑαυτῇ καὶ Αἰλ(ίᾱ) Ἀγάθῃ μάμμη καὶ Αἰλ(ίᾱ) Πωσφόριδι μητρὶ καὶ Στατωρίῳ Γαίου πάππῳ καὶ Αἰλ(ίῳ) Λεωνίδᾳ ἀνδρὶ καὶ μετὰ τὸ ἐμὲ κατατεθῆναι παρορίζῳ μηδένα ἔχειν ἐξουσίαν ἐπισενέγκαι ἕτερον σῶμα· ἐὰν δέ τις τολμήσει, τῷ ταμείῳ δώσει (δην.) μύρια πεντακισχίλια.

“Hekim Trebolia Iulia, yaşarken ve akıl sağlığı yerindeyken bu çiti/suru kendisi, büyük annesi olan Ailia Agathe, annesi olan Ailia Posphoris ve büyük babası Gaios’un oğlu Statorios ve kocası Ailios Leonidas için yaptırdı. Cenaze töreninden sonra, hiç kimsenin başka bir beden getirmesine izin verilmeyeceğini söylüyorum. Eğer herhangi biri bunu yaparsa 15.000 denarius ceza öder.”

Ankyra’da bulunmuş bu kitabe, bir hekim olan Trebolia¹⁴⁷ Iulia tarafından kendisi, büyük annesi, annesi, büyük babası ve kocası için yaptırılmıştır. Bu yazıt, mezarın içine defnedilmesi için başka bir bedene izin veren herhangi birine karşı bir lanet

¹⁴⁶ Bosch, Quellen Ankara 269,205; Firatli ve Robert, 1964: 177.

¹⁴⁷ Yazıtın başındaki ‘Τρε Ίουλίᾱ’ adı; Künzl, Parker ve Samama tarafından Treboulia olarak transliterasyonu yapılmış olmasına rağmen Irving, Treboulia adının bu döneme ait olmadığını iddia etmektedir (Künzl, 2013: 3-4; Parker, 1997: 141; Samama, 2003: 421). Irving’e göre Τρε, Trebatia, Trebonia ya da Trebellia’nın ama en sık Trebia’nın kısaltması için kullanılmıştır (Irving, 2015: 48).

içermektedir. Aslında bu tip yazıtlar, eski Yunan dünyasında yaygındır. Bunun gibi lanet formülleri yaygın bir şekilde Anadolu’da da bulunmaktadır. Bu formüller Yunan dünyasındaki toplumlar tarafından kabul edilmiş bir tür cezalandırma perspektifi vermektedir¹⁴⁸.

Doğrudan Iulia’nın ağzından yazıldığı anlaşılan metinde, Iulia’nın bu aile mezarlığını yaptırırken ailenin başı olduğu görüntüsü hakimdir. Böyle ise bu statüye hekimlik mesleğinin getirdiği ekonomik güç ve toplumsal saygınlıkla ulaşılmış olmalıdır ki bu durum hekim olan kadınların kişisel servetlerinin yanı sıra, aile içinde de öne çıkabileceklerini göstermektedir.

4.3.27. Anonim (medica)¹⁴⁹

Metz/ Gallia Belgica Eyaleti

MS I. - III. Yüzyıl

[- - -]SA[- - -]/ini f(ilia) medica

“- - -inius’un hekim kızı.”

Mezar taşındaki rölyefte, dökümlü bir pelerin giymiş, ayakta duran bir kadın tasvir edilmiştir. Yazıtta ise medica (kadın hekim) dışındaki kelimelerin hepsi neredeyse

¹⁴⁸ Eskiçağ’da mezar soygunculuğu ya da bir mezara izinsiz olarak başkasının gömülmesi olayı sıklıkla yaşanan ve önlenmeye çalışılan bir durum olmuştur. Mezarların büyük bölümü daha kendi döneminde soyulmuş veya bunlara başkaları gömülmüştür. Bu nedenle bu tür girişimleri engellemek amacıyla mezarlara birtakım uyarılar, ayrıntılı lanetleme ve ceza formülleri eklenmiştir. “*Mezarların soyulmasını ya da kötüye kullanılmalarını engellemek amacıyla, yazıtların sonuna imparatorluk veya kent kasasına ödenmek üzere para cezası formülleri eklenmiş ve mezarı tahrip edebilecek kişiler bu yöntemle caydırılmaya çalışılmıştır*” (Şahin, 2016: 119-121). MS II. yüzyıla tarihlenen Trebia Iulia’nın kendisi ve yakınları için yaptırdığı mezar yazıtı da para cezası içeren bu tür caydırıcı bir formül taşımaktadır.

¹⁴⁹ CIL XIII. 4334; Alonso, yazıtı MS I. yüzyıla tarihlendirirken (Alonso, 2018: 284, 291), Parker, MS II. /III. yüzyıla tarihlemektedir (Parker, 1997: 143).

tahrip olmuştur. Yazıt bu kadının bir hekim olduğu bilgisini verirken rölyefteki kadının bir hekim olduğuna yönelik hiçbir gösterge yoktur (Baker, 2013: 76).

4.3.28. Anonim (medica)¹⁵⁰

Tarraco / Hispania Eyaleti

MS I. - IV. Yüzyıl¹⁵¹

D(is) M(anibus) / Eutycheti / aurig(ae) ann(or)um XXII / Fl(avius)
Rufinus et / Semp(ronia) Diofanis servo b(ene) m(erenti) f(ecerunt) / hoc
rudis aurigae requiescunt ossa sepulchro / nec tamen ignari flectere lora
manu / iam qui quadriiugos auderem scandere currus / et tamen a biiugis
non removerer equis / invidere meis annis crudelia fata / fata quibus
nequeas opposuisse manus / nec mihi concessa est morituro gloria circi /
donaret lacrimas ne pia turba mihi / ussere ardentes intus mea viscera
morbi / vincere quos medicae non potuere manus.

“Yeraltı Tanrıları’na, Eutychetus için, arabacı, 22 yıl yaşadı. Flavius
Rufinus ve Sempronia Diofanis bu (anıtı) hak eden köleleri için yaptılar.
Bu mezarda¹⁵² dizginleri eliyle nasıl kullanacağını çok iyi bilen sıkı bir
arabacının kemikleri dinlenir. Dört at tarafından çekilen arabalara
tırmanmaya cesaret edecektim ancak kendimi bir çift attan
uzaklaştıramadım. Ellerinizin karşı koyamayacağı zalim kader yıllarımı
kıskandı. Sadık kalabalık gözyaşlarıyla beni onurlandırmasın diye
Circus’taki ölüm zaferinden engellendim. Eziyet veren hastalıklar
bağırsaklarımı yaktı, kadın hekimin elleri hastalığın üstesinden gelemedi.

¹⁵⁰ CIL II.4314; AE 1969/70, 275bis; AE 1972, 283; ILS 5299.

¹⁵¹ Mezar yazıtları üzerinde rastlanan *Dis Manibus*’un *DM* şeklindeki kısaltmasına MS I. yüzyılın ortaları ile yaklaşık olarak MS 3./4. yüzyıla kadar rastlanmaktadır (Şahin, 2016: 161).

¹⁵² Resim 9; Kaynak: (Çevrimiçi) http://eda-bea.es/pub/record_card_2.php?rec=10001&newlang=en, 4.04.2018.

4.3.29. Anonim (ἰατροεῖνη)¹⁵³

MS II. - III. Yüzyıl

$$[\text{-----}]$$

135

49). Bu durum, ikinci satırdaki kadın hekim “ΞΙΑΤΡΕΙΝΗ” sıfatını taşıyan kadının, en azından bir başka kişiyle anıldığına işaret etmektedir. Bu kişi metnin başında yer alan ve bir erkekle daha ilişkili görünen isimdir ki muhtemelen hekimin ya kocası ya da yakın bir akrabasıdır. Ama dördüncü ve beşinci satırlardaki *ἐαυτοῖς* “kendileri için” ve *συνγηράσαντες* “birlikte yaşlanmış olan” kelimelerinden dolayı büyük olasılıkla bu kişi kadın hekimin kocasıdır.

4.3.30. Eutykhis (ιατρείνης)¹⁵⁴

Kelainai (Apameia Kibotos)/ Phrygia

MS II.- III. Yüzyıl

Ὁνήσιμε Εὐτυχίδος ιατρείνης ἥρως χρηστὲ χαῖρε. καὶ νέκυς ἐν φθιμένοις
ἀλόχου ποδύδακρυ(ν)sic) ἀνείην αἰσθάνομαι, ξείνη θ' ὥς ἔλαχέν με κόνις.

*“Ey kadın hekim Eutykhis’in merhum kocası, hayırlı insan Onesimos,
elveda! Ölüler arasında bir ceset isem de, yabancı bir toprak yığını nasip
olduğu için bana, anlıyorum eşimin gözyaşı dolu acısını¹⁵⁵.”*

Diyalog şeklinde formüle edilmiş bu yazıt, Onesimos’un anısını yaşatmak için karısı Eutykhis tarafından yazdırılmıştır. Yazıtta adı geçen Eutykhis bir hekim olarak kaydedilmiştir. Yaşı, uzmanlık alanı hakkında bilgi verilmeyen yazıtta, Eutykhis’in hekim olarak anılması mesleki kimliğiyle tanındığını göstermektedir.

¹⁵⁴ Yıldız, 2014: 297.

¹⁵⁵ Çeviri: Yıldız, 2014: 297-299, (fig. 3).

4.3.31. Antonia Artemis (ιατρείνη)¹⁵⁶

Laodikeia/ Phrygia

MS III. Yüzyıl

Ἀντώνις Χαρίτων, ἀγαθὴ ψυχὴ, πᾶσι φίλοις χαίρειν, παροδείταις δὲ μάλιστ[α]. Ἀντωνία Ἄρτεμεις ιατρείνη Ἀντωνίῳ Χαρίτωνι ἀνδρὶ ἰδίῳ καὶ τέκνοις καὶ θρεπτοῖς μνείας χάριν.

“İyi kalpli Antonios Chariton’dan tüm dostlara ve özellikle gelip geçene selam! Hekim Antonia Artemis (bu mezarı) kocası Antonios Chariton ve çocukları ve evlatlıklarının anısı için (yaptırdı).”

Yazıtta bu mezar taşının Antonia Artemeis adında bir kadın hekim tarafından kocası Antonios Chariton, çocukları ve evlatlıkları için yaptırıldığı ifade edilmektedir. Tüm ailenin toplu olarak yer aldığı kabartmanın üst bölümünde, kadın ve erkek betimleri ile onların üzerindeki giysiler, saç modelleri ve mezar taşındaki işçilik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda bu yazıt MÖ III. yüzyıla, Severuslar Dönemi’ne tarihlenmektedir (Anonim, 2003: 155-156). Theophorik bir isim olan Artemeis ise, sonradan Antonia tarafından hekimlik mesleği açısından bilinçli olarak seçilmiş ve tanrıça Artemis’e dayanan takma bir isim olmalıdır. Nitekim “Şifacı Tanrıçalar ve Kadın Şifacılar Arasındaki İlişki” başlığı altında da incelendiği gibi, Artemis kadınların koruyucusu olan bir doğum ve şifa tanrıçasıdır.

4.3.32. Aurelia Aleksandria Zosime (ιατρικῆς)¹⁵⁷

Adada = Kara Baulo/Karabavlu/ Pisidia

MS III. / IV. Yüzyıl

¹⁵⁶ AE 2002: 1418; Anonim, 2003: 155-156; Künzl, 2013: 44-45; Dasen, 2016: 18.

¹⁵⁷ Firatli ve Robert, 1964:175; IGRR III.376; Sterrett, 1888: 302-303, no. 424; Künzl, 2013: 2-3; Flemming, 2007: 260.

Αὐρ. [Ἀ]λ[εξ]άνδριαν
Ζ[ωσ]ίμην ἀπὸ ἐπι-
σ[τή]μης ἰατρ[ικ]ῆς Αὐρ.
[Πομπω]νι[α]νὸς Ἀ]σκ[λη]-
τι[άδ]ης, ὁ ἀν[ήρ] αὐ[τ]ῆς,
καὶ
Αὐρ. [Μ]οντ[άνη]ν, τὴν
γλυκυτάτην θυγατέ-
ρα, ὁ αὐτὸς Ἀσκληπιάδης.

“Aurelius Pomponianus Asklepiades, kocası, Aurelia Aleksandreia Zosime [bu anıtlı onurlandırıldı], tıbbi bilgisine uygun olarak, bu Asklepiades aynı zamanda en tatlı kızı Aurelia Montane'yi de onurlandırdı.”

Bu yazıt 19. yüzyılın sonunda Adada antik kentinin agorasında bulunmuş, kesin tarihi belirlenememiştir (Irving, 2015: 53). Elit bir statüye sahip olduğu anlaşılan ve aynı zamanda tıbbi bilgisiyle tanınan Aurelia Aleksandria Zosime kızıyla birlikte, kocası Aurelius Pomponianus¹⁵⁸ Asklepiades tarafından agoradaki birer heykelle onurlandırılmıştır (Wainwright, 2006: 52).

Aurelius ve Aurelia praenomenleri, yazıt için olası bir tarihin belirlenmesine olanak sağlamaktadır. Aile bireylerinin adlarının önünde yer alan bu praenomen, Yunan bir ailenin MS III. yüzyılda Roma vatandaşlığı hakkı elde ettikleri ihtimalini güçlendirmektedir. MS 212'de Caracalla'nın çıkarttığı Constitutio Antoniniana fermarıyla imparatorluk sınırları içindeki tüm özgür kadın ve erkeklere Roma

¹⁵⁸ Sterrett, Pomponianus adını, küçük bir değişiklikle Ponponianus olarak kaydetmiştir (Sterrett, 1888: 302-303, no. 424).

yurttaşı olma imkanı tanınmıştır. Resmi adı M. Aurelius Antoninus olan, Caracalla dönemine tarihlenen mezar yazıtlarında, fermanın bir yansıması olarak, Aurelius ve Aurelia gibi Roma gens adlarına sıkça rastlanıyor olması, tarihlemeye yardımcı olmaktadır (Irving, 2015: 53-54)

4.3.33. Sosanna (ιατρίνης)¹⁵⁹

Atina / Attika

MS IV. Yüzyıl

[κοιμητήριον—κ]αὶ Σωσάννας ιατρίνης----ην πλησίον τοῦ ἀρχαγγέλου

“Hekim Sosanna’nın mezar yeri, [...] baş meleğin yakınında.”

Geç antik dönemde Atina’da bir hekim olan Sosanna’ya (Künzl, 2013: 4-5) ithaf edilmiş yazıtta Sosanna baba, eş gibi erkek akrabalarla birlikte anılma ve bu ilişkinin vurgulandığı formülün dışında tek başına tanıtılmıştır. Yazıtta geçen “baş meleğin yakınında” vurgusu, Sosanna’nın dindar bir kadın olduğuna gönderme yapıyor olmalıdır. Ancak bu vurgudan yola çıkan Irving, Sosanna’nın bir Hristiyan mezarlığının veya bir kilisedeki baş melek ikon ya da heykelinin yakınına gömülmüş olabileceğini öne sürmektedir (Irving, 2015: 54).

¹⁵⁹ IG II² 13330; IG III 3452; Firatli ve Robert, 1964: 177; Samama, 2003: 132, no. 26; Irving, 2015: 54; Künzl, 2013: 4-5.

4.3.34. Amazone (ἰατρίνης)¹⁶⁰

Byzantion (İstanbul)/ Bithynia

MS IV. - V. Yüzyıl¹⁶¹

Ἐ<v>θάδε κατάκοιτε ἰα-
τρίνα Ἀμαζόνη,
Ἀμα[ζ]όνη πιστὴ
δούλη τοῦ [Θ](εο)ῦ [ἀ]ρέ-
σουσα Θ(ε)ῶ καὶ ἀν-
θρώποις.

*“Burada hekim Amazone yatıyor, Amazone tanrının sadık hizmetkârı,
tanrı ve insanları hoşnut eden.”*

Bu yazıt, Geç Antik Çağ’da yaşamış, Amazone adındaki bir kadın hekim için yapılmıştır. Yazıtta hristiyanlığa işaret eden haç gibi doğrudan bir gösterge olmasa da “tanrının sadık hizmetkârı” vurgusu, Künzl’ün işaret ettiği gibi Amazone’nin hristiyan bir kadın olduğunun, mesleğini kilise bünyesinde icra ettiğinin ifadesi olabilir (Künzl, 2013: 8). Ayrıca “tanrı ve insanları hoşnut eden” ifadesi, hem tanrı hem de insanlar tarafından sevilmesini sağlayan erdem ve dolaylı olarak belki de tıptaki becerilerini vurgulayan bir övgüdür.

¹⁶⁰ Firatli ve Robert, 1964: 177; Künzl, 2013: 7-8; Samama, 2003: 414, no. 311; Irving, 2015: 55.

¹⁶¹ Tarihleme: Samama, 2003: 54.

4.3.35. Sarmanna (medica)¹⁶²

Gondorf / Germania Superior Eyaleti

MS IV. – V. Yüzyıl

Hic iacet Sarman/na medica vixit / pl(us) m(inus) an(nis) LXX Pientius /
Pientinus fili(i) et / Honorata norus / titolum posuerunt / in pace

*“Hekim Sarmanna burada yatar. O, 70 yıl yaşadı. Oğlu Pientius
Pientinus ve gelini Honorata bu anıtı yaptı. Barış içinde.”*

Germania’da bulunmuş yazıt¹⁶³ MS IV.-V. yüzyıllara tarihlenmektedir (Parker, 1997: 144; Gonzalez, 2017: 23). 70 yaşında ölen hekim Sarmanna’ya adanmış bu yazıt, oğlu Pientius Pientinus ve gelini Honorata tarafından yaptırılmıştır. Sarmanna’nın yazıtında da tıpkı diğer birçok kadın hekimde olduğu gibi mesleki kimliğine atıfta bulunulmuştur. Germen bir kadın hekim için yapılmış yazıtın Latince yazılması, bu dönemde Roma’nın bölgedeki kontrolünün oldukça azalmasına rağmen kültürel etkisinin hala devam ettiğini göstermektedir. (Haas, 2011: 97-122).

4.3.36. Thekla (εἰατρίνης)¹⁶⁴

Seleukeia ad Kalykadnos (Silifke)/ Kilikia

MS IV. – V. Yüzyıl?

θήκη Θεέλης εἰατρίνης. ⚭ ⚭

¹⁶² AE 1937, 17; Gonzalez, 2017: 24; Künzl, 2013: 12.

¹⁶³ Resim 10; Kaynak: Gonzalez, 2017: 24.

¹⁶⁴ CIG 9209; Künzl, 2013: 40.

“Bir hekim olan Thekla’nın mezarıdır.”

Thekla adında bir kadın hekime adanmış bu mezar yazıtı, Kilikia bölgesindeki Seleukeia ad Kalykadnos olarak bilinen Silifke’de bulunmuştur. İddiaya göre burası ünlü Hristiyan azize Thekla’nın da gömüldüğü yerdir. Metnin sonuna dahil edilmiş haçlardan anlaşıldığı kadarıyla, bu yazıttaki Thekla da hristiyan bir kadındır (Nissen, 2006: 418). Dolayısıyla basit bir şekilde formüle edilmiş yazıt, Thekla’nın bir hekim olduğunu doğrudan söylerken, en önemli vasfı olan mesleğine ek olarak hristiyanlığı vurgulanmıştır.

4.3.37. Basilous (ιατρίνης)¹⁶⁵

Korykos (Kızkalesi)/ Kilikia

MS IV. – VI. Yüzyıl?¹⁶⁶

Ⳬ σωματοθήκη

Βασίλο<ϛ>τος

[ι]ατρίνης. Ⳬ

“Kadın hekim Basilous’un mezarıdır.”

Kilikia bölgesinin Korykos kentindeki bir Hristiyan mezarlığında bulunmuş bir yazıttır ve Korykos’taki birçok yazıtla benzerlik göstermektedir (Irving, 2015: 50). Burada Basilous’un bir kadın hekim olmasının yanı sıra metnin başına ve sonuna eklenmiş haç işareti ile bu kadının bir Hristiyan olduğu da gösterilmektedir. Yazıttaki

¹⁶⁵ MAMA III. 269; Künzl, 2013: 15-16.

¹⁶⁶ Irving, tarihlleme konusunda diğer yazarlardan farklı olarak, yazıtı MS II.-III. yüzyıllar arasına tarihlemektedir (Irving, 2015: 50).

ismin transliterasyonunu 'Basilous' olarak yapmayı daha uygun görenlerden biri olan Nissen, ismin Basile de olabileceğini öne sürmektedir (Nissen, 2006: 410).

4.4. KADIN ŞİFACI İMASI TAŞIYAN YAZITLAR

4.4.1. Antiokhis (ιατρικὴν τέχνην)¹⁶⁷

Tlos, Lykia

MÖ I. Yüzyıl

Ἀντιοχὶς Διοδότου Τλωὶς μαρτυρηθεῖσα ὑπὸ τῆς Τλωέων βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἐπὶ τῇ περὶ τὴν ἰατρικὴν τέχνην ἐνπειρία ἔστησεν τὸν ἀνδριάντα ἐαυτῆς.

“Antiokhis, Tloslu Diodotus’un kızı, şifa sanatındaki ustalığından dolayı Tlos halkı ve senatosu tarafından özel bir takdirle ödüllendirildi, kendi heykelini diktirdi.”

Yazıt, Tlos halkı ve senatosu tarafından, tıp bilimindeki becerisinden dolayı Tloslu Antiokhis’e bir heykel eşliğinde adandığını kaydetmektedir. 1892’de Lykia’nın Tlos kentinde, agoranın güneydoğusunda dörtgen bir kireçtaşı tabanda bulunmuş ancak yazıta eşlik eden heykel bulunamamıştır (JAMA, 1903: 723). Antiokhis “Eskiçağ Metinlerinde Adı Geçen Kadın Tıp Yazarları ve Şifacılar” başlığı altında incelendiği için burada detaya girilmemiştir.

¹⁶⁷ TAM II.595; Fıratlı ve Robert, 1964: 178; Samama, 2003: no. 280; Künzl, 2013: 43; Flemming, 2007: 260-261.

4.4.2. Restituta¹⁶⁸

Latium-Roma

MS I. Yüzyıl

Τι(βερίω) Κλαυδίω Ἀλκίμω ἰατρῷ
Καίσαρος ἐποί-
ησε Ῥεστιτο-
ῦτα πάτρω-
νι καὶ καθηγ-
ητῇ ἀγα-
θῷ καὶ ἀξίῳ·
ἔζη(σε) ἔτη
πβ´.

“Caesar’ın hekimi Tiberius, Claudius Alcimus için(dir). (Bu anıt) iyi ve saygın (olan) patronusu ve ustası için, Restituta tarafından yapıldı, o seksen iki yıl yaşadı.”

Bu yazıt tıbbi konularda kadınların eğitimi hakkında ipuçları veren nadir kanıtlardandır. Yazıttaki hekim yani Claudius Alkimus sadece Restituta’nın patronusu değil aynı zamanda Caesar’ın özel hekimidir. Ancak Julius Caesar, MÖ I. yüzyılda yaşadığı ve bu yazıt MS I. yüzyıla tarihlendiği için hekimliği yapılan kişi, Julius Caesar’ın soyundan gelen yaklaşık MS 68 yılına kadarki Roma İmparatorları tarafından evlat edinilmiş bir Caesar olmalıdır (Irving, 2015: 76). Dolayısıyla Claudius Alcimus, Julius Caesar’ın hekimi değildir.

¹⁶⁸ IGUR II 675; CIG 6604; IG XIV 1751; Samama, 2003, 510, no. 460; Künzl, 2013: 29-30; Irving, 2015: 76.

Restituta yazıtı, Restituta denilen bir kadın tarafından patronusu ve ustası, aynı zamanda Caesar'ın doktoru olan Claudius Alkimus için yaptırılmış benzersiz bir yazıttır. Bu tezin ele aldığı konu açısından, *πάτρωνι καὶ καθηγητῇ ἀγαθῷ καὶ ἀξίῳ* “iyi ve saygın (olan) patronus ve ustası” ifadesiyle, bir erkek hekim öğretmen ve bir kadın öğrenci arasındaki ilişkiye işaret eden Restituta yazıtı, şimdiye kadar bulunmuş tek yazıttır ve bu yönüyle son derece önemlidir.

Metinde bir kadının, erkek egemen bir meslek alanı olan tıptaki eğitiminin açık bir örneği görülmektedir. Bu metin, bazı kadınların sadece halk tıbbıyla eğitilmediğini aynı zamanda tıbbi bilgisini öğretmesiyle tanınan Claudius Alcimus gibi kişiler tarafından da eğitildiklerini göstermektedir (Wainwright, 2006: 59). Ayrıca bu yazıtı önemli kılan bir diğer unsur, MS I. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nda kadınların, tıp alanında oynadığı rolü anlamak açısından ipuçları sunmasıdır. Restituta, yazıtta hekim yani *ἰατρίνη* olarak anılmamaktadır. Ancak Caesar'ın doktoru ve Restituta arasındaki mesleki ilişkiden, onun şifa sanatıyla ilgilendiği ve Claudius Alcimus'un öğrencisi olduğu için bir hekim olduğu çıkarımında bulunulabilmektedir. Restituta'nın, Claudius Alcimus'a bu ayrıntılı yazıtı ithaf etmesi, hekimliğin getirdiği birtakım maddi ve manevi kazançlarından istifade etmiş ve bu anıtı yaptıracak maddi güce sahip olmuş olduğunu göstermektedir.

Yazıtta tek başına görülen Restituta adı tipik bir köle adı gibi görünmektedir. Nitekim Roma'ya getirilen bir köle, ait olduğu evdeki rolü ile ilişkili bir isimle adlandırıldığı için “onaran/iyileştiren” anlamına gelen Restituta adı da böyle bir ad olmalıdır (Künzl, 2013: 30; Irving, 2012: 46). Diğer taraftan özgür doğmuş Roma kadınları arasında da bu adı taşıyan kadınların olduğuna yönelik kanıtlar mevcuttur. Fakat köle kadınlardan farklı olarak bu kadınların isimleri tek başına değil praenomenleriyle birlikte verilmiştir (CIL IV.1374, 1665, 2202). Bu yüzden metinde, hekimle olan kan bağına herhangi bir şekilde değinilmeyen ve özgür olduğuna dair bir kanıtı olmayan Restituta, muhtemelen Claudius Alcimus'un ya kölesi ya da azatlısıdır (Irving, 2012: 47). Nutton'a göre Restituta, Claudius Alcimus'un karısı ve öğrencisidir (Nutton, 2004: 201). Caesar'a hekim olabilecek kadar yüksek bir statüye sahip Claudius Alcimus'un öğrencisi Restituta da aynı yüksek sınıfa hizmet edecek kadar tıbbi beceri sahibi olmalıdır.

4.4.3. Pantheia¹⁶⁹

Pergamon

MS II. Yüzyıl

χαῖρε, γύναι Πάνθεια, παρ' ἀνέρος, ὃς μετὰ μοῖραν
σὴν ὀλοοῦ θανάτου πένθος ἄλαστον ἔχω.
οὐ γάρ πω τοίην ἄλοχον ζυγίη{ν} ἴδεν Ἥρη
εἶδος καὶ πινυτὴν ἠδὲ σαοφροσύνην.
αὐτὴ μοι καὶ παῖδας ἐγείναο πάντας ὁμοίους,
αὐτὴ καὶ γαμέτου κήδεο καὶ τεκέων
καὶ βιοτῆς οἶακα καθευθύνεσκες ἐν οἴκῳ
καὶ κλέος ὕψωσας ξυνὸν ἱστορίης,
οὐδὲ γυν<ή> περ ἐοῦσα ἐμῆς ἀπολείπεο τέχνης.
τοῦνεκά σοι τύμβον τεῦξε Γλύκων γαμέτης,
ὅς γε καὶ ἀθ[ανά]τοιο δέμας κεύθει Φιλαδέλ[φου],
[ἔ]νθ[α] καὶ αὐτὸς ἐγὼ κείσομ[αι], αἶ κε θά[νω],
ὥς [ἀγλα]ῖσμὸν [ζῶν] σοι ἐκοινώνησα κατ' α[ἶ]σ[αν],
ᾧδε δὲ κα<ὶ ξ>υνὴν {ην} γαῖαν ἐφε[σ]σάμενος.

“Elveda, karım Pantheia, kocandan ayrılışımdan sonra, acımasız ölümün için sürekli olan kederimi devam ettiriyorum. Hera, evlilik tanrıçası, asla görmedi böyle bir eş: güzelliğin, bilgeliğin, iffetin. Tamamıyla bana benzeyen çocuklarımı doğurdun, hem kocan hem çocukların için endişelendin. Evimizdeki yaşamı doğru yönettin ve şifadaki ortak

¹⁶⁹ IGR 4.507; Firatlı ve Robert, 1964: 175; IMT Kaikos 883; IvP II 576; Künzl, 2013: 25; Flemming, 2007: 260.

ünümüzü yükselttin, bir kadın olmana rağmen yetenekte (τέχνη) benden geride değildin. Bana gelince kocan Glykon, senin için bu mezarı yaptırdı. Ben aynı zamanda (baban) ölümsüz Philadelphos'un bedenini de buraya gömdüm ve ben kendim de öldüğümde buraya gömüleceğim; yaşarken seninle ünümü ve kaderimi paylaştığım için, paylaştığımız yerde kendimi koruyabilirim.”

Yazıtta, Pantheia bir *ιατρίνη* (hekim) olarak nitelendirilmese de tıp sanatında kocasıyla aynı derecede ün sahibi olması ve hünerde ondan geri kalmaması, aslında onun tanınan bir kadın hekim olduğunu göstermektedir. Yazıttaki “bir kadın olmana rağmen” ifadesi, MS II. yüzyıl kadınının MÖ V.yüzyıl kadınına kıyasla, haklar bakımından fazla ilerlememiş ve hala erkeklerin çalışma alanlarında arka planda kaldığının göstergesidir. Ancak hem babası hem de kocası birer hekim olan Pantheia Eskiçağ'ın şanslı kadınlarından biridir. Nitekim kocası Glykon'un Pantheia'nın babası Philadelphos için yaptırdığı bir başka yazıtta Philadelphos'un tüm doktorlar arasında en iyisi olduğunu kaydetmektedir. Muhtemelen, Pantheia babası tarafından tıp mesleğinde eğitilmiş ve Glykon'un ifadesiyle diğer doktorlar arasında mükemmel olan kocasıyla aynı yeteneği sergilemiştir¹⁷⁰. Pantheia yazıtı, şifa geleneğinde uzun

¹⁷⁰ Yazıtın Philadelphos için olan kısmı: “τύμβον μὲν, Φιλάδελφε, Γλύκων σοι δείμαθ' ἐταῖρος], ὅντε λίπες τῆς [σῆς ἄξιον] οὐα τέχνης· ὅσσον γὰρ σὺ κράτιστος ἡτρῶν ἐπλεο πάντων, | τόσσον τῶν ἄλλων ἔξοχος ἐστὶ Γλύκων· | ψυχὴ δ' ἐκ ρεθέων παμμένη μ[ε]τὰ δαίμονας ἄλλους | ἦλ[υ]θε σῆ, ναίεις δ' ἐν μακάρων[υ] δαπέδῳ· | ἴλαθι καὶ μοι ὅπαζε νόσων ἄκος ὥς τὸ πάροιθεν· | νῦν γὰρ θειοτέρην μοῖραν ἔχεις βίωτο[υ]· | ἄξιον, ὦ Φιλάδελφ', ἀρετῆς πό[τι]μον ἔλλαχες αἴσης, | [ἔξοχ'] ἡτορίης, ἔξοχε καὶ σ[οφίης]· | [ο]ὐ γὰρ δὴ νο[ύ]σος [σ]έβ[ας] ἄρθ[ω]ν ὤλεσε τ]ῶνδε, | γόμ[φων] ἀρμ[ονί]ην [δηρ]ὸς ἔλυ[σε] χρό[νος]· | οἷον δὲ ὑπνώων[υ] ἐν]ερεῦ[θ]εται ἄνθεα μήλ[ων], | τοῖος καὶ ν[έ]κυς ὢν κ[εῖ]σο καταλ[λ]εχέων· | νῦν σ' [ῆδη] δύναιμι θαρρῶν εὐδαίμ[ο]να κλῆζειν, | ὀλβιε καὶ ζῶης, ὀλβιε καὶ θανάτου· | εὖ θάνεν Ἱπποκράτης· ἀλλ' [ο]ὐ [θάνεν]· οὐδ' ἄρ' ἔγωγε, | τοῦ πάλαι Ἱππο[κρά]τους οὐδὲν ἀσημότερος· | ἀλλ' ἔτυμον ψυχὴ μένει ο[ὐ]ρανίη Φιλαδέλφου, | σῶμα δὲ [θνητὸν ἐ]ὸν χθὼν ἱερὴ κατέχει· | τ[—————]/[—————] | —————]”

(Satir 1-36) “Ey Philadelphos, yoldaşın Glykon senin için bu mezarı yaptırdı ki onu sen bir oğul olarak arkanda bıraktın ve şimdi o senin sanatını sürdürüyor. Çünkü sen nasıl tüm doktorlar arasında en iyiyisen, Glykon da diğerlerinin arasında mükemmeldir. Fakat senin ruhun eklemelerinden dışarı çıkıp başka daimon'lara geçti ve sen bahtiyarların olduğu yerde oturuyorsun. Bana karşı merhametli ol ve önceden olduğu gibi hastalıkları iyileştirme yeteneğini bana ihsan et. Çünkü sen şu anda tanrılara yakın olma talihine sahipsin.

Philadelphos, sen bir ölümle karşılaştın ki, bu senin kaderine uygun düşmüştür. Bu ölüm iyi etme sanatına, bilgeliğe denk gelir; çünkü seni hiçbir hastalık alt edemedi; aksine uzun zamandır yaşlı olan eklemelerin buna sebep oldu. Uyuyan biri nasıl elma çiçeği gibi kızarıyorsa, aynı şekilde sen de ölü olarak yatakta yatmaktasın. Şimdi ben seni, mutlu, teselli edilmiş olarak teselli edebilirim. Sen

ve köklü bir geçmişe sahip olan Pergamon’da Pantheia’nın şifacılık rolünün kabul ve takdir edildiğini göstermektedir. Yazıtta Pantheia sadece toplumunda desteklenen bir kadın değil, aynı zamanda ailesine değer veren bilge ve iffetli bir eş olarak da övülmüştür.

4.4.4. Scribonia Attice¹⁷¹

Ostia /Latium

MS II. Yüzyıl

H(uic) m(onumento) d(olus) m(alus) a(besto) / D(is) M(anibus) /
Scribonia Attice / fecit sibi et M(arco) Ulpio Amerimno / coniugi et
Scriboniae Calli / tyche matri et Diocli et suis / et libertis libertabusque
poste / risque eorum praeter Panara / tum et Prosdocia h(oc)
m(onumentum) h(eredem) e(xterum) n(on) s(equetur)

“Scribonia (bu mezarı) kendisi ve kocası Marcus Ulpius Amerimnus ve annesi Scribonia Callityche ve Diocles, Panaratus ve Prosdocia hariç azat edilmiş erkek ve kadın köleleri ve onların soyundan gelenler için yaptı. Bu anıt yabancılar tarafından miras alınamaz.”

Bu mezar yazıtında Scribonia Attice’nin bir ebe ya da jinekolog olduğuna dair bir ifade yoktur. Ancak Ostia’da bulunmuş bu mezarda, yazıtın yanı sıra iki terrakotta rölyef bulunmaktadır. Birinci rölyefteki sahnede yer alan Scribonia Attice’nin bir ebe ya da jinekolog olduğu anlaşılmaktadır¹⁷². Soranus’un doğum ve ebe hakkındaki anlatımlarıyla tamamen örtüşen bu sahnede, Scribonia Attice doğumun tam

yaşamda da ölümdede bahtiyarsın...” Yazıt çevirisinin alındığı kaynak; (Özlem Aytaçlar, 2005: 255-256)

¹⁷¹ Calza, 1940: 367, no. 100; Künzl, 2013: 23; Flemming, 2013b: 285.

¹⁷² Resim 11; Kaynak: (Çevrimiçi) https://www.ostia-antica.org/valkvisuals/html/html_fotos/tomb_100_04.htm,_20.04.2019

ortasında görünmektedir. Doğum yapmakta olan kadın, doğum sandalyesinin kolluklarını yakalamış, hekimin asistanı ise arkada durup kadını tutmaktadır. Kısa kollu basit bir tunik giymiş Scribonia Attice, Soranus tarafından önerildiği şekilde doğuran kadının önünde daha alçak bir sandalyede oturmaktadır. Scribonia Attice'nin yüzü arkaya dönüktür, bunun nedeni büyük olasılıkla doğurmakta olan kadının utangaçlığına saygı duymaktır¹⁷³. Bu sahne doğum anını gösteren sıra dışı kanıtlardan biridir (Freisenbruch, 2011: 288). İkinci rölyefteki sahnede ise Scribonia Attice'nin hekim olan kocası Marcus Ulpius Amerimnus yer almakta ve bir hastanın bacağına tedavi etmektedir¹⁷⁴ (Evans, 1991: 100, 125).

Yazıtlardaki Attice ve Amerimnos cognomenlerinden karı-kocanın Yunan kökenli oldukları anlaşılmaktadır. Fakat Scribonia ve Ulpius nomen gentileleri tamamıyla Roma kökenlidir ve mezarlarında onlara ithaf edilen yazıt Latince yazılmıştır. Çift muhtemelen Traianus'un imparatorluk azatlısı olduğu anlamına gelen "Marcus Ulpius" praenomen ve nomenini Amerimnus'la birlikte kullanarak, azat edildikleri zaman, nominalarını sonradan edinmiştir (Hanson, 2006: 503). Hanson, Scribonia Attice ve Marcus Ulpius Amerimnus'un sadece Roma vatandaşlarının sahip olduğu toplumsal avantaj ve yasal ayrıcalıklardan yararlandıkları için, tıp pratisyenleri olarak yaptıkları işle övündüklerini ileri sürmektedir (Hanson, 2006: 503). Yazıt, bu çiftin azatlı olmalarına rağmen iyi gelir elde ettikleri, buna bağlı olarak kendilerine ait kölelerinin olduğu ve bu köleleri de azat ettikleri bilgisini vermektedir. Ayrıca yazıttan Panaratus ve Prosdocia hariç diğer azatlı kadın ve erkek köleler için mezarın açıldığı da anlaşılmaktadır (Bloch, 1944: 217).

¹⁷³ Soranus, Gynecology, II. 6. "Ebe, gözlerini sürekli olarak doğuran kadına dikmekten kaçınmalıdır ki kadın utanmasın, yoksa bütün bedeni kasılır kalır."

¹⁷⁴ Resim 12; Kaynak: (Çevrimiçi) https://www.ostia-antica.org/valkvisuals/html/html_fotos/tomb_100_03.htm, 20.04.2020

4.4.5. Ammeis (σώτειρα)¹⁷⁵

Cilicia Tracheia (Dağlık Kilikya)

MS II. Yüzyıl

Ὁβριμον ιητήρα καὶ Ἄμμειν τὴν σώτειραν Καδου παῖς Κοπραῖς σῆμα
τόδε ἀμφέβαλεν.

*“Hekim Obrimos ve Kados’un kızı, bir kurtarıcı [olan], Ammeis’in¹⁷⁶
(Ammion¹⁷⁷/Ammina¹⁷⁸): [çocukları] Koprais bu mezarı yaptırdı.”*

Hekim Obrimos ve kurtarıcı (σώτειρα) olarak nitelendirilen karısı Ammeis için yazılmış bir yazıttır. MS II. yüzyıla tarihlenen yazıtta, tıp alanında birlikte çalışan eşlerin tamamlayıcı durumu göze çarpmaktadır. Bu ikili ilişkide Ammeis, Obrimos’a yardımcı bir şifacı olabileceği gibi hastalıkları iyileştiren anlamında “kurtarıcı” sıfatıyla daha çok yüceltilen ve Obrimos’tan daha az yetenekli olmayan bir hekime de işaret ediyor olabilir.

4.4.6. Domnina¹⁷⁹

Neoklaudiopolis (Vezirköprü)/ Paphlagonia

MS II. / III. Yüzyıl

σπεῦ[σας] ἐς ἀθ[ανά]τους, Δομνεῖν', ἀνδρὸς δ' ἀμέλησας

ἀστράσιν οὐρανίοις σῶμα καθαράμενη.

¹⁷⁵ Nissen, 2006: 396; Samama, 2003: 447, no. 351; Irving, 2015: 84-85.

¹⁷⁶ Samama, 2003: 447, no. 351; Irving, 2015: 84-85.

¹⁷⁷ Nissen, 2006: 396.

¹⁷⁸ Retief ve Cilliers, 2005: 175.

¹⁷⁹ GVI 1486; Firatli ve Robert, 1964: 175; Künzl 2013: 20-21; Irving, 2015: 82; Samama, 2003, no: 324: 424; Retief ve Cilliers, 2005: 176.

οὐ τις ἐρῖ μερόπων, ὅτι δὴ θάνες, ἀλλ' ὅτι Πάτρην
ῥυομένην νούσων ἄρπασαν ἀθάνατοι.
χαῖρε καὶ Ἑλυσίοις ἐπιτέρπεο, σοῖς δ' ἄρ' ἑταίροις
λύπας καὶ θρήνους κάλλιπες ἀϊδ<ι>ους.

“Ölümsüz tanrılarla olmak için acele ettin, Domnina, ve kocanı unuttun. Bedenini göksel yıldızlara yükselttin. Ölümlülerin hiçbiri öldüğünü söyleyemez, fakat anavatanını hastalıktan kurtardığın için ölümsüzler seni kaçırdı. Hoşçakal; Elysia Tarlaları'nda neşelenebilirsin. Fakat sevenlerin için sadece sonsuz acı ve keder bıraktın.”

Yazıttaki “ἀλλ' ὅτι Πάτρην ῥυομένην νούσων¹⁸⁰” “Vatanını hastalıktan kurtardın” cümlesinden, bir salgının yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Domnina MS II. yüzyılın ortalarında Roma İmparatorluğu'nda meydana gelen ve Antonine Vebası¹⁸¹ denilen salgın sırasında, iyileştirmeye çalıştığı hastalarından, bu hastalığı kapmış ve ölmüş olabilir (Retief ve Cilliers, 2005: 176). Yazıtta Domnina'nın tıp alanında faaliyet gösterdiğine dair; hekim, ebe ve benzeri herhangi bir mesleki sıfat kullanılmamıştır. Ancak onun, jinekolojik hastalıkların ötesine geçen daha geniş bir alanda hizmet veren (Parker, 1997: 137), Eskiçağ'da çok ciddi nüfus kayıplarına yol açan salgınlardan biri sırasında, tıbbi hizmet sunacak kadar yetkin bir kadın hekim olduğu açıktır.

Mezar yazıtında hiç kimsenin Domnina'nın ölmüş olduğunu söyleyemeyeceği, vatanını hastalıktan kurtardığı ve tanrılar tarafından çalındığı söylenir. Aslında bu Domnina'nın mesleki itibarının tanrılarla ilişkilendirilecek kadar yüceltilmiş olduğunun göstergesidir. Söz konusu mesleki alandaki becerisinden dolayı,

¹⁸⁰ *Nόσος*: “hastalık”, “rahatsızlık” anlamına geldiği gibi “veba” anlamına da gelmektedir. Retief - Cilliers (2005: 176) ve Irving, (2015: 82) *νόσος* kelimesini hastalık olarak çevirmiş olsalar da ulusal çapta yaşanan bir hastalık, salgındır ve bu kelimenin veba olarak çevrilmesi de mümkündür.

¹⁸¹ Antonine Vebası hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Retief ve Cilliers, 2000: 267-272).

Domnina'nın kaybı sadece ailesi için değil, aynı zamanda Neoklaudiopolis halkı için de büyük bir kayıp olarak görülmüş olmalıdır.

4.4.7. Geminia¹⁸²

Avitta Bibba/ Kuzey Afrika

MS III. Yüzyıl

SALVS OMNIVM

MEDICINE GEMI

NIA ///INKSVP

DATIVICVR ///

ITER //////////

VNIV //////////

NEAC //////////

PERP //////////

VS //////////

“Geminia, tıp bilgisi sayesinde herkesi kurtaran, bunu yaşarken kendisi için yaptı¹⁸³...”

Bir heykel kaidesinin üzerinde bulunmuş bu yazıtta (Parker, 1997: 143), Geminia'nın mesleki statüsü belirtilmemiş olmasına rağmen tıp sanatındaki bilgisi sayesinde herkesi kurtaran kadın olarak tanıtılması, açıkça hekim bir kadın olduğunu

¹⁸² CIL VIII.806; Parker, 1997: 143; Irving, 2015: 257-258; Flemming, 2007: 259; Künzl 2013: 5.

¹⁸³ Çeviri; Parker, 1997: 143; Irving, 2015: 257.

kanıtlamaktadır. K  zl, bu yazıtın MS III. yüzyıl yazı karakterine ait olduğuna dikkat çekerken tarihlenmesine katkıda bulunmaktadır.

4.4.8. Scantia Redempta¹⁸⁴

Capua/ Campania

MS IV. Yüzyıl

Scantiae Redemptae in
comparabilissimae feminae que
ius de vitae documenta non sufficit
mediocritas hominum at cumulum laudis
pervenire. Fuit namque iuvenis ista
omni genere laudis condigna: primo deificae
sanctitatis pudicitiae, vallata honestate morum
[in]nata, piaetas in parentibus procliva, castitate inlustris
[t]enacitatis, magistra ver[e]cundiae, antist[e]s disciplin[ae]
in] medicina fuit, et innocentiae singularis
[t]alis fuit, ut esset exemplum. Matrimoni fuit t[alis],
ut contemneret iuventutem. Nam Maritus am[isit]
coiugem familiarem salutis et vitae suae nut[ric(em)].
Haec vixit annis XXII mensibus X
Fl(avius) Tarentinus et Scantia Redempta
parentes filiae dulcissimae

¹⁸⁴ CIL X.3980; ILS 7805; Lipinska, 1900: 76; K  nzl – Engelmann, 1997: 378; K  nzl, 2013: 9-10; Laes, 2010: 274; Gonzalez, 2017: 21; Nutton, 2004: 316.

sibique fecerunt.

“İnsanların sıradanlığına örnek bir yaşam modelini aktaran eşsiz kadın Scantia Redempta’ya. Bu genç kadın her türlü övgüye layıktı: bozulmamış, saf, dürüst geleneklerle kendini çevrelemeyi biliyordu, insanlarına karşı cömert, iffetine hayranlık uyandıran, inatçı ve sağduyulu. Gençliğine rağmen tıp disiplininde usta, erdemlerle dolu verimli yaşamından yararlanan onu kocası sevdi. O 22 yıl ve 10 ay yaşadı. Flavio Tarentino ve Scantia Redempta, ebeveynleri tatlı kızları ve kendileri için bunu yaptı.”

Yazıttaki Flavius Terentius’un kızı Scantia Redempta’nın Romalı bir kadın olduğu anlaşılmaktadır (Parker, 1997: 144). MS IV. yüzyıla tarihlenen bu Roma mezar yazıtında¹⁸⁵, 22 yıl 10 ay yaşamış genç hekim, diğer erdemlerinin yanı sıra “antist[e]s disciplin[ae in] medicina” “tıp sanatında üstün” olmakla övülmüştür (Wainwright, 2006: 207; Parker, 2012b: 123). Burada merak edilen, ustalık düzeyindeki bir mesleki eğitimi nerede ve nasıl almış olduğudur.

4.4.9. Potta (σώτεια)¹⁸⁶

Maionia (Menye)/ Lydia

Tarih bilinmiyor

Ἑρμογένης Μητροδώρου Διὸς Ἀρίου κατ’ ἐπιταγὴν σωτηρίας ἔνεκεν τῆς ἐκ τοῦ Διὸς Ποτταν Μενε[κ]ράτου προφητικῆς σώτειραν γενομένην τοῦ Ἑρμογένου.

¹⁸⁵ Resim 13; Kaynak: Gonzalez, 2017, 21.

¹⁸⁶ TAM V.1 535; Irving, 2015: 83-84.

“Zeus’tan gelen kurtuluşun hatırına, buyruğuna uygun olarak Zeus Arius için Metrodoros’un oğlu Hermogenes, kâhin olan ve Hermogenes’in kurtarıcısı Menekrates’in kızı Potta’yı (onurlandırdı.)”

Bu yazıt, onun aracılığıyla tanrılar tarafından iyileştirildiğini iddia eden Hermogenes tarafından rahibe Potta’ya adanmıştır. Yazıtta Potta için ebe, hekim ya da bu terimlerin versiyonları kullanılmamıştır. Fakat Hermogenes *σώτειρα* terimini kullanarak, Potta’nın bir kurtarıcı ve kâhin olduğunu iddia ederken kadının şifacılık becerisinin altını çizmektedir. Özellikle rahibeler ve onların şifa rolünü göstermek açısından bu yazıt son derece önemlidir (Irving, 2015: 83-84).

4.5. BAŞHEKİM (ἀρχιείατρον)

4.5.1. Augusta (ἀρχιείατρον)¹⁸⁷

Gdanmaa (Çeşmeli Zebir)/ Lykaonia

MS IV. – VI. Yüzyıl

⊕ Αὐρ. Γάϊος ἀρχιείατρος ἀνέστησα εἰστήλην θῆ συμβίου μου
Αὐγούστης, ἀρχιείατρον ἥτις πολλῶν σώμα[σι]ν ἀ[ρ]ρώσθων [ἴασι]ν
δέδω[κε, ἦς] δώσι αὐτῆς [σ(ωτή)ρ Ἰ(ησοῦ)ς] Χρ(ιστὸ)ς ἀμ[οιβήν — —
—]

“Ben başhekim Aurelius Gaios, kurtarıcı İsa Mesih’in ona vereceği... karşılığında, bir başhekim olarak, birçok hastanın bedenine şifa getiren karım Augusta için bu steli yaptım”.

¹⁸⁷ MAMA VII, 566; Firatli ve Robert, 1964: 177; Samama, 2003: 442-443, no. 342; Nutton, 1977: 219, no. 24; Nissen, 2006: 505, no. 320; Parker, 1997: 133; Irving, 2015: 55; Künzl 2013: 11.

Aurelius Gaius'un hem meslektaşı hem de eşi olan Augusta'nın anısına yaptırdığı bu mezar steli, eksik bir şekilde günümüze ulaşmış olsa da, Augusta'nın başhekimlik yapan, halka hizmet veren Hristiyan bir kadın olduğu açıkça belirtilmiştir. Ayrıca başhekim olarak tanıtılan Augusta'nın bir sağlık kurumunda çalıştığı ve kurumdaki en yetkin uzmanlardan biri olduğu da anlaşılmaktadır.

4.6. SONUÇ

Tezin bu bölümünde 40 ebe, 5 hekim-ebe, 37 hekim ve mesleki kimliği belirtilmeyen ancak yazıtlardaki imalardan hekim olduğu anlaşılan 9 kadın ve bir başhekimle birlikte toplam 92 kadın şifacıya ait yazıt incelenmiştir. Eski Akdeniz'de Yunan ve Roma kültürlerinin yayıldığı coğrafyadan elde edilen bu yazıtlar “Ebe, Hekim-Ebe, Hekim ve Kadın Şifacı İması Taşıyan Yazıtlar” şeklindeki başlıklarda teker teker ele alınmıştır. Kronolojiye bağlı kalınarak oluşturulan bu başlıklarda, tıp alanındaki kadınlara ilişkin terminolojik değişim ve geleneksel şifanın ötesindeki rasyonel tıpta pratik yapan kadınların meslek alanındaki ilerleyişinin yansımaları, yazıtlar üzerinden incelenmiştir. Bu bağlamda MÖ IV. yüzyılın ortasına dayandırılan bir mezar yazıtındaki ($\mu\alpha\tilde{\iota}\alpha$ καὶ ἰατρός = ebe ve hekim) ifadesiyle Phanistrate (no. 4.2.1), ilk defa bir kadın şifacı olarak karşımıza çıkmaktadır. İki sıfatla nitelenen Phanistrate'nin $\mu\alpha\tilde{\iota}\alpha$ sıfatı doğumla ilişkili görünürken $\dot{\iota}\alpha\tau\rho\acute{o}\varsigma$ sıfatı doğumun yanı sıra kadın hastalıklarını hatta belki de her iki cinsiyetin muhatap kaldığı genel hastalıkları kapsamaktadır. Aslında yazıtındaki “O hiç kimseye acı çektiirmedi, herkes onun ölümüne ağladı” ifadesi, ebeliğin yanı sıra genel hastalıkları da tedavi eden bir hekim olduğu tezini açıkça desteklemektedir. Fakat buradaki $\mu\alpha\tilde{\iota}\alpha$ bir kadın şifacıya göndermede bulunmasına rağmen $\dot{\iota}\alpha\tau\rho\acute{o}\varsigma$ “hekim” teriminin eril formudur ve erkek hekimler için kullanılmıştır. Phanistrate için hekim teriminin eril formda kullanılması henüz tıp alanındaki kadın hekimler için yaygın bir terminolojinin oluşmamasından kaynaklanıyor olmalıdır. Ancak eril formdaki $\dot{\iota}\alpha\tau\rho\acute{o}\varsigma$ ile birlikte kullanılmış $\mu\alpha\tilde{\iota}\alpha$ terimi daha sonra da çeşitli versiyonlarla dişil formda kullanılmaya devam etmiştir.

Ebenin Latincesi olan *opstetrix*¹⁸⁸ terimi Yunanca olan *μαῖα*’dan yaklaşık iki buçuk asır sonra yani MÖ I. yüzyıldan itibaren yazıtlarda görülmektedir. Ancak kadın hekim anlamındaki Yunanca *ιατρεινή* ile Latince *medica* teriminin yazıtlardaki kullanımı arasındaki zaman farkı, ebe için kullanılan terimlere göre daha azdır. Şimdiye kadar bulunmuş yazıtlarda *ιατρεινή*’nin ilk kullanımına MÖ II. – I. yüzyıllar arasına tarihlenen Mousa’nın (no. 4.3.1) mezar yazıtında rastlanırken, *medica* MÖ I. yüzyıla dayandırılan Naevia Clara’nın (no. 4.3.2) mezar yazıtında göze çarpmaktadır. Dolayısıyla analiz edilen bu yazıtlar, ebeyi ifade eden terimlerin, kadın hekimi ifade eden terimlerden daha önce ortaya çıktığını göstermektedir. İlk ebe teriminden yaklaşık bir, bir buçuk asır sonra kadın hekime ilişkin terimlerin yazıtlarda görülmesi, belki de ebelik rolüyle hekimlik rolü arasında belirginleşen farkı ortaya koyma ihtiyacından doğmuştur.

Kadın şifacılar işaret eden terimlerden Yunanca olanların, Latince olanlarından daha erken kullanıldığı dikkat çekerken, *μαῖα* teriminin tek başına en erken kullanıldığı iki yazıttan biri MÖ III. yüzyıla tarihlendirilen Euboi’dan Aristokleia Reginia’nın (no. 4.1.2), diğeri ise Hispania’dan fazlasıyla tahrip olduğundan adı bilinmeyen bir ebenin (no. 4.1.1) anıldığı yazıttır. İkinci yazıtın Hispania’da bulunması dikkat çekici bir başka unsurdur ki bu durum Yunan kolonizasyonunun devam eden kültürel etkisinin bir sonucu olmalıdır.

Yunan ve Roma Dünyası’ndan yazıtların kronolojik ve coğrafi dağılımı incelendiğinde ise aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

¹⁸⁸ AE 1991, 126.

Tablo 1: Kadın Şifacıların Yunan ve Roma Dünyasındaki Coğrafi Dağılımı

Eski Yunanistan ve Adalar				
Referans	İsim	Meslek	Yer	Tarih
IG II ² 6873; SEG XXXIII.214; GVI 342; Firatli ve Robert, 1964: 176	Phanostrate	Ebe ve hekim	Akharnaia/Attika	MÖ IV. Yüzyıl Ortaları
IG XII,9 1129	Aristokleia Reginia	Ebe	Eubolia/ Khalkis	MÖ III. Yüzyıl
IG XII, 5 412; IG II ² 12419; Firatli ve Robert, 1964: 178	Parias	Ebe	Paros Adası / Kyklad Adaları	MS I. – II. Yüzyıl
IG IV 168; EAD 30 App II, 18	Satorneila	Ebe	Aegina Adası	MS II.–III. Yüzyıl
IG II2 13330; IG III 3452; Firatli ve Robert, 1964: 177	Sosanna	Hekim	Atina / Attika	MS IV. Yüzyıl
Peek, Att. Grabschr. II 156; Firatli ve Robert, 1964: 176	Sarapis	Ebe	Atina	Tarih Belirsiz
SONUÇLAR:				
Ebe ve Hekim: 1 / Ebe: 4 / Hekim: 1 = Toplam: 6				

Hispania				
Referans	İsim	Meslek	Yer	Tarih
SEG XXXIII.841	Anonim	Ebe	Hispania	MÖ III. Yüzyıl
HEp XI 2001, 196	Iulia	Hekim	Gades/ Baetica	MS I. Yüzyıl

HEp X 2000, 81	Ambata	Hekim	Burgos	MS I. – II. Yüzyıl
Remy, 1991: 352	Ambata	Hekim	Lara de los Infantes/ Burgos	MS I. – II. Yüzyıl
CIL II.497; ILS 7802	Iulia Saturnina	Hekim	Emerita Augusta/ Lusitania	MS II. Yüzyıl
CIL II.4314; AE 1972, 283; ILS 5299	Anonim	Hekim	Tarraco	MS I. – IV. Yüzyıl
SONUÇLAR:				
Ebe: 1 / Hekim: 5 = Toplam: 6				

Eski Batı Anadolu				
Referans	İsim	Meslek	Yer	Tarih
Firatli ve Robert, 1964: 175; IK Byzantion 128; SEG XXIV.811	Mousa	Hekim	Byzantion/ Bithynia	MÖ II. – I. Yüzyıl
TAM II.595; Firatli ve Robert, 1964: 178	Antiokhis	Hekim	Tlos, Lykia	MÖ I. Yüzyıl
Akyürek Şahin ve Uzunoğlu, 2019: 254-255	Fabia Fabula	Hekim	Prusa ad Olypium/ Bithynia	MÖ I. – MS IV. Yüzyıl
IK Kyme 37; Firatli ve Robert, 1964: 176	Elpis	Ebe	Kyme/ Aeolis	MS I. Yüzyıl
Firatli ve Robert, 1964: 178; IK Kios 52; CIG 3736	Empeiria	Hekim	Kios (Gemlik)/ Bithynia	MS I.-II. Yüzyıl
Nissen, 2006: 396; Samama, 2003: 447, no. 351	Ammeis	Kurtarıcı/ İyileştiren	Cilicia Tracheia (Dağlık Kilikya)	MS II. Yüzyıl

IGR 4.507; Firatli ve Robert, 1964: 175	Pantheia	Hekim İması Olan Yazıt	Pergamon	MS II. Yüzyıl
Bosch, Quellen Ankara 269,205; Firatli ve Robert, 1964: 177	Trebolia/ Treboulia/ Trebia Iulia	Hekim	Ankyra/ Galatia	MS II. Yüzyıl
GVI 1486; Firatli ve Robert, 1964: 175	Domnina	Hekim İması Olan Yazıt	Neoklaudiopolis (Vezirköprü)/ Paphlagonia	MS II./ III. Yüzyıl
Yıldız, 2014: 297	Eutykhis	Hekim	Kelainai (Apameia Kibotos)/ Phrygia	MS II.- III. Yüzyıl
AE 2002: 1418	Antonia Artemis	Hekim	Laodikeia/ Phrygia	MS III. Yüzyıl
SEG XXXI.987	Aurelia Glykonis	Hekim- Ebe	Sardeis / Lydia	MS III. Yüzyıl
Firatli ve Robert, 1964:175; IGRR III.376	Aurelia Aleksandria Zosime	Hekim	Adada=Kara Baulo/Karabavlu/ Pisidia	MS III. / IV. Yüzyıl
Firatli ve Robert, 1964: 177	Amazone	Hekim	Byzantion (İstanbul)/ Bithynia	MS IV. – V. Yüzyıl
MAMA III. 605; Firatli ve Robert, 1964: 176	Myrine	Ebe	Korykos/ Kilikia	MS IV.-V. Yüzyıl
MAMA III, (1931) 292; SEG XXXVII.1854	Stephanis	Hekim- Ebe	Korykos/ Kilikia	MS IV.–V. Yüzyıl
CIG 9209; Künzl, 2013: 40	Thekla	Hekim	Seleukeia ad Kalykadnos (Silifke)/ Kilikia	MS IV.–V. Yüzyıl?
MAMA VII, 566; Firatli ve Robert, 1964: 177	Augusta	Başhekim	Gdanmaa (Çşmeli Zebir)/ Lykaonia	MS IV. – VI. Yüzyıl
MAMA III. 269; Künzl, 2013: 15-	Basilous	Hekim	Korykos (Kızkalesi)/	MS IV. – VI. Yüzyıl

16			Kilikia	
TAM V.1 535	Potta	Kurtarıcı/ İyileştiren	Maionia (Menye)/ Lydia	Tarih bilinmiyor
SONUÇLAR:				
Hekim: 12/ Ebe: 2/ Kurtarıcı: 2/ Hekim İması Olan Yazıt: 2/ Hekim-Ebe: 2 = Toplam: 20				

Eski İtalya				
Referans	İsim	Meslek	Yer	Tarih
AE 1991, 126	Helena	Ebe	Roma	MÖ I. Yüzyıl
AE 2001, 263	Naevia Clara	Hekim	Roma	MÖ I. Yüzyıl
CIL XI.3391	Volusia	Ebe	Tarquinia (Etruria)	MÖ I. Yüzyıl
CIL VI.9615	Minucia Asste	Hekim	Roma	MÖ I./ MS I. Yüzyıl
CIL XI.6394	Octavia Artimisia	Hekim	Roma	MÖ I./ MS I. Yüzyıl
CIL V.3461	Sentia Elis	Hekim	Roma	MÖ I./ MS I. Yüzyıl
CIL VI.9617	Venuleia Sosis	Hekim	Roma	MÖ I. - MS I. Yüzyıl
CIL VI.4458	Hygia	Ebe	Roma	MS I. Yüzyıl
AE 1972, 83	Iulia Sophia	Hekim	Anacapri/ Campania	MS I. Yüzyıl
IGUR II 675; CIG 6604; IG XIV 1751	Restituta	Hekim İması Olan Yazıt	Roma	MS I. Yüzyıl
CIL VI.8711; ILS 7803	Secunda	Hekim	Roma	MS I. Yüzyıl
AE 2005, 328	Secunda	Ebe	Surrentum/ Campania	MS I. Yüzyıl
AE 1926, 52; AE	Taxis Ionidis	Ebe	Roma	MS I. Yüzyıl

1991, 127				
CIL VI.9725	Volusia Dmoenis	Ebe	Roma	MS I. Yüzyıl
CIL X.1933	Coelia Hagne	Ebe	Puteoli / Campania	MS I. – II. Yüzyıl
CIL XI.4128	Hygia	Ebe	Narnia / Umbria	MS I. – II. Yüzyıl
CIL VI.6647	Flavia Sabina	Ebe	Roma	MS I. – II. Yüzyıl
CIL X.3972	Maria Peregrina	Ebe	Capua/ Campania	MS I. – II. Yüzyıl
CIL VI.8947	Antonia Thallusa	Ebe	Roma	MS I. / II. Yüzyıl
CIL VI.9720	Claudia Trophime	Ebe	Roma	MS I. / II. Yüzyıl
CIL VI.9721, 9721a	Grattia Hilara	Ebe	Roma	MS I. / II. Yüzyıl
CIL VI.8949	Iulia	Ebe	Roma	MS I. / II. Yüzyıl
IGUR III 1240	Iulia Primigenia	Ebe	Roma	MS I. / II. Yüzyıl
CIL VI.9722	Iulia Veneria	Ebe	Roma	MS I. / II. Yüzyıl
CIL VI.8948	Prima	Ebe	Roma	MS I. / II. Yüzyıl
CIL VI.9723	Publicia Aphe	Ebe	Roma	MS I. / II. Yüzyıl
CIL VI.8192	Sallustia Athenais	Ebe	Roma	MS I. / II. Yüzyıl
CIL VI.8207	Sallustia Imeriata	Ebe	Roma	MS I. / II. Yüzyıl
CIL VI.6325	Secunda	Ebe	Roma	MS I. / II. Yüzyıl
CIL VI.6832	Sempronia Peloris	Ebe	Roma	MS I. / II. Yüzyıl
CIL VI.37810	Teidia	Ebe	Roma	MS I. / II. Yüzyıl

				Yüzyıl
CIL VI.9724	Valeria Syre/a	Ebe	Roma	MS I. / II. Yüzyıl
CIL VI.8926	Anonim	Hekim	Roma	MS I./II. Yüzyıl
CIL VI.9614	Iulia Pye	Hekim	Roma	MS I./II. Yüzyıl
CIL IX.5861	Iulia Sabina	Hekim	Roma	MS I./II. Yüzyıl
CIL VI.6851	Melitine	Hekim	Roma	MS I./II. Yüzyıl
CIL VI.7581; ILS 7804	Primilla	Hekim	Roma	MS I./II. Yüzyıl
CIL VI.9616	Terentia Prima	Hekim	Roma	MS I. / II. Yüzyıl
AE 1974, 192	Anonim	Hekim	Roma	MS II. Yüzyıl
Calza, 1940: 367, no. 100; Künzl, 2013: 23	Scribonia Attice	Hekim İması Olan Yazıt	Ostia /Latium	MS II. Yüzyıl
CIL VI.9477; ILS 7806	Valeria Verecunda	Hekim-Ebe	Roma	MS III. – IV. Yüzyıl
CIL VI.9478	Valia Calliste	Hekim-Ebe	Roma	MS III. / IV. Yüzyıl
CIL X.3980; ILS 7805; Künzl, 2013: 9-10	Scantia Redempta	Hekim	Capua/ Campania	MS IV. Yüzyıl
SONUÇLAR:				
Ebe: 24/ Hekim: 15/ Hekim İması Olan Yazıt: 2 / Hekim-Ebe: 2 = Toplam: 43				

Afrika				
Referans	İsim	Meslek	Yer	Tarih
CIL VIII.24679	Asyllia Polia	Hekim	Kartaca	MS I. Yüzyıl
CIL VIII.15593	Caelia Bonosa	Ebe	Henchir el Oust/	MS II. Yüzyıl

	Mazica		Kuzey Afrika	
CIL VIII.5155; AE 1914. 240	Caelia Victoria	Ebe	Thagaste/ Numidia	MS II. Yüzyıl
CIL VIII.4896	Irene	Ebe	Thubursicu Numidarum=Kha missa/ (Cezayir) Afrika Eyaleti	MS II. Yüzyıl
CIL VIII.25394; AE 1903, 107; AE 1913, 166	Licina Victoria	Ebe	Utica/ Tunus/Afrika Eyaleti	MS II. Yüzyıl
AE 1980, 936; Laes, 2010: 283	Aurelia Macula	Ebe	Mactaris/ Tunus/ Afrika Eyaleti	MS II.–III. Yüzyıl
CIL VIII.806	Geminia	Hekim İması Olan Yazıt	Avitta Bibba/ Kuzey Afrika	MS III. Yüzyıl
BCTH, 1894: 345, no. 20.	Staberia Quarta	Ebe	Mechta Djillaoua/ Numidia	MS I. - IV. Yüzyıl
SONUÇLAR:				
Hekim: 1 / Ebe: 6/ Hekim İması Olan Yazıt: 1 = Toplam: 8				

Gallia ve Germania				
Referans	İsim	Meslek	Yer	Tarih
CIL XII.3343	Flavia Hedones	Hekim	Nemausus / Gallia Narbonensis	MS I. / II. Yüzyıl
CIL XIII.2019	Metilia Donata	Hekim	Lugdunum/ Gallia Lugdunensis	MS I. / II. Yüzyıl
CIL XIII.5919	Sextilia	Hekim	Bourbonne-les- Bains, Germania Superior	MS I. – II. Yüzyıl
CIL XIII. 4334	Anonim	Hekim	Metz/ Gallia Belgica	MS I.–III. Yüzyıl

CIL XIII.3706	Iulia Pieris	Ebe	Trier-Belgica/ Galliae et Germaniae	MS II.–III. Yüzyıl
AE 1937, 17	Sarmanna	Hekim	Gondorf / Germania Superior	MS IV.–V. Yüzyıl
AE 1979, 396	Cleopatra	Ebe	Gallia Narbonensis	Tarih Belirsiz
SONUÇLAR: Hekim: 5 / Ebe: 2 = Toplam: 7				

Scythia Minor ve Dalmatia				
Referans	İsim	Meslek	Yer	Tarih
IScM II 333; Firatlı ve Robert, 1964: 177-178	Anonim	Hekim	Tomis (Konstanza) / Scythia Minor	MS II.–III. Yüzyıl
CIL III.8820	Aelia Sotere	Ebe	Salona/ Dalmatia Eyaleti	MS III.–IV. Yüzyıl
SONUÇLAR: Hekim: 1 / Ebe: 1 = Toplam: 2				

Tabloda takip edilebileceği üzere Hellenistik Dönem'in neredeyse başından itibaren öncelikle *μαῖα* (ebe) sıfatıyla yazıtlarda anılan kadın şifacılar, zamanla tıbbi becerilerinin ilerleyişini ifade eden terimlerle yazıtlarda daha sık anılmıştır. Kadın şifacıların mesleki terimlerle yer aldığı bu tablodaki yazıtlar coğrafi dağılıma göre ele alındığında, kadın şifacıya ait ilk yazıtın bulunduğu eski Yunanistan ve yakınındaki adalarda, toplamda sadece 6 yazıta ulaşılmıştır. Ancak Yunan kültürünün yoğun etkisi altındaki Batı Anadolu'da tıp alanında farklı mesleki terimlerle anılan 20 kadın şifacı yazıtı bulunmaktadır. Tablodaki verilere göre hekim olarak anılan ilk kadın olan Mousa da Byzantion'un yani bu coğrafyanın sakinlerindendir. Hellenistik Dönem'de başlayan kadın şifacılara ilişkin toplumsal kabul Roma İmparatorluğu ile önemli bir ivme kazanmış ve hakimiyeti altındaki

bölgelerde yayılmıştır. Bu kabulün yansıması eyaletlerin yanı sıra eski İtalya topraklarında 43 kadın şifacı yazıtıyla bariz bir şekilde görülmektedir. Buradaki kadın şifacıların büyük kısmının köle veya azatlı Yunan kadınlarından meydana gelmesi ise Romalı kadınların meslek seçimlerindeki özgürlüğünü sorgulamamıza neden olurken aynı zamanda Roma emperyalizminin de boyutlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Yazıtlarda karşılaşılan kadın şifacılara ilişkin *μαῖα* / *obstetrix*, *ἰατρεινῆ* / *medica*, *ἰατρομαῖα* terimleri ve versiyonları iyi bilinmesine rağmen özel çalışma alanı ele alındığında, ebe ile hekimin sınırlarının net olmadığı anlayışı daha yaygındır. Bu anlayışa göre ebeyi ifade eden *μαῖα* / *obstetrix* ile kadın hekim anlamına gelen *ἰατρεινῆ* / *medica* terimleri eşdeğerdir ve doğumdan sorumlu kadınlara işaret etmektedir. Ancak *ἰατρεινῆ* / *medica*'nın hem kadınları hem de erkekleri iyileştiren genel tıp bilgisine sahip, jinekolojiye ek olarak başka branşlarda uzmanlaşmış kadınlar oldukları birçok yazıtta açıkken, bazı yazıtlarda daha belirgindir. Örneğin MÖ I. yüzyılda yaşamış Tloslu Antiokhis'e ithaf edilen yazıttaki (no. 4.4.1) "*Tlos Senatosu ve Halk Meclisi tarafından "tıp mesleğindeki ustalığı" nedeniyle takdir edilen Diodotos kızı Tloslu Antiokhis kendi heykelini diktirdi*" denilmektedir. Tlos senatosu ve halkı sadece kadınlardan oluşmuyorsa, doğumla ilişkili bir kadın şifacıya "*tıp mesleğindeki ustalığı*" sözleriyle övgüde bulunması ve onu heykel diktirme izniyle onurlandırması pek olası değildir. Hekim ve cerrah olan kocasıyla anılırken "hekim ve bilge" olarak övülen Naevia Clara'yı da genel hastalara bakan bir hekim değil, sadece doğumla ilişkili bir kadın şifacı olarak ele almak, ya da kendisini hekimler arasında en iyisi olarak nitelendiren Glykon'un, karısı Pantheia için tıbbi yetenekte ondan geri kalmadığını ifade eden övgüsünü görmezden gelmek negatif ayrımcılığın modern yansımasıdır. Bu noktada kadın hekimlerin sadece jinekolojik hastalarla ilgilenmedikleri ve başka branşlarda da uzmanlaştıklarının en spesifik örneklerinden olan Eutychetus'un mezar yazıtı, özellikle göz ardı edilmemesi gereken bir kanıttır. Eutychetus'un ağzından hikâyenin anlatıldığı yazıtta (no. 4.3.28), "*Eziyet veren hastalıklar bağırsaklarımı yaktı, kadın hekimin elleri hastalığın üstesinden gelemedi*¹⁸⁹", sözlerine yer verilirken erkek hastanın bir kadın

¹⁸⁹ CIL II.4314; AE 1969/70, 275bis; AE 1972, 283; ILS 5299.

hekim tarafından hatta hastalığın tanısı konulduğuna göre iç hastalıklarında uzman olan bir kadın hekim tarafından tedavi edilmeye çalışıldığı açıkça anlatılmaktadır. Bir diğer spesifik örnek Domnina (MS II./ III. yüzyıl) yazıtıdır (no. 4.4.6). Bir salgın sırasında hastaları tedavi ederken büyük olasılıkla hastalanıp ölen Domnina için kocası, “anavatanını hastalıktan kurtardığın için ölümsüzler seni kaçırdı” demektedir. Geç Antik Çağ’da yaşamış sıradan bir hekimden ziyade bir ἀρχιείατρον “başhekim” olarak bahsedilen Augusta (no. 4.3.37) ise kadın hekimlerin zaman ilerledikçe sağlık merkezlerinde çalışabildikleri ve hatta mesleki kariyerde zirveye ulaşabildiklerinin kanıtıdır. Bu durum kadın şifacıların sosyal statülerini de yükseltmiştir.

İncelenen bu yazıtlar üzerinden kadın şifacıların eğitimi hakkında fazla bilgi elde edilemese de bazı örnekler küçük ipuçları sağlamaktadır. MS I. yüzyıla dayanan Restituta yazıtı (no. 4.4.2) bu bağlamda en önemlisidir. Bu yazıt, İmparatorluk ailesi hekimlerinden Claudius Alkimus için Restituta tarafından yaptırılmış bir mezar yazıtıdır. Burada Claudius Alkimus, Restituta’nın patronusu ve aynı zamanda ustası olarak tarif edilmektedir. Hekim sıfatıyla statüsü belirtilen Claudius Alkimus’un Restituta’ya ustalık yaptığı alan elbette ki tıp eğitimidir. Bu örnek kadın şifacıların usta-çırak ilişkisi içinde tıp eğitimi aldıklarının göstergelerindendir. Ayrıca hekim babalarıyla anılan Antiokhis, Pantheia, Ammeis (no. 4.4.5) gibi kadın şifacıların da usta-çırak ilişkisi içinde babaları tarafından tıp sanatında yetiştirildikleri düşünülebilir. Bu değerlendirmelere rağmen tıp alanında hizmet veren kadınlara ithaf edilmiş yazıtların çoğu, genellikle ölen kişilerin meslek hayatlarından çok aile ilişkilerine ve anıtın dikilmesini sağlayan erdemlere dikkat çektiğinden, Yunan ve Roma Dünyası’ndaki kadın şifacıların hayatlarına ya da mesleki yaşamlarına yönelik bilgiyi sınırlamaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ESKİ YUNAN VE ROMA DÜNYASINDA SOSYO-KÜLTÜREL BAĞLAMDA KADIN ŞIFACILAR

Bu bölümde Arkaik Dönem'den itibaren kadın şifacıların Yunan ve Roma dünyasındaki sosyo-kültürel durumu incelenmiştir. Özellikle Arkaik Dönem'de şifacılık pratiğinde bulunan kadınlar hakkında Homeros dışında elimizde hiçbir edebi kaynak bulunmazken, Roma için bu dahi söz konusu değildir. Ancak ataerkil bir kontrol mekanizması olarak kullanılan utanç kültürü, Klasik Dönem'den önce de şifacı kadınların varlığını sosyo-kültürel anlamda bir zorunluluk haline getirmiş olmalıdır. Bu noktada eski Yunan ve Roma'nın şifacı tanrıça metaforlarına önem verilerek erken dönemler bu metaforlar üzerinden tartışılmıştır. Klasik Dönemde ise farmakolojik bilgilerini kötüye kullandıkları ve doğuştan birtakım erdemlerden yoksun oldukları inancı gibi bazı sosyo-kültürel faktörler, kadın şifacıların rasyonel tıp alanının dışında sağaltma yapmalarına neden olmuş gibi görünmektedir. O halde geleneksel tıpta kadınlar hangi uygulamalarda bulunuyorlardı? Klasik Dönem ve sonrasında kadın şifacılar gerçekten bu toplumsal kalıplara bağlı kalarak sadece geleneksel tıp alanında mı pratik yaptılar yoksa bu kalıplardan sıyrılmayı başaran örnekler var mıydı? Bu tarz örnekler varsa hangi alanlarda çalıştılar? Nasıl bir eğitimden geçtiler? Tıp alanında hangi mesleki terimlerle ne zamandan itibaren anılmaya başladılar gibi sorular, bu bölümde odaklanılan konular olmuştur.

5.1. Şifacı Tanrıçalar ve Kadın Şifacılar Arasındaki İlişki

Tıbbi belgeler de dahil olmak üzere eski metinlerin tamamı erkek yazarlar tarafından kaleme alındığından ve eski dünya ataerkil bir perspektiften yansıtıldığından, kadınların şifacılıktaki deneyimsel bilgisi nadiren kaydedilmiştir. Edebi ve tıbbi

metinlerdeki sınırlı bilgiye rağmen Eski Yunan Dünyası'nda MÖ IV. yüzyılın ortasından itibaren kadın şifacıların (hekim ve ebelerin) tıbbi pratiklerini onaylayan yazıtlar bulunmaktadır. MÖ III. yüzyıldan itibaren kadın şifacıların mesleki kimlikleriyle özellikle yazıtlarda anılmaları, onlar hakkında daha detaylı fikir edinmemize yardımcı olmaktadır. Roma'da ise kadın şifacıların mesleki kimliklerine işaret eden epigrafik izlere MÖ I. yüzyıldan itibaren ulaşılmaktadır. Ancak kadın şifacılara yönelik kayıtların bu kadar az olması, kadınların Eski Yunan Dünyası'nda MÖ IV. yüzyıldan, Roma'da ise M.Ö. I. yüzyıldan itibaren şifacılık yaptıkları anlamına gelmemektedir. Daha erken dönem eski Yunan ve Roma dünyasında kadın şifacıların varlığını ve çeşitli hastalıkları tedavi ettiklerini onaylayan, şifacı tanrıça metaforları bu bağlamda önem kazanmaktadır. Nitekim insanlar kendi ihtiyaçları doğrultusunda birçok antropomorfik tanrı ve tanrıça yaratmışlardır. Bu tanrı ve tanrıçalar yaratılırken idealize edilen insan formları kullanıldığından, şifacı tanrıçalar da yaratılırken daha önceden bilinen kadın şifacıların model alındığı gözardı edilmemelidir. Buradan hareketle erken dönem Yunan-Roma dünyasındaki şifacı tanrıçalar üzerinden, kadın şifacıların sağaltmanın hangi alanlarında çalıştıklarını belirlemek mümkün olabilir.

5.1.1. Eski Yunanlarda Şifacı Tanrıça Metaforu Üzerinden Kadın Şifacılar

Eski Yunan Dünyası'nda bitki ya da büyü bilgisi olan şifacı tanrıça ve kadınlardan, ilk olarak Homeros bahsetmektedir. Homeros'un eserleri hayal ürünü olmasına rağmen MÖ VIII. yüzyıl ve öncesinin gerçek dünyasıyla ilgilidir. Homeros'ta geçen bitki ve büyüleri kullanan kadınlar için, yine bu eserdeki diğer referanslara bakıldığında, *φάρμακίς* terimini bir "büyücü" olarak tanımlamak zordur. Ancak şifacı kadınlar hakkındaki sınırlı da olsa bu pozitif yargıların zaman içinde değiştiği ve bu kadınların cinsiyet hiyerarşisine dayanılarak görmezden gelindiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden rasyonel tıbbın temellerinin atıldığı Klasik Dönem'de bile şifacı kadınların kaynaklarda spesifik olarak varlık göstermemeleri de şaşırtıcı değildir.

Nitekim Yunan erkeğinin doğuştan sahip olduğuna inanılan *sophrosyne*, eski Yunanistan'da kadınla erkek arasındaki farkın temel özelliği sayılmış ve kadın doğuştan öz kontrolünü sağlamaktan yoksun olarak kabul edilmiştir. (Pichanick, 2016, 47-63). Kadın doğası gereği *sophrosyne* 'ye sahip olmadığından ya bir erkek koruyucuya ya da bir otoriteye tabi olmak zorunda bırakılmıştır. Bu yüzdendir ki neredeyse Hellenistik Dönem'e kadar halk şifacıları olarak, birtakım tedavilerde bulunan kadın şifacılara edebi metinlerde satır aralarındaki küçük ipuçları dışında rastlanamamaktadır. Ancak Hellenistik Dönem'den itibaren şifacılık rollerinin toplumları tarafından kabul edildiği ve kadın şifacılar için artık tıbbi bir literatürün oluştuğu, birçok eski Yunan ve Roma mezar yazıtından anlaşılmaktadır (IG II2 6873; Firatlı ve Robert, 1964: 175; IG XII,9 1129; SEG XXXIII.841; IK Kyme 37; CIL XI.3391; CIL VI.4458; AE 1926, 52). Fakat buradaki sorun, Eski Yunan ve Roma coğrafyalarında, Hellenistik Dönem'e kadar karanlıkta kalan kadın şifacıların rolüdür. Bu bağlamda, kadın şifacıların mitolojik dönemde ihtişamlarının doruğunu yaşadığını söyleyen Achterberg'e göre, MÖ II. bin yılın sonlarına doğru meydana gelen istilalar sonucu sosyo-kültürel düzen değişerek, ataerkil bir din ve sosyal düzen eski Yunanlara hâkim olmuştur (Achterberg, 2009: 34). Bu ataerkil düzen zamanla kadının rolünü evin yönetimi ve erkeğin yardımcılığıyla sınırlama arzusu içine girse de kadınların şifacılık yeteneklerinin kodlanması üzerinden yaratılan şifa tanrıçalarından aslında kadınların şifacılığa devam ettikleri anlaşılmaktadır.

Eskiçağ uygarlıklarında ilkel tıp anlayışı bazı ana karakterlere dayandırıldığından eski Yunan ve Roma dünyasındaki çok tanrılı inanç sistemi hastalık ve tedavi kavramlarını da şekillendirmiştir. Hastalıkların nedenleri çoğunlukla tanrıların öfkesine ve kişinin günahkârlığına bağlanmıştır. Nitekim Apollo ve Artemis, fırlattıkları oklarla salgın hastalıklara ya da yaşlı insanların sağlıklarının bozulmasına neden olabilmıştır (Homer, Ilias, I.1-145). Kendilerine has birçok antropomorfik tanrı ve tanrıça üretmiş olan eski Yunanlar, antik dönem boyunca, sağaltım esnasında ruhsal bir temele dayanma ihtiyacı hissetmiştir. Hastalıkların nedenleri de sağaltma becerileri gibi çeşitli tanrı ya da tanrıçalarla temsil edilmiştir. Tanrı ve tanrıçalar günlük yaşamın öyle büyük bir parçası haline gelmiştir ki hastalık

durumlarında ilahi bir yardım aramak, başvuru son değil ilk çare olmuştur (Jackson, 1999: 136).

Eski Yunan Dünyası'ndaki istilalardan sonra MÖ I. binyıla gelindiğinde tanrıçalar, öfkeli, kinci ve sıklıkla zalim bir doğa atfedilen tanrılardan, oldukça güçsüz olarak tanımlanmıştır (Achterberg, 2009: 34). İlk tanrıça mitlerinin çoğunluğu da daha güçlü bir tanrının akrabası şeklinde tanımlanarak yeni bir sistemde tekrar var edilmiştir (Capra, 1988: 310). Bu bağlamda Hygieia, egemen şifa tanrısı haline gelen Asklepios'un kızı olarak yeniden tanımlanıp eski Yunanistan'daki tüm tapınaklarda bu formuyla tapınım görmüştür. Hygieia'nın Asklepiosçu kültle olan ilişkisi, sık sık babası ve kız kardeşi Panakeia ile birlikte betimlenmişken, efsanenin yeni versiyonunda, iki tanrıça eski Yunanistan'da olduğu gibi sonraki dönemlerde de geçerli olan şifa sanatının "koruma" ve "tedavi" olarak iki yönünü temsil etmiştir (Dubos, 1968: 55). Hygieia insanların akıllıca yaşadıkları takdirde sağlıklı olabilecekleri fikrinin kişileştirilmiş hali, Panakeia ise şifalı bitkiler ve yeryüzünden elde edilen çarelerin bilgisi üzerindeki uzmanlaşmadır (Capra, 1988: 311; Plant, 2004: 238).

Eski Yunan Dünyası'nda birer tanrıça olarak saygı gösterilen Asklepios'un karısı ve kızları için tüm eski Yunanistan'da tapınaklar inşa edilmiş olsa da Epidauros'daki sanatoryum, eski Yunanistan'daki diğer sanatoryumlar arasında en büyük ve birçok nesil için en önemli olandır. Bununla birlikte, eski Yunanistan genelinde yaklaşık üç yüzden fazla sağlık merkezi ve tapınağın varlığından bahsedilmekte ve buralarda uyku esnasında tanrılar tarafından verilen tavsiyelerle tedaviler gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Tapınakların rahibeleri, daima hastalar için gizemli tedavilerin içinde bulunduğu bir sepet taşıırken betimlenmiş ve bu betimlemeler genelde tanrı ya da tanrıçaların siparişleri olarak yorumlanmıştır (Hurd-Mead, 1938, 33). Öte yandan, Epidauros gibi büyük Asklepieionlarda yapılan tedaviler geleneğin biraz daha ötesindedir. Buralardaki rahip ve rahibeler, hünerli kan akıtıcılar, hızlı operatörler ve muhteşem hipnotistlerdir¹⁹⁰. Muhtemelen buradaki şifacı rahibelerden biri olan, yaklaşık MÖ IV. yüzyılda yaşamış yazar ve şair Anyte hakkında Pausanias aşağıdaki hikâyeyi aktarmaktadır (Hurd-Mead, 1938, 34).

¹⁹⁰ Resim 14; Kaynak: Hurd-Mead, 1938: 34.

“Asklepios kutsal alanının kalıntılarını buldum. Aslında burası Phalysius denilen bir kişi tarafından inşa edilmiştir. O gözlerinden rahatsızdı ve neredeyse kör olacağı zaman Epidauros’taki tanrı, elinde mühürlü bir tabletle kadın şair Anyte’yi ona gönderdi. Kadın, tanrının tezahürünün bir rüya olduğunu düşündü. Fakat kısa süre sonra elinde mühürlü bir tablet gördüğü için onun gerçek olduğunu anladı ve bu yüzden Naupaktos’a yelken açtı. Anyte, Phalysius’a mührü açmasını ve yazılan şeyi okumasını söyledi. Phalysius gözleri böyle bir durumdayken yazılanları okumasının mümkün olmadığını düşünüyordu. Fakat Asklepios’tan şifa umduğu için mührü açtı. Balmumuna baktığı zaman görüş yeteneğini geri kazandı ve tablette yazılan iki bin altın stateri Anyte’ye verdi.” (Pausanias, X. 38.13)

MÖ VII. yüzyıldan önce Asklepios ailesinin şifacı kadın üyeleri seramiklerde, heykellerde ve fresklerde tıptaki uzmanlıklarını tek başlarına uygularken tasvir edilmiştir (Achterberg, 2009: 36). Ancak daha sonra, babalarının yanında betimlenmenin dışında ender olarak gösterilmişlerdir. Böylece, şifacılık sanatındaki rolleri bir yardımcının pozisyonuna indirgenmiştir. Şifalı ot sepetleri taşıırken, Asklepios’u bir hastaya tanıtırken ve onun yönlendirmesiyle sağaltım işlemleri yaparken tasvir edilmişlerdir (Achterberg, 2009: 36). Bu durum kadın şifacılar için olan saygının azalmasının doğal bir tezahürüdür. Ancak yine de genellikle nazik, sevecen, ölümlülere zarar vermemek için dikkat gösterir bir şekilde tasvir edilen birçok tanrıçanın olduğu bir Yunan şifacı panteonu vardır. Taşıdıkları nitelikler bakımından ideal insan modeli üzerinden yaratılmış bu tanrı ve tanrıçalar, mitolojik zamanlarda bile kadın şifacıların muhtemel gerçekliğini gözler önüne sermeleri açısından son derece önemlidir. Örneğin Zeus’un kız kardeşi olan Demeter, sosyo-politik istikrar, barış ve zenginlikle birlikte sağlık getiren, özellikle de kadınlarla çocukların koruyucusu ve onların hastalıklarına şifa veren, kadınların doğurganlığı üzerinde söz sahibi bir tanrıçadır (Petridou, 2017: 103; Meier, 2003: 79-80). Bu niteliklerinden dolayı Demeter’i öven MÖ VI. yüzyılın ilk yarısına ait bir şiir, onu Eleusis kralının karısı olan Metaneira’nın oğlunu büyütme, yetiştirme ve hastalıklara karşı onu koruma yeteneğine sahip fakir, yaşlı bir kadın kılığında tasvir etmektedir (Dickie, 2005: 23). Demeter ve kızı Kore, çocukların diş ağrısını yatıştırmakta,

ağrıyan gözleri tedavi etmekte, diğer ağrıları gidermekte aynı derecede beceri sahibidir. Demeter'in Eleusis'te şifa tanrıçası olarak kabul edildiğinin bir başka göstergesi de MÖ IV. yüzyılın başına tarihlenen ve *Δήμητρι Εὐκράτης* "Eukrates Demeter'e (adadı)" yazısının eşlik ettiği Eukrates'in adak rölyefidir (LIMC IV. 861, Demeter no. 161; IG², 4639). Rölyefte dikdörtgen plak üzerindeki bir çift göz, kaş ve burun ile bunların tepesinde Demeter ya da kızı Kore'nin olduğu varsayılan, ılık saçan¹⁹¹ bir tanrıça başı göze çarpmaktadır (Petridou, 2017: 101-102). Rölyefteki bu betimler Demeter'in gerçekleştirdiği mucizevi bir tedaviden sonra, Eukrates'in görme yeteneğini geri kazandığına işaret ediyor olmalıdır.

Demeter ve Kore'nin göz hastalıklarını iyileştirdiğine yönelik inancın belki de en önemli edebi kaynaklarından biri de Antiphilus'a atfedilen epigramdır:

Σκίπων με πρὸς νηὸν ἀνήγαγεν, ὄντα βέβηλον
οὐ μούνον τελετῆς, ἀλλὰ καὶ ἡελίου·
μύστιν δ' ἀμφοτέρων με Θεαὶ θέσαν· οἶδα δ' ἐκείνη
νυκτὶ καὶ ὀφθαλμῶν νύκτα καθηράμενος·
ἀσκίπων δ' εἰς ἄστρῳ κατέστιχον, ὄργια Διοῦς
κηρύσσων γλώσσης ὄμμασι τρανότερον.

"Bastonum beni tapınağa yönlendirdi, ben habersizken, Tanrıçaların her ikisi de benden haberdardı ve o gece gerçekten biliyordum, gözlerimin karanlıktan arındırıldığını. Bastonum olmaksızın dilimden ziyade daha canlı biçimde gözlerimle Demeter'in kutsal ayinini açıklamak için şehre doğru yürüdüm." (Paton, The Greek Anthology, IX. 298).

¹⁹¹ Demeter'in 'ılık saçan' sıfatıyla Demeter'e Hymnos'un 278-280. satırlarında anılması, rölyefteki tanrıçayı bütünüyle bir tasvir olarak görünmektedir (Foley, 1994: 16-17).

Tapınakta Demeter ve Kore tarafından gözleri tedavi edilen Antiphilus, belki de tanrıçalara karşı olan şükran borcunu bu mucizevi olayı şehirdeki insanlara göstermek ve bu tanrıçalara olan saygıyı daha çok arttırmakla ödemek istemiştir. Demeter'in Pergamon'da göz hastalıklarını iyileştirdiği ve bir şifa tanrıçası olarak kabul edildiği, buradaki Asklepieion'da yılanların eşlik ettiği *Demeter Phosphoros* "ışık getiren" heykelinden anlaşılmaktadır (Meier, 1985: 124). Pergamon'daki bu inancı ortaya koyan en somut kaynaklardan biri de Demeter tapınağında bulunmuş yaklaşık olarak MÖ III. yüzyıla tarihlenen bir dizi terrakotta göz biçimli adaktır. Bu adaklar görme engellilerin göz tedavisiyle ilgili bir talepte bulunmak ya da olumlu sonuç alınmış bir tedaviden dolayı şükran sunmak amacını taşıyor olmalıdır (Petridou, 2017: 105-111).

Eski Yunan Dünyası'nda doğumla yüz yüze gelen kadınlar da muhtemelen ilk olarak tanrıçalardan yardım istemişlerdir. Belki de bu yüzden, Eski Akdeniz Dünyası'nda geleneksel inanç, Artemis¹⁹² ve diğerlerinin vasıfları içinde ebelik olan tanrısal yardımcılarının varlığını kabul etmiştir. Bu yardımcılar, Eileithya ve Lokhia gibi genellikle Artemis ile özdeşleşen, uzmanlaşmış doğum tanrıçalarıdır (Rouse, 1902, 252). Tanrıçaların baş ebesi olan Eileithya, eğer aksiliği üstündeyse dizlerini kendine doğru çeker, hastasının acısını dikkate almazdı. Bu yüzden Leto'yu, ikizleri olan Artemis ve Apollon'u doğurmadan önce dokuz gün boyunca doğum sancısına katlanmaya mecbur bırakmıştır. Ayrıca kıskançlığından dolayı Herakles'in doğumunu da ertelemiş ve daha sonra da onu epilepsiyle lanetlemiştir (Hurd-Mead, 1938, 30).

Daha çocukluk zamanında Artemis'e tapmak çok önemli olduğundan, Artemis genç kadınların kendilerini rahat hissettikleri ve aşına oldukları bir tanrıçadır. O, gençleri gözetmiş, genç kızlar da evlendikleri zaman çocukluk oyuncaklarını ona adamıştır. Daha sonra da doğurganlık ve başarılı bir doğum için kendisinden medet umulmaya devam edilmiştir. Geleneksel inanca göre, Artemis'e çocuksuz bir tanrıça olmasına rağmen doğuma yardımcı olma işi özel bir görev olarak verilmiştir¹⁹³. O, başarılı bir

¹⁹² Kadın ve çocukların koruyucusu olan Artemis daha sonraki zamanlarda doğum tanrıçası, Doğu kökenli Eileithya ile karışmıştır (Neuburger, 1910: 92).

¹⁹³ Platon, Artemis'in kısır kadınların ebelik yapmasına izin vermediğini, çünkü insan doğasının tecrübesi olmayan bir konuda başarılı olamayacak kadar zayıf olduğunu, fakat çocuk doğurma yaşı

doğum bahsedebileceği gibi oklarıyla doğum sırasında kadınlara ölüm de getirebilirdi. Bu yüzden, Eski Yunan geleneğindeki şifa ve hastalık kavramlarında tanrı ve tanrıçalar kilit bir rol oynamıştır. Bundan dolayıdır ki Homeros ve Hesiodos için bu kavramlar, Apollo ve Artemis'in attığı okları ifade etmiş, birçok isimsiz cin ve ruh bu hastalıkları getirmiştir. Tanrılar yatıştırıldıklarında tedavi de beraberinde gelmiştir. Daha realist düşünen bazı hekimlerin dini şifaya karşı çıkmalarına rağmen bu anlayış, MÖ V. yüzyıl Atina'sının aydınlanma çağında bile güçlü bir şekilde devam etmiştir (Demand, 1994: 87-88).

MÖ V. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen bir adak stelinde, doğumda kadınlara yardım etmek için gelen iki tanrısal yardımcı gösterilmektedir. Stelde, başarılı bir doğumdan sonraki sahne tasvir edilmektedir. Merkezde bir sandalyede yığılmış vaziyette oturan bir kadın, onun sağında ve arkasında iki kadın figürü vardır. Arkasındaki kadın sol kolunda kundaktaki bir bebeği tutarken, sağ eliyle de oturan kadının başına dokunmaktadır¹⁹⁴. Tanrısal figürlerin her ikisi de doğal ölçülerden daha büyüktür. Figürlerden biri yukarıya doğru tuttuğu sol eliyle meşale taşımakta ve her iki figür de yukarıdan kadına bakmaktadır. Richter, bu tanrısal çiftin Hygieia ve Asklepios olduğunu iddia etmektedir (Richter, 1954: 44, no: 67). Demand ise ellerinde meşale taşıdıkları için bunların Eileithya ve Artemis Lokhia olduğunu savunan görüşü daha muhtemel görse de, aslında bu tanrısal çiftin, mutlu sonlardan sorumlu tanrıçalar olabileceğinin de altını çizmektedir (Demand, 1994: 88). Bunlara ek olarak, başka arkeolojik buluntular da çeşitli tapınaklarda yapılan adak formlarında bu tanrıçaların yardımına başvurulduğuna dair çok sayıda kanıt sunmaktadır (Rouse, 1902: 251-258). Esasında çoğu ithaf yazıtı basit formdadır ve tanrıçalar tarafından bağışlanmış olan lütuf açıkça belirtilmemiştir. Bazılarında ise başarılı bir doğum ve erkek çocuk için tanrıçalara açıkça şükranlar sunulmuştur. Delos'taki Kynthos Dağı'nda yer alan Artemis Eileithya kutsal alanında bulunan iki adağın yer aldığı bazı sunular açık ve net olup, burada hamile olarak yalvaran bir

geçmiş olanlara, tanrıçanın kendisine benzediklerinden doğuma yardım etme onurunu verdiğini söyler. Sokrates'in ağzından konuşan Platon şöyle devam eder: “ebeler hamile olanla olmayanı herhangi bir kişiye göre daha iyi bilmeliler; dahası ebeler ilaç ve büyüler sayesinde doğum sancısını azaltabilir ya da arttırabilirler. Eğer isterlerse doğumda zorlananların dayanmasını sağlayabilir ya da düşük yaptırabilirler. Göbek bağı kesme yetenekleriyle gurur duyarlar.” (Platon, Theaetetus, 149b-150b).

¹⁹⁴ Resim 15; Kaynak: (Richter, 1954: Tablo LV, a ve b)

kadın tasvir edilmiştir (Demangel, 1922: 78-85). Yine doğum anının taş ya da kil üzerinde tasvir edildiği sahneler Kıbrıs'ta da bulunmuştur¹⁹⁵ (Dikaios, 1961: 204).

Diğer bir şifacı tanrıça Eski Yunan Dünyası'nda kendisi için birçok sunak yapılmış ve genellikle kadınlar tarafından kendisinden çocuk istenen yani kısırlık sorunlarına çözüm getirmesi için tapınılan Genetyllis'tir. Genetyllis, uzun bir khiton giymiş ve yüzyıllardır ebelerin sembolü olan bir meşale taşıırken resmedilmektedir. Tanrıların büyük annesi Rhea da şifa veren tanrı Apollon ile birlikte tapınım gören şifacı bir tanrıçadır. Rhea'nın diğer tıbbi partneri ise çocuk doğurmaya yardım eden Artemis'tir. Ayrıca çocuk hastalıklarının uzmanı olan Hekate, çocukların dış çıkarma sürecinde ateşlendikleri vakit onlara itboğan otu çayı içirerek bu süreç boyunca onları rahatlatmaya çalışmıştır. Bundan dolayı, Zeus'un kendisi bile onu hemşire anne olarak adlandırmıştır (Hurd-Mead, 1938: 30-32). Helios'un Rodos'taki iki kızı şifacılar ve ebeler gibi tapınım görmüştür. Oropos'ta¹⁹⁶ Asklepios'un kızlarının dışında Athena, Artemis, Aphrodite ve Leto şifacı tanrıçalar olarak tapınım görmüştür. Bir güvercin formunda görünen Aphrodite, çocukların ateşlenmesinde ve cilt hastalıklarında uzmandır. Artemis ve Athena'nın bitkileri kullanarak körlüğü iyileştirmelerine inanıldığı gibi cerrah olan Leto'nun, Aeneas'ın yaralarını iyileştirdiği ve zor doğumlarda görev aldığı bilinmektedir. Bu yüzdendir ki kendisine karşı minnettarlığın bir göstergesi olarak fildişi, altın, gümüşten kol ve bacaklar sunulmuştur (Ward, 1988: 2). Şifa panteonunun en önemli şifa tanrıçaları arasında, nitelikleri bakımından körlüğü gideren Athena, zehirleri ve onların panzehirlerini bilen Medeia ve Kirke, cerrah Leto ve daha başka tanrıçalar sayılabilir. Pallas Athena, tıp alanındaki şifacıların sembolü olan şakayık bitkisini, kendisinin etkili tedavisi olarak kullanmıştır. Medeia ve πολυφαρμάκων (birçok ilacı bilen) sıfatıyla nitelendirilen Kirke panzehirlerde uzmanlaşırken (Homeros, Odysseia, X.276), Kheiron'un kızı Okyroe hastalarını tedavi etmek için yine şakayık bitkisini kullanmıştır. Argos'ta Hera, şifacı tanrıçaların başı olarak kabul edilmiştir (Hurd-Mead, 1988: 29-32). En önemli şifacı tanrıçalardan olan Hygieia ise daha özel bir yere sahiptir ve genelde tıbbi bilgeliğin sonsuzluğunun sembolü olan yılan atribüsüyle tasvir edilmiştir. Zaman zaman her şeyi iyileştiren Girit tanrıçası,

¹⁹⁵ Resim 16; Kaynak: Dikaios, 1961: 204.

¹⁹⁶ Attika bölgesinin doğusunda bulunan küçük bir yerleşim yeri.

Athena'nın tezahürlerinden biri olarak yorumlanmıştır (Capra, 1988: 310; Graves, 2010: 224).

5.1.2. Romalılarda Şifacı Tanrıça Metaforu Üzerinden Kadın Şifacılar

Roma'nın erken dönem kadın şifacılarını, tanrıçalar üzerinden anlamaya çalıştığımızda yine zengin bir şifacı tanrıça panteonu ortaya çıkmaktadır. Roma'da rasyonel tıbbın henüz varlık göstermediği erken zamanlarda, Romalılar tıpkı eski Yunanlar gibi sağlık sorunları yaşadıkları durumlarda, sağlıkları üzerinde güç sahibi olduklarına inandıkları bazı tanrı, tanrıça ve ruhlardan yardım istemiştir. Romalılar genellikle yardım istedikleri ruhları, *Scabies* (baş kepeği, kabuk; uyuz, kaşıntı), *Fecunditas* (verimlilik, bereketlilik), *Angerona* (kalpteki ağrı, üzüntü ya da farenjit) gibi şifalandırdıkları hastalıklarla özdeşleştirmiştir (Monaghan, 2014: 267). Nero'nun bir tapınak adadığı Fecunditas, verimliliği ve doğurganlığı sembolize ederken genellikle kucağında çocuk tutan bir kadın olarak tasvir edilmiştir (Tacitus, *Annales* XV.23). Doğurganlığı temsil eden Fecunditas'ın dışında Carmentis (Carmenta), Comitia, Diana, Egeria, Genita Mana, Iuno (Iuno Luciana), Iuturna, Mater Matuta ve Natio (Nascio) gibi özellikle doğum anı ve doğurganlıkla ilgilenen şifacı tanrıçalara Romalı kadınlar özel bir saygı göstermiştir (Jayne, 1925: 415-455).

Roma'nın şifacı tanrıça panteonundaki diğer tanrıçalara gelince, Eski Yunan Dünyası'ndan çok farklı olmadıkları görülmekte, hatta buradaki çoğu şifa tanrıçasının Romalılaştırılmış eski Yunan tanrıçası olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden farklar olsa da panteondaki şifacı tanrıçaların görevleri zaman zaman genel hastalıkları kapsamına rağmen daha çok kadın ve çocuklarla sınırlandırılmıştır. Livius, MÖ 293'teki yıkıcı veba salgını sırasında son çare olarak Epidauros'tan çağırdıkları Asklepios'tan önce Romalılar, büyük bir sağlık tanrı veya tanrıçasına sahip değillerdi bilgisine yer vermektedir (Livius, X. 47. 6-7; XXIX.11). Achterberg, Romalıların uzun yıllar boyunca iyiliklerine karşılık kutsal alanlar ve görkem vaat ederek başka ülkelerin tanrılarından yardım dileyip onları ayarttıklarını ileri

sürmektedir (Achterberg, 2009: 41). Bu bağlamda Eski Yunan Dünyası'nda Athena'ya karşılık gelen Minerva genel şifacı ve koruyucu, Mater Matuta ise doğurganlık ve emziren annelerin koruyucusu olan bir şifacı tanrıçadır. Etrüsk-İtalik panteonundaki en esrarengiz tanrıçalardan Mater Matuta'ya doğum sırasında anne ve bebeği koruyan, bebeklerin doğması için rahmi açan tanrıça olarak saygı gösterilmiştir (Carroll, 2019: 4; Hurd-Mead, 1938: 48; Achterberg, 2009: 41; Lomas, 2018: 64). Bu bağlamda Satricum'daki Mater Matuta tapınağında, kadın doğurganlığı ve anneliğe doğrudan işaret eden adak rahimler¹⁹⁷, çocuklu kadın figürleri ve kundaklanmış bebekler bulunmuştur (Smith, 2000: 143; Carroll, 2019: 2-8). Bu nesnelerin, çocukların sağlığını ve hayatta kalmasını güvence altına alan tanrıçanın şifalandırma lütfuna karşılık adaklar olabileceği dikkate alınmalıdır.

Savaşçılıkta olduğu kadar tıp becerisinde de yetkin olan Minerva, Minerva Medica epithetiyle hekimlerin özel hamisi, kulak hastalıklarına şifa veren, saçları onaran ve başka hastalıklar için şifa reçeteleri yazan bir tanrıçadır (Jayne, 1925: 434). Esasında eski Yunan şifa panteonundaki Artemis, Demeter ve diğer tanrıçalar gibi, Athena'nın şifacılık becerilerinin Roma'ya ithal edildiği anlaşılmaktadır. Daha geniş bir alanda tıbbi bilgiye sahip olarak tasvir edilmiş Roma'nın Minerva'sı olan eski Yunan Athena'sı, körlüğü gideren ve şakayık bitkisini, kendisinin etkili tedavisi olarak kullanan tanrıça olarak tapınım görmüştür (Hurd-Mead, 1988: 29-32). Minerva gibi doğum ve doğurganlık alanının dışında tedaviler gerçekleştiren, Yunan kökenli olduğu varsayılan İtalya'nın ilk tanrıçalarından Angitia, bitkilerin tıbbi yararları üzerine uzmanlaşmıştır. Angitia Roma şifa panteonunda favori bir tanrıça olmasa da bitkisel zehirlerin ve panzehirlerinin kaşifi ayrıca zehirli hayvanlar tarafından ısırılan insanları büyü ile iyileştiren bir tanrıçadır (Vergilius, Aeneas VII. 758-759). Roma'nın en eski şifacı tanrıçalarından biri de sağlığın, bolluğun sağlayıcısı, yetişkinlerin yaşamını ve refahını gözlemleyen Anna Perenna'dır (Jayne, 1925: 417-418).

¹⁹⁷ Rahim biçimindeki adaklar hakkında ayrıntılı bir makale kaleme almış olan Flemming, eski Akdeniz dünyasındaki tapınak ve kutsal alanlarda yaygın olarak bulunan rahim şeklindeki adakların doğurganlık, üreme, uterus hastalıkları ve kadın sağlığıyla ilişkili olduğu yorumunda bulunurken, bu adaklar hakkında tartışmalar olduğunun ve bazı akademisyenlere göre bu adakların tümü ya da bir kısmının hamilelik ve doğum gibi daha spesifik anlamlar taşıdığının altını çizmektedir (Flemming, 2017: 112-133).

Yine Roma’da özellikle kadınların tapındığı Bona Dea doğurganlığın, uzun ömrün ve sağlığın sembolüdür (Adkins, 2004: 284). Hurd-Mead, Bona Dea’nın Aventine Tepesi’ndeki tapınağında, kısırlığın tedavisinde kullanılan bitkiler ve kutsal yılanlarla dolu bir mağara bulunduğunu ve Eleusis’teki Demeter tapınağındaki gibi bu tapınakta da tanrıçaya domuz ve para sunulduğunu, tanrıçanın kutsal alanında kadın hastalıklarının tedavisi için sadece kadın hekimlere izin verildiğini yazmaktadır (Hurd-Mead, 1938: 48-49). Richardson, şifacılığın sembolü olan yılanların zarar görmeden serbestçe dolaştıkları tanrıçanın kutsal alanındaki erkek ve kadın görevlilerin gerektiğinde çok çeşitli ilaçlar yaparak insanları tedavi edebildiklerini, erkeklerin tapınağın içine girmesine izin verilmediğini ifade etmektedir (Richardson, 1992: 60). Ancak belirtilen bu durum erkeklerin tanrıçadan şifa ummadıkları ya da tanrıçanın hizmetkarları tarafından tedavi edilmedikleri anlamına gelmemektedir. Erkeklerin, Bona Dea’nın tapınağına girmeleri ve törenlerine katılmaları yasak olsa da sağlık sorunları yaşadıklarında tanrıça ve rahibeleri tarafından sağlanan tıbbi yardıma başvurabildikleri aşağıdaki yazıttan anlaşılmaktadır.

Felix publicus / Asinianus pontific(um) / Bonae Deae Agrestis
Felicu(lae?) / votum solvit iunicem alba(m) / libens animo ob luminibus /
restitutis derelictus a medicis post / menses decem beneficio Dominaes
medicinis sanatus per / eam restituta omnia ministerio Canniae
Fortunatae. (CIL VI.68; ILS 3513; Brouwer, 1989: 53, no. 44).

“Rahiplerin hizmetinde köle olan Felix Asinianus, Bona Dea Agrestis Felicula’ya karşı yeminini istekli ve gönül rahatlığı içinde yerine getirdi, görme yeteneğini geri getiren tanrıçaya şükrederek beyaz bir düveyi kurban etti. Hekimler pes etmesine rağmen O, sahibenin yardımıyla ilaçlar alarak on ay sonra (görme yeteneğini) geri kazandı. Hizmetkâr olarak onun sayesinde Cannia Fortunata’nın görev süresi boyunca her şey onarıldı.” (çeviri: Brouwer 1989: 53.)

MÖ I. ile MS I. yüzyıllar arasına tarihlendirilen bu yazıttan da görüldüğü üzere Bona Dea, kadın ve çocuk hastalıkları için daha çok tapınılan bir tanrıça olmasına rağmen erkeklerin de muzdarip olabileceği hastalıklara şifa veren bir tanrıçadır (Brouwer, 1989: 53). Eski Yunan şifa tanrıçası Panakeia ile özdeşleştirilen Bona Dea'nın genel şifacılık rolünün ön plana çıkarıldığı epithetlerinden *Oculata Lucifera* gözleri şifalandıran, *Bona Dea Aurita* kulakları şifalandıran anlamlarına gelmektedirler (Brouwer, 1989: 346, 198; Jayne, 1925: 422). Yazıttaki diğer bir önemli nokta ise tedavinin muhtemelen Bona Dea'nın rahibesi olan bir kadın tarafından yapılmış olmasıdır. Hekimler Felix Asinianus'un görme yeteneğini kazandırıp pes ettiklerinde, nasıl bir tedavi uyguladığı yazıttan anlaşılamamasına rağmen bu kadının uyguladığı tedavi sonuç vermiş ve Felix Asinianus görme yeteneğini geri kazanmıştır.

Şifacılıkla ilişkilendirilen ve bu özelliklerinden dolayı birçok tapınak inşa edilen diğer iki tanrıça Feronia ve Fortuna'dır. Fortuna döllenmeye izin veren tanrıça olduğundan bebek sahibi olmayı arzulayan bütün genç kadınların ve verimli mahsul almak isteyen çiftçilerin tanrıçasıdır (Hurd-Mead, 1938: 49; Monaghan, 2014: 271). Kuzey Roma'daki tapınağı MÖ VI. yüzyıla kadar dayandırılan ve muhtemelen Sabin kökenli olan Feronia, Roma'nın son zamanlarına kadar tapınım görmüş bir tanrıçadır (Jayne, 1925: 425; Monaghan, 2014: 279-280). Diğer özelliklerinin yanı sıra doğurganlık bahşeden ve doğuma yardım eden bir tanrıça olarak saygı görmüştür (Daly, 2009: 51). Ateşli hastalıkları önleme ya da tedavi etme becerisine sahip Febris, genel olarak ateşlenmeleri ifade eden *Dea Febris* adıyla anılırken, zamanla sıtmanın ayrıntılarını ifade eden *Dea Tertia* ve *Dea Quartana* epithetleriyle öne çıkmıştır (Jayne, 1925: 462; Daly, 2009: 56-57). Cloacina, tıpkı Febris gibi ateşli hastalıkları tedavi eden bir diğer şifacı tanrıçadır. Temelde Roma kanalizasyon sistemini denetim altında tutan ve böylece hastalıkların yayılmasını önleyen tanrıça, doğal olarak ateşli hastalıkları da kontrol altında tutmuş ve bu niteliğinden dolayı Romalılar ona bir şifacı tanrıça olarak tapmıştır (Jayne, 1925: 460; Hurd-Mead, 1938: 49). Carna hem erkeklerin hem de kadınların kalp, karaciğer, akciğer ve diğer iç organlarını koruyan tanrıçadır. Romalılar sindirim organlarını koruyan ve şifa

veren tanrıçaya, vücudun beslenmesi için en iyi gıda olduğuna inandıkları domuz yağı ve fasulye yemeğini dualar eşliğinde sunarak ona olan minnettarlıklarını dile getirmiştir (Jayne, 1925: 458; Hurd-Mead, 1938: 49; Monaghan, 2014: 269).

Yaşam ve ölüm üzerinde söz sahibi, hastalıkları yaratan ve tedavi eden bir tanrıça olduğuna inanılan Magna Mater¹⁹⁸, kısır kadınların çocuk sahibi olmak için başvurdukları özel bir tanrıçadır. Romalılara göre büyü gücüne de sahip olan tanrıça, çeşitli büyü ve tılsımlarla tüm hastalıkları tedavi edebilmiştir (Jayne, 1925: 486). Tanrıçanın tüm hastalıkları tedavi ettiğine yönelik Roma inancından hareketle Gallia Narbonensis'deki Arausio'da bulunmuş insan ayağı şeklindeki mermer adağın¹⁹⁹ tanrıçanın şifa niteliğiyle ilgili olma olasılığı güç kazanmaktadır²⁰⁰. Benzerlerinin daha sonra tekrar ortaya çıktığı (Çapar, 1978: 175-176) bu adağı tanrıçaya sunan kişinin, ayağıyla ilgili bir hastalığa yakalandığı ve hastalığın iyileşmesi için yardım dilemek ya da iyileştirilmiş bir ayak için şükranlarını sunmak amacıyla adağı, tanrıçaya sunmuş olduğunu düşünmek sıra dışı değildir²⁰¹. Ayrıca şifacı tanrıçalara istekte bulunmak ya da şükran sunmak amacıyla adakta bulunulduğuna yönelik başka örnekler de mevcuttur (Demangel, 1922: 78-85; Dikaio, 1961: 204).

Roma'da üstün derecedeki şifacı tanrıçalardan bir diğeri de Diana'dır. Kadınların bütün hastalıklarını iyileştirmesi, özellikle de doğum anına hükmetmesi, Diana'nın şifacılık niteliklerinin en önemlilerindendir. Diana yani Artemis, kadın hastalıklarında olduğu kadar çocuk hastalıklarında da uzman bir tanrıçadır (Jayne,

¹⁹⁸ Tanrıların Anası olduğuna inanılan Magna Mater'in Roma'ya Anadolu'dan ithal edilmesi II. Pön savaşı sırasında. Bu savaşta bir taraftan Hannibal'in istilası diğer taraftan sık görülen taş yağmurları (dolu) Romalılarda tanrıları kızdırdıklarına yönelik bir inanç geliştirmiş ve Romalılar bunun için çareler aramaya başlamıştır. Sybil kitaplarına başvurduklarında biliciler Phrygia'dan Magna Mater'i getirmelerini önermiş, böylece kutsal siyah bir taş (muhtemelen meteor) MÖ 204'te Roma'ya getirilmiştir. Getirildikten sonra uzun yıllar tapınım gören tanrıçanın tüm varlığı içine alan koruyuculuk niteliğinin kapsamında insanları hastalıklardan iyileştirme fonksiyonu oldukça önemli ve kültürün daimi bir özelliğidir (Livius XXXIV.3; XXXVIII.18; XXIX.10-14; Strabon XII.5.3; Achterberg, 2009: 41; Jayne, 1925: 486).

¹⁹⁹ Ayak şeklindeki mermerin üzerine [Mat]ri deu[m] 'Tanrıların Anası' yazısı oyulmuştur (CIL XII.1223).

²⁰⁰ Petridou'ya göre tapınak ve kutsal alanlardaki anatomik adaklar ya bir tedavi talebi ya da şükran sunusu olarak işlev görmüş olabilir (Petridou, 2017: 98).

²⁰¹ Arkeolojik araştırmalarda insan ayakları, elleri, gözleri vb. şeklindeki terrakotta adakların toplu halde bir tapınakta bulunması, tapınakta ibadet edilen bu tanrı veya tanrıçayı tipik bir şifa tanrı ya da tanrıçası olarak nitelemek için yeterlidir. Aynı şekilde kadın üreme organı ve rahim şeklindeki adaklar, tapınağın bir tür kadın doğurganlık merkezi olarak kabul edilmiş olabileceği yorumlarına yol açmıştır (Carroll, 2019: 1).

1925: 446). Bununla birlikte, Diana'ya hastaların minnettarlıklarının bir göstergesi olarak birçok minyatür bacak, göğüs, karaciğer, oyuncak bebek, gerçek ya da sahte saç tutamı²⁰² gibi hastalıklı organlarının kil, balmumu veya taştan birer minyatürünü sunduklarını ve bu sunulardan onun genel bir şifacı olarak kabul edildiğini görmekteyiz (Hurd-Mead, 1938: 29-32).

Iuno, *Iuno Luciana* epithetiyle doğumlardaki baş tanrıçadır ve yetişkinlik çağına gelene kadar hem erkek hem kız çocuklarının geçirdikleri her evreyi kontrol altında tutmuştur (Jayne, 1925: 449-450). Eski Yunan Dünyası'nda sağlık tanrısı Asklepios'un kızı Hygeia ile bir tutulan Roma şifa tanrıçası ise Salus'tur. Hem devletin hem de bireyin refah, zenginlik ve sağlık tanrıçası Salus, şifacılık rolüyle sık sık sikke ve yazıtlarda tasvir edilmiştir²⁰³. Önceleri ülkenin güvenliğini sağlayan bir tanrıça olarak tapınılıp bu özelliğine ithafen II. Samnit Savaşı sırasında onun için tapınak inşa edilirken (Livius, IX. 43), MÖ 293'teki veba salgınında Asklepios'un Roma'ya çağrılmasından sonra Salus, Hygeia ile özdeşleşerek şifa tanrıçası rolüyle daha ön plana çıkmıştır (Beumer, 2016: 9; Jackson, 1999: 4). Bütün bu tanrıçalar Eski Yunan ve Roma'nın erken dönemlerinde bile kadınların şifa pratikleriyle meşgul olduklarına işaret etmektedir.

²⁰² Sağlık tanrı ve tanrıçalarına adak olarak sunulmuş gerçek veya yapay saçlar, hastalıktan kurtulma seremonisinin bir parçası olarak kullanılmıştır (Draycott, 2017: 83). Pausanias, Hygieia'ya kadınlar tarafından sunulmuş adak saç buklelerinden söz etmektedir (Pausanias, II.11.6).

²⁰³ Sikkeler için: Tanrıça Salus, Salus Publica (Halkın Sağlığı) imajıyla fiziksel sağlığın sembolü olarak, elinde bir patera tutarken (RIC II. HADRIAN 604a) ya da bir yılanı beslerken (RSC I. ACILIA-AEMILIA 8.) Roma sikkelerinde tasvir edilmektedir. Bu sahne Livius'un XL.37.2-3'te bahsettiği bir hikâyeye dayanmaktadır. Hikâyeye göre orduyu tedirgin eden bir salgının kaldırılması için Romalılar, Apollon, Asklepios ve tanrıça Salus'a başvurmuşlardır. Daha fazla sikke örneği için ayrıca bkz. (Çevrimiçi: 13.09.2019)

<https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=SALVTIS&s=0&upcoming=0&results=100>
Yazıtlar için: CIL VII.2579; 1789'da Binchester'da, biri Asklepios diğeri Salus olmak üzere iki heykel figürü içeren bir adak tableti keşfedilmiştir. Yazıtın genel kabul görmüş çevirisi: “*Roma vatandaşları Vettonların sağlığı ve güvenliği için Asklepios ve Salus'a hekim Marcus Aurelius Habrocomas tarafından adandı.*” Yine British Museum'daki bir sunaktaki yazıtta, bu sunağın Asklepios ve kızı Salus'a adandığı yazmaktadır (Barnes, 1914: 78-79).

5.2. Utanç Kültürü ve Şifacı Kadınların Var Olma Zorunluluğu

Kadın şifacıların var olmasındaki en önemli nedenlerden biri, Eski Yunan ve Roma dünyasındaki utanç kültürüdür. Utanç kültürü, kontrolün devam etmesi için yaratılmış ve sosyal baskı aracı olarak kullanılırken, genellikle ayıp ve toplumdan dışlama şeklinde kendini göstermiştir. Eski Yunan ve Roma toplumlarında utanç kavramı elbette ki günümüzden farklıdır. Diğer birçok toplumda olduğu gibi Yunan ve Roma toplumlarında da suç, günah ve utanç ayrı tanımlanan kavramlar değildir (Irving, 2015: 196). Konstan, Hristiyanlık inancı gelişene kadar utancın, suçu da içine alan daha geniş bir duygu kavramını temsil ettiğini ileri sürmektedir (Konstan, 2003: 1032-1033).

Hagnodike hikâyesi bu bağlamda suç ve utancın iç içe geçmiş halini yansıtmaktadır. Hagnodike, Atina yasaklarından dolayı erkek kılığına girip tıp eğitimi aldıktan sonra bedenlerini göstermektense ölmeyi tercih eden kadınların yardımına koşar. Atina yasalarını çiğnediği gerekçesiyle yargılandığında, hastası olan kadınlar durumu protesto ederek, sağlıklarını geri getiren kadını yargılayan ve bu kültürü kadınlara dayatan kocalarını da birer düşman olarak niteleyip hoşnutsuzluklarını ortaya koyar ve Hagnodike'yi kurtarırlar. Böylece hikâyeye göre utanç kültürü, kadın sağlığı ve neslin devamı için ilk ebeyi yaratır.

Bu kültürün kadınlar üzerindeki etkisini Hippocratic Corpus'taki bir pasaj açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre;

“...kadınlar, bazen menstrüasyondan kaynaklanan hastalıklardan hangilerine sahip olduklarını yaşlanıncaya kadar bilmezlerdi. Fakat hem zorunluluklar hem de zaman onlara hastalıklarının nedenlerini öğretirdi. Neden hasta olduğunu hasta kadına dikkatli bir şekilde anlatan hekimden önce neden hasta olduklarını bilmeyen kadınların hastalıkları bazen tedavi edilemez duruma gelirdi. Kadınlar bilseler bile dertlerini anlatmaktan utanır, deneyimsizlikleri ve bilgi eksiklikleri nedeniyle bunun utanç verici olduğunu düşünürlerdi. Aynı zamanda erkek hekimler doğru bir şekilde sorgulayıp kadındaki hastalığın bariz nedenini

öğrenmeyerek hata yapar, buna rağmen de erkek hastalıklarıyla ilgilendikleri gibi kadın hastaya da şifa vermeye devam ederdi. Sadece bundan bile birçok kadın hayatını kaybederdi. Bu yüzden başta hastalığın nedeni hakkında doğru soruların sorulması gerekir. Çünkü kadın hastalıklarının iyileştirilmesi erkek hastalıklarından oldukça farklıdır” (Littre, VIII. 126; Hanson, 1975: 581-582).

Utanç kültürünün tıptaki etkisini Galenus’un pasajlarında da görmek mümkündür. Konsül Flavius Boethus’un uzun süredir jinekolojik bir hastalıktan muzdarip karısı, Galenus ve onunla birlikte olan hekimlerin yönlendirdiği ebeler tarafından tedavi edilerek iyileştirilir (Galenus, On Prognosis, CMG V 8,1, s. 110-117). Galenus’un çalışmalarındaki bu ve buna benzer pasajlar, kadın hastaların jinekolojik muayenelerinin bazen hekimden başka bir kişi, çoğunlukla da bir kadın yardımcı tarafından yapıldığını anlatmaktadır. Utanç kültürü, genel olarak kadınlara yönelik tutumlar açısından çok fazla olumsuzluk ifade etse de ebe ve şifacı kadınların toplum içindeki fonksiyonlarını ve var olma zorunluluklarını belirlemek açısından önemlidir. Hatta bu kültür kadınlar üzerinde öyle bir etki yaratmıştır ki kadınlar, bedenlerini kendi hemcinsleri olan ebe ve kadın hekimlerden bile koruma ihtiyacı içine hapsedilmiştir. Örneğin Soranus’a göre: “*Ebe, gözlerini sürekli olarak doğuran kadına dikmekten kaçınmalıdır ki kadın utanmasın, yoksa bütün bedeni kasılır kalır*” (Gynecology, II. 6). Aslında burada utanç kültürü, normal karşılanmakta hatta devam etmesi için ebelik mesleği birtakım yönergelerle sınırlandırılmaktadır. Bu tanımın somut betimi Scribonia Attice’nin mezar anıtındadır. Anıtta doğum yapan kadının önünde oturan Scribonia Attice’nin yüzü arkaya dönüktür²⁰⁴. Bunun nedeni büyük olasılıkla doğurmakta olan kadının utangaçlığına olan saygıdır.

Utanç kültürü MS V. yüzyılda yaşamış, Caelius Aurelius’un Pudendorum Loca “Utanç Verici Kısımlar” adı altında kadınlardan bahsettiği tartışmasında yine açıkça vurgulanan bir durumdur. Caelius, kadın bedeninin yapısından dolayı, organlarının tüm hastalıklara açık olduğunu ve kadınların dokunulmaktan utandıkları için bu hastalıkların sık sık ağırlaştığını ifade etmektedir. Ona göre, kadınlar erkeklere muayene olmaktan utandıkları için eskiler, kadın hekimlere izin vermiş ve kadınlar

²⁰⁴ Calza, 1940: 367, no. 100; Künzl, 2013: 23; Flemming, 2013b: 285.

hastalıkları çekmek zorunda kalmamışlardır (Irving, 2015: 201). Caelius Aurelius'un anlattıkları, Geç Antik Çağ'da da utanç kültürünün güçlü bir şekilde devam ettiğini göstermektedir. Bu veriler ışığında, şifanın çeşitli rollerini üstlenmiş ebe ve kadın hekim gibi şifacılar için Eski Yunan ve Roma Dünyası'nda güçlü bir kültürel zorunluluğun olduğu açıktır.

5.3. Geleneksel Halk Tıbbında Kadın Şifacılar

Eski Yunan ve Roma'da uygulanan geleneksel halk tıbbıyla ilgili en fazla bilgi edinebildiğimiz kaynaklardan biri, Plinius'un *Naturalis Historia*'sıdır. Aynı zamanda geleneksel halk tıbbıyla şifa uygulamalarında bulunan kadın şifacılar hakkında neredeyse en fazla bilgi veren eserdir. Bu esere göre, daha çok bilge kadın pozisyonunda olan ebelerin görevi, doğum sancısını hafifletmek ve doğumu hızlandırmaktır (Plinius, VII. 6. 41). Plinius'a göre, ebe doğumun hızlanması için bir sırtlanın belinden alınmış yağla fümigasyonlar yaparsa şiddetli sancı çeken kadın hemen doğum yapardı (Plinius, XXVIII. 27. 102). Aynı zamanda doğumu kolaylaştıran bitki ve otlardan yapılan ilaçlardan da bahseden Plinius, sudaki mine çiçeğinin köklerini, hidromelinin (bal şarabı) içindeki scordotis adlı çiçeği ve geyik otu yapraklarını hem doğum sonrası hem de birçok başka problem için tavsiye ederken, muska ve diğer bazı objelerin de etkili olduğu yönünde bir inancın yaygınlığından söz etmektedir (Plinius, XXVI. 90. 160-161). Plinius'un bahsettiği bu ve benzeri geleneksel tedavilerin ne gibi etki ya da zararlara yol açtığını belirlemek zordur. Ama kuşkusuz aktardıkları, geleneksel halk tıbbının çok daha geniş bir rezervuarından çekilmiş uygulamalardır ve daha çok jinekolojik hastalıkları kapsadığından kadın şifacıların geleneksel uygulamalarıdır.

Geleneksel halk tıbbıyla ilgili bilgi veren Pausanias ise, ilaçlar hakkında bilgisi olan kadınların resmedildiği özel bir sandık gördüğünden bahsetmekte ve üzerinde eski bir yazının yanı sıra oyulmuş resimlerin yer aldığı Kypselos'un sandığının, Olympia'daki Hera tapınağında sergilendiğini kaydetmektedir (Pausanias, V.17.5-6). Pausanias, sandığın üzerinde ilaç ilmindeki bilgeliklerini kullanan iki kadının

havanda dövdükleri bitkisel harçla tasvir edildiklerine dikkat çekmektedir (Pausanias, V.18.2). Yunan-Roma kültürünün yayıldığı eski Akdeniz ve çevresinde, geleneksel halk tıbbında şifacılık yapan kadınların, bitkilerle çeşitli pratiklerde bulunmanın yanı sıra büyü, muska ve büyülu sözlerin eşlik ettiği ayinlerle de şifacılık yaptıkları anlaşılmaktadır.

Birçok sıradan insan arasında kadınların bitki bilimi ve sihir alanındaki uzmanlıklarından dolayı saygın bir konuma sahip olduklarına işaret eden Plinius;

“Eski insanlar arasında bitkilerden daha çok merak uyandıran bir şey olmamıştır. Çok eskiden güneş ve ay tutulmasının, sadece gündüz mü ya da gece mi olacağını değil, aynı zamanda tam saatini önceden haber veren bir metot keşfedilmişti. Fakat burada bu fenomenlerin kadınların öne çıkan uzmanlık alanlarından biri olan becerilerinden yani büyülu bitkiler ve nazarlıkların etkili güçleri sayesinde gerçekleştiği inancı birçok insan arasında hala var” (Plinius, XXV. 5, 9-10) ifadelerine yer vermektedir.

Plinius’un bahsettiği geleneksel halk tıbbının uygulayıcısı olan bu kadınların, aslında Yunan ve Roma dünyasında oldukça etkili ve çeşitli hastalıklar için başvuru kişileri olduklarını anlaşılmaktadır.

5.4. Büyücü Kadın Şifacılar

Mitolojiye göre çeşitli ot ve büyülerle hastalıkları iyileştiren büyücü kadın Medeia’nın (Latince Medea) adı, “bilge kadının bilgeliği”, “bilgi” ya da “bilgelik” anlamına gelen bir kökten türemiştir ve aslında latince *medicina* “tıp sanatı” da aynı kökten yani *med-* kökünden gelmektedir (Jevons, 1908: 105-106). Bu yüzdendir ki eski Yunanlarda büyücü kadınlar için, *pharmakides* (tekil *pharmakis*) ya da *pharmakeutriai* (tekil *pharmakeutria*) ve daha az yaygın olarak *goetides* (tekil *goetis*) terimlerinin yanında, aynı zamanda bazen eril form olan *goetes* ve *magoi* terimleri

de yine kadın büyücü şifacılar için kullanılmıştır (Rinella, 2010: 178; Dickie, 2005: 12). Romalılarda ise büyücü kadınlar için, *cantatrices* (tekil: *cantatrix*), *sagae* (tekil: *saga*) ya da *veneficae* (tekil: *venefica*), erkekler için *magus* veya *venefici* terimleri kullanılmıştır. Bu terimler çok farklı kökenlere sahip olmalarına rağmen çoğu zaman aynı insanları işaret etmiştir (Dickie, 2005: 12).

Eski Yunan ve Roma kültürünün yayıldığı coğrafyada büyücülerin yaptığı muska ve tılsımlar; aşk, güç, servet gibi daha birçok durum için talep edilmesine rağmen en çok hastalık²⁰⁵ ve yaralanmalara neden olan kötü ruhların etkisinin engellenmesi gibi durumlar için kullanılmıştır. Aslında aynı durum Doğu'da Hititler için de söz konusudur. Özellikle kara büyüün doğurduğu sonuçlardan hoşnut olmayan I. Hattuşili, vasiyetnamesinde büyücülerini sert bir dille eleştirirken karısından kendisini büyücü kadına danışmadan gömmesini ve bu kişileri ziyaret etmemesini istemektedir. Telipinu'nun Fermanı'nda büyüün yasaklanması da aynı tepkinin resmi sonucu olmalıdır. Birçok büyü ritüeli bulunan Hititlerde, bireysel ve toplumsal konuların yanı sıra; baş ağrısı, öksürük, ses kısıklığı, göz hastalıkları, yaralanma, sarılık, ağız hastalıkları, kalp rahatsızlıkları, kısırlık ve ruhsal hastalıklar, salgın gibi tıbbi konularda da büyüye başvurulurken (Reyhan, 2008: 230-231), Hitit yazılı metinlerinde şifa veren ritüellerin yaratıcı ve uygulayıcıları olarak kadınlar sık sık zikredilmiştir (Reyhan ve Cengiz, 2016: 109). Benzer bir şekilde eski Yunan ve Roma'da hastalık ve kötü ruhların sebep olduğu durumların ortadan kalkması için kadın büyücülere başvurulmuştur. Bunların bazıları, insanları arındırma törenleriyle tedavi ederken, bazıları fiziksel veya ruhsal hastalıkları ya da görülmüş olan rahatsız edici bir rüyanın sonuçlarını, büyü sözlerin eşlik ettiği organik maddeler ya da basit bileşiklerden yapılmış tılsımlarla şifalandırmıştır (Dickie, 2005: 88). Bu yazısız dua ve büyü sözler daha sonraki zamanlarda aşamalı olarak Greek Magical Papyri'de bulunan tam teşekküllü edebi kompozisyonlara dönüşmüştür. Yazılı tılsımların öncüllerinin erken Mısır ve Yakın Doğu ile ticari ilişkiler kurmuş, kültürel temasta bulunmuş Yunan tacirler vasıtasıyla Yunanistan'a getirilmiş olma ihtimali yüksek olsa da büyü, kültüre göre şekillendiğinden Yunan ve Roma muskalarının Doğu prototiplerinden doğrudan alındığı söylenemez. Yunanlar ve daha sonra da Romalılar

²⁰⁵ Hastalıklara yönelik yapılan büyüler için ayrıca bkz. (Betz, 1986).

arasında yazılı muskaların ne zaman ve nasıl düzenli olarak kullanıldığı henüz kesin değildir. Buna rağmen erken dönemlerden itibaren tedavi ya da hastalıklardan korunma amaçlı ritüellere şifalı ve büyümlü sözlerin (ἐπωδαί)²⁰⁶ eşlik ettiği açıktır (Kotansky, 1991: 108).

Yunanlarda iyi bilinen en eski ἐπωδή (epode) örneği, Autolykus'un oğullarının Odysseus'un domuz yarasını, büyümlü bir sözle bağlayarak kanamayı nasıl durdurduğunu açıklayan Homeros'un eserindeki pasajdır²⁰⁷. İlerleyen zamanlarda hem muska olarak kullanılan nesne hem de ἐπωδαί'nin birlikte kullanıldığı örnekler mevcuttur. Platon'un Kharmides adlı eserinde Sokrates'in Trakyalılardan öğrendiği bir büyüden bahsedilmektedir. Tılsımın tanınan bir yaprak olduğu, büyümlü sözler eşliğinde uygulandığında mükemmel sonuç verdiği ancak büyümlü sözler olmaksızın yaprağın faydasının olmadığı ifade edilmektedir (Platon, Charmides, 155e-156e).

Hastalıklardan kurtulmak ve korunmak için en eski çağlardan beri yaygın bir şekilde kullanılan büyü, daha empirik düşünen hekimler dışında, bitki toplayıcılarından ebeler kadar çok çeşitli uygulayıcıların, klasik dönemde bile kullandıkları farklı tedavi yolları arasında yer almıştır. İltihaplı bir enfeksiyon ya da devam eden, hafiflemeyen ateşli hastalık gibi durumlarda, batıl tedavilerin veya geleneğin en katı eleştirmenleri bile muskalara, diğer bir deyişle büyümlere başvurmuştur (Kotansky, 1991: 107). Örneğin Plutarkhos, vebanın son evrelerini yaşayan ve artık neredeyse ölüm döşeğinde olan Perikles'in durumunu anlatırken, Theophrastus'un "Etik" adındaki eserinden alıntı yaparak; "*Perikles hastayken, kadınlar tarafından boynuna dolanmış muskalardan nasıl uzak durduğunu görmek için gelen arkadaşlarından birine, böyle saçmalıklara katlanmak zorunda kaldığını göstermek istermiş gibi muskayı gösterdi, bunun için o gerçekten çok kötü olmalıydı*"²⁰⁸ yorumunda bulunurken bu davranışı tasvip etmediği ancak çaresizliğin böyle bir kabulü ortaya çıkarabileceğini ima etmektedir. Çünkü Perikles MÖ V. yüzyılın iyi eğitim almış,

²⁰⁶ ἐπωδή: Bir yarayı iyileştirmek için söylenen büyümlü söz ya da şarkı.

²⁰⁷ "ὠτεῖλ' ὁ δ' Ὀδυσσεύς ἀμύμονος ἀντιθέοιοδῆσαν ἐπισταμένως, ἐπαιοῖδ' αἶμα κελαινὸν ἔσχεθον," "*ve asil, tanrısal Odysseus'un yarasını becerikli bir şekilde sardılar ve bir büyü okuyarak kara kanı kontrol altına aldılar*" (Homeros, Odyseia, XIX.457-59).

²⁰⁸ "ὁ γοῦν Θεόφραστος ἐν τοῖς Ἡθικοῖς διαπορήσας εἰ πρὸς τὰς τύχας τρέπεται τὰ ἥθη καὶ κινούμενα τοῖς τῶν σωμάτων πάθεσιν ἐξίσταται τῆς ἀρετῆς, ιστόρηκεν ὅτι νοσῶν ὁ Περικλῆς ἐπισκοπούμενῳ τινὶ τῶν φίλωνδείξειε περιπατῶν ὑπὸ τῶν γυναικῶν τῷ τραχίλῳ περιηρημένον, ὡς σφόδρα κακῶς ἔχων ὁπότε καὶ ταύτην ὑπομένει τὴν ἀβελτερίαν." (Plutarkhos, Pericles, 38.2)

batıl inançlara karşı olan entelektüellerinden biridir (Titchener, 2014: 482). Ağrıları karşısında çaresiz kaldığında, O bile her ne kadar dönemin entellektüelleri tarafından batıl olarak kabul edilse de aslında bir çeşit plasebo etkisi yaratan bu tarz bir tedaviye boyun eğmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan bu pasaj, Arkaik Dönem’den Klasik Dönem’e kadar olan geleneksel halk tıbbında pratik yapan kadın şifacıların sürekliliğini de gözler önüne sermektedir. Nitekim Eski Yunan Dünyası’nda şifalı bitkiler ve büyülerle sağaltım yapan Medeia ile başlayan süreç, Klasik Dönem’deki muskacı kadınlarla devam etmiştir. Kadınlar tarafından uygulanan bu tedavi yönteminin MÖ V. yüzyılda bir devlet yöneticisi nezdinde kabul görmesi oldukça önemlidir. Ayrıca bu pasajdaki, “*kadınlar tarafından boynuna dolanmış muskalar...*” ifadesinden çıkarılabilecek başka bir sonuç ise kadınların batıl tedaviler uyguladıkları yönündeki genelleyici kabuldür. Bu bakış açısı, kadınların Hippocratic Corpus’ta neden çok sınırlı bir şekilde yer aldıklarının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Dönemin bir başka entelektüeli olan Platon ise, Şölen adındaki eserinde Mantineialı bilge bir kadın olan Diotima’nın verdiği kurban sayesinde Atinalıları vebadan on yıl koruduğunu (Platon, Symposium, 201d), Theaetetus adlı eserinde ise ebelerin hem ilaçları hem de büyüü kullandıklarını bu yüzden de onların kahine ya da bilici kategorisinde değerlendirilmeleri gerektiğini ifade etmektedir (Platon, Theaetetus, 149c). Kadın şifacıların büyüü objelerle tedavilerde bulunduklarını ima eden Diogenes Laertius, filozof ve ateist olarak adı çıkmış olan Bion’un (MÖ IV.- III. yüzyıl) hayatının sonuna doğru, dine karşı saldırılarından vazgeçmiş ve yaşlı bir kadının verdiği *ἐπωδή* ve muskayı gönüllü olarak kabul ettiğini kaydetmektedir²⁰⁹.

Geleneksel halk tıbbı ve bu kategoride değerlendirilebilecek büyücü şifacılara, Eskiçağ dünyasının kadına yüklediği tutucu ahlaki değerler çerçevesinde bakıldığında, özellikle kadın şifacıların uyguladığı her türlü tedavi yöntemi, hasta fakat geleneğe bağlı kadınlara daha cazip görünmüş olmalıdır. Bu noktada papirüslerdeki büyüü sözler ve tapınak yazıtlarını içeren çeşitli kanıtlar, dini ve büyüsel çareler arayan kadınların bu yöndeki eğilimlerini ve kadınların

²⁰⁹ “ἀλλὰ καὶ γρὰὶ δῶκεν εὐμαρῶς τράχηλον εἰς ἐπωδὴν καὶ σκυτίσιν βραχίονας πεπεισμένως ἔδησε” (Diogenes Laertius, 4.54-57).

kullanabileceği çeşitli şifa türlerinin işaretlerini sunmaktadır (Caldwell, 2016: 366-367). Bu noktada şifa ritüellerinde kullanılan muskalar ön plana çıkmaktadır.

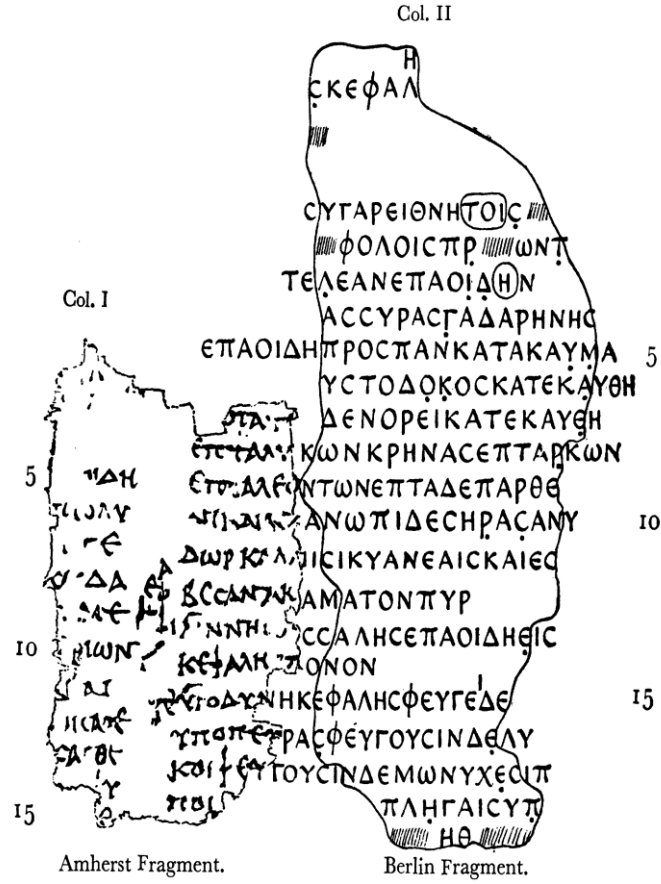
Şifa ritüellerinde kullanılan ve muska denilen bu objelere etimolojik olarak bakıldığında, Yunancada *περίαμμον* ve *περίαπτον* terimlerinin, bir insana bağlanmış materyal ya da nesneye işaret eden *περιάπτειν* “bağlamak” fiilinden geldiği görülmektedir. (Kotansky, 1991: 107). Özellikle yazılı muskaların ilk olarak ne zaman Yunanlar tarafından kullanıldığını saptamanın kesin bir yolu yoktur. Klasik dönemden kalan yazılı muska bulguları az olduğu için bu tarz metinlerden anlaşılanların çoğu varsayımlara dayanmaktadır. Diğer taraftan bu muskalar (deri, ahşap, balmumu gibi) dayanıksız malzemelerin üzerine yazıldığı için çoğunlukla tahrip olmuş ve eksik bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Ancak Hellenistik ile Roma İmparatorluğu’nun yükselişi arasındaki dönemde, yazılı muskaların üretimi gelişmeye başlamıştır.

Mevcut büyü papirüsleri arasında özellikle Philinna²¹⁰ Papirüsü²¹¹ olarak bilinen MÖ I. yüzyıldan bir belge, kötülüğe karşı koruyucu içerikte olup *ἐπωδαί* kullanımı için talimatlar vermektedir. İki kadın şifacının özne olduğu bu tıbbi büyü kılavuzunun yıpranmış parçaları, altı ayaklı dizede oluşturulmuş iki büyü söz (ἐπωδαί) içermektedir²¹².

²¹⁰ Philinna, baş ağrısını tedavi eden bir büyüün yazarı olarak bilinir (Maas, 1942: 33)

²¹¹ İki bölümden oluşan Philinna Papirüsü, Mısır’daki Oxyrhynchus’da bulunduğundan, Greek Magical Papyri’de PGM XX olarak da bilinmektedir. Amherst Papirüsü 2.11 (TM 65576) ilk kez Bernard Grenfell ve Arthur Hunt tarafından 1901’de yayınlanmıştır. Berlin Papirüsü 7504 ise ilk olarak 1907’de Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff tarafından düzenlenmiştir (Maas, 1942: 33). 1910 yılında Adam Abt tarafından dikkate değer bir adım atılmış ve o bu iki papirüsün aynı rulonun iki ayrı parçası olduğunu iddia etmiştir. El yazısı analizi bu sürekliliği kanıtlayınca, bu iki parça Maas tarafından Philinna Papirüsü olarak adlandırılmıştır (Maas, 1942: 33-38).

²¹² Irving’e göre, Philinna Papirüsü iki dikey sütundan ve birtakım kalıntıların oluşturduğu, en az üç büyüden oluşmaktadır. Her büyüün başı paragraf ve başlıklarla belirtilmiştir (Irving, 2015: dp. 185)

Papirüsteki büyülerden ilki iltihaba karşı kullanmak içindir ve “Gadara’dan (Umm Qais) Suriyeli kadının büyü” başlığını taşımaktadır. Bir çeşit “sempatik büyü”²¹³ kullanarak bir dağ tepesinde ateş yakan ve daha sonra bu ateşi suyla söndüren gizemli bir dini ritüeli kısaca anlatmaktadır (Kotansky, 1991: 112).

PGM XX, Büyü 2²¹⁴

[6 eksik harf]ας Σύρας Γαδαρηνῆς

[ἐπαοιδῇ] πρὸς πᾶν κατάκαυμ[α

²¹³ “Sempatik büyü ikiye ayrılmaktadır. Birincisi, “benzer benzeri meydana getirir” prensibine, ikincisi ise birbiriyle ilişkili olan şeylerin, fiziksel temas ortadan kalktıktan sonra da uzaktan birbirlerini etkilemeye devam edecekleri prensibine dayanmaktadır. Bunların birincisine “taklit büyü”, ikincisine de “temas büyü” denilmektedir. Bu iki büyü çeşidi de “sempatik büyü olarak kabul edilmektedir” (Frazer, 1925: 11-12)

²¹⁴ Betz, 1986: 258.

[θεᾷς παῖς μ]υστοδό[κο]ς κατεκα[ύθη]
ὑπο]τατ[ι] δ' ἐν ὄρει κατεκαύθ[η].
ἐπτά λύ[κων] κρήνας, ἐπτ' ἄρ[κτων,]
ἐπτά λεόντων, ἐπτά δὲ παρ[θε]-
νικαὶ κυ[α]νώπιδες ἤ[γαγο]ν [ῥ]-
δωρ κάλπ[ι]σι κυανέαις καὶ ἔ[σ]-
βεσαν ἀκά[μα]τον πῦρ. V

*“Gadara’dan Suriyeli kadının [...] büyü, her türlü iltihaplanma için:
[En muhteşem Tanrıça’nın çocuğu] (olan) bir rahip ateşe verilmişti ve en
yüksek dağın tepesinde ateş yakılmıştı. Kara gözlü yedi bakire, aslanların
yedisinin, ayıların yedisinin, kurtların yedisinin kaynağından, kara su
urnalarıyla su getirdiler ve onlar söndürülmez ateşi söndürdüler”²¹⁵.*

Thessialı Philinna adında bir kadına ait olan ikinci büyü ise baş ağrısı ve migren tedavisine yöneliktir²¹⁶. Bu kısa heksametrik büyüyle iyileşme inancı, “kaçma” formülünün kullanılmasına dayanmaktadır²¹⁷.

PGM XX, Büyü 3²¹⁸

κεφα Φιλίννης Θε[σσ]αλῆς ἐπαιοιδῆ π[ρός]
κεφαλῆς π[ό]νον. v

²¹⁵ Metin tercümesi için yararlanılan kaynaklar: Betz, 1986: 298-299; Faraone, 2001: 298; Irving, 2015: 77.

²¹⁶ Migren sözcüğü, Eski Yunancada “başın yarısı” anlamına gelen hemikranion sözcüğünden türemiştir. Eskiçağ’da bu hastalığa yakalanan insanlar, papyrus veya altın, gümüş ya da bronz yaprak (lamella) üzerine yazılmış bir büyüden oluşan bir migren muskası (amulet) üzerlerinde taşır ve bu şekilde iyileşeceklerine inanırlardı. Çünkü onlara göre migren nöbetlerine Antaura adındaki dişi bir cin (daimon) neden olmaktaydı. Okyanustan bir rüzgâr olarak gelen Antaura şiddetli migren ağrılarını neden olmaktaydı (Luck, 2006: 281).

²¹⁷ Büyü metni için bkz. (Maas, 1942: 33-38; Betz, 1986: 258-259).

²¹⁸ Betz, 1986: 259.

φεῦγ' ὁδύν[η κ]εφαλῆς, φεύγει δὲ
ὕπὸ πέτ[ρα]ν φεύγουσιν δὲ λυ-
κοι, φεύ[γουσι] δὲ μώνυχες ἵπ-
ποι [ιέμενοι] πληγαῖς ὑ[πὸ]
[ἐμῆς τελέας ἐπαιοῖδ]ῆ[ς]

“Baş ağrısı için Thessialı Philinna’nın büyüü.

*Kaç, baş ağrısı ve bir kayanın altına kaçır,
Kurtlar kaçarlarsa, tek tırnaklı atlar kaçarlarsa,
[acele ederek] darbeleri altında [benim müthiş büyüümün].”*

Aynı “kaç” formülü, çok daha erken tarihli olan, Girit’in batısında bulunmuş Phalasarna tabletinde (MÖ IV. yüzyıl) görülmektedir²¹⁹. Bu tablette yer alan uzun metindeki büyü, MÖ IV. yüzyılda Girit’teki veba ya da başka bir salgın hastalığa karşı kullanılmıştır (Kotansky, 1991: 111). Buna benzer heksametik bir formülden Plinius bahsetmektedir. Klasik ve hatta daha erken dönemde ortaya çıkan bu formül, impetigo²²⁰ için yapılan törensel tedavinin bir parçasıdır (Plinius, XXVII.75.100).

Φεύγετε κανθαρίδες
λύκος ἄγριος ὅμμε διώκει

(Kaçın böcekler, vahşi bir kurt sizi kovalıyor.)

²¹⁹ MÖ IV. yüzyıla tarihlendirilen Phalasarna Tableti, hastalıklar için çok sık kullanılmış “φεῦγε” yani “kaç” tipi büyüünün en erken örneklerinden biridir (Maas, 1942: 38).

²²⁰ Bir tür bulaşıcı deri enfeksiyonudur.

İmpetigo için kullanılan bu büyülü sözler özel bir taşla enfeksiyonlu bölgeye dokunulurken tekrarlanmıştır. Büyülü söz ve tılsımların bir arada kullanımına, Eski Yunan ve Roma Dünyası'nda şifa işlemi için sıkça başvurulmuştur (Kotansky, 1991: 109-113). Daha sonraki dönemlere tarihlenen büyü papirüsleri çoğunlukla erkeklere ya da tanrılara atfedildiği için Philinna papirüsündeki büyülerin kadınlara atfedilmesi aslında alışıldık bir durum değildir. Sonraki büyü papirüslerindeki erkeklerin çoğu, bilge olarak bilinen erkeklerdir ve bariz bir şekilde sadece mitolojik karakterler değildir (Dickie, 1994:119). Kadının rolünün ev ve aile ile sınırlandırıldığı Klasik devirlerden beri, erkekler büyü konusunda da otorite sayıldığından Philinna Papirüsündeki kadınlar tartışma konusu olmuştur²²¹. Maas, Philinna ve Gadara'dan olan adı bilinmeyen Suriyeli kadının, birer hayali karakter olduğunu, bunlara sıradan Yunan isimleri verilerek, büyücülük yapıldığına inanılan topraklarla yani Thessalia ve Suriye ile ilişkilendirildiklerini iddia etmektedir (Maas, 1942: 38). Dickie ise, haklı olarak büyülerin atfedildiği bu kadınların gerçek birer karakter olduğunu ve bunların hayali birer karakter olduklarına inanmanın zor olduğunu ifade etmektedir (Dickie, 1994: 119-122). Kadınların Hellenistik Dönem'le birlikte toplumsal hayata daha çok katıldıkları, bu tezin kapsamında ele alınan yazıt ve edebi metinlerde açıkça görülmektedir. Bu dönemden itibaren hekimlerin övgülerini kazanan, rasyonel tıp alanındaki kadın şifacıların yanı sıra geleneksel tıbbı dahil olan büyü, tılsım veya şifalı bitkilerle tedavi eden büyücü kadın şifacılar da gizli veya açık bir şekilde varlıklarını devam ettirmiş olmalıdır.

5.5. Hekim Yardımcısı Olarak Yansıtılan Kadın Şifacılar

Sağlık hizmeti sunan kadınlara dair, eski kaynaklar yeteri kadar açık olmamasına rağmen Hippocratic Corpus'ta şifacı kadınların rollerinden nadiren de olsa isimsiz bir şekilde bahsedilmektedir. Bu metinlerde şifacı kadınlara yapılan atıfların azlığı, alanların farklılığından kaynaklanıyor olabileceği gibi aynı zamanda bu durum, Hippokratik çalışma şekline de kaynaklanıyor olmalıdır. Nitekim kadınların

²²¹ Philinna Papirüsü'ndeki kadın büyücülerin kimlik tartışmaları için bkz. (Dickie, 1994: 119-122)

meslek alanında bu kadar göz ardı edilmesi, erkek hekimlerin kendilerini mevcut tek seçenek olarak sunmaları ve belki de küçümsedikleri bir rakip olarak, yalnızca gerekli olduğunda yer vermeleri gibi sebeplerden de kaynaklanıyor olabilir (King, 1997: 209). Örneğin doğrudan tanımlanmış bir meslek olarak sunulmayan *ἀκεστρίδες*'ten, Hippocratic Corpus'ta yedi aylık bebeğin yaşayabilme kabiliyeti hakkında soru sormak için en yetkin kişi olarak doğumlara katılan kadın şifacı şeklinde bahsedilmektedir (Hippocrates VIII, Fleshes 19, Littre, VIII, s. 614-615). Corpustaki kadın hastalıkları üzerine olan kitapta bahsi geçen *ὀμφαλητόμος* ise plesenta tam olarak ortaya çıkmadan önce göbek kordonunun kesilmesi ya da zamanından önce hareket edilmesi durumunda meydana gelebilecek problemler ele alınırken zikredilmektedir (Littre, VIII, s. 106-107). Bu ifadeler yardımcı pozisyonundaki kadınların profesyonel yardımın gerekli olduğu doğumlarda genellikle bulunduklarını da göstermektedir (Flemming, 2013a: 579). Ayrıca Sokrates, göbek bağı kesicilerinden bahsederken *ὀμφαλητομία* ifadesini kullanarak, zor bir doğumu başarılı bir şekilde sonuçlandıran ve göbek bağını kesen kadınların bu becerileriyle gurur duyduklarını ifade etmektedir (Platon, Theaetetus, 149d-e).

Hippocratic Corpus'un birkaç pasajında kadınların iyileştirici rolünde görülmesi ve bu kadınların yalnızca hemcinslerini tedavi ediyor olması, kadın şifacıların sağlık alanında sadece doğumla ilgilendikleri yanılgısına yol açmaktadır. Örneğin Ozansoy, Eski Yunan ve Roma Dünyası'nda kadın hekimlerin var olduğunu ancak bunların sadece ebellekle ilgilendiklerini savunmaktadır (Ozansoy, 2005: 168). Ancak *iatreousa* terimi, klasik dönemden sonra Yunan dilinde kullanılan *iatr-* köküyle ilişkilendirilmektedir. Nitekim genel olarak “şifacı ya da ebe” olarak tercümesi yapılan *iatreine*, *iatrine* ve *iatromaia* aynı kökten gelen kelimelerdir. Kordon kesici (*ὀμφαλητόμος*) dışında bu terimlerin hiçbirisi ebellek veya doğumla sınırlandırılmamalı ve hepsi genel olarak kadın hastalıklarının tümüyle ilişkili olarak görülmelidir. Ayrıca dönemin tıp anlayışında, kadın hastalıklarının tüm vücudu etkilediği düşünüldüğünden, kadın hastalıklarıyla uğraşan kadınları sadece jinekolog olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Çünkü insan disseksiyonunun²²² olmadığı dönemde klasik Yunan yazarları, kadının karmaşık bir anatomik ve fizyolojik yapıya

²²² Ölü hayvan ya da insan vücutlarını inceleme amacıyla kesmek.

sahip olduğunu düşünmüştür. Buna göre kadın bedeni, erkek bedeninden daha nemli ve daha süngersi bir dokuya sahip olduğundan, dişil farkı tüm vücuduna yayılmıştır (King, 2016: 21-22; Bix, 2008: 135). Rahmin vücutta dolaştığı (gezgin uterus)²²³ ve ağız kokusu, baş ağrıları, uzuv ağrıları gibi hastalıklara yol açtığına inanılıyordu.

Hippokrates'in öğretisindeki "gezgin uterus" inanışını kabul eden Platon, uterus'u erkek cinsel organının karşıtı olarak kabul etmiş ve cinsel arzu ile birleştirerek, gezgin uterus'u çocuk yapma isteğı uyandıran canlı bir yaratık (hayvan içinde hayvan) olarak tanımlamıştır. Platon'a göre; hamilelik ve doğum sonrası küskünleşen uterus, vücutta dolaşmaya başlar ve hangi bölgede dolaşıyorsa, orada baskı oluşturarak tüm kadın hastalıklarına neden olmaktadır (Platon, Timaios, 91b-c)²²⁴. Hippokratik öğretideki gezgin uterus tanımını kabul eden bir diğerk yazar da MS II. yüzyılda yaşamış olan Kapadokyalı Aretaios'tur. Aretaios'a göre;

"kadının böğrünün ortasında, dişi bir organ olan rahim durur, bu bir hayvana benzer; çünkü kendi başına karın içinde oraya buraya hareket eder, yukarı doğru çıkar, göğse yaklaşır, sağa sola gider, karaciğere ve dalağa yaklaşır; bazen de aşağı sarkar; kısacası çok kararsızdır."
(Aretaios, 1837: 52-53).

Aretaios'un düşüncesinde, ağrı ve rahatsızlık veren duygular, özellikle de bunaltı hissi, gezgin uterus'a bağlanmış ve günümüzde psikolojik nedenlere dayandırılan histeri de bir rahim hastalığı olarak görülmüştür (Aretaios, 1837: 52-53). Hippokratik öğretideki "gezgin uterus" tanımına, kadınların tıp alanında varlık göstermelerine daha olumlu bakan Herophilos, Soranus ve Galenus gibi tıp otoriteleri karşı çıkmıştır. Bu teori, ilk defa MÖ IV.-III. yüzyıllarda yaşamış ve insan anatomisini çok iyi bilen Khalkedonlu Herophilos tarafından reddedilmiştir. MS II. yüzyılda hala Aretaios gibi savunucuları olmasına rağmen, uterusun karın içinde serbest

²²³ Kadınların neredeyse tüm hastalıklarına neden olarak gösterilen *gezgin uterus* tanımı, ilk kez Hippokrates tarafından yaklaşık olarak M.Ö. V. yüzyılda yapılmıştır (Longrigg, 1998: 194).

²²⁴ Daha fazla bilgi için Bkz. (Adair, (Dec., 1995 - Jan., 1996): 153-163; Şahin, 2013: 225; Jackson, 1999: 85).

dolaşabilen bir organ olduğu ve yer değiştirmesi ya da dönmesi suretiyle hastalıklara neden olduğu şeklindeki inancı, Soranus ve Galenus yıkmıştır (Jackson, 1999: 85).

Hippokrates'ten itibaren kadın hastalıkları, erkeklerin hastalıklarından çok farklı olarak görülmüş ve daha çok kadın hastaların da tercihiyle bu hastalıklar, kadın şifacılar tarafından tedavi edilmiştir (Jackson, 1999: 83). Ancak gezgin uterus teorisine bağlanan ve kadın hastalığı olarak tanımlanan ağız kokusu, baş ağrıları, uzuv ağrıları gibi hastalıkların sadece kadınlar tarafından yaşanmadığı açıktır. Bu bağlamda jinekolojik hastalıklar dışında ama gezgin uterusu bağlanan ağız kokusu, baş ağrıları, uzuv ağrıları gibi hastalıklarda, kadın şifacılar daha az sınırlanmış olmalı. Dolayısıyla kadın hastalıkları olarak tanımlanan ağız kokusu, baş ağrıları, uzuv ağrıları gibi hastalıkların tedavi eden bir kadın hekimin, jinekolojik tedavi dışında da teşhis ve tedaviler uyguladığı düşünülebilir. Bu yüzden bu kadınlar başarılı bir şekilde bir erkeği tedavi etseler bile, erkek hekimin hastalar üzerindeki kontrolünü kaybetmemek için iradesini kanıtlayabildiği bir ideoloji açısından, tedavi eden kadını görmezden gelmiş olabileceği gözardı edilmemelidir.

5.6. Eski Yunan Dünyası'nda Ebeler

Antik Yunan dünyasında ilk tıp kayıtlarına MÖ VIII. yüzyılda yazılmış ancak Bronz Çağı Yunanistan'ını anlatan Homeros'un İlias ve Odysseia adlı eserlerinde ulaşılmaktadır²²⁵. İlk ebe veya jinekolog olarak nitelendirilen Hagnodike hakkındaki hikâye ise Romalı bir yazar olan Hyginus tarafından kaleme alınmıştır. Hyginus'a göre, erkek gibi kılık değiştirerek Herophilos'un öğrencisi olan Hagnodike'ye kadar, kadınların ve kölelerin tıp sanatını öğrenmeleri yasaklandığından, Atina'da tıp sanatıyla ilgilenen kadın şifacılar yoktur. Yasalara karşı gelerek tıp sanatını öğrenip uyguladığında ve bu suç için yargılanıp ölüm cezasıyla karşı karşıya kaldığında, Atinalı kadınlar Hagnodike'yi destekleyerek mahkeme kararını protesto edip onu kurtarmıştır. Kocaları da acıyıp merhamete gelerek, kadınların da tıp sanatını

²²⁵ Homeros'un eserlerinde anatomiyle ilgili yaklaşık olarak 150 kadar kelime bulunmaktadır (Bayat, 2010: 102)

öğrenmeleri için Atina'daki söz konusu hükümleri değiştirmiştir (Hygini, Fabulae, 274. 10-13). Nutton, bu hikâyenin büyük ölçüde o zamanki toplumsal yapıyla uyuşmadığını, o dönemde doğuma yardımcı olmanın, tam zamanlı bir iş olmadığını, genellikle tıbbi becerilerin doğumlara katılarak elde edildiğini ve bu sırada kazanılan deneyimin ünlü bir eğitmenle çalışmak için çekip gitmekten çok daha fazlasını sağladığını ileri sürmektedir. Yine Nutton'a göre:

“Platon’un MÖ V. yüzyılın sonlarında ebe olarak faaliyet gösterenlerin, anne olan ve çocuk doğurma yaşını geçmiş yaşlı kadınlar olduğu ve bu kadınların doğum sürecinde ya da kürtajlarda yardımcı olmak için ilahiler, tılsımlar ve bitkiler hakkında özel bilgi birikimine sahip olduklarını savunan görüşüne daha fazla itimat edilmelidir” (Nutton, 2004: 101).

Platon’un hocası Sokrates’in soylu ve iriyarı bir ebe olarak tasvir ettiği annesi Phaenarete de muhtemelen bu kategoride bir ebedir (Platon, Theaetetus, 149a). Aslında Platon’un çalışmalarındaki ebe göndermeleri, ebelerin onun zamanında hatta daha erken tarihlerden itibaren Yunan toplumunun günlük birer parçası haline geldiklerini göstermektedir. Örneğin Sokrates’in öğretme yönteminden bahsederken kendisini bir ebe ile özdeşleştirip (Platon, Theaetetus, 149a-150c), yönteminin doğum yaptıran bir ebeyle aynı olduğunu söylemesi bile ebelik kavramının eski Yunanistan’da gayet açık bir şekilde bilindiğini göstermektedir. Dolayısıyla Herophilos’un MÖ IV.-III. yüzyıllar arasında yaşamış olduğu kabul edildiğinden, bu yüzyıllarda yaşamış bir ebenin yani Hagnodike’nin, ilk ebe olması pek olası görünmemektedir. Ancak kadın şifacıların eğitime yönelik yeterli kayıtlar bulunmasa da Hagnodike’yi, tıp alanından uzaklaştırılan kadınların bir meydan okuma metaforu olarak görmek de mümkündür.

Hippocratic Corpus’ta doğrudan ebe ya da diğer şifacılar ele alınmamaktadır. Ancak Hippokratik metinlerdeki kadına has bilgiler, Hippokrates ekolünden hekimlerin,

Yunanistan’da MÖ IV. yüzyıl sonlarından itibaren mezar yazıtında ebe ve hekim²²⁶ olarak tanımlanan Phanostrate gibi kadınların bilgi ve deneyimlerinden düzenli olarak yararlandıklarını göstermektedir (Parker, 2012b: 122). Phanostrate gibi kadınların sadece doğumlara katılmadıkları, bundan daha fazlasını yaptıkları, belki de kadın ve çocukların çeşitli sağlık sorunlarının üstesinden geldikleri için hastaları tarafından hekim olarak adlandırıldıklarını düşünmek makul görünmektedir (Nutton, 2004: 101). MÖ V. yüzyılda yaşamış Hippokrates’in takipçilerinin sonraki yüzyıllarda da Hippocratic Corpus’u oluşturan yazıları yazmaya devam ettikleri düşünüldüğünde, erkek hekim ve tıp yazarlarının, kadın şifacıları hala kendilerine denk görmedikleri, kendi camialarında onlara yer vermedikleri ve onların tedavi yöntemlerini kayıt altına almadıkları görülmektedir (Jackson, 1999: 13). Nitekim ebe ve hekim olarak nitelendirilen Phanostrate bu konudaki en iyi örneklerden biridir ve mezar yazıtı dışında elimizde onun hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Kaynakların olmayışı, Phanostrate’nın tıbbi tedavilerini sadece kadın, çocuk ve hane halkına karşı mı kullandı yoksa bunun yanında erkekleri de tedavi etti mi gibi soruları doğurmaktadır. Bu noktada kadın hekimlerin erkekleri de tedavi ettikleri ihtimalini göz ardı etmemek gerekmektedir. Çünkü her ne kadar toplumsal baskı ve beklentiler bu tür hizmetleri sadece erkeklerle sınırlandırmış olsa da bazı kadınların erkekleri de tedavi ettiklerini gösteren Hellenistik ve Roma dönemlerine ait kanıtlar bulunmaktadır (Nutton, 2004: 102). Örneğin Ksenophon’un Oikonomikos adlı eserinde, kocasının kölelerinin tedavilerini üstlenmek ve sağlıklarını korumak bir eşin görevleri arasında sayılmaktadır.

“ἐν μέντοι τῶν σοὶ προσηκόντων, ἔφην ἐγώ, ἐπιμελημάτων ἴσως ἀχαριστότερον δόξει εἶναι, ὅτι, ὅς ἂν κάμνη τῶν οἰκετῶν, τούτων σοι ἐπιμελητέον πάντων ὅπως θεραπεύηται. νῆ Δί’, ἔφη ἡ γυνή, ἐπιχαριώτατον μὲν οὖν, ἂν μέλλωσί γε οἱ καλῶς θεραπευθέντες χάριν εἴσεσθαι καὶ εὐνοώστεροι ἢ πρόσθεν ἔσεσθαι.” (Xenophon, Oikonomikos, 7.37).

²²⁶ Phanostrate’nin mezar anıtında yazılan iatros kelimesi, bir erkek hekim için kullanılan kelime ile tamamen aynıdır.

“Aslında sana düşen görevlerden biri, belki de oldukça nahoş bulacaksın ama eğer hizmetkârlardan biri hastalanırsa bakımıyla ilgileneneceksin. Zeus aşkına, bu güzel bir görev olacak, bakımları yapılan köleler minnettar olduklarından, bana karşı öncekinden daha sadık olacaklar, dedi karım.”

Burada açıkça cinsler arasında bir ayrım yapılmamış, muhtemelen evin hanımı ve onun gibi birçok kadın, hem erkeklerin hem de kadınların sağlık sorunlarıyla ilgilenmiştir. Aynı zamanda daha sonra kadın hastalıklarının yanı sıra halka kendi tedavilerini satan kadınların varlığından bahsedilmektedir (Nutton, 2004: 102). Ksenophon’un Oikonomikos, IX. 10’da temel okuma becerisine sahip olarak tasvir ettiği ev kadını, okuyabildiğine göre, Hippocratic Corpus’un çeşitli tezlerinde tartışılan ve özetlenen tedavisel yöntemlerden de yararlanmış olabilir (Nutton, 2004: 102). Demand’a göre;

“Yunanistan’da kadınlar, erkek hekimler tarafından tedavi edilmekten utandıklarını, rahatsız olduklarını dile getiriyor ve çoğu kadın, ebelerden tıbbi tedavi almayı tercih ediyordu. Bu durumda Hippokratik hekimlerin talimatlarıyla kadınlar, ya kendi kendilerini muayene ediyor ya da hekimler muayene için asistan olarak ebelerden yardım alıyordu” (Demand, 1994: 66).

Hippocratic Corpus’un “Kadın Hastalıkları” kitabında, doğum anının anlatıldığı pasajların çok azında kadın asistanlardan da bahsedilmiştir. Belli belirsiz figürler olan bu kadınlardan, daha çok ebe olarak tanımlanan *ἀκεστρίδες*, doğuma katılan kadın şifacılarından biridir (Hippocrates VIII, Fleshes 19, Littre, VIII, s. 614-615). Ebelerden çok bir jinekologu çağrıştıran *ἰητρεύουσα* yine doğum sahnesinde karşımıza çıkarken, Hippokratik hekimden tavsiyeler almaktadır. Hekim, rahmin ağzını nasıl açacağını, bebeği kordonla birlikte nasıl çekeceğini ve ölü fetüsün doğumu hakkında *ἰητρεύουσα*’ya talimatlar vermektedir (Littre, VIII, s. 144-145). Yine Corpus’ta

kordon kesen kadınlar da hekimden yönergeler almakta ve hekim, *ὀμφαλητόμος* denilen bu kadınlara işlerini doğru yapmadıklarında, ortaya çıkacak sonuçlardan bahsetmektedir (Littre, VIII, s. 106-107). Bir başka pasajda ise hekim, uterus şişmesi vakalarının tedavisinde (erkek) hekimlerin yaptığı gibi yapmamasını söyleyerek kadın şifacıya doğrudan hitap etmektedir (Littre, VIII, s. 80-81). Ebe ya da jinekoloğa hitap eden bu pasajlar vasıtasıyla, hem normal hem de anormal doğumlarda erkek hekimler tarafından bilgilendirilen ya da yardım edilen şifacı kadınların varlığı kuşkusuzdur. Bu noktada Nutton, mesleği tanımlayan herhangi bir kanun bulunmadığından ebe ve hekim arasında kesin bir çizginin olmadığını ifade etmektedir (Nutton, 2004: 101). Diğer taraftan kadın şifacının bu kadar az anıldığı Corpus'ta, bu metni yazan hekimin doğrudan ebeye hitap etmesi ve ona erkek hekimlerin yaptığını yapmamasını söylemesi son derece dikkat çekicidir. Burada Kadın Hastalıkları'nın yazarı, ebeleri de kapsayan okuyucu kitlesine seslenmekte ve onları doğum öncesi ve sonrası oluşabilecek problemlere karşı bilgilendirmektedir. Nitekim kaleme alınan bu tavsiye ve talimatların ya tıbbi bir derste dinleyici olan kadınlara sunulduğu ya da bu yazıları kadın şifacıların kendi kendilerine okumalarının beklendiği varsayılabilir (Demand, 1994: 66). Bu durumda ebenin eğitilmiş ya da okur-yazar olup olmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır.

5.7. Kadınların Eğitimi ve Toplumsal Tutum

Kadınların eğitimi hakkında bilgi veren kaynaklar, geleneksel tarzdaki çıraklık eğitiminin daha çok hane halkının görevleriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Kadınlar için olan aile içi eğitimde yün dokumacılığı ve çıraklığı başta gelmektedir. Bu durum Klasik ve Hellenistik toplumların, kadınların rolleriyle alakalı algıları dikkate alındığında anlaşılabilir bir zemine oturmaktadır. Cribiore, kadınlara ait rollerin genellikle daha özel olduğu ve onların dış dünyanın taleplerine daha az maruz kaldıkları yorumunda bulunarak, eğitimlerinin de sosyal statülerine göre şekillendiğini iddia etmektedir (Cribiore, 2005: 75). Geleneksel olarak kadınlar için eğitim, Hellenistik ve İmparatorluk dönemlerindeki genişlemelerden önce anne ve

eşin öncelikli rolleri üzerine odaklandığından, kadınlar aile içindeki diğer kadınlar tarafından eğitilmiştir (Irving, 2015: 100). Ksenophon, kocaların kendi eşlerinin eğitiminden, annelerin ise evlilik çağına gelmemiş kızlarının eğitiminden sorumlu olduğunu ifade etmektedir (Xenophon, Oikonomikos, 3). Kadınlara yönelik evde eğitim fikri Ksenophon'un eserinde yer alsa da buradaki eğitim kadının kendisinden ziyade koca ve ev halkının yararını ifade etmektedir. Elbetteki bu olgunun ataerkil toplumlar olan Yunan ve Roma'da çok önemli sosyo-kültürel nedenleri vardı. Esasında kültürel olarak kadınların kontrol edilmesi, mirasçıların dünyaya gelmesi için erkeklerin büyük ölçüde önemsedikleri bir durumdu. Bu endişenin yaygınlığı komedyadaki yansımalarından da anlaşılmaktadır. Aristophanes'in Thesmophoriazusae adlı eserinde erkeklerin, düşük ilacı, zehir gibi ilaçlar hakkındaki becerileri, sevgili edinme eğilimleri, kimden olduğu şüpheli çocukları evde tutma istekleri gibi kadınlar hakkındaki şikâyetleri yer almaktadır²²⁷. Eserin söz konusu pasajlarında, bir taraftan kadınların, şüpheli bebekleri evde tutmaya çalışan eşleri ifşa etmelerinden dolayı hizmetkarları kınadıkları, diğer taraftan değiştirilmiş bir erkek çocuğun evlerine girişini engellemek için doğum sırasında eşlerinin yataklarının yanında oturdukları kaydedilmiştir. Nitekim kadınların kız olarak doğan bebeklerini hizmetçilerinin oğullarıyla değiştirebilme olasılığından dolayı kocaların endişe duydukları ifade edilmektedir. Yine şüpheli çocuklar hakkındaki bir başka hikâye de aşağıdaki gibidir:

“Bir çocuk satın alıncaya kadar on gün doğumda kaldığını söyleyen bir kadın tanıyorum. Kocasını doğumu hızlandıracak ilaçlar için her tarafa koşturduğu sırada, yaşlı bir kadın bir bebekle geldi. Bebeği bir çömleğin içine koymuş ve ağlamasını durdurmak için ağzına bal peteği koymuştu. Doğum yapmaya çalışan kadına, kendisi için bir bebek getirdiği işaretini verince, kadın hemen haykırmaya başladı ve kocasına uzaklaş galiba şimdi doğuruyorum dedi. Çünkü bebek çömleğin içinde tekme atıyordu. Adam sevinçle fırladı, o sırada kadın bebeğin ağzındaki bal peteğini çıkardı ve bebek ağlamaya başladı. O zaman bebeği getirmiş olan kötü

²²⁷ Aristophanes, Thesmophoriazusae; zehirler hakkında: 561-62, 428-31, şüpheli çocuklar hakkında: 338-39, 407-9, 502-16, 564-65.

yaşlı kadın, gülümseyerek babaya koştı ve şöyle dedi, “ Senin için bir aslan doğdu, bir aslan! Her şeyi ile sana çok benziyor...” (Aristophanes, Thesmophoriazusae, 502-516).

Aristophanes bu pasajlarda, kadınların uygunsuz davranışlarını ve buna ortak olan geleneksel ebenin, erkeklerin kafasındaki olumsuz rolünü tasvir etmektedir. Edebi eserlerdeki hikâyelerin ışık tuttuğu bu eril kaygılara göre, kontrol edilmesi güç olan kadının, öncelikli olarak eş ve annelik rolüne odaklı bir eğitime tabi tutulması temelde bir gerekliliktir. Genel kanı bu olmasına rağmen yine edebi kaynakların sunduğu bilgiler, sahip oldukları veya içinde bulundukları koşullar gereği bazı kadınların bu geleneksel normların dışında, erkeklerin de önemli bir kısmının ulaşamadığı, özel bir eğitimle okuyup yazabildiklerini göstermektedir. Aslında eski Yunan ve Roma’da dönemin koşulları göz önünde tutulduğunda kadınların büyük kısmının okuma yazma bilmedikleri varsayılmaktadır (Cole, 1992: 219).

Eski Yunanların okur-yazarlığı hakkında yapılan çalışmalarda, % 5 ve 10 arasında olan genel nüfus okur-yazarlığının içinde, okur-yazar olan kadınların % 5 olduğu sonucuna varılmıştır (Demand, 1994: 66). Genel okur-yazarlığın içinde okuryazalık oranları en fazla % 5 olan bu kadınlar çoğunlukla üst sınıf ve hetairalardır (Demand, 1994: 66). MÖ VII. yüzyılın sonlarında yaşamış ve muhtemelen iyi okuma-yazma bilen ünlü şair Sappho örneği bu noktada ön plana çıkmaktadır. Seçkin bir aileye mensup olan Sappho benzersiz olmasa da istisnai olarak kabul edilenlerdendir (Harris, 1989: 48). Ksenophon’un Oikonomikos adlı eserinde yer verdiği, Iskhomakhos’un ev işlerini idare etmesi için bir liste yapıp verdiği genç karısını da % 5’lik bu yüksek sınıf içinde değerlendirmek yanlış olmayacaktır²²⁸. Nitekim kendisine ev işlerinin takibi için bir liste verildiğine göre bu kadının temel okuma yazma becerisine sahip olduğu düşünülebilir. Yine Yunan kadınların okur-yazarlığı konusunda Euripides’in oyunlarındaki Phaidra ve Klytamenestra örnekleri dikkat çekmektedir. Euripides’in Hippolytus adlı oyununda Phaidra, aşkına karşılık vermeyen üvey oğlu Hippolytus’un ona sarkıntılık ettiğini yazan bir mektupla intihar ettiğinde, ölmüş karısının elindeki mektubu gören Theseus, merak dolu cümlelerle bu

²²⁸ Ksenophon, Oikonomikos, 9. 10.

mektubu neden yazmış olabileceğini sorgulamaktadır (Euripides, Hippolytus 856-860). Bu sorgulama cümlelerinde herhangi bir erkekten yardım aldığına yönelik bir işaret olmadığından Phaidra, doğrudan okur-yazar bir kadın olarak yansıtılmıştır.

Euripides'ten okur-yazar olduğunu öğrendiğimiz diğer kadın, Agememnon'un karısı Klytaimenestra'dır. Troia savaşına giden Akhalar, Aulis'te sıkışıp kaldıklarından, uygun rüzgârın gelmesi için Agememnon'un kızı Iphigeneia kurban edilmelidir. Ancak Agememnon durumu böyle anlatmaz ve hileye başvurarak karısı Klytaimenestra'ya, kızları Iphigeneia'yı Akhilleus ile evlendirmek üzere Aulis'e göndermesi için bir mektup yazar. Daha sonra verdiği karardan vazgeçen Agememnon, karısına ikinci bir mektup yazarak Iphigeneia'yı göndermemesini ister (Euripides, Iphigeneia at Aulis 117-123). Agememnon ve karısı arasındaki bu yazışma, elit Yunan ailelerindeki kadınların okur-yazar olabileceğinin işaretidir. Bu bağlamda Harris;

“...belki bu varlıklı yüksek sınıftakiler, kızlarının eğitimlerini biraz dikkate almış olabilirler fakat kız çocuklarının okula gittikleri hakkında hiçbir somut veri bulunmamaktadır” der ve şöyle devam eder: *“Bu durum Atina'da ve başka birçok şehirde erken yaşta evlilik ve iyi aile kadınlarının gözden uzakta yaşamasının bir amaç haline getirilmesiyle ilişkilidir”* (Harris, 1989: 103).

Cole, eski Yunanistan'da kadınların okur-yazarlığına dair kanıtların bulunmadığını ileri süren görüşlere, haklı olarak karşı çıkmaktadır. Cole, en erken Atina vazolarındaki kitap okurları arasında kadın okurların var olduğunu, MÖ IV. yüzyıl yazarlarının sık sık kadın eğitimi konusunu tartıştıklarını ve okur-yazar olan kadınlara yönelik referansların daha sonraki edebi metinlerde sıkça görüldüğünü ifade etmektedir (Cole, 1992: 219). Her ne kadar MÖ IV. yüzyıl ve sonrasında yoğun olarak gündeme gelmiş olsa da kız çocuklarının erkek çocuklar gibi eğitilmeleri gerektiği mevzusunun, aslında MÖ VI. yüzyılda hatta belki daha erken dönemlerde entelektüel çevrelerce tartışılmaya başlandığı söylenebilir (Diogenes Laertius, I. 91; 1. 89; Keener, 2007: 751; Musonius Rufus, IV, s. 42-48). Bu tartışmalarla birlikte karşı görüşe hizmet eden MÖ V. yüzyıl tragedyasında, zaman zaman kadınların

yazıyı entrika kurmak amacıyla kullandıklarına dikkat çekilmiş ve bu yargı kadın eğitimine düşmanlığı körüklemiştir (Harris, 1989: 108).

Kız çocukların okula gittiklerine yönelik yazılı veriler olmasa da okur-yazar olduklarına yönelik mitolojik hikâyelerinin dışında kanıtlar bulunmaktadır. Nitekim filozoflar ve diğer entelektüellerin bir kısmı, kadının eğitimi fikrini desteklemiş ve kadınların öğrenme kabiliyetlerine güvenmişlerdir. Yaklaşık MÖ VI. yüzyılın başlarında Rodoslu bir şair olan Cleobulus, kız çocuklarının da erkek çocuklar gibi eğitilmeleri gerektiğini ve kocaların bilge, eğitilmiş kadınları eş olarak seçmelerinde ısrar ederek kadınların eğitimini desteklemiştir (Diogenes Laertius, I. 91). Diogenes Laertius'un alıntılarında, Cleobulus'un kızının da okur-yazar olduğu ve altı ayaklı dizelerde bilmeceler oluşturmuş olduğunu öğrenmekteyiz (Diogenes Laertius, I. 89). Aristoteles ise bu tarz genel bir eğitimin müsriflik olduğunu savunmuş ve onun bu pragmatik eleştirisi kolay bir şekilde bırakılamamıştır. Hatta sonraki dönemlerde kadın eğitimini savunanlar, daha temkinli davranmak zorunda kalmıştır (Keener, 2007: 751). Örneğin MS I. yüzyılda bile bir Stoacı olan Musonius Rufus, bu tarz bir eğitimi, kadına verilen geleneksel rolleri yıktığı suçlamasına karşı korunmak için, kadınların eğitimini savunurken dikkatli davranmıştır. O, şunu iddia etmiştir:

“Kadın cinsiyetine yüklenen toplumsal rollerin daha etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için kadınlara gerekli olan eğitim verilmelidir. Örneğin bu eğitim, yün eğirme faaliyeti gibi kadın işleriyle ilgili olabilir. Diğer taraftan kadınlar, ondan faydalanma ihtiyacına sahip olmayacakları için felsefi eğitim almalarına gerek yoktur” (Musonius Rufus, IV, s. 48-49).

Yunan bir ahlakçı olan Plutarkhos, erkeklerin eşlerinin eğitimini desteklemeleri gerektiğini savunurken, toplumun yargılarına karşı keskin bir dil kullanmak yerine daha ılımlı bir tavır sergilemiştir. Hatta toplumun yaygın fikrine karşı çıkarken, kadınların eğitimlerini desteklemek için yine toplum tarafından kabul edilen kadınsal zayıflıklardan yararlanarak, kadın eğitiminin gerekli olduğunu savunan taraftaki yerini almıştır. Buna göre Plutarkhos, eğer kadınlar kendi kendine bırakılırsa onların büyü gibi batıl inançlarla sağlıksız tutkular, aptallıklar üreteceğine ve bu yüzden

kadınların eğitilmeleri gerektiğine aynı zamanda erkeğin bilgisinin de bu noktada çok önemli olduğuna dikkat çekmiştir (Plutarkhos, *Moralia* II, 145). MS I. ve II. yüzyıllarda yaşamış Iuvenalis ise felsefe ve retorik eğitimi alan kadınları, alay konusu yaparak bu kadınların bir kat daha tehlikeli eşler olduğunu dile getirmiştir. Kadınlara karşı oldukça saldırgan bir tutum içinde olan Iuvenalis, Roma'nın iffetsiz kadınlarının erkeklerin girdikleri ortamlara girmekle kalmayıp, sohbetleri esnasında edebiyattan, felsefeden bilmiş edayla konuştuklarını öfkeli bir şekilde anlatmaktadır. Iuvenalis, eğitimli bir kadın portresini çizerken esasında eğitimin artık sadece erkeklere has ayrıcalıklı bir nitelik olmadığını vurgulamakta ve kılıbık kocaların gramer kurallarını bilmeyip eşleri tarafından rencide edilmelerini kendince eleştirmektedir (Iuvenalis, *Satires*, 6. 398-412, 434-456; Albrecht, 1997: 1023). Yine de Iuvenalis'in yaşadığı Roma İmparatorluk Dönemi'nde aristokratların bazıları, akıllı ve eğitimli kadınlara saygı duyduklarından, MS I. ve II. yüzyıllarda varlıklı hanelerdeki kadınların eğitime ulaşımı kolaylaşmıştır. Romalı erkekler özellikle oğullarının konuşma sanatında iyi olması için annelerin sunabilecekleri katkı açısından, eğitimli kadınlara değer vermişse de yüksek eğitimli kadınlar yine fazla kabul görmemiştir (Dixon, 1988: 3). Kadınların özellikle konuşma gibi halk önünde yapılan aktiviteler içeren bir eğitime ulaşmaları, kendi sınıflarının içindeki erkeklere göre oldukça zor olmuştur. Yunan dünyasında olduğu gibi Roma'da da elit sınıfın küçük bir yüzdesi dışında çoğu kadın aslında daha az eğitim almış ve hatta istisnaların ileri düzeyde eğitimleri bile genellikle ev odaklı olmuştur. Roma'da olanakları olan ailelerde bazı kız çocukları, yedi yaşındayken temel eğitimi erkek çocuklarla birlikte almıştır (Martialis, *Epigramlar*, IX. 68). Ancak on iki yaşına geldiklerinde genellikle sadece erkek çocuklar ikinci seviyedeki kamuyla alakalı eğitim alırken, kızlar ev ve aile hakkındaki işlerle uğraşmak zorunda bırakılmıştır (Keener, 2007: 750).

Eskiçağ'daki elit kesimin eğitim alma şansına sahip kadınlarının yanı sıra, alt sınıftan fuhuş sektöründeki kadınların resmi olmasa da eğitim fırsatlarına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Yunan edebi kaynaklarındaki fahişeler hakkındaki bilgiler, genç kadınların yaşlı kadınların yanına çırak olarak verildikleri ve eğitildiklerini göstermektedir. Nitekim bu gibi meslekler, cinsel sağlık, jinekolojik sorunlar ve

doğumdan kaynaklanan hastalıkların risklerinden dolayı temel bazı sağlık bilgilerine sahip olmayı gerektirmiştir. Ayrıca fuhuş mesleğindeki kadınlar da sınıflara ayrıldıklarından eğitimleri de buna göre düzenlenmiştir. Pornai, temel olarak cinsel bir rol oynarken, hetairai cinsel rolün yanı sıra önemli bir arkadaşlık rolüyle daha çok elit tabakaya hizmet ettiklerinden daha entelektüel bilgilerle donatılmıştır. Demosthenes'in anlattığına göre, bir fahişe olan Nikarete, diğer bazı genç kızlar gibi Neaira tarafından eğitilmiştir (Demosthenes, *Against Neaira*, 59. 18). Fahişe olarak tanımlanan bu kadınlar sadece cinsel konularda eğitilmemişlerdir. Özellikle hetairaların müzik, yazı ve güzel konuşma konularında da eğitildikleri görülmektedir. Bir hetaira olan Aspasia'dan bahseden Lucianus; "erdem modeli", "hayranlık duyulan Olimposlu'nun"²²⁹ hayranlık duyduğu" şeklinde ifade etmekte ve onun siyasi bilgisini, açıkgozlülüğü ile kıvrak zekâsını övmektedir (Lucianus, *IV. Essays in Portraiture* 17, s. 286-287). Bu bağlamda Aspasia ve onun gibi hetairaların belli bir eğitimden geçtikleri aşikâr olmakla birlikte, kültürel bilgilerini mesleklerinden dolayı sürekli taze tutmak için, okur-yazar oldukları varsayımında bulunmak rasyonaliteye çok da ters düşmemektedir.

Eski Yunan ve Roma dünyasında kadın okur-yazarlığı ve temel eğitimi hakkındaki bu analizlerden sonra biraz da kadınların ileri düzey eğitimlerini irdelemek gerekmektedir. MÖ VI. yüzyılda özellikle Yunanistan'ın batısında daha aktif olan Pythagorasçı geleneğe, başta Pythagoras'ın karısı Theano olmak üzere kadınların da yer aldığı iyi bilinmektedir. Samos'taki Polikrates'in tiranlığından Kroton'a kaçan Pythagoras, burada katı etik kuralları olan bir dini disiplin kurmuştur. Daha sonra Hellenistik dönemden itibaren "Neopythagorizm" olarak bilinen hareketin canlanması sırasında bu hareketin içinde yer alan kadınlar tarafından başka kadınlara yazılmış, fikirlerin tartışılması ve nasıl yaşanması gerektiği üzerine tavsiyeler sunan, mektup ve broşürler bulunmaktadır²³⁰. Bu kadınlara atfedilen yazı ve itibar, onların eğitim aşamasında dikkate değer bir başarı elde ettiklerini göstermektedir. Bu bağlamda Pythagorasçı bir gelenekten gelen, zaman zaman Pythagoras'ın karısı ve öğrencisi

²²⁹ "Olimposlu", Perikles'in lakabıdır (Lucianus, *IV*, s. 287, dp. 2).

²³⁰ Diogenes Laertius, 8.42; Pisagorcu kadın filozoflar Theano, Myia ve Melissa'nın mektupları için: Huizenga, 2013.

Theano (MÖ VI. yüzyıl) ile karıştırılan II. Theano²³¹ ve başka bir filozof kadın arasındaki mektuplaşma, çalıştıkları metinler üzerinde nasıl bir ciddiyetle durduklarını görmek açısından son derece dikkate değerdir. Bu çalışmada II. Theano, Platon'un bugünkü okuyucunun bile son derece zorlandığı bir çalışmasının anlamıyla mücadele etmektedir. Kendisinden Platonik bir metin istemiş olan Pythagorasçı Rhodope adındaki kadına yazdığı mektupta II. Theano:

“Güneşe doğrudan bakıldığı zamanki karşı konulmaz parlaklıkla, Platon'un çalışmasındaki anlaşılmaazlığın aynı şey olduğunu” söylemiştir (Hercher, 1873: 607; Maclachlan, 2012: 221; Plant, 2004: 68-75).

Asıl ilginç olan ise II. Theano'nun hekim Eukleides'e gönderdiği ironik mektuptur (Hercher, 1873: 607; Thesleff, 1961: 196-197). II. Theano, yaralanan bir arkadaşı için hekim Eukleides'e haber gönderir. Hekimin hasta olduğunu bahane ederek gelmemesi üzerine Theano, hekime ironik bir mektup yazar. Mektupta hekimin midesiyle ilgili ciddi bir rahatsızlık yaşamış olabileceği, ateşlenmesinden dolayı ciğerlerinin ya da diğer organlarının zarar görmüş olabileceği yönünde bazı kinayeli yorumlarda bulunarak, arkadaşlarının kol ve bacaklarını göz ardı edip, sadece biricik hekimin sağlığıyla ilgileneceğini yazmaktadır. Bu mektup, etik davranmayan bir hekimi yermek için yazılmış olsa da, aslında Theano'nun, bazı semptomlarla bağlantılandığı hastalıklar konusunda bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

Pythagoras'ın iyi bilinen 218 öğrencisinin ismini kaydettikten sonra Iamblichus (MS III. ve IV. yy), isimleriyle en ünlü 17 kadını kaydetmiştir. Keener, bu geleneğin erken dönemlerinde bile kadınların % 8 olarak ifade edildiğini ama bu sayının daha fazla olabileceğini iddia etmektedir (Keener, 2007: 752). Bu kadın öğrencilerin başında Pythagoras'ın karısı Theano gelmektedir (Huizenga, 2013: 107). İddia edildiğine göre Pythagoras, kendi yazdıklarını da kızı ve öğrencisi Damo'ya emanet etmiştir (Diogenes Laertius, VIII. 42). Yine Iamblichus, tarikatın sırlarını ifşa etmesi

²³¹ I. Theano Pythagoras'ın karısı ve öğrencisidir; dolayısıyla MÖ VI. yüzyılda yaşamış olmalıdır. II. Theano ise Rhodope'ye yazdığı mektupta Platon'dan bahsetmektedir. Öyleyse II. Theano'nun 5. ya da 4. yüzyılda yaşamış olması gerekir.

için işkence edildiği zaman, kendi kadınsal zayıflıklarından dolayı pes etmesin diye dilini ısırıp koparan, Pythagorasçı bir filozofun hamile karısını yüceltmıştır (Keener, 2007: 752).

Platon'un Theaetetus diyalogunda, kendi sanatını annesinin ebelik sanatıyla özdeşleştiren Sokrates, ebenin görevlerini sıraladıktan sonra, "*ebenin görevi benimkinin yanında eksik kalır*" diyerek kendi görevi ile bir ebenin görevi arasındaki benzerlik ve farklılıklara dikkat çekmiştir. İlk fark, kendi ebeliğinin kadınlar değil de erkekler üzerine olmasıdır (Platon, Theaetetus, 149a-150c). Bu fark eğitim bağlamına taşındığında, eski Yunanistan'da kadının ikincil plana itildiğine ve Sokrates'in öğrencilerinin erkek olduğuna işaret etmektedir. Büyük bir çoğunluğunu erkekler oluştursa da kaynaklar, Platon'un da kadın öğrencilerinin olduğunu kaydetmektedir. Örneğin Laertius, Platon'un Lastheneia ve Axiotheia adında iki kadın öğrencisinin olduğunu belirtmektedir (Diogenes Laertius, IV.1.2). Aristipus'un öğrencileri de aynı şekilde çoğunlukla erkeklerden oluşsa da bir istisna olan kızı Arete, onun öğrencisidir (Diogenes Laertius, II. 72, 86).

Stoacılar prensipte kadın eğitimini savunmalarına rağmen pratikte kadın öğrencileri nadiren aralarına kabul etmiştir²³². Stoacıların daha az yaygın olan rakipleri Epikürosçularda ise kadınların, topluluklarına katılmasına izin verilmiştir (Stowers, 1986: 39). MS II. yüzyılda yaşamış Lukianos, felsefe eğitimi alan kadınlar arasında Aspasia, Diotima ve Thargelia'dan bahsederken aynı zamanda Kiniklerin de kadın öğrencilerinin olduğunu kaydetmiştir. Nitekim Kinik bir bilge olan Krates'in hem karısı hem de öğrencisi olan Hipparkhia, felsefi eğitim almış ve bu hakkın, dokuma yapmak kadar doğal bir hak olduğunu savunmuştur (Diogenes Laertius, VI.7.96-98). Felsefi eğitimde erkeklerden sayıca daha az olan kadınlar, kaynaklarda aşırı tartışmalara çekilmiş ve tüm sosyal zorluklara rağmen bu alanda kendilerini kanıtlamışlardır. Hem kocası hem de babası filozof olan Magnilla da bu kadınlardan biridir (Keener, 2007: 752). Filozof Magnilla ve ailesi hakkında MS II. veya III.

²³² Stoacılar, Paulus döneminde Akdeniz dünyasının en baskın felsefe okulu olmuştur (Keener, 2007: 752).

yüzyıla ait olan bir mezar yazıtı²³³ dışında bilgi olmamasına rağmen Roma İmparatorluk Dönemi'nde bu tarz birçok aile bulunmaktadır (Barnes, 2011: 1, 16).

Sonuç olarak Eski Yunan ve Roma Dünyası'nda entelektüel çevredeki kadınların bir kısmının sahip oldukları avantajlar nedeniyle, fuhuş alanındaki kadınların ise mesleki zorunluluklar gereği okur-yazar olma şansını yakaladıkları görülmektedir. Diğer taraftan eski toplumların tüm genel kabullerine rağmen küçük azınlıklar halinde bile olsa bazı kadınlar, toplumun kendilerine biçtiği rolün ötesine geçmiş ve temel eğitimin de ötesine geçerek ileri düzey bir eğitim almıştır.

5.8. Kadın Şifacıların Mesleki Eğitimi ve Çıraklık

Yukarıda kadınların eğitimleri hakkında çeşitli görüş ve analizleri verdikten sonra, şimdi Eski Yunan ve Roma'da kadın şifacıların eğitim durumunun ne olduğu ya da kadın şifacıların okur-yazar olup olmadıkları ve mesleki eğitimi hangi yollarla edindikleri konusunu ele almak gerekmektedir. Harris, Soranus'un (MS II. yüzyıl) ebelerin okur-yazar olmaları gerektiği tavsiyesinden yola çıkarak, onların okur-yazar olduklarını kabul etmektedir (Harris, 1989: 275). Bu bağlamda Soranus, bir kadının iyi bir ebe olabilmesi için okuyabilmesi ve bunun için de harflere aşina olması gerektiğini ancak bu şekilde tıbbi uygulanmalarına teoriler ekleyebileceğini söyleyerek tavsiyede bulunmaktadır (Soranus, Gynecology, 1. 3-4). Plant;

“Soranus'dan iyi bir ebenin okur-yazar olması gerektiğini öğreniyoruz; çünkü mesleki eğitimleri okuma yazmayı gerektiriyordu, onlara hitap eden ve bazılarını da ebelerin yazdığı tedavi kitapları, ebelerin önceden okur-yazar olduğunu varsayar” demektedir (Plant, 2004: 5).

²³³ IGRR IV.125; Μά[γ]νιλλά[ν φίλό]σοφον Μάγν[ου] | φιλοσόφου θυγα|τέρα, Μηνίο[ν φίλο|σόφ]ου γυ[ναῖκα] (Filozof Magnilla, bir filozof olan Magnus'un kızı, filozof Menius'un karısı.)

Aslında Harris ve Plant'ın üzerinde durdukları Soranus'un söz konusu tavsiyelerinden yola çıkıldığında, ebelerin okur-yazar, zeki, çalışkan ve dikkatli olmadıkları sonucuna varmak da mümkündür. Ancak Soranus'un tavsiyelerinden, hem beklendiği gibi yazamayan bazı ebelerin var olduğu hem de sıradan bir sosyal sınıf içindeki kadınların en azından meslekleri gereği okur-yazar oldukları fikrini çıkarmak daha makul bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, çok sayıda Yunan ve Roma kadınının bu niteliklere sahip olduğu anlamına gelmese de söz konusu bu kadınlar, önemli bir uğraşın en yetkin uygulayıcıları olduklarından, okur-yazar olma ihtimalleri güçlenmektedir.

Klasik Dönem'de Aristophanes'in Sosis Satıcısı'nda görüldüğü gibi harf bilgisi, bazı fakirler arasında sıradan bir durum olmuştur (Aristophanes, The Knights, 188). Örneğin ticaret veya zanaatla uğraşan fakir yurttaşlar ve yabancı sakinler nispeten temel düzeydeki okur-yazarlık becerisine sahip olma zorunluluğunda kalmıştır (Demand, 1994: 67). Aslında ebeler de çoğunlukla bu sosyal sınıftan çıktığından onların, okur-yazar olmadıklarını varsaymak için öncül bir sebep yoktur. Ayrıca kadınları ilgilendiren birçok jinekolojik araştırmanın varlığı, okuyabildiklerine yönelik bir beklentinin olduğuna iyi bir kanıttır. Kadınlar ister tıbbi bilginin öğretildiği bir derste ister tıbbi araştırmaları kendi kendilerine okusunlar, her iki durumda da bir erkek mesleğinin alanını paylaşmıştır. Yani hekimle çalışan bir ebe, erkek hekimin, kadınların ilminden aldığı bilgiyi şekillendirdiği Hippokratik teoriye aşina hale gelmiştir (Demand, 1994: 67). Bu tarz kadınlar, Platon'un eserinde tanımladığı gibi, erkek hekimlerin sahip olduğu bir sanata "tekhne'ye"²³⁴ sahiptir²³⁵.

²³⁴ τέχνη: Temelde tıp, bir sanat ya da bilim olarak tanımlanırken, τέχνη teriminin modern varsayımsal tanımı, yönlendirici ilkeleri, pratik uygulama yöntemlerinden geliştirilmiş, bir sanat veya zanaat anlamında ifade edilmektedir. τέχνη, Liddell ve Scott'ta sanat, beceri ve marifetli el olarak tanımlanmıştır (Liddell ve Scott, 1996: 1785). Hippokratik hekimlere göre de tıp bilimi, τέχνη'nin kendisidir. τέχνη'nin etimolojik olarak; yaratmak, doğurmak, meydana getirmek anlamlarına gelen "τίκτω" kelimesinden türediği de düşünülmektedir (Irving, 2015: 93). Platon, Devlet adlı eserinde farklı pasajlarda birçok kez "τέχνη" kelimesini kullanarak tıp bilimine işaret etmiştir (Platon, Republic, 1. 332c; 1.341a,e; 342a-c, 1.346a-d; 3.407d; 3. 408b; 3.409e). Bazı modern bilim insanları ise antik kaynaklardan yola çıkarak, bu terimi "uzmanlık" olarak tanımlamışlardır (Roochnik, 1989: 89; Penner, 2006: 149; Von Staden, 2007: 22-23).

²³⁵ Platon, Politeia, V. 454d;

οἷον ἰατρικὸν μὲν καὶ ἰατρικὴν τὴν ψυχὴν ὄντα τὴν αὐτὴν φύσιν ἔχειν ἐλέγομεν

"Dolayısıyla tıpta hünerli bir kadın (iatrike) ve tıpta hünerli bir erkeğin (iatrikos) zihinlerinin doğası gereği aynı olduğunu söylüyoruz."

Mevcut kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla kadınların, Hippokratik okulların resmi bir parçası olmasına izi verilmemiştir. Ancak bu, kadın şifacıların Hippokratik materyallerden bilgisel olarak beslenmedikleri, etkilenmedikleri anlamına gelmediği gibi Hippokratik metinleri etkilemedikleri anlamına da gelmemektedir (Irving, 2015: 127). Nitekim geniş kütüphanelere sahip Kos, Knidos, Aleksandria, Roma, Pergamon, Smyrna ve Ephesos'ta ortaya çıkan tıp okullarının öncelikli eğitim modeli, alanında uzman hekimlerin yanında çıraklık yapmak olsa da tıp sanatını öğrenmenin bir başka yolu, aileden miras alınmasıydı (Parker, 1997: 135). Bu eğitim modellerinin içinde yetişen kadın şifacıların sosyal statüleri incelendiğinde, aile mesleği içinde yetişenlerin özgür fakat usta - çırak ilişkisi içinde, yabancı uzman bir hekimin yanında yetişenlerin daha çok köle statüsüne sahip olduğu fikri ağırlık kazanmaktadır. Bu bağlamda Forbes, *“çıraklık eğitimi, sadece köle kadınlar için geçerli olup, özgür kadınlar antik dünyada, geleneksel olarak, para kazanılan işlerden uzak tutulmuşlardır”* demektedir (Forbes, 1955: 331). Forbes'in yorumundan hareketle özgür kadınlar için tıpta çıraklık eğitimi net bir konu olmasa da özgür kadınların para kazanılan mesleklerden uzak tutuldukları yorumu tartışılmalıdır. Çünkü büyük çoğunluğu fakir olan Yunan ailelerindeki özgür kadınların, en azından kadınların yapabilecekleri işler yaparak aile ekonomisine katkıda bulundukları bilinmektedir. Örneğin, eski Yunanlarda auletris (aulis çalıcı, flütist) olarak yaşamını kazanan kadınlar, dokumacılık yapan kadınlar, Yunancada khernetis veya nethis, Latincede quasillaria olarak adlandırılan yani iplik eğiriciği yapan kadınlar, Yunan geleneğinde günlük yaşamın bir parçası olan dansçı kadınlar, zengin evlerde çalışan ve bu evlerin tüm idaresini özellikle de ambarların denetimini üstlenmiş oikonomikos denilen kâhya kadınlar ve Homeros'un da çocukları için ekmek parası kazanmaya çalışan kadınlar olarak bahsettiği poletria yani satıcı kadınlar, bu işleri meslek olarak yapmışlardır (Homeros Ilias, XII, 433-436; Şahin, 2013:188-206). Ayrıca kadınlar, evin dışında çalışmanın onlara biçilen rolün normal bir parçası olarak görülmeyip sosyal baskı, ayıplanma ve küçümsenmeyle karşı karşıya kalmış olsalar da savaş gibi durumlar nedeniyle erkek nüfusun azaldığı dönemlerde, zorunluluk gereği, evlerinin dışında çalışmak ve ailelerine ekonomik destek sağlamak zorunda kalmıştır (Kosmopoulou, 2001: 284). Edebi kaynaklar, kadınların ekonomik zorunluluklardan dolayı yani yaşamlarını sürdürmek için evin

dışında çalıştıklarını açıkça ortaya koymaktadır (Kosmopoulou, 2001: 284). Demosthenes, Atina'nın talihsizlikleriyle yüz yüze kalan yurttaş kadınların, evlerinin dışında işler aramak zorunda kaldıkları ve aslında iyi ekonomik koşullarda büyümüş olmalarına rağmen Peloponnessos savaşının mağlubiyetinden dolayı birçok Atinalı kadının evinin dışındaki işlerde çalıştıkları bir dönemden bahsetmektedir (Demosthenes, Against Eubulides, 45). Şüphesiz kadınlar için edinebilecekleri en iyi meslekler şifacılık ve ebelik olmuştur. Nitekim Klasik Yunanistan'da kadın şifacıların sosyal statüleri yeteri kadar açık olmamasına rağmen Sokrates'in annesi Phainarete'nin bir ebe olduğu gerçeği, bu mesleğin özgür kadınlar tarafından da uygulandığını göstermektedir (Laes, 2011a:156). Hatta ne kadar kabul gördükleri tartışma konusu olsa da yaklaşık olarak MÖ V. yüzyılda Sokrates, ebelerin toplum tarafından iyi karşılanıp yararlı bulunduklarını ifade etmiştir (Platon, Theaetetus, 149a).

Tekrar usta ve çırak ilişkisi içinde mesleki eğitim alan kadınlara gelecek olursak, yabancı bir ustayla çalışan özgür kadın örneklerine fazla rastlanmasa da akrabalık ilişkisi içinde bu eğitim modelinin uygulandığına yönelik örnekler mevcuttur. Belirli mesleklerde kızların babaları tarafından eğitilmeleri, Yunan dünyasında kabul gören bir durumdur. Plinius, babalarının mesleklerini devam ettiren bazı kadın sanatçılardan bahsetmektedir. Ephesos'ta tanrıça Artemis'in bilinen en eski portresini yapan, Genç Mikon'un kızı Timarete, Ressam Cratinus'un hem kızı hem de öğrencisi olan İrene, Asklepius'un bir portresini yapan Nearkhus'un kızı ve öğrencisi Aristarete bu kadınlardandır (Plinius, XXXV.59, XXXV. 147). Sağlık alanında ise babası tarafından eğitilen şifacı kadınlara en somut örneklerden biri Diodotus'un kızı Tloslu Antiokhis'tir. Yazıtında ve antik kaynaklarda yeteneğine yapılan atıflar, Antiokhis'in mesleki deneyimine ek olarak teorik eğitiminin de göstergesidir. Bu tıbbi birikim muhtemelen resmi olmayan bir eğitim ortamında babası aracılığıyla gerçekleşmiştir (bkz. Antiokhis). Ayrıca Pantheia, Ammeis (no. 4.4.5) gibi kadın şifacılar da muhtemelen usta-çırak ilişkisi içinde, babaları tarafından tıp sanatında yetiştirilen kadınlardır. Baba ya da aile üyesi dışındaki bir hekim tarafından usta-çırak ilişkisi içinde yetiştirilen kadınlara en iyi örnek ise yukarıda da bahsedilen Restituta'dır (bkz. Restituta). Büyük olasılıkla bir köle olan Restituta örneği, kadın

şifacının, aile üyeleri dışındaki bir patronusa çıraklık yaparak tıp sanatını öğrenilebileceğini göstermektedir. Bu durumda, hepsi olmasa da kadın şifacıların tıbbi metinleri okuyabildikleri, bir kısmının usta-çırak ilişkisindeki eğitim modelinde anne, baba ve eş gibi aile bireylerinden eğitim alarak aile mirasını devam ettirdikleri ya da hekim bir patronus tarafından satın alınarak aynı eğitim modelinde yetiştirildikleri anlaşılmaktadır.

5.9. Romalıların Şifacı Kadınlara Karşı Tutumları

Roma'nın tıbbi kavramlarına yönelik ilk kanıtlar Cato'nun (MÖ 234-149) reçeteleridir (Scarborough, 1970: 297). Yaklaşık olarak MÖ II. yüzyıldan itibaren Roma ile etkileşime giren ilk Yunan hekimler, Roma elitlerinin bariz düşmanlıklarıyla karşı karşıya kalmıştır²³⁶. Örneğin Cato'ya göre; Hippokrates büyük Pers kralına, yüksek bir ücret karşılığında, Yunanlara düşman olan barbarların hizmetinde tıbbi becerilerini asla kullanmayacaklarına söz verirken diğer Yunan hekimler de buna benzer bir yemin etmiştir (Plutarkos, Cato Maior, 23, 3-4). Bu bağlamda Yunan hekimlerin güvenilirmez kabul edildiği erken dönem Roma'sında otorite olan pater familias'ın evdeki şifa uygulamaları, karar ve yargıları tıp olarak kabul edilmiştir (Cato, On agricultura, 156-160). Giderek artan Yunan etkisini Roma gelenekleri için büyük bir tehdit olarak gören Cato, bir hekim değildi ama ev halkı ve kölelerinden oluşan büyük kalabalığın sağlık ve huzurunu sağlayabilmesiyle gurur duymuş, buna dayanarak şifa sanatında kendisini yetkin görmüştür. Ancak Cato da kendi döneminin tüm Romalıları gibi, bir kölenin bakımıyla bir öküzün ya da bir pulluğun bakımı arasında fark görmemiştir (Jackson, 1999: 2). Bu bakımdan kölelerden oluşan iş gücüne sunduğu şifa yöntemleriyle çiftlik hayvanlarına sunduğu şifa yöntemleri arasında pek bir fark yoktur. Onun için hasta ve yaşlı köleler, hasarlı bir maldan fazla anlam ifade etmiyor ve bir an önce satılmaları gerekiyordu (Cato,

²³⁶ “Yunanlar... tamamen değersiz insanlardır ve inatçıdırlar. Bu ırk bize edebiyatını verirse herşeyi bozar, çürütür ama eğer buraya hekimlerini gönderirse, daha da kötüsü olur. Onlar tüm yabancıları tıp ilmi yoluyla öldürmeye kararlıdırlar.” (Plinius, XXIX.7.14). “O, sadece Yunan filozoflarından nefret etmez, aynı zamanda Roma'da uygulamalarda bulunan hekimlerden de kuşku duyardı” (Plutarkhos, Cato Maior 23, 3-4).

On Agricultura, 2. 7). Diğer taraftan şifa konusunda kendisini yetkin sayan Cato'nun tıbbı, büyülü sözlerle hayvansal ve bitkisel ilaçların bir karışımıdır. Ona göre, en etkin ve her derde deva olan lahana hem ağızdan alınarak hem de deriye uygulanarak kullanılabilir ve etkin sonuçlar verebilmektedir (Cato, On agricultura, 156-157). Bütün bu yargılarına rağmen Cato, Hellenistik tıpla ilişki içinde olan bir aristokrat olmalıdır ki O, geleneksel Roma çözümlerinin Hellenistik hekimlerin kibirli teorileri kadar fayda sağladığından emin görünmektedir (Plutarkos, Cato Maior 23-24; Plinius, XXIX.7; Cato, On Agricultura, 157). Yine de Roma aristokları, savaşlarla birlikte Roma'ya getirilen esir hekim ve şifacıları satın alarak onların hizmetlerinden faydalanmış ve özgür hekimlere güvenilmese de Roma'da Geç Cumhuriyet Dönemi'ne kadar köle ya da azatlı hekimlerden hizmet almıştır. Roma'nın büyümesiyle birlikte ortaya çıkan gereksinimler liderlerin buna göre kararlar almalarına yol açmış, Caesar ve Augustus dönemlerinden itibaren, Yunan tıbbının Roma'ya gelmesi için birtakım teşviklerde bulunulmuştur (Suetonius, Julius Caesar, 42; Suetonius, Augustus, 42). MÖ 46'da Julius Caesar, özgür olan yabancı hekimlere vatandaşlık vererek Roma'ya gelmeleri için onları teşvik etmiştir. (Suetonius, Julius Caesar, 42). Roma kentlerinin aşırı nüfusu, köle kalabalıkları, büyük ordular ve diğer faktörler tıba muazzam bir ivme kazandırmış ve bu durum gelecekte İmparatorluğun her köşesine akın edecek olan profesyoneller için zemin hazırlamıştır (Escohotado, 2010: 381). Augustus, hekimleri kamu vergilerinden muaf tutarak onları teşvik etmeye devam ederken ardılları da bu tutumu sürdürmüştür (Cassius Dio, LIII. 30; Suetonius, Augustus, 59).

Geç Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren liderlerin hekimlere karşı sergilediği bu tutumun, kadın şifacılara da yansıdığı özellikle mezar yazıtlarındaki sayısal artışla açığa çıkmaktadır. Fakat kadın şifacılara yönelik daha erken ipuçlarına ulaşmaya çalıştığımızda, Roma'da kadınların şifa sanatındaki katkılarına yönelik hikâyelerin yaklaşık MÖ II. yüzyıla dayandığını ve edebi metinlerde daha çok zehirleyiciler, kürtajcılar, büyücüler olarak damgalandıklarını görmekteyiz (Achterberg, 2009: 40). Bu dönem, yukarıda da işaret edildiği gibi rasyonel tıpla ilgilenen Yunan erkek hekimlere karşı da ciddi bir ön yargının olduğu dönemdir. Dolayısıyla Roma dünyasında kadın şifacıların, şifa sanatına katkıda bulundukları yaklaşık olarak MÖ

II. yüzyılda sadece kadın şifacılar değil, aynı zamanda Yunan erkek hekimlere karşı da karalama kampanyalarının gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Varro (MÖ 116-27), kadın hastaların şifacı seçimlerinden söz ederken, çoğu kadının hekim yerine büyücü kadınlara gitmeyi tercih ettiklerini ifade etmektedir²³⁷. Varro'nun bu idafesi açıkça abartılı olsa da dönemin koşul ve inançlarının da gözardı edilmemesi gerekmektedir²³⁸. Romalıların bakış açılarını ve şifacı kadınlara karşı tutumlarını özellikle yaşlı Plinius'un eserinde görmek mümkündür. Birçok defa Plinius, tıbbi bilgi için kaynak olarak ebeleri göstermektedir. Örneğin ebe Sotira, jinekolojik konular dışında uyguladığı tedavilerinden dolayı toplum nezdinde takdir görmüş bir kadındır (Plinius, XXVIII.23.83). Ancak Plinius'un bahsettiği kadın şifacılar çoğunlukla geleneksel halk tıbbı uygulayan, tükürük, idrar ve menstrüasyon kanı, temel tedavi yöntemi olan kadınlardır (Plinius, XXVIII. 18.66, 77.255, 80.262; XXXII.47.135, 51.140). Biraz daha geç dönem için Harris, muhafazakâr gelenekleri karşılaştırıldığında, kadın cinsiyetine yönelik Roma geleneklerinin Yunan geleneklerine göre daha esnek olduğunu ve erkek hekimlere erişimde daha az sınırlamaya maruz kaldıklarını ileri sürmekte ve bu duruma Boethus'un karısını tedavi eden Galenus'u örnek göstermektedir (Harris, 2015: 42)²³⁹. Aslında erkek hekime erişim, Yunan geleneklerine göre daha esnek olsa da utanç kültürünün Roma'da da etkin olduğu ve Galenus'un yardımcı kadın şifacılardan pratik destek alarak yani kadın şifacılar ne yapmaları gerektiğini söyleyip onları yönlendirerek Romalı kadın hastaları tedavi ettiği anlaşılmaktadır. Adları belirtilmeden Galenus'a asistanlık yapan bu kadınlar ve Soranus'un bir klavuz kitabı yazdığı kadın şifacılar, Romalı eril geleneklerin esnetildiği ve sağlık alanındaki kadınlara karşı tutumun daha ılımlı bir hal aldığını göstermektedir. Özellikle Roma İmparatorluğu'nda MÖ I.

²³⁷ Varro, Logistorici 15 "ut faciunt pleraeque, ut adhibeant praecantrices nec medico ostendant"

Kaynak: <http://216.129.112.202/loc/684/9/0#0> (Çevrimiçi: 02.08.2019)

²³⁸ Yukarıda Cato örneği üzerinden verilen bilgiler ışığında, Romalıların, uzun bir süre rasyonel tıbbın uygulayıcılarına yani Yunan hekimlere karşı mesafeli oldukları ve onlara güvenmedikleri için, hastalıklarına kendi kendilerinin çözüm bulduğu anlaşılmaktadır. Daha çok geleneksel tedavilerin uygulandığı böyle bir ortamda kadın hastaların, daha özel bir bilgi birikimi gerektiren jinekolojik hastalıklar yaşadıkları durumlarda kadın şifacılar başvurmaları gayet doğal görünmektedir. Tıbbın dini ritüellerle iç içe geçtiği bu dönemde kadın şifacıların, bitkilerin yanı sıra birtakım sihirli sözcükler kullanmaları da son derece olası görünmektedir.

²³⁹ Konsül Flavius Boethus, uzun süredir tedavi edilen karısının jinekolojik hastalığı iyileşmeyince, Galenus'a başvurur. Hasta kadın, Galenus ve onunla birlikte olan hekimlerin yönlendirdiği ebeler tarafından tedavi edilerek iyileştirilir. (Galenus, On Prognosis, CMG V 8,1, 110-117.)

yüzyıldan itibaren kadın şifacıların “ebe” ve “hekim” mesleki kimlikleriyle yazıtlarda görülmeye başlanması, bu dönemden itibaren saygın birer şifacı olarak kendilerini kabul ettirdiklerinin göstergesi olarak kabul edilebilir. MS II. yüzyıldan itibaren ise kadın şifacılara mesleki kimlikleriyle adanmış mezar yazıtlarındaki artış belki de imparatorların hekimlere yönelik tutumlarının toplumsal yansımasıdır. Çünkü hekimlere verilen teşvikler, cinsiyete değil mesleğe hitaben verilmiştir. Yine antik dünyanın en ünlü jinekoloğu olan Soranus’un doğrudan ebelerle yönelik bir eser yazması, kadınların tıp alanındaki varlığının giderek normalleştiğinin işaretidir.

5.10. Roma Dünyasında Ebeler

Ebe için kullanılan Latince terim *obstetrix*’tir (Parker, 1997: 133). Roma’daki *obstetrix* kriterlerinin en azından Klasik Dönem Yunanistan’ındakinden farklı olduğu dikkat çekmektedir. MS I. veya II. yüzyıla tarihlenen, ebe Poblícia Aphe’nin mezar yazıtında, 21 yaşında yani çocuk doğurma yaşını geçmeden çok önce öldüğü kaydedilmiştir (CIL VI.9723). Yunan dünyasından bahseden Platon, hamile kalabilme çağında olan hiçbir kadının başka bir kadının doğumuna giremediğini kaydederken, Roma dünyasındaki yazıtlar bunun tersini göstermektedir (Platon, Theaetetus, 149b). Yazıtlarda 21, 33, 75 ve 90 yaşındaki ebeler, bu mesleğin Platon’un iddia ettiği gibi Roma’da sıkı bir yaş kuralına bağlı olmadığına işaret etmektedir (CIL VI.9723; CIL VI.6647; CIL VI.9720, BCTH, 1894: 345, no. 20). Platon aynı zamanda ebe olmak için gerekli olan niteliklerden bahsederken deneyimin önemini özellikle vurgulamakta ve bunun ayırt edici bir faktör olduğunu ifade etmektedir. Aslında uzmanlık isteyen bir alanda kişisel deneyime sahip olma zorunluluğunun evrensel bir kural olduğunu savunan Platon’a göre insan doğası, deneyimi olmayan konularda bir sanat elde etmek için çok zayıftır. Bu yüzden kısır kadınlar da ebe olmak için yeterli değildir (Platon, Theaetetus, 149c). Kısır kadınların Roma’da ebelik yapıp yapmadıkları hakkında kesin bir yargıda bulunmak yanlış olacaktır. Fakat en azından Roma İmparatorluk Dönemi’nde ebelik yaşı ve diğer nitelikleri hakkında, Platon’un ileri sürdüğü prensiplere sıkı bir bağlılık yoktur.

Hatta hangi şartlara bağılı olarak ve kimden eğitim aldıkları yorumlara bağılı kalsa da 21 yaşında ölen Publicia Aphe, 24 yaşında ölen Secunda ve 31 yaşında ölen Valeria Syre gibi ebe yazıtlarından ebelik eğitiminin erken yaşta başladığı anlaşılmaktadır (CIL VI:9723, 9724; AE 2005, 328).

Naturalis Historia'da Plinius, doğumlara katılan halk tıbbının kadın uygulayıcılarından zaman zaman bahsederken, Gynecology'de Soranus, daha bilimsel bir temele oturtulmuş ebelik mesleğini ve bu mesleği yapacak kadınların sahip olması gereken prensipleri açıklamaktadır. Aralarında çok uzun zaman farkı olmamasına rağmen Plinius'un (MS 23-79) yaşadığı dönemden Soranus'un (MS 60 - 130) yaşadığı döneme kadar, ebenin tıp dünyasındaki yeri ciddi bir ilerleme kaydetmiş ve büyük olasılıkla Soranus'un eserine zemin hazırlamıştır. Ancak bir taraftan Soranus'la birlikte ebeler tıp dünyasında daha sıkı bir programa tabi tutulurken diğer taraftan Roma dünyasındaki kadınların büyük çoğunluğu doğumlarında, Plinius'un bahsettiği ilaç ve metotları uygulayan halk ebelerinden hizmet almıştır (Plinius VII. 6. 41; XXVI. 90. 160-161; XXVIII. 27. 102). Bu durum profesyonel ebelere ulaşma şansına sahip olmayan, fakir ya da kırsalda yaşayan kadınlar için daha geçerli bir durum gibi görünmektedir. Plinius'un bahsettiği geleneksel ebelerin ilaç ve metotları, çok az çocuğu güvende tutarken bazılarında da zarar vermiş olabileceğinden, geleneksel metotları uygulayanların, doğuran kadına daha çok psikolojik destek vermek için çaba gösterdikleri anlaşılmaktadır. Yine de Plinius'un eserindeki halk ebelerinin özellikleri hakkında, Soranus'un anlattığı ebe profilinin aksine²⁴⁰ herhangi bir kesin sonuca varmak için yeterli kanıt bulunmamasına rağmen geleneksel tarzdaki bu şifacılık alanında ya anneden kıza ya da evin hanımından köleye aktarılan bir eğitim geleneği söz konusu olmalıdır.

Plinius'un eserindeki halk ebelerinin aksine Hippocratic Corpus, Galenus'un metinleri ve Soranus'un Gynecology adlı eseri gibi çalışmaları kapsayan tıbbi literatür, rasyonel tıptan etkilenmiş bazı hekim ve ebelerin anne veya bebeğe zarar vermeyecek şekilde teknikler kullandıklarını göstermektedir. Bu yüzden profesyonel ebeler veya geleneksel halk ebelerinden aldıkları hizmet sonucunda anne ile bebek ölümleri muhtemelen eski Yunan ve Roma dünyasında ailelerin sosyo-ekonomik

²⁴⁰ Soranus'un ebe tanımı için bkz. Soranus başlığı.

durumlarına bağılı olarak farklılıklar göstermiştir (French, 2004: 59). French'e göre zengin Romalılar, Doğu'dan yüksek eğitim alarak yetiştirilmiş ebeleri satın almış ve hekimlerde olduğu gibi ebelerde de tıbbi uzmanlığı, kendi faydalarına güvence altına almışlardır (French, 2004: 55-59). Bu durumun en açık göstergesi, yukarıda incelenen 40 ebe yazıtından 20'sinin Roma'da, geri kalan 20'sinin ise eski Akdeniz ve yakın çevresine dağılmış olması ve bu kadınlardan çoğunun Romalı adlarından ziyade Yunan adları taşımalarıdır. Ayrıca CIL'de ebelere ithaf edilmiş mezar yazıtlarından çoğunun ya Roma'nın büyük soylu ailelerine ya da imparator ailesi ve akrabalarına hizmet eden köle veya azatlı kadınlardan oluşması²⁴¹, büyük zengin hanelerin kendi ebelerine sahip olduğunun işaretidir.

Tıbbi literatür ve yazıtlardaki bilgiler, tıpta profesyonel eğitim almış kadınların varlığını kanıtlarken, Plinius'un bahsettiği halk ebeleri de günlük hayatın bir parçası olarak varlıklarını devam ettirmiştir. Soranus'un işaret ettiği profesyonel eğitilmiş ebelerle, Plinius'un bahsettiği geleneksel eğitilmiş ebelerin ücretleri de büyük olasılıkla değişiklik göstermiştir. Ebelik hizmetleri için ödenen ücret daha Roma Cumhuriyet Dönemi'nde yakınma konusu olmuştur. Bazı ebeler verdikleri hizmet karşılığında muhtemelen çok az ücret alırken bazıları da Periplecomenus'un yakındığı gibi fazla ücret talep ederek şikâyetlere neden olmuşlardır. Nitekim Yaklaşık olarak MÖ III.-II. yüzyıllar arasında yaşamış Roma'nın ünlü komedyayazarı T. Maccius Plautus'un Miles Gloriosus adlı eserinde Periplecomenus, ebelerin de içinde bulunduğu kadınların, genellikle fazla para istemesinden yakınmaktadır (Plautus, The Braggart Warrior, 697). Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki ebelerin ücret farkı daha da artmış olmalıdır. Çünkü Soranus bazı ebelerin diğerlerinden çok daha fazla eğitilmiş olduğunu, ebe tanımında açıkça ima etmiştir. Bu durumda fakir kadınların ne yaptıkları tam olarak bilinmese de, geleneksel uygulamalardan yararlandıkları, bilge kadınlara veya ellerinden gelen her türlü yardımı yapabilecek kadın akrabalarına yönelmiş olmalıdır.

²⁴¹ CIL VI.3972, 4128, 4458, 6325, 6647, 8192, 8207, 8947-9, 9721, 9723, 37810, 8711.

5.11. Eski Yunan ve Roma Dünyasında Kadın Hekimler

Kadınlar için geçmiş hakkaniyetle anlatılmadığından eski Yunan ve Romalılarda kadın hekimlerin ne zaman ortaya çıktığı konusu günümüz bilim insanları arasında tartışmalıdır. Briffault, tarihteki ilk hekimlerin kadınlar olduğu konusunda şunları yazmaktadır:

“Kadınların toprağın işlenmesi ve yenilen bitki ve köklerin aranması yönündeki faaliyetleri, onların ilkel insanlar arasında olağanüstü yaygın olan bitki bilimsel alanda uzmanlaşmasına yol açmıştır. Böylece otlardaki özellikleri ilk onlar tanımış, dolayısıyla ilk hekimler de onlar olmuştur.” (Briffault, 1927: 486).

Grimm, şifanın en eski yöntemlerinin kadınların elinde olduğuna dikkat çekerek devam eder:

“Yemeğin pişirilmesinde olduğu gibi, güçlü ilaçların toplanması ve kaynatılması görevi erkeğe değil kadına verilmişti. Kadın yumuşak elleriyle en iyi merhemi hazırlayabilir, sargı bezi dokuyabilir ve yarayı sarabilirdi” (Grimm, 1883: 1038).

Aynı görüşte olan Neuburger konuyu Yunanlar bağlamına taşıyarak;

“Yunan kadınlar tıbbi uygulamaların dışına atılmalarına rağmen gizli bir şekilde tıbbi sanatlarını sürdürmeyi başarmışlardır. Bu kadınların öncelikli uğraşları aşk ve güzellik iksirleri hazırlamak olmuşsa da ciddi jinekolojik hastalıklar hakkında verdikleri tavsiyeler gözardı edilmemiştir. Ebeler her zaman bir hamilenin bakımıyla, yatıştırıcı ve büyülerle, göbek bağı kesmeyle

kendilerini sınırlandırmamış, hoş karşılanmayan jinekolojik (kürtaj gibi) ve pediatrik operasyonlar da gerçekleştirmiştir” der (Neuburger, 1910: 102-103).

Parker ise, Yunanistan’da kadın hekimlerin varlığını gösteren en erken kaynaklardan hareketle, tıp alanında profesyonel olarak ilk kadın hekimlerin tarihini, Yunanistan’da en az MÖ V. yüzyıla kadar dayandırmakta ve “*kadın hekimler, kuşkusuz tıbbi personelin sadece küçük bir kısmını oluşturmalarına rağmen Eskiçağ dünyasının günlük bir parçasıydı*” demektedir. Parker haklı olarak şöyle devam etmektedir:

“Ancak spesifik olarak Eskiçağ’daki kadın hekimler hakkındaki kaynaklarımız klasik yazarların birkaçında bahsi geçen fragmanlar, tıp yazarlarındaki dağınık referanslar ve sınırlı sayıda yazıttır. Bu nedenle biyografileri, eğitim hayatları ya da tıp alanındaki uygulamalarının detayları hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Ama yine de eldeki verilerden yararlanarak bir tür çerçeve çizmek mümkündür. Ortaya çıkacak en önemli özellik ise; bu kadınların, her ne kadar kayıt altına alınmamış olsalar da erkeklerle ya da erkeklerin yanı sıra hep var oldukları gerçeğidir” (Parker, 1997: 131).

Yunanistan’da kadın hekimlerin varlığını gösteren en erken kanıtlardan biri Platon’un Devlet’indeki 454. pasajdır. Eserdeki bu pasaj zaman zaman tartışmalara neden olsa da en azından Klasik Dönem’de kadın hekimlerin varlığına işaret eden önemli bir kanıttır²⁴². Yaklaşık olarak MÖ V. yüzyılın sonlarında kaleme alınmış olan eserde, devletin iyiliği için insanların doğal yetenekleri temelinde görevlendirilmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Platon;

“bireyler arasında fiziksel farklar olabilir fakat onlar bu işler için uygun yetenekler taşıyorlarsa bu görevlere getirilmemelidirler. Bu yüzden kel bir adam ya da uzun saçlı bir adam aynı eşit derecede bir ayakkabı tamircisi

²⁴² Tartışmalar için bkz. (Pomeroy, 1978).

olabilir. Burada tek önemli olan akıl ve ruhun farklılıklarıdır” der (Platon, Republic, 454).

Platon daha sonra döneminin koşullarına göre radikal bir öneriyle devam etmektedir:

“Ruhun cinsiyeti olmadığı için, en azından teoride, en zor işlere ya da devleti yönetmeye, onu korumaya uygun kadınlar bulunabilir.

Bu iddiasını şöyle desteklemektedir:

“Dolayısıyla tıpta hünerli bir kadının (iatrike) ve tıpta hünerli bir erkeğin, (iatrikos) zihinlerinin doğası gereği aynı olduğunu söylüyoruz”,²⁴³ ve birkaç paragraf sonra; “dediğimiz gibi bir kadın tıpta hünerlidir (iatrike), diğeri değil; Biri doğası gereği müzik konusunda hünerlidir, diğeri değil²⁴⁴.”

Bu ifadeler, Platon’un yaşadığı MÖ V. – IV. yüzyıl Atina’sında kadın hekimlerin varlığına ilişkin güçlü kanıtlar olarak kabul edilmektedir²⁴⁵. MÖ IV. yüzyılın ortalarına tarihlenen Phanistrate’nin mezar yazıtı, Platon’un kadın hekimlerin varlığına yönelik yazdıklarını doğrulayan şimdiye kadar ulaşılmış ilk kanıttır (IG II² 6873). Burada dikkat çekici noktalardan biri, Platon’un kadın hekimlerin varlığını kanıtlamaya yönelik bir çaba içinde olmamasıdır. Platon, *iatrike* terimini kullanırken dinleyicilerini, yabancıları oldukları bir kavramla değil, zaten bildikleri, tanıdıkları bir kavramla ikna etmeye çalışmaktadır (Pomeroy, 1978). Platon’la aynı yüzyılda yaşamış Hippokrates ve takipçilerinin yazılarından oluşan Hippocratic Corpus’ta ise *ἰητρεύουσα*²⁴⁶ terimiyle “tıbbi tedavi yapan” bir kadına işaret edilmektedir (Littre, VIII, s. 144-145). Bu bilgiler MÖ V. yüzyılın sonunda ve MÖ IV. yüzyılda

²⁴³ Platon, Republic, 454d2;

“οἷον ἰατρικὸν μὲν καὶ ἰατρικὴν τὴν ψυχὴν ὄντα τὴν αὐτὴν φύσιν ἔχειν ἐλέγομεν”

²⁴⁴ Platon, Republic, 455e 6-7;

“ἀλλ’ ἔστι γὰρ οἷμαι, ὥς φήσομεν, καὶ γυνὴ ἰατρικὴ, ἢ δ’ οὐ, καὶ μουσικὴ, ἢ δ’ ἄμουσος φύσει.”

²⁴⁵ Bkz. (Pomeroy, 1978).

²⁴⁶ Lloyd, 1983: 75.

Yunanların, kadın hekimlere açıkça göndermede bulunduklarını ve ebeler ile hekimler arasında niteliksel bir ayrım yaptıklarını kanıtlamaktadır. Platon ve Hippokrates'ten bir süre sonrasına tarihlenen Phanostrate örneği, bir kez daha önem kazanmaktadır. Mezar taşında *μαῖα καὶ ἰατρός* terimleriyle anılan Phanostrate'nin, (maia) ebelik sıfatının yanı sıra iatros terimi ile ifade edilmesi elbette ki Phanostrate'yi, doğum anı ile sınırlı olmayan ve daha genel hastalıklar için tıbbi uygulamalarda bulunan bir hekim pozisyonuna taşımakta ve niteliksel olarak farklı olan her iki mesleki beceriyi kendinde barındırdığına işaret etmektedir. MÖ II. – I. yüzyıla tarihlenen ve başka bir terim olmaksızın sadece hekim (ἰατρείνη) sıfatıyla anılan Mousa (4.3.1) örneği ise Phanostrate örneğiyle karşılaştırıldığında, kadın hastalıklarından daha bağımsız bir hekim olarak karşımıza çıkmaktadır. Phanostrate “ebe ve hekim” olarak yansıtılırken, hekimliğinin de kadın hastalıklarına yönelik yani onun bir jinekolog olabileceği fikrini güçlendirmektedir. Ancak Mousa, erkek hekim mezar yazıtlarında²⁴⁷ olduğu gibi sadece “hekim” olarak tanımlanmakta ve bu tanımlama formülü, Mousa'nın uzmanlaştığı hastalıkları cinsiyetten bağımsız bir şekilde tedavi etmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Tıbbi alanda güçlü bir şekilde Yunan etkisi altında kalan Roma'ya gelince, Hippokrates ekolünün benimsediği teoriyi temsil eden klasik tıp, kendinden önceki dönemlerde ve coğrafyalarda meydana gelen gelişmelerin eski Yunan kültüründe entegre ve sistematize edilmesiyle ortaya çıkıp, Yunan-Roma dönemlerinde bütün halinde varlığını sürdürmüştür (Ögenler, Kadioğlu, Uzel, 2009: 11). Caldwell, eski Roma'da kadınların tedavisiyle kimin ilgilendiği sorusuna yanıt ararken şu ifadelere yer vermektedir:

“Kesinlikle tıp, Klasik Yunan dünyasından Roma İmparatorluğu'na kadar değişmemiştir. Tıp mesleğinin tutarlı bir özelliği olarak, Eskiçağ boyunca hem kadın hem de erkek hastaları tedavi eden ve kültürlü kişiler olarak eğitilmiş olanlar çoğunlukla erkeklerdi” (Caldwell, 2016: 365).

²⁴⁷ SEG XXVIII. 475; SEG XXVIII. 519; Nutton, 1969: 96-98.

Yunan ve Roma tıbbının sıkı bağlarla birbirine bağlı olduğunu düşünen Caldwell, Hippocratic Corpus'taki Epidemiler kitabından erkek hekimlerin tıp alanındaki baskın gücüne bazı örnekler vererek, kadınların da erkek hekimler tarafından tedavi edildikleri yönündeki tezini savunmaktadır (Caldwell, 2016: 365). Caldwell'in de işaret ettiği gibi Roma tıbbı, Yunan tıbbının etkisinde kalmıştır. Jackson'ın cümlesiyle; *“Tüm Batı Roma İmparatorluğu'nda ve özellikle de Roma'da hekimlerin çoğu Yunan ya da Yunan kökenlidir. MÖ I. yüzyılda tıbbi evlere sokaclar genellikle köleler, özgür bırakılmış köleler ve köle çocuklarıdır.”* (Jackson, 1999: 51) Bu durumda Roma'da Yunan prensipleriyle ilerleyen tıp, görünürdeki haliyle tamamen eril bir alan olarak şekillendiğinden kadın hekim, tıbbi kitaplarda hiyerarşinin en alt pozisyonunda kaybolmuştur. Ancak Klasik Dönem'de bile kadın şifacıların Hippokrates ekolündeki hekimlerle çalıştığını gösteren kanıtlar mevcuttur²⁴⁸. Bu bağlamda belirtilmesi gereken durum, Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar, klasik Yunan tıp geleneği Roma dünyasında devam etmiştir. Başka bir ifadeyle görünürde erkek hekimler hem kadın hem erkek hastaları tedavi etmiş olsalar da kadın yardımcıları arka planda varlıklarını devam ettirmiştir. Çünkü MÖ I. yüzyıla tarihlenen Naevia Clara gibi kadın hekimlerin birden ortaya çıkması için, sosyo-kültürel bir ortam veya hukuki bir düzenleme mevcut değildir. Bu nedenle Roma İmparatorluk Dönemi'nin başına kadar tıbbi uygulamada bulunmalarına rağmen kadın hekimlerin Roma edebi kaynaklarında yer almaması, statü olarak hala geri planda kaldıkları ve yeteri kadar saygınlık kazanmadıkları şeklinde yorumlanabilir.

MS I. yüzyıla gelindiğinde, Roma İmparatorluk Dönemi edebi kaynaklarından Martialis'in (MS 40-104) Epigramlar adlı eserindeki bir pasajda, kadın hekimlerden açıkça bahsedilmektedir. Söz konusu epigramda, genç karısının erkek hekimlerle olan uygunsuz münasebetine yaşlı kocasının göz yumması, kadının erdemsizliği ve erkek hekimin mesleğini kötüye kullanması eleştirilirken, arka planda kadın hekimlerden bahsedilmekte ve *“protinus accedunt medici medicaeque recedunt”* *“hemen erkek hekimler gelir, kadın hekimler ayrılır”* denilmektedir (Martialis, Epigramlar, XI. 71. 7). Bu epigramda erkek hekimlerle kadın hekimlerin eşit düzeyde anılmaları dikkat çekicidir. Apuleius'un (MS 124-170) Başkalaşım'ında

²⁴⁸ Bkz. Hippokrates başlığı.

benzer bir şekilde Psykhe'nin kötü kız kardeşlerinden biri, kocasından bahsederken, karısını değil de bir *medica* parçasını oynadığından, yaşlı kocasının kokan yara lapalarıyla ve sargılarıyla uğraşmak zorunda kalmaktan yakınmaktadır (Apuleius, Başkalaşım, 5.10). Burada da *medica*'nın sadece ebe olmadığı açıkça ortadadır. Bu referanslar, Yunanlara göre çok daha geç bir dönemde ancak Roma İmparatorluk Dönemi'nde kadın hekimlerin, günlük hayatın bir parçası haline geldiğini veya edebi kaynaklara ancak bu dönemde yansıyabildiklerini göstermektedir.

Roma edebi kaynaklarının aksine, Roma İmparatorluğu genelinde görülen ve kadın hekimlerden bahseden mezar yazıtları, küçük kasabalarda olduğu kadar büyük şehirlerde de kadın hekimlerin varlığını kanıtlamaktadır. Sosyal statülerindeki değer artışını göstermesi bakımından bu mezar yazıtları, son derece çarpıcı olmalarına rağmen önemli bir kısmı, ebe ve kadın hekimlerin hayatları, uygulamaları hakkındaki detaylara dair çok az bilgi sunmaktadır. MS I./ II. yüzyılda Roma'da hekimlik yapmış Primilla'nın mezar yazıtı (4.3.21), çok az bilgi verdiğinden buna örnek gösterilebilir. Mezar yazıtlarının sayıca artışına rağmen Primilla gibi kadınların önemli bir kısmı, akrabaları tarafından kitabelerinde, mesleki yeterliliklerinden çok kadınsal erdemleriyle vurgulanmıştır (Flemming, 2007: 259-260). Fakat bu yazıtların aksine kadınların nadiren de olsa teknik bilginin yanı sıra teorik bilgide de belli bir seviyeye ulaştıklarını gösteren yazıtlar mevcuttur. Bu yazıtlarda kadın şifacılar, bazen erkek meslektaşlarınıninkiyle karşılaştırılabilir terimlerle anılmıştır. Örneğin erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bir mezar yazıtında kocasıyla birlikte anılan ve azat edilmiş bir köle olan Naevia Clara (MÖ I. yüzyıl), (*medica philologa*) “hekim ve bilge”, aynı şekilde azatlı bir köle olan kocası L. Naevius (*medicus chirurgus*) “hekim ve cerrah” olarak övülmüştür. Ayrıca Martialis'in “*hemen erkek hekimler gelir kadın hekimler ayrılır*” (Martialis, Epigramlar, XI. 71. 7) şeklindeki ifadesi, artık edebi kaynaklarda da kadın ve erkek hekimlerin aynı statüde görüldüklerinin işareti olarak kabul edilebilir.

Kadın şifacıların teorik bilgide belli bir seviyeye ulaştıklarının en önemli göstergelerinden biri de yazdıkları eserlerdir. Eski tıp kitaplarında hak ettikleri yeri bulamamış olsalar da kadınların tıp alanında, uygulamalarda bulundukları ve eserler verdikleri yönünde kanıtlar bulunmaktadır (Plant, 2004: 5). Roma İmparatorluk

Dönemi'nde, Thebaili Olympias (MS I. yüzyıl) Kleopatra (MS I./ II. yüzyıl), Metrodora (MS II. – IV. yüzyıl) gibi hekimler, meslektaşları tarafından kullanılması için tedavi yöntemlerini kaydeden kadın hekimlere örnek olarak gösterilebilir. Antik kaynaklarda kadın şifacıların ilgilendikleri iş ve tıbbi yazılarının, doğum ve kadın hastalıkları odaklı olduğu, yazdıklarının da doğal olarak bu yönde şekillendiği ima edilmektedir. Ancak ön yargılardan biraz uzaklaşıldığında aslında bilgi alanlarının çok daha geniş olduğu anlaşılmaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi'nin en iyi hekimlerinden olan Soranus'un; *"tıbbın bütün alanlarında eğitilmiş, ilaçlar, ameliyat ve diyetli tedaviyi gerektiren durumların üstesinden gelebilen ve ayrıca spesifik kadın hastalıklarını tedavi eden kişiye biz iyi ebe deriz"* (Soranus, Gynecology I. 4; III. 3) ifadesi, kuşkusuz bir kadın hekimi tarif etmektedir. Bu bağlamda sıradan tıbbi beceriye sahip kadınların imparator ailesine hizmet edemeyecekleri varsayımından hareketle, imparator ailesine hizmet eden ve çoğunlukla ebe sıfatı taşıyan kadınların,²⁴⁹ Soranus'un tanımındaki iyi ebeler yani hekimler olabilecekleri fikrini savunmak mümkündür. Aslında imparator ailesine hizmet eden hekimlerin yüksek derecede tıbbi beceriye sahip olmaları ve bunu kanıtlamaları gerektiği, hekim Tyrannos'un yazıtında açıkça belirtilmiştir²⁵⁰.

*"...İmparator'un azatlısı, vatandaşımız, hekimlik sanatındaki becerisi ve karakterinin uygunluğu ile kendini imparatorların tanrısal kriterlerine kabul ettirmiş olan Tinerius Claudius Tyrannos..."*²⁵¹

İmparatorun yüksek standartlarına uygun tıbbi becerisi ve karakteriyle övülmüş Tyrannos dışında, Eskiçağ'ın en iyi hekimlerinden Galenus'un da imparator ailesine hizmet ettiği göz önüne alındığında bu ebe ve kadın hekimlerin, alanlarındaki en iyi hekimlerden oldukları fikri ağırlık kazanmaktadır. İmparatorluk ailesi için çalışmış; Hygia (4.1.6), Antonia Thallusa (4.1.10), Prima (4.1.21), Iulia (4.1.16), Taxis Ionidis (4.1.8) ve muhtemelen bilgilerine henüz ulaşamadığımız başka ebeler de büyük

²⁴⁹ CIL VI.4458, 8947, 8948, 8949; AE 1991, 127.

²⁵⁰ SIG II. 807

²⁵¹ Tercümenin alındığı kaynak; (Özlem Aytaçlar, 2005: 199-200).

olasılıkla Soranus'un "iyi ebe" (hekim) tarifinin somut örnekleri olarak kendilerini kanıtlamışlardır. Diğer taraftan Soranus'la yaklaşık aynı dönemde yaşamış ve "en iyi hekim" (medicae optima) olarak mezar yazıtında anılan Iulia Saturnina (4.3.25) ise, hekimden de öte "en iyi hekim" olarak tıbbi hiyerarşide kadın şifacıların beklenenin ötesine geçtiklerinin göstergesidir. Ayrıca yazıtlarda sadece hekim sıfatıyla anılan kadın şifacıların, MÖ I. yüzyıla birlikte eski Yunan ve Roma kültürlerinin etkisi altında kalan eski Akdeniz ve çevresinde daha yaygın bir şekilde görülmesi, tıp sanatındaki hiyerarşide kadın şifacıların yükselişine işaret etmektedir.

Geç Antik Çağ'da temelde tıp, Hippokrates ve Galenus paradigmasına dayanmaya devam etmesine rağmen MS IV.-VI. yüzyıllara tarihlenen ve Gdanmaa'dan olan Augusta'nın anıldığı mesleki terim "başhekim= ἀρχιείατρον"²⁵², tıp alanında kadın şifacının daha yetkin hale geldiğini göstermektedir. Kocası başhekim Aurelius Gaius ile birlikte bir kurumda çalıştığı anlaşılan Augusta, Doğu Roma İmparatorluğu'nun tıba kazandırdığı sivil hastane kurumunun kadınlara da açık olduğunun kanıtıdır. Nitekim IV. yüzyılda işleyiş olarak modern hastanelere benzeyen *ptochotropheion* (düşkün/ hasta evi) yapıları, Lykaonia'nın doğu komşusu Kappadokia'da piskoposluk bünyesinde ilk defa kurulmuş ve daha sonra yaygın hale gelmiştir (Miller, 1997: 85-88). Gdanmaa da en azından IV. yüzyıldan itibaren bir piskoposluk merkezi olarak bilinmektedir (Breytenbach ve Zimmermann, 2018: 353). Lykaonia'daki diğer kentlerle karşılaştırıldığında Gdanmaa, zaman zaman özellikle hayırseverlik ve dindarlıklarıyla övülen, başhekim Augusta'nın da içinde bulunduğu hristiyanlardan bahseden çok sayıda yazıtın yer aldığı tek yer olmasıyla dikkat çekmektedir (TIB IV. 166). Bu bilgiler, mezar yazıtında başhekimliklerinin yanı sıra hristiyanlıkları vurgulanan Augusta ve kocasının Kappadokia'daki hastaneye benzer bir kurumda, fakirlere sağlık hizmeti sunmuş oldukları varsayımını desteklemektedir. VI. yüzyıla gelindiğinde, kadın hekimlerin artık hukuki alanda kabul edildiklerini ve erkek hekimlerle birlikte Justinianus Codex'inde "Her iki cinsten hekimler" şeklinde ifade edilirken aynı hükümlere tabi olduklarını görmekteyiz (Codex Justinianus VI. 43.3).

²⁵² MAMA VII, 566; Firatli ve Robert, 1964: 177.

SONUÇ

Ataerkil sistemin geçerli olduğu eski Yunan ve Roma’da kadın, hangi sosyal sınıftan olursa olsun sınırlı bir yaşantıya sıkıştırılmıştır. Daha çok evin yönetiminden sorumlu olan kadın, savaş nedeniyle erkek sayısının azalması, finansal yoksunluk ve cinsiyetçiliğe dayanan utanç kültürü gibi çeşitli faktörlerden dolayı, toplumsal hayatta erkeklere tahsis edilmiş tıp alanına zorunluluklar gereği girebilmiştir. Nitekim edebi, tıbbi ve epigrafik kaynakların incelenmesiyle, Eski Akdeniz Dünyası’nda kadınların tıp alanındaki varlığı kanıtlanmış ancak bu kadınların azınlıkta olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kaynaklar, zamanla kadınların şifacı olarak hareket etme fırsatlarının değiştiğini de göstermektedir. Örneğin edebi kaynaklardaki serüveni Homeros ile başlayan kadın şifacılar, uysal olmadıklarında ve erkekler için tehdit oluşturdıklarında veya erkekten bağımsız kendi hesaplarına bilgilerini kullandıklarında, *πολυφάρμακος* yani “birçok ilacı bilen” bir kadın da olsa, büyücü ve cadı olarak lanse edilmiştir. Klasik Dönem’de bile kadın şifacıların büyülü sözlerin eşlik ettiği çeşitli obje ve muskalarla sağaltma pratikleri gerçekleştirdiğine inanılmış ya da kadın şifacının daha çok bu yönü ön plana çıkarılmıştır. Dolayısıyla edebi metinlerinde şifacı kadınlara yönelik çoğunlukla olumsuz, eleştirel ve yargılayıcı bir tavır söz konusudur. Zaman ilerledikçe bu kaynaklarda köklü bir tutumsal değişiklik olmamakla birlikte terminolojik değişim göze çarpmaktadır. Buna karşın epigrafik kaynaklar, neredeyse kadın şifacıları Hellenistik Dönem’e kadar büyük oranda görmezden gelmesine rağmen tıbbi metinler, edebi metinler kadar olumsuz bir yaklaşım sergilememektedir.

Mevcut kaynakların sınırlılığı ve geleneksel bakış açısı, eski Yunan ve Roma dünyasındaki tıbbın ele alındığı tartışmalarda, kadın şifacıların ihmal edilmesine yol açmıştır. Nitekim eski edebi ve hatta tıbbi metinlerdeki söylem ve imaların alt metinleri çoğunlukla okunmadığından, uzun süre modern araştırmacılar kadın şifacıların sadece kadınlarla ilgilendiği fikrini benimsemiştir. Fakat mevcut kaynakların daha yakından incelenip alt metinleriyle değerlendirilmesi sonucu, şifacı kadınların büyü, farmakoloji, jinekoloji, iç hastalıkları, dermatoloji, genel tıp, cerrahi ve daha başka tıbbi alanlarla ilgili oldukları ortaya çıkmıştır. Öncelikle Yunan

dünyasında ve daha sonra da Yunan tıbbının etkisinde kalan Roma dünyasında kadının biyolojisi yeteri kadar anlaşılamadığından kadın ve erkek hastalıklarının farklılık gösterdiğine inanılmış ve her iki cinsin yaşayabileceği hastalıklardan biri kadında zuhur ettiğinde, cinsiyetine bağlanarak çoğunlukla kadın şifacıya havale edilmiştir. Aslında kadın şifacının bu durumda daha çok devrede olması utanç kültürünün baskıladığı hasta kadının kendi tercihi gibi görünmektedir. Daha kritik durumlarda erkek şifacı her ne kadar kadın hastalıklarıyla ilgilense de yönlendirdiği kadın yardımcı aracılığıyla kadın hastaları tedavi edebilme imkanına kavuşmuştur. Bu durumda erkek hekime çıraklık yapan kadın şifacı, zamanla yetkinlik kazanmış ve kadın hastaları kendi başına da tedavi etmiş olmalıdır. Hippokrates ve Galenus'un ekollerine dayanan tıbbi metinler erkek hekimler tarafından yazıldığından, kadın şifacıların bireysel tedavi ayrıntılarının kayıt dışı kalması şaşırtıcı değildir. Aslında yukarıda incelenen epigrafik kayıtların çoğu, kadın şifacının tek başına sağaltma pratiğinde bulunduğu kanıtı niteliğindedir.

Ebe ya da kadın hekimin mesleki yetkinlik sorunsalı, kadın şifacının tıp eğitimi dikkate alınmaması durumunda eksik kalacağından, bu tez kapsamında ele alınarak kadın şifacının genel ve mesleki eğitimi sorgulanmıştır. Yapılan çalışmada erkek ve kadın şifacının eğitimi arasında teknik olarak ciddi bir farkın olmadığı, temelde her iki cinsin de usta-çırak modeline dayanan bir eğitim sürecinden geçtiği sonucuna varılmıştır. Yaklaşık MÖ VI. yüzyılın sonlarında Asklepios kültünün Epidauros'ta ortaya çıkıp yayılmasıyla birlikte, Asklepieion adı verilen tapınaklarda rahipler, tedavi pratikleri gerçekleştirmiş ve birbirine sıkı bağlarla bağlı olan bu hekimler, tıp sanatını nesilden nesile aktarmıştır. Babası Asklepiad'lar ailesinin bir üyesi olan ve daha sonra akılcı tıp anlayışının temellerini atacak olan Hippokrates, usta-çırak ilişkisi içinde tıp sanatını öğrenmiş hatta Galenus da bir süre Pergamon Asklepieion'unda çalışarak deneyim edinmiştir. Eskiçağ tıp okulları benzer tıp öğretileri arasında bağlantı sağlayamadığından günümüz tıp okullarından tamamıyla farklı bir tutum sergileyerek formal bir eğitim sistemi ortaya koymayı başaramamıştır. Yasal bir zorunluluk olmadığından bazı kişiler tıp okullarında bazılarıysa usta bir hekimin yanında çırak olarak tıp sanatını öğrenmiştir. Bu durumda temelde usta-çırak ilişkisine dayanan eğitim sistemi devam etmiştir. Ancak

çoğu zaman yardımcı rolünde babasının yanında tasvir edilen Hygieia'nın çıraklığı görmezden gelinerek tıp sanatında usta-çırak temelli eğitim sisteminin erkeklere has olduğu genel kanı olarak kabul edilmiştir. Bu kanı çoğu modern tartışmada bile Eskiçağ'da kadın şifacının geleneksel halk tıbbı ve majik ritüellerle meşgul olduğu fikrini desteklemiş, böylece kadın şifacı ya tartışmaların dışında bırakılmış ya da eksik tartışılmıştır. Oysa Eskiçağ'da, felsefî öğretinin içinde yetişen filozof kadınların yanı sıra başka sanatlarda da kadınların aile üyelerine çıraklık yaparak bu sanatları öğrendikleri ve birtakım mesleklerde uzmanlaştıkları görülmektedir (Plinius, XXXV.59, XXXV. 147). Bu bağlamda kadının bir ustaya çıraklık yaparak öğrendiği sanatlardan biri de tıptır.

Kadının tıbbi eğitimi, Eskiçağ edebi kaynaklarında açıkça belirtilmediğinden genellikle üzerinde durulmamış olsa da son dönemde yapılmış çalışmalardan çok azı bu konuya açıklık getirme çabasıdadır. Örneğin Irving, kadın şifacı için usta-çırak ilişkisine dayanan bir eğitim modelinin var olduğunun MS I. yüzyıla tarihlenen Restituta yazıtıyla kanıtlandığını haklı olarak ileri sürmektedir (Irving, 2012). Aslında kadının içinde bulunduğu bu eğitim modelini daha geriye taşımak mümkündür. Hippocratic Corpus'ta meslek alanındaki profesyoneller olarak doğrudan ele alınmamalarına rağmen kordon doğru kesilmediği zaman ortaya çıkabilecek komplikasyonlar tanımlanırken kordonu kesen kadın yani *ὀμφαλητόμος* (Littre, VIII, s. 106-107), erken doğan çocukla ilgili derin bilgiye sahip *ἀκεστρίδεα* (Hippocrates, VIII, Fleshes, 19; Littre, VIII, s. 614-615), Hippokrates ekolüne mensup hekimlerle çalışan yardımcı şifacı kadınlar olarak kabul edilmektedir. Geleneksel anlayış ve metotları öğretilerinin dışında tutan Hippokratik hekimlerin, sıradan bir kadından yardım alarak doğum ya da jinekolojik tedaviyi gerçekleştirdiğini düşünmek makul bir fikir değildir. Bu bağlamda Hippocratic Corpus'ta hekimin hasta ziyaretlerinde, eğitimde ilerlemiş öğrencilerin hekimle birlikte gitmesi ve hastayı gözlemleyip duruma göre müdahale etmesi için hastanın yanında bırakılması, hastanın kesinlikle meslekten olmayan birine emanet edilmemesi tavsiye edilmektedir²⁵³. Öyleyse bu pasaja göre, erkek hekimin

²⁵³ “Talimatlarınızı sorunsuz bir şekilde yerine getirmesi ve öngörülen tedaviye devam edebilmesi için öğrencilerinizden birini sorumlu olarak bırakın. Bu sanatta ilerlemiş olan öğrencilerden birini seçin, böylece gerekli her şeyi ekleyebilir ve güvenli bir şekilde tedaviyi sürdürebilir. Bunun başka bir amacı

gözetiminde hastayı tedavi eden ebe veya jinekolog da usta hekime doğru bilgiyi sunabilecek ve gerekli tedaviyi uygulayabilecek, eğitimde ilerlemiş öğrencilerden olmalıdır. Nitekim Galenus'un bir pasajında, doğurmakta olan kadınla ilgilenen ebenin, kadını sürekli gözlemesi ve doğumun bütün evrelerini oradaki hekimlerin yönlendirmesiyle yönetmesi gerektiği ifade edilmektedir (Galenus, *On the Natural Faculties*, III.3). Prognoz Üzerine adlı çalışmasında, Galenus'un üçünde aktif bir şekilde rol aldığı birinde ise rol almadığı dört hikâyedeki kadın hasta, bir ya da daha fazla ebe / jinekolog tarafından tedavi edilmektedir. Bu örnekler kadın şifacıların Hippokrates ve Galenus ekollerinden hekimlerle, en azından kadın hastalıkları hususunda birlikte çalıştıklarını göstermektedir. Hekimler tarafından yönlendirilen bu kadınların tedaviyi uygulama pratikleri, aslında hekim tarafından eğitilen kadın şifacının eğitildiği ana da işaret etmektedir. Kısacası hasta, hastalık ve tedaviyi uygulama şeklinin anlatıldığı bu hikâyelerin alt okumasında, kadın şifacının bir çırak olarak usta hekimden aldığı pratik eğitim anları sahnelenmektedir. Bunun dışında kadın şifacı ya aile üyelerinden miras alarak ya da köle olarak hekim bir patronusa çıraklık yaparak tıp sanatını öğrenmiştir. Daha sonraki zamanlarda yani MS I. ve II. yüzyıla tarihlenen Roma Dünyası'ndan yazıtlar, tıp mesleğinde başarılı olan kadın hekim ve daha sıklıkla ebelerin köle olarak kariyerlerine başlamış, kazançlı bir alan olduğundan birçok kölenin bu sektörde çalışarak ölmeden önce özgürlüklerini satın aldığını ve hatta bazılarının kendi kölelerine sahip olduklarını göstermektedir.

Eskiçağ'da kadın şifacılar bugüne kadar yansıtıldığı gibi sadece jinekolojik hastalıklarla mı ilgilenmişti? Bu soru, odaklandığımız ve yeni bir öneri sunma çabasında olduğumuz konulardan biri olmuştur. Hem edebi kayıtlar hem de baba, eş, patronus ve çoğu zaman da tek başına anılan yazıtlar değerlendirildiğinde, kadın şifacıların sadece kadınlarla değil, erkek ve çocuklarla da ilgilendikleri ortaya çıkmıştır. Özellikle Hellenistik Dönem'den itibaren her iki cinsin hastalıklarıyla ilgilenen kadın şifacılara yönelik epigrafik kaynaklar mevcuttur. Fakat kadınlar Hellenistik dönemin sağladığı kültürel gelişimle beraber mi şifacılık fırsatı yakalamış ve sağaltma alanına girmişti yoksa kadınların sağaltmadaki rolünü daha geriye

da ziyaretleriniz arasında gerçekleşen her şeyin gözden kaçmasını engellemektir. Asla meslekten olmayan birine herhangi bir sorumluluk verme, aksi taktirde bir sorun meydana gelirse suç senin üzerine kalır" (Hippocrates, *Decorum*, 17).

taşıma mümkün müdür? Kadınlar, en erken ne zamandan itibaren her iki cinsin hastalıklarıyla ilgilenmeye başlamıştı? Bu sorular, şifacı tanrıça mitleriyle ele alındığında aslında kadınların şifacılık rollerinin Hellenistik Çağ'ın gerisine taşınabileceğini göstermiştir. Eskiçağ'da mitler her ne kadar hayal dünyasının ürünü olsa da dönemin sosyo-kültürel gerçeklerinden esinlenilerek yaratıldığı yadsınamaz bir gerçektir. Buradan hareketle Arkaik ve Klasik Dönem'lerde Yunan ve Roma dünyasında kadınların şifacılık faaliyetlerinde bulunduğu en önemli göstergesi şifacı tanrıça metaforlarıdır. Şifa pratiklerinin anlatıldığı tanrıça metaforlarındaki asıl öznelerin gerçek kadınlar olduğunu düşünmek olağandışı değildir. Neredeyse Hellenistik Dönem'e kadar, Eski Yunan ve Roma Dünyası'nda kadın şifacıları gösteren spesifik örneklerin bulunmayışı, Eski Yunan Dünyası'nda erkeğin doğuştan getirdiği ve kadının yoksun olduğu *sophrosyne* ve *retorik* gibi birtakım erdemlere bağlanabileceği gibi Roma dünyasında da *pater familias*'ın hanedeki tüm görevleri, doğal olarak sağaltmayı da üstlenmesine bağlanabilir. Bunlar tek neden olmasa da temel ve en katı nedenler olmalıdır. Eski Yunan ve Romalılarda kadın, erkeğin doğuştan getirdiği erdemlerden yoksun olabilir fakat bir tanrıça ya da tanrısal dişi bir ruh, fani olan bir erkeğin niteliklerinin altında görülmemiş olmalıdır ki onlara şifacılıkta alan tanınmıştır. Diğer bir ifadeyle ataerkil bir sistemde erkekler şifacılık gibi kutsal bir alanda sıradan kadınları değil ancak tanrıçaları kendilerine denk görmüş ve antik kaynaklarda onlara yer vermeyi uygun bulmuş olmalıdır. Fakat yukarıda bir başlık olarak ele alınan tanrıçaların sağaltma nitelikleri incelendiğinde, bunların gerçek kadınlar olabileceği fikri güçlenmektedir. Ele alınan bu şifacı tanrıçaların büyük çoğunluğu kadın ve çocuk hastalıklarıyla ilgileniyor görülmektedir. Oysa diğer niteliklerinin yanı sıra av tanrıçası olan Artemis neden av sırasında meydana gelen yaralanmalara şifa veren bir tanrıça değildir? Ya da savaş tanrıçası olan Athena şifacılık panteonundaki görevinde neden savaş yaralarını tedavi etmemektedir? Bunun nedeni olarak, tanrıçaların şifacılık özellikleri yaratılırken, örnek alınan kadın modellerinin halk şifacılığında genellikle kadın hastalıkları, doğum ve çocuk hastalıklarıyla ilgilenmelerinden kaynaklı olduğu düşünülebilir. Buna rağmen, bazı kadınlar sağaltmadaki bu sınırlı alanın dışına çıkmış ve bitkisel alandaki uzmanlıklarını kanıtlamış olmalıdır ki model alındıklarında bitkisel bilgileriyle göz hastalıklarına ve körlüğe deva bulan Artemis, Athena ve cerrahi

becerilere sahip Leto ortaya çıkmıştır. Yine bitkiler hakkındaki uzmanlıklarıyla Eski Yunan Dünyası'nda tedavilerde bulunan ve günün koşullarında mucize sayıldığı için bu durumlara mantıklı bir cevap bulunamadığında büyücülükle itham edilen Kirke, Medeia ve Roma'nın ilk tanrıçalarından Angitia'nın şifacı kadınlar üzerinden yaratılan tanrıçalar olabileceğini göz ardı etmemek gerekmektedir. Roma'da ise temelde aynı olan tanrıçaların bazı epithetlerle şifacılıkta daha geniş bir yetki alanı ile tanınmış olmaları dikkat çekicidir. Örneğin Eski Yunan Dünyası'nda Athena, Roma'da Minerva Medica epithetiyle hekimlerin özel hamisi, kulak hastalıklarına şifa veren, saçları onaran ve başka hastalıklar için şifa reçeteleri yazan bir tanrıça haline gelmiştir. Diana'nın, eski Yunanistan'da Artemis kimliğinde üreme ve doğum anıyla daha ilgiliyken Roma'da birçok minyatür bacak, göğüs, karaciğer, oyuncak bebek, saç tutamı gibi hastalıklı organların kil, balmumu veya taştan birer minyatürün sunulduğu, diğer bir ifadeyle bu hastalıkları tedavi ettiğine inanılan bir tanrıça haline geldiği anlaşılmaktadır. Sadece kadın ve çocuk hastalıklarıyla sınırlandırılmayan şifacı kadınlar üzerinden yaratılan diğer bir tanrıça ise, hem erkeklerin hem de kadınların kalp, karaciğer, akciğer ve diğer iç organlarını koruyan Carna'dır. Dolayısıyla şifacı tanrıçaların temelde jinekolojik hastalıklar, doğum ve çocuk hastalıkları alanında tedavi işlemleri yaparken, zamanla hem kadın hem erkek hastalıklarını kapsayan sağaltma alanında, tıbbi beceriler sergilerken tapınım görmeleri, şifacı tanrıça yaratımında model alınan kadın şifacıların tıbbi alandaki becerilerini geliştirip daha kapsamlı bir alanda tedavi uygulamış olmalarının tezahürü olmalıdır.

Şifacı tanrıça mitlerinin dışında kadının şifacılık yaptığıının en önemli edebi kanıtı ise Ksenophon'un Oikonomikos'unda hanedeki kadın, erkek ve çocuk köleleri sağaltma rolünü üstlenen Iskhomakhos'un karısıdır. Bu hikâye kadının Klasik Dönem'de bile şifacılık bilgisinin yansıtıldığı kadar sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır. Oikonomikos'ta bahsi geçen kadının hane içindeki görevlerinden sayılan bu rolünü, fakir ailelere mensup ve aile üyelerini iyileştirmekle yükümlü kadınlarda da farklı gerekçelerle görmek mümkündür. Nitekim bu kadınlar yeterli finansal güce sahip olmadıklarından hanedeki aile üyelerini iyileştirme rolünü üstlenmiştir. Her iki durumda da kadının iyileştirme faaliyeti cinsiyet ayrımı gözetmemiştir. Hellenistik

Dönem'den günümüze ulaşmış ve geneli kapsayan Spendousa'nın iltihaplanmış kulaklar için hazırladığı karışım yine bu bağlamda çarpıcı bir örnektir. Kadın şifacıların hem kadın hem de erkekleri tedavi ettiklerini gösteren, Eski Akdeniz ve çevresine yayılmış, Roma İmparatorluk dönemine ait edebi, tıbbi ve epigrafik kanıtlar daha fazladır. Aquilia Secundilla (MÖ 10 - MS 95), Kleopatra (MS I. / II. Yüzyıl), Eugerasia (? - MS III. Yüzyıl), Maia (? - MS III. Yüzyıl), Salome (? - MS III. Yüzyıl), Samithra (? - MS III. Yüzyıl), Xanite (? - MS III. Yüzyıl) ve Aemilia Hilaria (MS 300 - 363) genele hitap eden reçeteleriyle edebi ve tıbbi kaynaklardaki kadın şifacılara örnek oluşturmaktadır. Naevia Clara (4.3.2), Tloslu Antiokhis (no. 4.4.1), Pantheia (no. 4.4.3), Domnina (no. 4.4.6), Eutychetus'un yazıtındaki adı bilinmeyen kadın hekim de (no. 4.3.28) genel şifacı kadınlar için en belirgin yazıt örnekleridir. Bu bilgiler değerlendirildiğinde Eski Akdeniz ve çevresindeki coğrafyada yaşamış kadın şifacıların zamanla tıp mesleğinin içinde daha aktif, erkek meslektaşlarıyla daha eşit rol aldıkları ve toplumsal saygınlık kazandıkları sonucuna varılmıştır.

Bu tezin Eskiçağ'da kadın şifacılar konusuna sunduğu diğer katkılara kısaca değinecek olursak öncelikle yazıtlardan bahsetmek gerekmektedir. Bu bağlamda Yunan ve Roma kültürlerinin yayıldığı eski Akdeniz ve çevresindeki kadın şifacılara kanıt niteliği taşıyan, neredeyse en kapsamlı yazıt kataloğu oluşturulmuştur. Bir araya getirilmiş bu epigrafik kanıtlar hem kronolojik hem de mesleki hiyerarşi göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler kadın şifacı için zamanla sosyo-kültürel açıdan meydana gelmiş değişikliklerin gözlemlenmesine izin vermiştir. Bu gözlemin detayları dördüncü bölümün sonucunda ele alındığından burada tekrar üzerinde durulmamıştır. Diğer taraftan genel varsayımlardan uzak durulmuş ve hem edebi hem tıbbi metinlerde adı geçen kadın şifacılar tek tek tespit edilerek bu kadınlar ve çalışmaları bir araya getirilip değerlendirilmiştir. Özellikle burada ele alınan kadın şifacıların durum çalışmasında, genel anlayışın aksine bir kısmının cinsiyet gözetmeksizin reçeteler hazırladıkları ayrıca hepsinin hazırladıkları reçetelerle tıbbi literatüre de katkıda bulundukları belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

ANTİK KAYNAKLAR

- Aetii Amideni: 1950 **CMG VIII 2, Libri medicinales V-VIII**, Ed. Alexander Olivieri, Berlin.
- Aetius: 1901 **Aetius XVI, Geburtshülfe und Gynäkologie bei Aëtios von Amida**, (Buch 16 der Sammlung), Translation by. Max Wegscheider, Berlin.
- Apollonius Rhodius: 1912 **The Argonautica**, Translation by. R. C. Seaton, The Loeb Classical Library, London: William Heinemann, New York: The Macmillan Co.
- Apuleius, **Metamorphoses**: 2006 **Başkalaşım**, Çev. Çiğdem Dürüşken, Humanitas Yunan ve Latin Klasikleri, İstanbul, Kabalcı.
- Aretaios: 1837 **On the Causes and Signs of Acute and Chronic Disease**, Çev. T. F. Reynolds, M. B. F.L.S.
- Aristophanes, **Clouds**: 1915 **Clouds**, Ed. Lewis L. Forman, New York, Cincinnati, Chicago, American Book Company.
- Aristophanes, **Lysistrata**: 1946 **Aristophanes, Vol. III, The Lysistrata The Thesmophoriazusae The Ecclesiazusae The Plutus**, Translation by Benjamin Bickley Rogers, The Loeb Classical Library, Cambridge,

- Massachusetts, Harvard University Press.
- Aristophanes, **The Knights**: 1930
- Aristophanes, **Vol. I**, Translation Benjamin Bickley Rogers, The Loeb Classical Library, London: William Heinemann Ltd., New York: G. P. Putnam's Sons.
- Aristophanes, **Thesmophoriazusae**: 1946
- Aristophanes, **Vol. III, The Lysistrata The Thesmophoriazusae The Ecclesiazusae The Plutus**, Translation by Benjamin Bickley Rogers, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Aristoteles, **Politeia**: 1975
- Politika**, Çev. Mete Tuncay, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Athenaeus, **Deipnosophistai**: 1927 **The Deipnosophist**, Translation by Charles Burton Gulick, Loeb Classical Library, London Harvard University Press, (Çevrimiçi)
<http://www.attalus.org/info/athenaeus.html>, 19.02.2018
- Ausonius, **Parentalia**: 1919
- Dacimus Magnus Ausonius, Paulinus (of Pella.), **Ausonius I**, Translation by Hugh G. Evelyn White, Loeb Classical Library, London, William Heinemann, New York, G. P. Putnam's Sons.

Cassius Dio: 1955

Dio's Roman History, Vol. VI, Books 51-55, Translation Earnest Cary, Loeb Classical Library, London, William Heinemann Ltd., Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.

Cato, **De Agri Cultura**: 1934

Marcus Porcius Cato, On Agricultura, Translation W. D. Hooper ve H.B. Ash., Loeb Classical Library, London.

Cicero, **Brutus**: 2000

Brutus, Ed. by. Bernhard Kytzler, München, Artemis & Winkler.

Codex Justinianus: 1977

Paulus Krueger, **Codex Justinianus VI**, Berolini, Apud Weidmannos.

Demosthenes, **Against Aristogeiton**, 1935

Demosthenes against Meidias, Androtion, Aristocrates, Timocrates, Aristogeiton, Translation by J.H. Vince, The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd., London: Harvard University Press.

Demosthenes, **Against Eubulides**, 1949

Demosthenes VII, Funeral Speech, Erotic Essay LX, LXI, Exordia and Letters, Translation Norman W. Dewitt, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, William Heinemann, Harvard University Press.

Demosthenes, **Against Neaira**: 1939

Demosthenes, III, Orations L-LIX, Translation A.T. Murray, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd.

Diodorus Siculus,

Bibliothèque Historique: 1989 Library of History Vol. I, Translation C.H. Oldfather, Loeb Classical Library, Cambridge, Harvard University Press.

Diogenes Laertius: 2007

Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri, Çev. Candan Şentuna, İstanbul, YKY.

Dionysios, **Antiquitates Romanae**:1950

The Roman Antiquities of Dionysius of Halicarnassus, Vol. VII, Book 11, Translation by Earnest Cary, The Loeb Classical Library, Massachusetts, Harvard University Press.

Euripides, **Hippolytus**: 1912

Ion, Hippolytus, Medea, Alcestis, Vol. IV, Translation by Arthur S. Way, The Loeb Classical Library, Library of University of Virginia. Euripides,

Iphigeneia at Aulis: 1916

Iphigeneia at Aulis, Rhesus, Hecuba, The Daughter of Troy, Helen, Vol. I, Translation by Arthur S. Way, The Loeb Classical Library, London: William Heinemann, New York: G.P. Putnam's Sons.

Euripides, **Orestes**: 1912

Electra Orestes Iphigenia in Taurica Andromache Cyclops, Vol. II, Translation by Arthur S. Way, The Loeb Classical Library, London: William Heinemann, New York: The Macmillan Co.

Gaius, *Institutiones*.: 1904

Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius, Çev. Edward Poste, Oxford, Clarendon Press.

Galenus, **On Prognosis**: 1979

Corpus Medicorum Graecorum, V 8.1, Translation by. Vivian Nutton, Berolini in Aerdibus Academiae Scientiarum.

Galenus: 1916

On the Natural Faculties, Translations by Arthur John Brock, London: William Heinemann, New York: G.P. Putnam's Sons.

Herodotos, **Historiai**: 1920

Histories, Vol. I, Books 1-2, Translated by A.D. Godley, Loeb Classical Library, London, William Heinemann.

Herodotos, **Historiai**: 1921

Histories, Vol. II, Books 3-4, Translated by A.D. Godley, Loeb Classical Library, London, William Heinemann.

Hesiodos, **Theogonia**: 2006

Hesiod, **Theogony, Works and Days, Testimonia**, Çev. Glenn W. Most, Cambridge: Harvard University Press.

Hippocrates, **Aphorisms**: 1959

Hippocrates, Vol. IV, Heracleitus on the Universe, Translation by W.H.S. Jones. Loeb Classical Library, Cambridge, Harvard University Press.

Hippocrates, **Epidemics I**: 1923-1957

Hippocrates, Vol. I, Translation by W.H.S. Jones, Loeb Classical Library, Cambridge, Harvard, Harvard University Press.

Hippocrates, **Epidemics V, VII**: 1994

Hippocrates, Vol. VII, Translation Wesley D. Smith, Loeb Classical Library, London, England, Harvard University Press.

Hippocrates, **Excision of the Fetus**, 2010

Hippocrates, Vol. IX, Translation by Paul Potter, The Loeb Classical Library, London, Harvard University Press.

Hippocrates, **Fleshes**: 1995

Hippocrates, Vol. VIII, Translation Paul Potter, Loeb Classical Library, London, Harvard University Press.

Hippocrates,

The Physician, Decorum: 1959

Hippocrates, Vol. II, Translation by W.H.S. Jones, Loeb Classical Library, Cambridge, Harvard University Press.

Homer, **Ilias**: 1928

The Iliad, Vol. I, Books 1-12, Translation by A.T. Murray, Loeb Classical Library, Cambridge, Harvard University Press, London, William Heinmann, Ltd.

Homer, **Ilias**: 1976

The Iliad, Vol. II, Books 13-24, Translation by A.T. Murray, Loeb Classical Library, Cambridge, Harvard University Press, London, William Heinmann, Ltd.

Homer, **Odysseia**: 2005

Odysseia, Çev. A. Erhat- A. Kadir, İstanbul, Can Yayınları.

Horatius: 1901

Horace Odes and Epodes, Translated by Charles E. Bennett, Boston-Chicago, Allyn and Bacon.

Hyginus, **Fabulae**: 1960

The Myths of Hyginus, Ed. M.A. Grant
Lawrence, University of Kansas
Publications.

Josephus: 1926

Josephus, The Life Against Apion,
Translation by H. St. J. Thackeray, In
Eight Volumes I, The Loeb Classical
Library, New York, G. P. Putnam's
Sons.

Josephus: 1974

The Complete Works of Josephus,
Translated by William Whiston, Grand
Rapids, Kregel Publications.

Juvenalis, **Satires**: 1806

**The Satires of Dacimus Junius
Juvenalis**, Translated by William
Gifford, London, Harvard College
Library.

Ksenophon,

Constitution of the Lacedaemonians: 1946

Scripta Minora, Çev. E.C.
Marchant, Loeb Classical Library,
London, William Heineman Ltd.

Ksenophon, Oikonomikos: 1923

**Memorabilia, Oeconomicus,
Symposium, Apology**, Ed. E. C.
Marchant ve O. J. Todd, Loeb Classical
Library, London, Harvard University
Press.

Kühn, C.G. (ed.): 1824

**Medicorum Graecorum opera quae
exstant, Vol. VIII, Claudii Galeni T.
VIII**, Lipsiae, Prostat in Officina
Libraria Car. Cnablochii.

Kühn, C.G. (ed.): 1826

Medicorum Graecorum opera quae exstant, Vol. XI, Claudii Galeni T. XI, Lipsiae, Prostat in Officina Libraria Car. Cnablochii.

Kühn, C.G. (ed.): 1826

Medicorum Graecorum opera quae exstant, Vol. XII, Claudii Galeni T. XII, Lipsiae, Prostat in Officina Libraria Car. Cnablochii.

Kühn, C.G. (ed.): 1827

Medicorum Graecorum opera quae exstant, Vol. XIII, Claudii Galeni T. XIII, Lipsiae, Prostat in Officina Libraria Car. Cnablochii.

Kühn, C.G. (ed.): 1827

Medicorum Graecorum opera quae exstant, Vol. XIV, Claudii Galeni T. XIV, Lipsiae, Prostat in Officina Libraria Car. Cnablochii.

Littre, E.: 1853

Oeuvres complètes d'Hippocrate, Vol. VIII, Paris, Bailliere.

Lucanus, **Pharsalia**: 1962

Lucan, The Civil War, Books I-X (Pharsalia), Translation by J.D. Deff, M.A, Loeb Classical Library, Harvard University Press.

Lucianus: 1961

The Works of Lucian, Vol. IV, Translation by A. M. Harmon, London, William Heinemann Ltd., Massachusetts, Harvard University Press.

Martialis, **Epigrammaton**: 1920

Martial, Epigrams, Vol. II, Books VIII-XIV, Translation by Walker C.A. Ker, M.A., London, William Heinemann Ltd., New York, G.P. Putnam's Sons.

Menander: 1921

“Unidentified Minor Fragments”. **The Principal Fragments**, Translation Francis G. Allison, Loeb Classical Library, London, William Heinemann, New York, G.P. Putnam’s Sons.

Musonius Rufus: 1947

“Musonius Rufus ‘**The Roman Socrates**’”, Translation by Cora E., Yale Classical Studies, Volume Ten, Ed. Alfred R. Bellinger, New Haven, Yale University Press.

P. Terentius Afer, **Adelphi**: 1920

Terence, Vol. II, Translation by John Sargeant, Loeb Classical Library, London, William Heinemann, New York, G.P. Putnam’s Sons.

Paton, W. R.: 1918

The Greek Anthology, Vol. III, Ed. W. R. Paton, Loeb Classical Library, London, William Heinemann, New York, G.P. Putnam’s Sons.

Paulus Aegineta: 1921

Corpus Medicorum Graecorum, IX.1, Libri I-IV, Ed. I. L. Heiberg, Lipsiae et Berolini in Aedibus B.G. Teubneri.

Pausanias,

Periegesis Tes Hellados: 1916

Description of Greece, Vol. II, Books III-V, Translation by W.H.S. Jones, Loeb Classical Library, London, William Heinemann, New York, G.P. Putnam’s Sons.

Pausanias,

Periegesis Tes Hellados: 1935

Description of Greece, Vol. IV, Books VIII-X, Translated by W.H.S. Jones-H.A. Loeb Classical Library, Cambridge, Harvard University Press.

Pausanias: 1918

Description of Greece, Vol. I, Books I-II, Translated by W.H.S. Jones, Loeb Classical Library, London, William Heinemann.

Philostratus, **Vita Apollonii:** 1912

The Life of Apollonius of Tyana, The Epistles of Apollonius and The Treatise of Eusebius, Translation by F.C. Conybeare, Vol. I, London, William Heinemann, New York, The Macmillan Co.

Platon, **Charmides:** 1927

Vol. VIII, Charmides, Alcibiades I & II, Hipparchus, The Lovers, Theages, Minos, Epinomis, Translation by W. R. M. Lamb, Loeb Classical Library, London, William Heinemann Ltd.

Platon, **Politeia:** 1893

The Republic of Plato, Translation by B. Jawett, At The Clarendon Press.

Platon, **Protogoras:** 1952

Plato IV, Laches, Protogoras, Meno, Euthydemus, Translation W. R. M. Lamb, Loeb Classical Library, London, Harvard University Press.

Platon, **Symposium:** 2004

Platon's Symposium, Translated by Richard Hunter, Oxford, Oxford University Press.

Platon, **Theaetetus**: 1881

The Theaetetus of Platon, Translated by Benjamin Hall Kernnedy, Cambridge, At the University Press.

Platon, **Timaios**: 1888

The Timaeus of Plato, Ed. R.D. Archer-Hind, London, Macmillan and Co.

Plautus, **Amphitryon, Captivi**: 1916

Plautus, Vol. I, Translation by Paul Nixon The Loeb Classical Library, London, William Heinemann Ltd., New York, G. P. Putnam's Sons.

Plautus, **Cistellaria**: 1917

Plautus Vol. II, Translated by Paul Nixon, Loeb Classical Library, London, William Heinemann Ltd., New York, G. P. Putnam's Sons.

Plautus, **The Braggart Warrior**: 1924

Plautus Vol. III, Translated by Paul Nixon, Loeb Classical Library, London, William Heinemann Ltd., New York, G. P. Putnam's Sons.

Plinius, **Naturalis Historia**: 1947

Pliny Natural History, Vol. II. (Libri: III-VII), Translation by H. Rackham, Massachusetts, Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd.

Plinius, **Naturalis Historia**: 1951

Pliny Natural History, Vol. VI. (Libri: XX-XXIII), Translation by W.H.S Jones, Massachusetts, Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd.

Plinius, **Naturalis Historia**: 1961

Pliny Natural History, Vol. IX. (Libri: XXXIII-XXXV), Translation by H. Rackham Massachusetts, Harvard

- University Press, London, William Heinemann Ltd.
- Plinius, **Naturalis Historia**: 1963 **Pliny Natural History, Vol. VIII. (Libri: XXVIII-XXXII)**, Translation by W. H. S. Jones, Loeb Classical Library, London, Harvard University Press, William Heinemann Ltd.
- Plinius, **Naturalis Historia**: 1966 **Pliny Natural History, Vol. VII. (Libri: XXIV-XXVII)**, Translation by W. H. S. Jones, Loeb Classical Library, London, Harvard University Press, William Heinemann Ltd.
- Plutarkhos, **Bioi Paralelloi**: 1914 **Plutarch's Lives. Vol. I, Theseus and Romulus, Lycurgus and Numa, Solon and Publicola**, Translation Bernadotte Perrin, The Loeb Classical Library, London, William Heinemann.
- Plutarkhos, **Bioi Paralelloi**: 1932 **Plutarch's Lives, Vol. III, Pericles and Fabius Maximus, Nicias and Crassus**, Translated by Bernadotte Perrin, The Loeb Classical Library, London, William Heinemann Ltd., New York, G.P. Putnam's Sons.
- Plutarkhos, **Bioi Paralelloi**: 1959 **Plutarch's Lives, Vol. IX, Demetrius and Antony, Pyrrhus and Caius Marius**, Translation Bernadotte Perrin, The Loeb Classical Library, London: William Heinemann Ltd., Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd.

Plutarkhos, **Bioi Paralelloi**: 1967

Plutarch's Lives, Vol. VII, Demosthenes and Cicero, Alexander and Caesar, Translated by Bernadotte Perrin, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd.

Plutarkhos, **Bioi Paralelloi**: 1968

Plutarch's Lives, Vol. II, Themistocles and Camillus, Aristides and Cato Maior, Cimon and Lucullus, Translated by Bernadotte Perrin, The Loeb Classical Library, London, William Heinemann Ltd.

Plutarkhos, **Moralia II**: 1962

Plutarch's Moralia II, Translation by Frank Cole Babbitt The Loeb Classical Library, London, Harvard University Press.

Soranus: 1956

Gynecoogy, Owsei Temkin, Baltimore The Johns Hopkins Press.

Strabon: 1961

The Geography of Strabo, Vol. V, Books X, XI, XII, Translation Horace Leonard Jones, The Loeb Classical Library, London, William Heinemann Ltd., Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.

Suda: 1705

Suidae Lexicon, Graece & Latine, Vol. III, Ed. Ludolf Kuster, Typis Academicis.

Suetonius: 1914

The Lives of the Caesars, Vol. I, The Deified Iulius, The Deified Augustus,

- Tiberius, Gaius Caligula**, The Loeb Classical Library, Translation J.C. Rolfe, London, William Heinemann, New York, The Macmillon Co.
- Tacitus, **Annales**: 2004
- The Annals**, Translated by A.J. Woodman, Indianapolis/ Cambridge, Hackett Publishing Company, Inc.
- Titus Livius, **Ab Urbe Condita**: 1926
- Livy Vol. IV, Books 8-10**, Translation by B.O. Foster, The Loeb Classical Library, London, William Heinemann, New York, G.P. Putnam's Sons.
- Titus Livius, **Ab Urbe Condita**: 1936
- Livy Vol. XI. Books 38-39**, Translation by Evan T. Sage, The Loeb Classical Library, Massachusetts, Harvard University Press.
- Titus Livius, **Ab Urbe Condita**: 1949
- Livy Vol. VIII, Books 28-30**, Translation by Frank Gardner Moore, The Loeb Classical Library, London, William Heinemann Ltd, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
- Titus Livius, **Ab Urbe Condita**: 1967
- Livy Vol. II. Books 3-4**, Translation by B.O. Foster, The Loeb Classical Library, London, Harvard University Press.
- Titus Livius, **Ab Urbe Condita**: 1979
- Livy Vol. XII, Books 40 - 42**, Translated by Evan T. Sage, Alfred C. Schlesinger, The Loeb Classical Library, Massachusetts, Harvard University Press.
- Vergilius, **Aeneas**: 1918
- Virgil, Aeneid VII-XII, The Minor Poems**, The Loeb Classical Library,

Translation. H. Rushton Fairclough,
London, William Heinemann, New
York, G. P. Putnam's Sons.

Von Staden, H.: 1989

**Herophilos: The Art of Medicine in
Early Alexandria,** Cambridge,
Cambridge University Press.

EPIGRAFIK KAYNAKLAR

BCTH: 1894

**Bulletin archeologique du Comite des
Travaux Historiques et Scientifiques,**
Annee, Paris Imprimerie Nationale.

Bosch, E.: 1967

**Quellen zur Geschichte der Stadt
Ankara im Altertum,** Ankara, Türk
Tarih Kurumu Yayınlarından, Ser. 7, no.
46.

EAD 30: 1974

**Les Monuments funéraires de Rhénée,
Exploration archéologique de Délos
30,** Ed. Marie-Thérèse Couilloud,
Paris, (Çevrimiçi)
[https://inscriptions.packhum.org/book/35
6?location=915](https://inscriptions.packhum.org/book/356?location=915), 10.06.2018

FD III:

Fouilles de Delphes, III. Épigraphie,
Paris 1929- Fasc. 1, Inscriptions de
l'entrée du sanctuaire au trésor des
Athéniens, Ed. Émile Bourguet. Paris
1929, (Çevrimiçi)
[https://epigraphy.packhum.org/biblio.ht
ml](https://epigraphy.packhum.org/biblio.html), 25.12.2019.

Firatli, N., Louis, R.: 1964

Les Steles Funeraires de Byzance Greco-Romaine, Paris, A. Maisonneuve.

GVI: 1955

Griechische Vers-Inschriften I, Grab-Epigramme, Peek Werner, Berlin.

HEp

Hispania Epigraphica, (Çevrimiçi) <http://eda-bea.es/>, 12.12.2019.

IGRR III: 1906

Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes, Vol. III, Ed. R. Cagnat, Ernest Leroux, Paris.

IGRR IV: 1927

Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes, IV, Ed. G. Lafaye, Librairie Ernest Leroux, Paris.

IGUR: 1968-1990

Inscriptiones graecae urbis Romae, Ed. Luigi Moretti, Rome (Çevrimiçi) <https://inscriptions.packhum.org/book/250?location=1308>, 15.10.2018

IK Byzantion: 2000

Die Inschriften von Byzantion, Adam Lajtar, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, 58. Bonn.

IK Kios: 1985

Die Inschriften von Kios, Thomas Corsten, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, 29. Bonn.

IK Kyme: 1976

Die Inschriften von Kyme, Helmut Engelmann, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, 5. Bonn.

IMT Kaikos: 1996

Inschriften Mysia und Troas, Ed. Matthias Barth, and Josef Stabber, Leopold Wenger Institut, Universität

- München, (Çevrimiçi)
<https://inscriptions.packhum.org/book/708?location=1688>, 12.03.2018
- IvP II: 1987
Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris Antiquae, Series altera: Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae, Vol. 2, Tomis et territorium, Bucharest, (Çevrimiçi)
<https://inscriptions.packhum.org/book/199?location=1137>, 12.03.2018
- IvP II: 1890-1895
Die Inschriften von Pergamon Vol. II, Max Frankel, *Altertümer von Pergamon*, 8,1-2. Vol. 2, nos. 251-1334, Römische Zeit, Berlin, (Çevrimiçi)
<https://inscriptions.packhum.org/book/746?location=1688>, 12.03.2018
- IvP III: 1969
Altertümer von Pergamon VIII. 3: Die Inschriften des Asklepieions, Christian Habicht, Mit einem Beitrag von Michael Wörle, Berlin.
- OGIS: 1982
Dittenberger, Wilhelm, **Orientis Graeci Inscriptiones Selectae, 2 vols.** Leipzig 1903-1905 — For Egypt, Nubia and Abyssinia: see Étienne Bernand, *Inscriptions grecques d'Égypte et de Nubie: Répertoire bibliographique des OGIS*, «Annales littéraires de l'Université de Besançon», 272. «Centre de Recherche d'Histoire Ancienne», 45; Paris.

P. Oxy.: 1898

The Oxyrhynchus Papyri, Vol. 12, Ed. Grenfell, Bernard P. and Hunt, Arthur S., London, Egypt Exploration Society.

Peek, W. Att. Grabschr. II: 1956

Attische Grabschriften II, Werner Peek, «Abhandlungen der deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst», no. 3. Berlin 1957. Reprinted in Alexander N. Oikonomides, *Supplementum Inscriptionum Atticarum*, Vol. I. Chicago: Ares 1976, (Çevrimiçi) <https://epigraphy.packhum.org/book/428?location=7>, 12.03.2018

Peek, W., **Asklepieion**: 1969

Inschriften aus dem Asklepieion von Epidauros, Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-Historische Klasse, Band 60, Heft 2, Berlin, (Çevrimiçi) <https://epigraphy.packhum.org/biblio.html> 13.04.2018

SIG II: 1840-1906

W. Dittenberger, **Sylloge Inscriptionum Graecarum II**, Lipsiae S. Hirzel.

Sterrett, J. R. S.: 1888

“The Wolfe Expedition to Asia Minor”, **Papers of The American School of Classical Studies at Athens, Vol. 3**, 1884-85. Boston.

TAM II: 1920-1944

Tituli Asiae Minoris, II, Tituli Lyciae linguis Graeca et Latina conscripti, Ed. Kalinka, Ernst, 3 fasc. Vienna. Fasc. 1,

nos. 1-395, Pars Lyciae occidentalis cum Xantho oppido (1920); fasc. 2, nos. 396-717, Regio quae ad Xanthum flumen pertinet praeter Xanthum oppidum (1930); fasc. 3, nos. 718-1230, Regiones montanae a valle Xanthi fluminis ad oram orientalem (1944).

TAM V.1: 1981-1989

Tituli Asiae Minoris, V, Tituli Lydiae linguis Graeca et Latina Conscripti, Ed. Herrmann, Peter, 2 vols. Vienna, Vol. 1, nos. 1-825, Regio septentrionalis, ad orientem vergens.

NÜMİZMATİK KAYNAKLAR

RIC II: 1926

The Roman Imperial Coinage, Vol. II, Vespasian to Hadrian, Harold Mattingly and Edward A. Sydenham, Spink & Son Ltd.

RSC I: 1978

Roman silver Coins, Vol. I, H.A. Seaby, Düzenleyenler David R. Sear ve Robert Loosley, Seaby, London, (Çevrimiçi)

<https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=SALVTIS&s=0&upcoming=0&results=100>, 13.09.2019

MODERN KAYNAKLAR

- Achterberg, J.: 2009 **Kadın Şifacılar**, Çev. Bilgi Altınok, İstanbul, Everest Yayınları.
- Adair, M. J.: 1995-1996 “Plato’s View of the ‘Wandering Uterus’”, **The Classical Journal**, Vol. 91, No. 2 (Dec., 1995 - Jan., 1996), s. 153-163.
- Adkins, L., R. A. Adkins: 2004 **Handbook to Life in Ancient Rome**, New York, Facts On File.
- Akalın, A.G.: 2003 “Eskiçağ’da Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 22, Sayı 33, s. 17-47.
- Akyürek Şahin, N. E., Albrecht, M. V.: 1997 **A History of Roman Literature: from Livius Andronicus to Boethius**, cilt 1. Leiden, E.J. Brill.
- Aldrete, G. S.: 2004 **Daily Life in the Roman City: Rome, Pompeii and Ostia**, London, Greenwood Press.
- Alic, M.: 1986 **Hypatia’s Heritage: A History of Women in Science from Antiquity to the Late Nineteenth Century**, London, The Women’s Press.
- Allason-Jones, L.: 1999 “Health Care in the Roman North”, **Britannia** 30, s. 133-146.
- Alonso, M. A. A.: 2011a “Medicae y obstetrices en la epigrafía latina del Imperio Romano. Apuntes en torno a un análisis comparativo”, **Classica & Christiana** 6/2, s. 267-296.

Alonso, M. A. A.: 2011b

“Los Medici en la Epigrafia de la Hispania Romana”, **VELEIA**, 28, s. 83-107.

Alonso, M.A.A.: 2014

Médicos y Otros Profesionales de la Salud en la Epigrafía Latina de Roma y las Regiones Italicæ Augustæ, Tesis Doctoral, Departamento de Ciencias Históricas, Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de Cantabria.

Alonso, M.A.A.: 2018

Los Medicos En Las Inscripciones Latinas De Italia (Siglos II A.C. – III D.C.): Aspectos Sociales y Profesionales, Ediciones Universidad Cantabria, (Çevrimiçi)
<https://books.google.com.tr/books?id=zwDDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false>,
30.04.2019.

Anonim: 2003

Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü: Değişik Yollarla Yurtdışına Çıkarılan, İadesi Sağlanan ve Halen Yurtdışında Bulunup İade Çalışmaları Sürdürülen Kültür Varlıklarımız, haz. Cenap Işık ve bşk., İstanbul, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bain, D.: 1998

“Salpe’s ΠΑΙΓΝΙΑ: Athenaeus, 322a and Plin. H. N. 28.38”, **The Classical Quarterly**, Vol. 48, No. 1, s. 262-268.

Baker, P. A.: 2013

The Archaeology of Medicine in the Greco-Roman World, Cambridge, Cambridge University Press.

Barnes, H.: 1914

“On Roman Medicine and Roman Medical Inscriptions Found in Britanian”, **Proceedings of the Royal Society of Medicine** 7: 71-87.

Barnes, J.: 2011

Method and Metaphysics: Essays in Ancient Philosophy I, Oxford, Oxford University Press.

Bates, W. N.: 1909

“Archaeological News”, **American Journal of Archaeology**, Vol. 13, No. 3 (Jul. - Sep.), s. 345-386.

Bayat, A. H.: 2010

Tıp Tarihi, İstanbul, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.

Baykan, B.: 2009

Allianoi Tıp Aletleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Benseddik, N.: 2009

“Manus Lanis Occupate.. Femmes et Metiers en Afrique”, **Antiquites Africaines**, 45, s. 103-118.

Betz, H. D.: 1986

The Greek Magical Papyri in Translation Including the Demotic Spell, Chicago and London, The University of Chicago Press.

Beumer, M.: 2016

“Hygieia: Identity, Cult and Reception”, **Kleio-Historia**, Nummer 3, s. 5-24.

- Biesecker, S.: 1992
“Rhetoric, Possibility, and Women’s Status in Ancient Athens: Gorgias’ and Isocrates’ Encomiums of Helen”, **Rhetoric Society Quarterly**, Vol. 22, No. 1, Feminist Rereadings in the History of Rhetoric (Winter), s. 99-108.
- Bix, A.: 2008
“Medicine”, **Women, Science and Myth: Gender Bliefs from Antiquity to the Present**, Ed. Sue V. Rosser, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, Denver Colorado, Oxford, England, s. 135-141.
- Blanck, H.: 2000
Antikçağda Kitap, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara.
- Bloch, H.: 1944
“La Necropoli del Porto di Roma nell’ Isola Sacra by Guido Calza”, **American Journal of Archaeology**, Vol. 48, No. 2 (Apr. - Jun.), s. 213-218.
- Bonnard, A.: 2004
Antik Yunan Uygarlığı 1 İlyada’dan Parthenon’a, Çev. Kerem Kurtgözü, İstanbul, Evrensel.
- Braund, D. C.: 2001
Augustus to Nero: A sourcebook on Roman History 31 BC – AD 68, London and Sydney, Croom Helm.
- Breytenbach, C., Zimmermann, C.: 2018
Early Christianity in Lycaonia and Adjacent Areas: From Paul to Amphilochius of Iconium Early Christianity in Asia Minor, Vol. 2, Boston, Brill, (Çevrimiçi)
<https://books.google.com.tr/books?id=zt>

BCDwAAQBAJ&printsec=frontcover&
 dq=Early+Christianity+in+Lycaonia+an
 d+Adjacent+Areas:+From+Paul+to+Am
 philochius&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKE
 wiWzcv8suHoAhVFxIsKHW2OAKUQ6
 AEIKzAA#v=onepage&q=Early%20Chr
 istianity%20in%20Lycaonia%20and%20
 Adjacent%20Areas%3A%20From%20P
 aul%20to%20Amphilochius&f=false,
 12.04.2020

Briffault, R.: 1927

**The Mothers: A Study of the Origins
 of Sentiments and Institutions**, Vol. I,
 New York, The Macmillan Company.

Brouwer, H.H.J.: 1989

**Bona Dea: The Sources and a
 Description of the Cult**, Leiden, E. J.
 Brill.

Caldwell, L.: 2016

“Gynecology”, **A Companion to
 Science, Technology and Medicine in
 Ancient Greece and Rome**, Vol. I, Ed.
 Georgia L. Irby, Wiley Blackwell.

Calza, G.: 1940

**La necropoli del porto di Roma
 nell'Isola Sacra**, Roma, La Libreria
 Dello Stato.

Capra, F.: 1988

**THE TURNING POINT: Science,
 Society and the Rising Culture**,
 Toronto, New York, London, Sydney,
 Auckland, Bantam Books.

Carroll, M.: 2018

**Infancy and Earliest Childhood in the
 Roman World**, Oxford, Oxford
 University Press.

- Carroll, M.: 2019
 “Mater Matuta, ‘fertility cults’, and the integration of women in religious life in Italy in the fourth to first centuries BC”, **Papers of the British School at Rome**, 87, s. 1-45.
- Castets, S.: 2017
 “Les sages-femmes dans l’Antiquité, Gynécologie et obstétrique”, (Çevrimiçi) <https://dumas.ccsd.cnrs.fr/dumas-01548135/document>, 20.07. 2018.
- Chantraine, P.: 1968-1980
Dictionnaire etymologique de la langue grecque I, II, III, IV-1, IV-2, Paris, Klincksieck.
- Cole, S.G.: 1992
 “Could Greek Women Read and Write?”, **Reflections of Women in Antiquity**, Ed. Helene P. Foley, Routledge, (Çevrimiçi) https://books.google.com.tr/books?id=8T66FZciSqkC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=true, 10.12.2017
- Collins, D.: 2000
 “The Trial of Theoris of Lemnos: A 4th Century Witch or Folk Healer?”, **Western Folklore**, Vol. 59, No. 3 / 4, (Summer – Autumn), s. 251-278.
- Collins, D.: 2001
 “Theoris of Lemnos and the Criminalization of Magic in Fourth-Century Athens”, **The Classical Quarterly**, Vol. 51, No. 2, s. 477-493,
- Corral, M. F.: 2016
Conmemoración Funeraria y Religiosa de Epoca Romana en la

- Epigrafia del Norte de Hispania: el Area Autrigona, Universidad del País Vasco, Vitoria- Gasteiz, Euskal Herriko Unibertsitatea.**
- Crespo Ortiz de Zarate, S.: 2008 “El mundo laboral en Hispania romana. Ensayo de prosopografía”, **Hispania Antiqua** 32, s. 249-274.
- Cribiore, R.: 2005 *Gymnastics of the Mind: Greek Education in Hellenistic and Roman Egypt*, Princeton University Press.
- Çapar, Ö.: 1978 “Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı” **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 29, Sayı 1-4, s. 167-210.
- Çelgin, G.: 2010 *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- Daly, K. N.: 2009 **Greek and Roman Mythology A to Z**, New York, Chelsae House Publishers.
- Dasen, V.: 2016 “L’ars medica au féminin”, *Eugesta, Revue sur le genre dans l’Antiquité*, 6, 2016, s. 1-40, (Çevrimiçi) <http://eugesta.recherche.univ-lille3.fr/revue/>.”, 6.11.2019>
- Davidson, J. N.: 1995 “Don't Try This at Home: Pliny's Salpe, Salpe's Paignia and Magic”, **The Classical Quarterly**, Vol. 45, No. 2, s. 590-592.
- De Marre, M. E. A.: 2002 **The Role and Position of Women in Roman North African Society**, Doctor

- of Literature and Philosophy, University of South Africa.
- De Nardis, M.: 2008
 “Kleopatra of Alexandria (Queen of Egypt, 51 – 30 BCE)”, **Encyclopedia of Ancient Natural Scientists: The Greek Tradition and its Many Heirs**, Ed. Paul T. Keyser and Georgia L. Irby-Massie, London and New York, Routledge.
- De Vaan, M.: 2008
Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages, Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series, Vol. 7, Ed. Alexander Lubotsky, Leiden-Boston, Brill.
- Dean-Jones, L.: 1994
 “Medicine: The ‘Proof’ of Anatomy”, **Women in the Classical World: Image and Text**, Ed. E. Fantham, Helene Peet Foley, Natalie Boymel Kampen, Sarah B. Pomeroy, H. Alan Shapiro, Oxford, Oxford University Press, s. 183-205.
- Delamarre, X.: 2003
Dictionnaire de la langue gauloise: Une approche linguistique du vieux-celtique continental, Ed. Errance, Paris.
- Demand, N.: 1994
Birth, Death, and Motherhood in Classical Greece, Baltimore –London, The Johns Hopkins University Press.
- Demangel, R.: 1922
 “Fouilles de Delos: Un sanctuaire d'Artemis-Eileithyia a l'Est du Cynthe”, **In Bulletin de correspondance Hellenique**, Volume 46, s. 58-93.

- Dickie, M. W.: 1994
 “The Identity of Philinna in the Philinna Papyrus (“PGM2” XX.15; “SH” 900.15)”, **Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik**, Bd. 100, s. 119-122.
- Dickie, M. W.: 2005
Magic and Magicians in the Greco-Roman World, London and New York, Routledge.
- Dikaïos, P.: 1961
A Guide to the Cyprus Museum, Nicosia: The Nicosia Printing Works, Chr. Nicolaon & Sons Ltd.
- Dimopoulou, A.: 1999
 “Medica, Obstetrix, Nutrix: les femmes dans les métiers médicaux et paramédicaux dans l’antiquité grecque et romaine”, **SAITABI**, 49, s. 273-287.
- Dixon, S.: 1988
The Roman Mother, New York, Routledge.
- Draycott, J.: 2017
 “Hair Today, Gone Tomorrow: The Use of Real, False and Artificial Hair as Votive Offering”, **Bodies of Evidence: Ancient Anatomical Votives Past Present and Future**, Ed. Jane Draycott ve Emma-Jayne Graham, London, Routledge, s. 77-94.
- Dubos, R.: 1968
Man, Medicine and Environment, Praeger, New York.
- Erdemir, H. P.: 2016
 “Roma Vatandaş Hukukunun Konusu Olarak Kadın”, **Tarih Dergisi**, Sayı 63 (2016 / 1), s. 1-26.

- Erişgin, Ö. S.: 2013
“Roma Toplumunda Kadının Konumu”,
İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 1-31.
- Escobedo, A.: 2010
The General History of Drugs, Vol. I,
Translated by G.W. Robinette, Graffiti
Militante Press, Valparaíso, Chile.
- Evans, J. K.: 1991
War, Women and Children in Ancient
Rome, Routledge.
- Fantham, E., vd.: 1994
**Women in the Classical World: Image
and Text**, Oxford, Oxford University
Press.
- Faraone, C. A.: 2001
“The Mystodokos and Dark-Eyed
Maidens: Multicultural Influences on a
Late- Hellenistic Incantation”, **Ancient
Magic and Ritual Power**, Ed. Marvin
Meyer and Paul Mirecki, Leiden, Brill
Academic Publishers.
- Flemming, R.: 2007
“Women, Writing and Medicine in the
Classical World”, **The Classical
Quarterly**, New Series, Vol. 57, No. 1
(May), s. 257-279.
- Flemming, R.: 2013a
“The Invention of Infertility in the
Classical Greek World: Medicine,
Divinity and Gender”, **Bulletin for the
History of Medicine** 87, s. 565-590.
- Flemming, R.: 2013b
“Gendering Medical Provision in the
Cities of the Roman West”, Ed. Emily
Hemelrijk and Greg Woolf, **Women and
The Roman City in the Latin West**,
Brill, s. 271-294.

Flemming, R.: 2017

“Wombs for the gods” **Bodies of Evidence: Ancient Anatomical Votives Past Present and Future**, Ed. Jane Draycott ve Emma-Jayne Graham, London, Routledge, s. 112-130.

Foley, H. P.: 1994

The Homeric Hymn to Demeter, New Jersey, Princeton University Press.

Forbes, C. A.: 1955

“The Education and Training of Slaves in Antiquity”, **Transactions and Proceedings of the American Philological Association**, Vol. 86, The Johns Hopkins University Press, s. 321-360.

Foucault, M.: 1990

The use of Pleasure, Vol. 2 The History of Sexuality, Çev. Robert Hurley, New York, Vintage Books.

Frazer, J. G.: 1925

The Golden Bough; A Study in Magic and Religion, Vol. I, New York, The Macmillon Company.

Freisenbruch, A.: 2011

First Ladies of Rome: The Women Behind the Caesares, London, Vintage.

French, V.: 2004

“Midwives and Maternity Care in the Roman World”, **Midwifery and the Medicalization of Childbirth: Comparative Perspectives**, Ed. Edwin R. Van Teijlingen, New York, Nova Science Publishers. (Çevrimiçi)
<https://books.google.com.tr/books?id=2DHrH08bl5YC&printsec=frontcover&hl>

- =tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0
#v=onepage&q&f=false, 17.07.2017
- Gonzalez, A. L.: 2017
“La medicina en la Antigüedad tardia: una aproximacion a partir de las fuentes escritas”, **ARS MEDICA: La medicina en l'època romana**, Joana Zaragoza Gras, Tarragona, Publicacions urv, s. 11-37.
- Gourevitch, D.: 2004
“Women who suffer from a Man's Disease: the example of satyriasis and the debate on affections to the sexes”, **Women in Antiquity: New Assessments**, Ed. Ricdard Hawley and Barbara Levick, London and New York, Routledge, s. 149-165.
- Graves, R.: 2010
Yunan Mitleri: Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler, Çev. Uğur Akpur, İstanbul, Say Yayınları.
- Gregory, T. & Sgantzos, M.: 2016
“Aspasia and Cleopatra Metrodora, Two Majestic Female Physician-Surgeons in the Early Byzantine Era”. **J Univer Surg.** Vol. 4, No. 3: 55, s. 1-5.
- Grimm, J.: 1883
Teutonic Mythology, Vol. III, Çev. James Steven Stallybrass, London, George Bell & Sons.
- Haas, J.: 2011
“Berufsbezeichnung und Eigenname: onomastische Erwägungen zur frühchristlichen Inschrift der ‘Sarmanna Medica’ aus Gondorf an der Untermosel”, **Würzburger**

- medizinhistorische Mitteilungen**, Band 30, s. 97-122.
- Hanson, A. E.: 1975
 “Hippocrates: Diseases of Women 1”, **Signs**, Vol. 1, No. 2 (Winter, 1975), s. 567-584.
- Hanson, A.: 2006
 “Roman Medicine”, **A Companion to The Roman Empire**, Ed. David S. Potter, Oxford, Blackwell Publishing.
- Harris, W. V.: 1989
Ancient Literacy, Cambridge, Massachusetts, London, England, Harvard University Press.
- Harris, W. V.: 2015
 “Popular Medicine in the Classical World”, **Popular Medicine in Greco-Roman Antiquity: Explorations, Columbia studies in the Classical Tradition**, Vol. 42, Ed. W.V. Harris, Leiden-Boston, Brill.
- Harrod, G.H. 1909
Latin Terms of Endearment and of Family Relationship: A Lexicographical Study Based on of the Corpus Inscriptionum Latinarum, Volume VI, Princeton, The Falcon Press.
- Hassan, S.: 1932
Excavations at Giza 1929-1930, The Faculty of The Egyptian University, Oxford Printed at the University Press by John Johnson.
- Hercher, R.: 1873
Epistolographoi Hellenikoi, Parisiis A.F. Didot.

- Horsley, G.H.R.: 1987 **New Documents Illustrating Early Christianity: A Review of the Greek Inscriptions and Papyri**, Vol. 4, Liverpool University Press.
- Huizenga, A. B.: 2013 **Moral Education for Women in the Pastoral and Pythagorean Letters: Philosophers of the Household**, Leiden, The Netherlands, Brill.
- Hurd-Mead, K. C.: 1938 **A History of Women in Medicine**, Haddam, The Haddam Press.
- Ilan, T.: 2005 **Silencing the Queen: The Literary Histories of Shemalzion and Other Jewish Women**, Berlin, Mohr Siebeck.
- Irving, J. C.: 2012 “Restituta: The Training of the Female Phisician”, **Melbourne Historical Journal**, Vol. 40 issue 2, s. 44-56.
- Irving, J. C.: 2015 **The Greek Epigraphic Evidence For Healer Women In The Greek World**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Department of Ancient History, Macquarie University.
- Israelowich, I.: 2015 **Patients and Healer in the High Roman Empire**, Baltimore, John Hopkins University Press.
- Jackson, R.: 1999 **Roma İmparatorluğunda Doktorlar ve Hastahklar**, Çev. Şenol Mumcu, İstanbul, Homer Kitabevi.
- JAMA: 1903 “Medical News”, **The Journal of the American Medical Association**, Vol.

- 40, January-June, Chicago, American Medical Association Press.
- Jayne, W. A.: 1925 **The Healing Gods Of Ancient Civilizations**, London, Yale University Press.
- Jevons, F. B.: 1908 “Graeco-Italian Magic”, **Anthropology and Classics**, Oxford, The Clarendon Press.
- Jim, T. S. F.: 2015 “Can Soteira Be Named? The Problem of the Bare Trans-Divine Epithet”, **Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik**, Bd. 195, s. 63-74.
- Jim, T. S. F.: 2017 “‘Salvation’ (Soteria) and Ancient Mystery Cults”, **Archiv für Religionsgeschichte**, 18-19 (1), s. 255-282.
- Just, R.: 1989 **Women in Athenian Law and Life**, London and New York, Routledge .
- Kapparis, K.: 2003 “Women and Family in Athenian Law”, **Athenian Law in Its Democratic Context**, Ed. A. Lanni, Center for Hellenic Studies On-Line Discussion Series, (Çevrimiçi) http://www.stoa.org/demos/women_and_family.pdf, 23.01.2020
- Karadeniz, Ö.: 1968 “Roma Hukukunda Peculium Müessesesi”, **AÜHFD**, Cilt 25, Sayı 3-4, s. 179-194.

- Keen, P.– Petzl G.: 2014
 “Two ‘Migrating Stones’ with Three Inscriptions”, **Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik**, 191, s. 189-192.
- Keener, C.: 2007
 “Women’s Education and Public Speech in Antiquity”, **JETS**, 50/4 (December) 747-759.
- Keyser, P. T.: 2008
 “Aquila Secundilla (10 BCE – 95 CE)”, “Origeneia (150 BCE – 90 CE)”, “Salpe (of Lesbos?) (100 BCE – 77 CE)”, “Soteira (300 BCE-77 CE)”, “Lais (100 BCE-77 CE)”, “Elephantine/Elephantis (100-75)”, **Encyclopedia of Ancient Natural Scientists: The Greek Tradition and its Many Heirs**, Ed. Paul T. Keyser and Georgia L. Irby-Massie, London and New York, Routledge.
- King, H.: 1986
 “Agnodike and the Profession of Medicine”, **Proceedings of the Cambridge Philological Society New Series**, No. 32 (212), s. 53-77.
- King, H.: 1995
 “Medical Texts as a source for Women’s History”, **The Greek World**, Ed. Anton Powell, London and New York, Routledge, s. 199- 218.
- King, H.: 1997
 “Medical Texts As a Source For Women’s History” **The Greek World**, London, Rothledge.

King, H.: 1998

HIPPOCRATES' WOMAN: Reading the Female Body in Ancient Greece, London and New York, Routledge.

King, H.: 2016

“Using The Past: Nursing and The Medical Profession in Ancient Greece”, **Anthropology and Nursing**, London and New York, Routledge.

King, H.: 2019

Hippocrates Now The ‘Father of Medicine’ in the Internet Age, London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney, Bloomsbury Academic.

Konstan, D.: 2003

“Shame in Ancient Greece”, **Social Research**, Vol. 70, No. 4, Shame (winter), s. 1031-1060

Koschaker, P.: 1977

Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, Düzenleyen Kudret Ayiter, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No 414, Ankara, Sevinç Matbaası.

Kosmopoulou, A.: 2001

‘Working Women’: Female Professionals on Classical Attic Gravestones”, **The Annual of the British School at Athens**, Vol. 96, s. 281-319.

Kotansky, R.: 1991

“Incantations and Prayers for Salvation on Inscribed Greek Amulets”, **Magika Hiera: Ancient Greek Magic and Religion**, Ed. Christopher A. Faraone, Dirk Obbink, New York, Oxford University Press.

- Kotsopoulos, S., Fotiou A.: 2018
 “Metrodora: A Physician of Late Byzantium on Femininity”, **Encephalos**, 55, s. 9-11.
- Kudlien, F.: 1970
 “Medical Education in Classical Antiquity”, **The History of Medical Education**, Ed. Charles O’Malley, University of California Press, s. 3-38.
- Künzl, E., Engelmann, H.: 1997
 “Römische Ärztinnen und Chirurgeninnen: Beiträge zu einem antiken Frauenberufsbild”, **Antike Welt**, Vol. 28, No. 5, s. 375-379.
- Künzl, E.: 2013
Medica - Die Ärztin, Nünnerich-Asmus Verlag & Media Mainz am Rhein (Çevrimiçi)
<https://www.archaeologie-sachbuch.de/fileadmin/redaktion/files/kuenzl-2013-medica-anhang-bibliographie.pdf>, 13.02.2018
- Laes, C.: 2010
 “The Educated Midwife in the Roman Empire: An example of differential equations”, **Hippocrates and Medical Education: selected Papers Presented at the XIIth International Hippocrates Colloquium**, Ed. Manfred Horstmanshoff, Universiteit Leiden, 24-26 August 2005, Brill, Leiden and Boston, s. 261-286.
- Laes, C.: 2011a
 “Midwives in Greek Inscriptions in Hellenistic and Roman Antiquity”, **Zeitschrift für Papyrologie und**

- Laes, C.: 2011b
- Epigraphik**, Bd. 176, Dr. Rudolf Habelt GmbH, s. 154-162.
- Children in the Roman Empire: Outsiders Within**, Cambridge, Cambridge University Press, (Çevrimiçi) https://books.google.com.tr/books?id=yxo5kMPLoagC&pg=PA62&lpg=PA62&dq=what+is+meaning+Hesper+et+Epitynchanus&source=bl&ots=b-z6eg4O3P&sig=ACfU3U10Jij0gj4VsweNp-sFbbpCRPp8Sg&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwjxqYLH9o_iAhXvw8QBHQF-DmUQ6AEwDXoECACQAQ#v=onepage&q=what%20is%20meaning%20Hesper%20et%20Epitynchanus&f=false, 10.05.2019
- Leduc, C.: 1992
- “Antik Yunanistan’da Evlilik”, **Kadınların Tarihi: Ana Tanrıçadan Hristiyan Azizelere**, Cilt I, Ed. Georges Duby v.d., Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 247-300.
- Lefkowitz, M. ve Fant, M. B.: 1997
- Women’s Life in Greece and Rome: a source book in translation**, second edition, Duckworth.
- Lerner, G.:1986
- The creation of patriarchy; Vol. 1: Women and History**, New York and Oxford, Oxford University Press.

Lewis, C. T., Short, C.: 1879

A Latin Dictionary: Founded on Andrews' Edition of Freund's Latin Dictionary, Oxford, Clarendon Press.

LIMC IV: 1988

Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, IV, Zürich und München, Artemis Verlag.

Liddell, H. G., Scott R.: 1996

A Greek-English Lexicon, Oxford, Clarendon Press.

Lipinska, M.: 1900

Histoire, des femmes medecins depuis l'antiquite jusgu'a nos jours, Paris, G. Jacques.

Lloyd, G.E.R.: 1983

Science, Folklore and Ideology: Studies in the Life Sciences in Ancient Greece, Cambridge University Press, Cambridge.

Loman, P.: 2004

Mobility of Hellenistic Women, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Thesis submitted to the University of Nottingham for the degree of Doctor of Philosophy.

Lomas, K.: 2018

The Rise of Rome: From the Iron Age to the Punic Wars, Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press.

Longrigg, J.: 1998

GREEK MEDICINE: From the Heroic to the Hellenistic Age A Source Book, New York, Routledge.

Luck, G.: 2006

Arcana Mundi: Magic and the Occult in the Greek and Roman Worlds: A

- M., Sgantzos M.: 2014
- Maas, P.: 1942
- Maclachlan, B.: 2012
- Maclachlan, B.: 2013
- Majno, G.: 1975
- Malay, H.:
- Malay, H.:
- Mattern, S. P.: 2008
- collection of Ancient Texts**, Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- “Midwifery in ancient Greece, midwife or gynaecologist-obstetrician?”, **Journal of Obstetrics and Gynaecology**, August 34: 547.
- “The Philinna Papyrus”, **The Journal of Hellenic Studies**, Vol. 62, s. 33-38.
- Women in Ancient Greece A Sourcebook**, London, A&C Black.
- Women in Ancient Rome A Sourcebook**, London and New York, Bloomsbury.
- The Healing Hand: Man and Wound in the Ancient World**, Cambridge, Harvard University Press.
- Hasan Malay, Lykialı Ünlü Kadın Hekim Antiokhis**, (Çevrimiçi) <http://www.hasanmalay.com/index.php/elsefe/antiokhis>, 10.04.2018
- İlk Kadın Hekim ve Ebeler ve İ.S. III. Yüzyılda Sardeis’de Yaşamış Bir Kadın Hekim-Ebe: Glykonis**, (Çevrimiçi) <http://www.hasanmalay.com/index.php/elsefe/glykonis>, 02.07. 2018
- Galen and the Rhetoric of Healing**, Baltimore, The Johns Hopkins University Press.

Mayer-Maly, T.: 2004

“Partes Iuris”, **Critical Studies in Ancient Law, Comparative Law and Legal History**, Ed. John W. Cairns ve Olivia F. Robinson, Oxford, Hart Publishing, s. 103-108.

Meier, C.A.: 1985

Der Traum als Medizin: Antike Inkubation und moderne Psychotherapie, Zürich, Daimon Verlag.

Melfi, M.: 2016

“The Archaeology of the Asclepieum of Pergamum”, **In Praise of Asclepius Aelius Aristides, Selected Prose Hymns**, Ed. Donal A. Russell, Michael Trapp and Heinz-Günther Nesserath, Mohr Siebeck, s. 89-113.

Miller, T. S.:1997

The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press.

Monaghan, P.: 2014

Encyclopedia of Goddesses & Heroines, Novato California, New World Library,

Neuburger, M.: 1910

History of Medicine, Vol. I, London, Oxford University Press.

Nissen, C.: 2006

Prosopographie des Médecins de l'Asie Mineure pendant l'Antiquité classique, I. Catalogue des Médecins, Yayınlanmamış Doktora Tezi, École Pratique des Hautes Études Sciences Historiques et Philologiques.

Nunn, J. F.: 2002

Ancient Egyptian Medicine, University of Oklahoma Press, (Çevrimiçi)
https://books.google.com.tr/books?id=WHfEnVU6z8IC&pg=PA124&dq=Peseshet&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwjlc2ejO7jAhVL_CoKHSb4Dt4Q6AEIMDAB#v=onepage&q=Peseshet&f=false,
06.08.2019

Nutton, V.: 1969

“Five Inscriptions of Doctors”, **PBSR** 37, s. 96-99.

Nutton, V.: 1977

“Archiatri and the Medical Profession in Antiquity”, **Papers of the British School at Rome**, Vol. 45, s. 191-226.

Nutton, V.: 2004

Ancient Medicine, London and New York, Routledge Taylor & Francis Group.

Ogilvie, M., Harvey, J.: 2000

The Biographical Dictionary of Women in Science: Pioneering Lives from Ancient Times to the Mid-20th Century, Vol. 2 L-Z, New York and London, Routledge.

Ogilvie, M.: 2008

“Antiquity”, **Women, Science and Myth: Gender Beliefs from Antiquity to the Present**, Ed. Sue V. Rosser, Santa Barbara, California, Denver Colorado, Oxford, England, ABC-CLIO, s. 3-16.

Osborne, R.: 1997

“Law, the Democratic Citizen and the Representation of Women in Classical Athens”, **Past and Present**, No. 155, s. 3-33.

Osborne, R.: 2009

Greece in the Making 1200-479 BC, London ve New York, Routhledge .

Ozansoy, E.: 2005

“Bizansta Tıp ve Kadın Hekimler”, **38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, 1-6 Eylül 2002, Ankara.

Ögenler, O., Kadioğlu, S.,

Özlem Aytaçlar, P.: 2005

Yazıtlar ve Antik Kaynaklar Işığında Batı Anadolu’da Entelektüeller, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Paribeni, R.: 1935

“Roma Hukukunda Aile Kurumu”, Çev. Ş. Talip, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 1, Sayı 2, s. 232 – 246.

Parker, H. N.: 1997

“Women Doctors in Greece, Rome, and the Byzantine Empire”, **Women Healers and Physicians: Climbing a Long Hill**, Ed. Lilian R. Furst. University Press of Kentucky, s. 131-150.

Parker, H. N.: 2012a

“Galen and the Girls: Sources for Women Medical Writers Revisited”, **The Classical Quarterly**, New Series, Vol. 62, No. 1 (MAY), s. 359-386.

Parker, H. N.: 2012b

“Women and Medicine”, **A Companion to Women in The Ancient World**, Ed. Sharon L. James and Sheila Dillon, Chichester, Wiley-Blackwell.

Pedley, J.G.: 2012

Greek Art and Archaeology, London, Prentice Hall.

Penner, T.: 2006

“Socrates and the Early Dialogues”, **The Cambridge Companion to Plato**, Ed. Richard Kraut, Cambridge University Press, s. 121-169.

Peschke, S. G.: 2017

“Roma'da Kadının Fiil Ehliyetinin Sınırları”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt 23, Sayı 3, s. 17 – 32.

Petridou, G.: 2017

“Demeter as an ophthalmologist? Eye votives and the cult of Demeter and Kore”, **Bodies of Evidence: Ancient Anatomical Votives Past Present and Future**, Ed. Jane Draycott ve Emma-Jayne Graham, London, Routledge, s. 95-111.

Philips, O.: 2002

“The Witches’ Thessaly”, **Magic and Ritual in the Ancient World**, Ed. P. Mirecki & M. Meyer, Leiden, Boston, Köln, Brill, s. 378–386.

Pichanick, A.: 2016

“Sôphrosunê, Socratic Therapy, and Platonic Drama in Plato’s Charmides”, **Epoche: A Journal for the History of Philosophy**, Vol. 21, Issue 1, Fall, s. 47-66.

Plant, I. M.: 2004

Women Writers of Ancient Greece and Rome: An Anthology, University of Oklahoma Press, (Çevrimiçi) https://books.google.com.tr/books?id=uYGay_yqBLUC&pg=PA69&lpg=PA69

&dq=theano+letters&source=bl&ots=_U
IAKZpfcv&sig=G5qy_2FCmoLIHfW00
f7hJKuDoiU&hl=tr&sa=X&ved=0ahUK
EwiPq4LyrN3YAhURyKQKHZ6FCz4Q
6AEINDAB#v=onepage&q=theano%20l
etters&f=false, 16.01.2018

Pomeroy, B. S., v.d.: 1999

Ancient Greece: A Political, Social and Cultural History. Oxford, Oxford University Press.

Pomeroy, S. B.: 1978

“Plato and the Female Physician (Republic 454d2)”, **The American Journal of Philology**, Vol. 99, No. 4 (Winter), s. 496-500.

Pomeroy, S. B.: 1995

Goddesses, Whores, Wives and Slaves, New York, Schocken Books.

Potter, D. S.: 2006

A Companion to The Roman Empire, Oxford: Blackwell Publishing.

Remy, B., Faure P.: 2010

Les Medecins dans l’Occident romain, (Çevrimiçi)
<https://books.openedition.org/ausonius/4880>, 7.10. 2019

Remy, B.: 1991

“Les inscriptions de médecins dans les provinces romaines de la Péninsule ibérique”, **In: Revue des Études, Anciennes**, Tome 93, n°3-4. s. 321-364.

Retief, F. P., Cilliers L.: 2000

“Epidemics of the Roman Empire, 27 BC-AD 476”, **South African Medical Journal**, Vol. 90, no. 3, s. 267-272.

Retief, F. P., Cilliers L.: 2005

“The Healing Hand: The Role of Women in Ancient Medicine”, **Acta Theologica Supplementum**, Vol. 7, s. 165-188.

Reyhan E., Cengiz T. B.: 2016

“Başkent Hattuşa’nın Şifacı Kadınları: Büyücüler”, **V. Uluslararası Canik Sempozyumu: Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın**, s. 105-113.

Reyhan, E.: 2008

“Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük”, **Akademik Bakış**, Cilt 2, Sayı 3, s. 227-242.

Richardson, L.: 1992

A New Topographical Dictionary of Ancient Rome, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press,

Richter, G. M. A.: 1954

Catalogue of Greek Sculptures in Metropolitan Museum of Art, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.

Rinella, M.A.: 2010

Pharmakon: Plato, Drug Culture and Identity in Ancient Athens, Lanham, Lexington Books.

Roller, D. W.: 2010

Cleopatra: A biography, USA, Oxford University Press.

Romm, A.: 2010

Botanical Medicine for Women’s Health, London, United Kingdom, Churchill Livingstone Elsevier.

Roochnik, D.: 1989

Of Art and Wisdom: Plato’s Understanding of Techne, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press.

- Rouse, W. H. D.: 1902
Greek Votive Offerings, Cambridge, Cambridge University Press.
- Samama, E.: 2003
Les medecins dans le monde grec: Sources epigraphiques sur la Naissance d'un Corps medical, Paris, Librairie Droz S.A.
- Scarborough, J.: 1970
"Romans and Physicians", **The Classical Journal**, Vol. 65, No. 7 (Apr.), s. 296-306.
- Scarborough, J.: 2013
"Theodora, Aetius of Amida, and Procopius: Some Possible Connections", **Greek, Roman, and Byzantine Studies** 53, s. 742-762.
- Schelenz, H.: 1904
Geschichte der Pharmazie, Berlin, Springer-Verlag.
- Sessa, K.: 2018
Daily Life in Late Antiquity, Cambridge, Cambridge University Press.
- Smith, C.: 2000
"Worshipping Mater Matuta: Ritual and Context", **Religion in Archaic and Republican Rome and Italy: Evidence and Experience**, Ed. Edward Bispham, Christopher John Smith, Edinburgh: Edinburgh University Press, s.136-156.
- Smith, W. D.: 1979
The Hippocratic Tradition, Ithaca, NY, Cornell University Press.
- Spears, B.:1984
"A Perspective of the History of Women's Sport in Ancient Greece", **Journal of Sport History**, Vol. 11, No. 2, (Summer, 1984), s. 32-47.

Stern, M.: 1980

Greek and Latin Authors on Jews and Judaism, Vol. 2, From Tacitus to Simplicius, Jarusalem, Dorot Press.

Storti, G.: 2018

“Metrodora’s Work on the Diseases of Women and Their Cures”. **Estudios Bizantinos: Revista de la Sociedad Española de Bizantinística**, 6, s. 89-110.

Stowers, S. K.: 1986

Letter Writing in Greco-Roman Antiquity, Philadelphia, Westminster.

Sussman, L. S.: 1984

“Workers and Drones; Labor, Idleness and Gender Definition in Hesiod’s Beehive”, **Women in the Ancient World The Arethusa Papers**, Ed. John Peradotto ve J. P. Sullivan, State University of New York Press, Albany, s. 79-94.

Svarlien, D. A.: 1995

“Women by Semonides of Amorgos (Poem 7)” (Çevrimiçi) <https://diotima-doctafemina.org/translations/greek/women-by-semonides-of-amorgos-poem-7/>, 10.05.2020

Şahin, H.: 2016

Latin Epigrafisine Giriş, İstanbul, Homer Kitabevi.

Şahin, N.: 2013

Antik Dönemde Anadolu’da Kadın, İzmir, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayın No: 175.

Thesleff, H.: 1961

An Introduction to the Pythagorean Writings of the Hellenistic Period,

- Thomas, Y.: 1992
- Acta Academiae Aboensis Humaniora XXIV. 3, Abo Akademia, ABO.
- “Roma Hukukunda Cinsiyet Ayrımı”
Kadınların Tarihi: Ana Tanrıçadan Hristiyan Azizelere, Cilt I. Ed. Georges Duby v.d., Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 99-150.
- Thompson, K.: 2011
- Bene Merenti: An Epigraphic Display of Social Identity and Expectational Difference Between Roman Freeborn And Freed Women**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Northern Arizona University.
- TIB IV: 1984
- Klause Belke, **Tabula Imperii Byzantini, Vol IV**, Galatien und Lykaonien (Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 172), Wien.
- Titchener, F. B.: 2014
- “Fate and Fortune”, **A Companion to Plutarch**, Ed. Mark Beck, Wiley Blackwell.
- Totelin, L. M.V.: 2009
- Hippocratic Recipes: Oral and Written Transmission of Pharmacological Knowledge in Fifth and Fourth Century Greece**, Leiden and Boston, Brill.
- Treggiari, S.: 1969
- Roman Freedmen During the Late Republic**, Oxford, At the Clarendon Press.

- Treggiari, S.: 1975
 “Jobs in the Household of Livia”,
Papers of the British School at Rome,
 Vol. 43, s. 48-77.
- Treggiari, S.: 1981
 “Contubernales in “CIL” 6”, **Phoenix**,
 Vol. 35, No. 1 (Spring.), s. 42-69.
- Treggiari, S.: 2007
Terentia, Tullia and Publilia The Women of Cicero’s Family, New York, Routledge.
- Tsoucalas, G., Karamanou,
 Tuck, S. L.: 2005
Latin Inscriptions In the Kelsey Museum: The Dennison & De Criscio Collections, Keysey Museum Studies, Volume 9, The University of Michigan Press.
- Uzel, İ.: 2009
 “Klasik Tıp Döneminde Ebeler, Kadın Hekimleri ve Kadın Hekimler”, **Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi**, 2 (2), s. 10-13.
- Uzunoğlu, H.: 2019
 “New Inscriptions from the Museum of Bursa”, **Ggephyra**, 17, 2019, s. 239-285.
- Vazquez Espinar, A.: 2017
El Proceso de Salud-Enfermedad-Atencion y Muerte en la Mujer Romana: Estudio Antropologico, Arqueologico y Etnohistorico en la Poblacion de Augusta Emerita,
 Yayınlanmamış Doktora Tezi,
 Departamento de Psicología y Antropología, Universidad de Extremadura.

Von Staden, H.: 2007

“Physis and Techne in Greek Medicine”,
**The Artificial and The Natural: An
Evolving Polarity**, Ed. Bernadette
Bensaude-Vincent and Willian R.
Newman, Cambridge: MIT Press,
(Çevrimiçi)

[https://books.google.com.tr/books?id=C
ULEl5763OQC&printsec=frontcover&hl
=tr#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.tr/books?id=CULEl5763OQC&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false), 08.10.2018

Wainwright, E. M.: 2006

**Women Healing/Healing Women: The
Genderization of Healing in Early
Christianity**, Equinox, London,
Oakville.

Ward, P. S.: 1988

“Hygeia’s Sisters: A History of Women
in Pharmacy”, **Ceduceus: A Museum
Quarterly For The Health Sciences**, 4,
Autumn/Winter, s. 1-58.

Wright, C. W.: 2002

Artemisia, London and New York,
Taylor & Francis.

Yıldız, M.E.: 2014

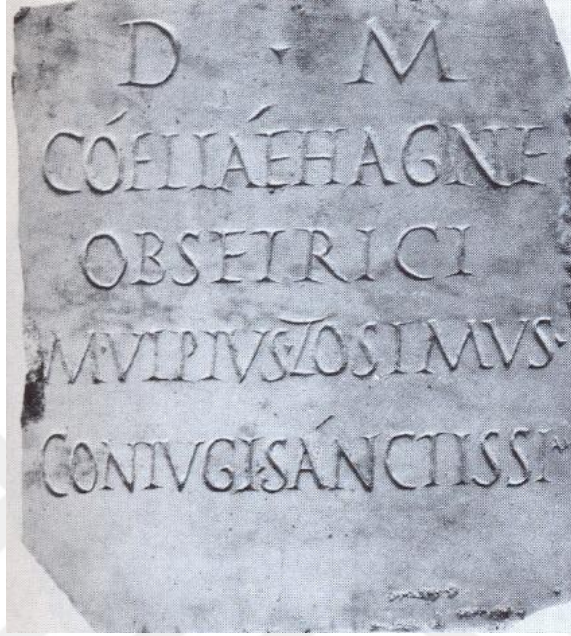
“Kelainai/Apameia Kibatos’tan Dört
Yeni Yazıt”, **OLBA**, XXII, s. 291-305.

DİJİTAL KAYNAKLAR

Varro, Logistorici 15, 02.08.2019 tarihinde <http://216.129.112.202/loc/684/9/0#0>
adresinden ulaşıldı.

<http://epigraphy.packhum.org/biblio.html>

RESİMLER

Resim 1: Ebe Coelia Hagne'nin Mezar Yazıtı

Resim 2: Ebe Iulia Pieris'in Mezar Yazıtı

Resim 3: Ebe Cleopatra'nın Mezar Yazıtı

Resim 4: Phanostrate İçin Yapılmış Mezar Anıtı, MÖ IV Yüzyıl, Atina

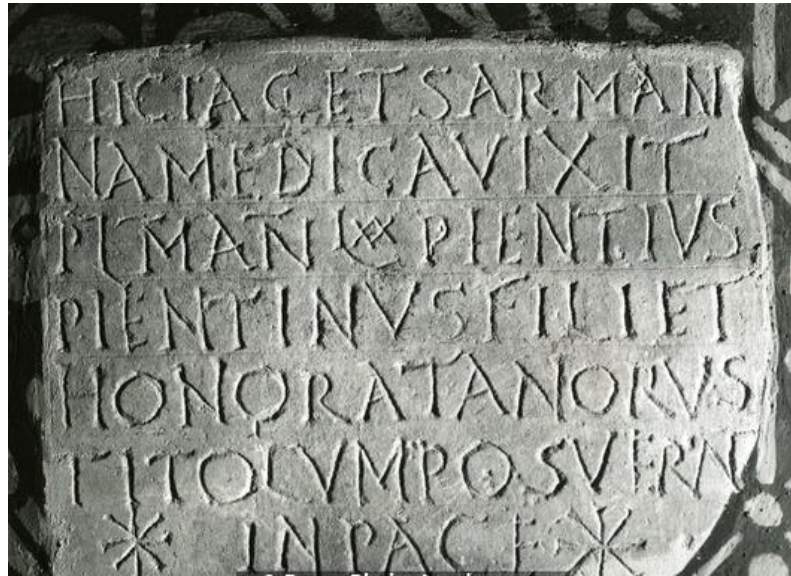
Resim 5: Hekim-Ebe Aurelia Glykonis'in Mezar Yazıtı

Resim 6: Elinde Rulo Tutan Hekim Mousa'nın Mezar Anıtı

Resim 9: Hispania / Tarraco'da Bulunmuş Adı Bilinmeyen Bir Kadın Hekimin Geçtiği Mezar Yazıtı.

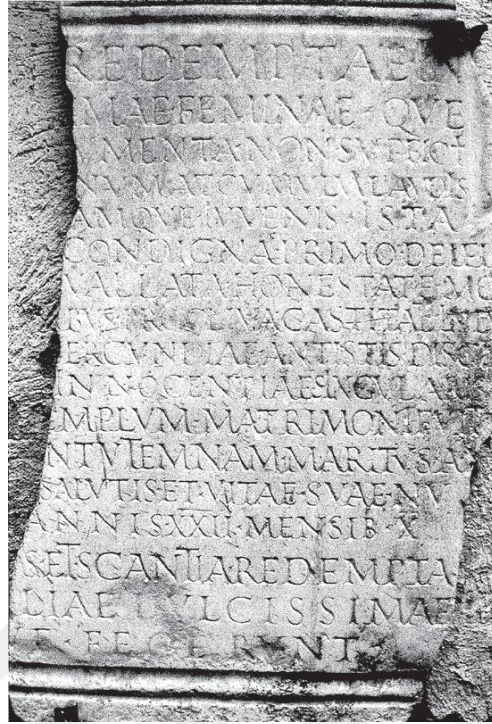
Resim 10: Hekim Sarmanna'nın Mezar Yazıtı

Resim 11: Doğum anını gösteren Scribonia Attice'nin terrakotta rölyefi

Resim 12: Bir Hastanın Bacağını Tedavi Eden Marcus Ulpius Amerimnus'un Terrakotta Rölyefi

Resim 13: Scantia Redempta'nın Mezar Yazıtı

Resim 14: Bir Yunan Kadın Cerrahın Kan Akıtma Sahnesi, MÖ 500

Resim 15: Doğum Sahnesi ve Tanrısai Yardımclar

Resim 16: Doğum Sahnesi MÖ VI.-V. Yüzyıl, Kıbrıs

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Leyla Aydemir

Doğum Yeri/ Tarihi: Erciş/ 18.08.1980

Eğitim:

Doktora: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Bilim

“Eskiçağ Dünyasında Kadın Şifacılar” (2015-2020)

Yüksek Lisans: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı “Roma İmparatorluğu Zafer Sikkeleri (MÖ 27-MS 235)” (2009-2012)

Lisans: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Mesleki Deneyim:

(2012 – 2013) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bayramiç/ Ezine Meslek Yüksek Okullarında (Okutman: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersi)

(2013 – 2014) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Mimarlık Tasarım Fakültesi, Turizm Fakültesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (Okutman: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersi)

(2014 – 2015) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bayramiç\ Lapseki Meslek Yüksek Okullarında (Okutman: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersi)

Makale: “Eski Yunan ve Roma Dünyasında Şifacı Tanrıçalar ve Şifacı Kadınlar Arasındaki İlişki”, Anadolu Araştırmaları, Sayı 22, s. 55 – 74.